

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

**YENİ BİR BÖLGESELCİLİK YAKLAŞIMI OLARAK ENERJİ BÖLGESELCİLİĞİ:
ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ**

DOKTORA TEZİ

Zehra AKSU

ARALIK-2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

**YENİ BİR BÖLGESELCİLİK YAKLAŞIMI OLARAK ENERJİ BÖLGESELCİLİĞİ:
ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ**

DOKTORA TEZİ

Zehra AKSU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ

ARALIK-2022

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Klavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Zehra AKSU

20.12.2022

ÖNSÖZ

Soğuk Savaş sonrası dönemde bir enerji bölgesi üzerinde kurulmuş olan ŞİÖ ve AEB'nin enerji bölgeselciliği bağlamında analizini içeren bu çalışmanın hazırlanma sürecinde çok sayıda kişi ve kurumun katkısı oldu. Öncelikle araştırma konusunun belirlenmesinde ve tez yazım aşamasındaki zorlu süreçte desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ'ye şükranlarımı sunarım.

Doktora eğitimim süresince Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'nun 100/2000 programı kapsamında verilen bursundan yararlandım. Bu bağlamda maddi desteklerinden ötürü YÖK'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca 100/2000 programı kapsamında "Uluslararası Güvenlik ve Terör" öncelikli alanı doktora programının Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde açılmasına vesile olan program koordinatörümüz Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ'ye teşekkür ederim.

Eğitim-öğretim yaşamım süresince üzerimde emeği bulunan tüm hocalarım ile hayatımın her aşamasında maddi ve manevi koşulsuz desteklerinden dolayı kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Aralık, 2022

Zehra AKSU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
HARİTALAR LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGESELLEŞME VE ENERJİ BÖLGESELÇİLİĞİ.....	12-49
1.1. Bölgeselleşmenin Tarihsel Arka Planı	13
1.2. Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Türleri	17
1.2.1. Ekonomik Bölgeselcilik.....	18
1.2.2. Siyasi Bölgeselcilik.....	20
1.3.3. Güvenlik Bölgeselciliği	21
1.3. Yeni Bir Bölgeselcilik Yaklaşımı Olarak Enerji Bölgeselciliği: Teorik Eklektisizm.....	24
1.3.1. Bölge ve Enerji Bölgeleri	25
1.3.2. Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği	29
1.3.3. Enerji Güvenliğinden Enerji Bölgeselciliğine.	35
1.3.4. Enerji Bölgeselciliğinde Güvenlik Hedefleri	39
1.3.4.1. Üretim Güvenliği	39
1.3.4.2. Tüketim Güvenliği	41
1.3.4.3. Transit Güvenliği	44
1.3.4.4. Çevre Güvenliği	46

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRASYA'DA ENERJİ BÖLGESELÇİLİĞİNE GİDEN YOL: BÖLGEDE YAŞANAN ENERJİ GÜVENLİĞİ SORUNLAR	50-115
2.1. Bir Enerji Bölgesi Olarak Avrasya Anakarası ve Fosil Enerji Kaynakları	50
2.1.1. Enerji Bölgesi Olarak Avrasya	51

2.1.2. Avrasya’da Fosil Enerji Kaynakları	53
2.1.2.1. Kömür Kaynakları	55
2.1.2.2. Petrol Kaynakları	57
2.1.2.3. Doğalgaz Kaynakları.	60
2.2. Avrasya Bölgesinde Enerji Kaynaklı Güvenlik Sorunları	62
2.2.1. Üretimden Kaynaklı Güvenlik Sorunları	63
2.2.1.1. Orta Asya	63
2.2.1.2. Hazar Havzası	72
2.2.1.3. Güney Kafkasya: Azerbaycan ve Ermenistan	82
2.2.2. Tüketici Ülkeleri Etkileyen Güvenlik Sorunları	88
2.2.3. Transit Konusunda Yaşanan Güvenlik Sorunları	91
2.2.3.1. Post Sovyet Coğrafyasının Avrupa Kısmı	92
2.2.3.1.1. Rusya Federasyonu	92
2.2.3.1.2. Moldova	97
2.2.3.1.3. Belarus	99
2.2.3.2. Orta Asya	100
2.2.3.3. Hazar Havzası	104
2.2.4. Çevre Güvenliği Sorunları	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AVRASYA’DA ENERJİ BÖLGESELÇİLİĞİ: ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ AMPİRİK VAKA ANALİZLERİ	116-174
3.1. Şanghay İşbirliği Örgütü	119
3.1.1. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Kuruluşu	120
3.1.2. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Enerji Bölgeselçiliği Bağlamında Analizi	122
3.1.2.1. İtici Güçler	123
3.1.2.2. ŞİÖ Enerji Yönetişiminin Kurumsal Yapılanması	128
3.1.2.3. Alınan Kararlar ve Yürütülen Faaliyetlerin Enerji Bölgeselçiliğine Etkileri	135
3.2. Avrasya Ekonomik Birliği	151
3.2.1. Avrasya Ekonomik Birliği’nin Kuruluşu	152
3.2.2. Avrasya Ekonomik Birliği’nin Enerji Bölgeselçiliği Bağlamında Analizi	156
3.2.2.1. İtici Güçler	156
3.2.2.2. AEB Enerji Yönetişiminin Kurumsal Yapılanması	162
3.2.2.3. Alınan Kararlar ve Yürütülen Faaliyetlerin Enerji Bölgeselçiliğine Etkileri	166

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	176
KAYNAKÇA	185
ÖZGEÇMİŞ.....	207

ÖZET

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyada sosyo-ekonomik ve siyasal alanlarda büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sona ermiş, SSCB'nin dağılmasıyla ideolojik temelli tek bir devletten on beş yeni bağımsız devlet ortaya çıkarak Avrasya bölgesinde muazzam bir jeopolitik boşluk meydana gelmiştir. Zengin doğal kaynaklara ve verimli topraklara sahip olmanın avantajına sahip olan eski SSCB ülkeleri, bağımsızlık sonrası siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Rusya'nın başını çektiği bölge devletleri, birlikte hareket edilerek bölgesel sorunların çözümünün sağlanabileceği düşüncesiyle uluslararası örgütler kurarak işbirliği arayışlarını kurumsallaştırmışlardır. Kurulmuş olan uluslararası örgütlerin temel amaçları farklı olmakla birlikte hemen hepsi çalışmalarında bölge ekonomilerinin temelini oluşturan enerji meselelerine yer vermişlerdir. Kuruluş amaçları bölgesel güvenlik ve ekonomik entegrasyon olan ŞİÖ ve AEB bölgede oluşturulmuş örgütler arasında enerji yoğun çalışmalarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle bu iki örgüt çalışmada ampirik vaka olarak belirlenerek enerji bölgeselciliği bağlamında incelenmiştir.

Teorik bir eklektisizm modeli olan enerji bölgeselciliğinin açıklanarak ampirik vaka olarak seçilen ŞİÖ ve AEB'nin enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmuştur. Çalışmada ŞİÖ ve AEB enerji bölgeselciliği bağlamında üç kriter üzerinden analiz edilmiştir. Bu kriterler; itici güçler, kurumsal yapılanma ve alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileridir. Her iki örgütün de itici güçler ile kurumsal yapılanma kriterlerini karşıladığı ancak alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri kriteri bakımından farklılık gösterdikleri anlaşılmıştır. ŞİÖ'nün söz konusu üç kriter bağlamında tam bir enerji bölgeselciliği modeli olduğu; AEB'nin ise enerji bölgeselciliğini, alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler bakımından tam olarak karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimler: Avrasya, Fosil Enerji Kaynakları, Enerji Güvenliği, Enerji Bölgeselciliği

ABSTRACT

Since the last quarter of the twentieth century, significant changes have begun to occur in the socioeconomic and political fields of the world. The Cold War ended, and with the disintegration of the USSR, fifteen newly independent states emerged from a single ideologically based state, creating an enormous geopolitical vacuum in the Eurasian region. Having the advantage of rich natural resources and fertile lands, the former USSR countries faced political, economic and social problems after independence. The regional states, led by Russia, have institutionalized their search for cooperation by establishing international organizations with the thought that the solution to regional problems can be achieved by acting together. Although the primary purposes of the established international organizations are different, almost all of them have included energy issues that form the basis of the regional economies. The SCO and the EEU, whose founding purposes are regional security and economic integration, come to the forefront with their energy-intensive work among the organizations established in the region. For this reason, these two organizations were determined as empirical cases in the study and examined in the context of energy regionalism.

The study's main aim is to explain the energy regionalism, a theoretical model of eclecticism, and to analyze the SCO and the EEU, which is chosen as an empirical case, in the context of energy regionalism. In the study, the SCO and the EEU were analyzed over three criteria in the context of energy regionalism. These criteria are; driving forces, organizational structure, and the effects of the decisions taken and the activities carried out on energy regionalism. It has been understood that both organizations meet the criteria of driving forces and organizational structure. Still, they differ regarding the effects of the decisions taken and the activities carried out on energy regionalism. The SCO is a complete energy regionalism model in the context of these three criteria. Yet, it has been concluded that the EEU does not fully meet energy regionalism regarding the decisions taken and the activities carried out.

Keywords: Eurasia, Fossil Energy Resources, Energy Security, Energy Regionalism

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1.	Brzezinski ve Bassin Tarafından Yapılan Tanımlamaların Temel Alındığı Avrasya Coğrafyasındaki Ülkelerin Yüzölçümleri ve Nüfusları.....	54
2.	Post Sovyet Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Kömür Rezervleri ve Arz Miktarları.....	56
3.	Post Sovyet Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Petrol Rezerv ve Arz Miktarları.....	59
4.	Post Sovyet Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezerv ve Arz Miktarları.....	61
5.	Orta Asya Ülkeleri Kanıtlanmış Rezervler ve Üretim Miktarları.....	65
6.	Kazakistan'a Ait Başlıca Petrol Sahaları ve Bu Sahalarda Şirketlerin Payları	67
7.	Hazar Havzası Açık Denizde Kanıtlanmış Rezervler ve Üretim Miktarları	74
8.	Güney Kafkasya Ülkeleri Yıllık Enerji Kaynağına Göre Kanıtlanmış Rezerv ve Üretim Miktarları.....	84
9.	Orta Asya'da Başlıca Petrol ve Doğalgaz İhracat Rotaları.....	101
10.	Hazar'da Başlıca Petrol ve Doğalgaz İhracat Rotaları	106
11.	ŞİÖ'de Enerji Merkezi Olarak Kabul Edilen İhracatçı Ülkelerin Enerji Rezerv Profili	124
12.	ŞİÖ'de Enerji Güvenliği ile İlgili Faaliyetler ve Alınmış Kararlar	146
13.	Avrasya Bölgesi Ekonomik İşbirliği Süreci	153
14.	AEB'de Enerji Merkezi Olarak Kabul Edilen İhracatçı Ülkelerin Enerji Rezerv Profili	158
15.	AEB'de Enerji Güvenliği ile İlgili Faaliyetler ve Alınmış Kararlar	174

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Eski ve Yeni Bölgeselleşme	15
2	Enerji Bölgeselciliği	37
3	Avrasya’da Alt Enerji Bölgeleri	52
4	Enerji Bölgeselciliği Analiz Kriterleri	118
5	ŞİÖ Ülkelerini Enerji Bölgeselciliğine İten Faktörler	124
6	AEB’de Devletleri Enerji Bölgeselciliğine İten Faktörler	157

HARİTALAR LİSTESİ

Harita Nr.	Harita Adı	Sayfa Nr.
1	Orta Asya Siyasi Haritası.....	64
2	Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarını Gösteren Siyasi Harita	73
3	Güney Kafkasya Siyasi Haritası	83
4	ŞİÖ Siyasi Haritası	122
5	AEB Daimi Üyelerinin Siyasi Haritası.....	155

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
CAC	: Orta Asya Merkez Gaz Boru Hattı Sistemi
CERA	: Cambridge Energy Research Associates
CPC	: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EIA	: U.S. Energy Information Administration
GEA	: Global Enerji Enstitüsü
GUAM	: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
IEA	: International Energy Agency
İKÖ	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KCTS	: Kazakistan Hazar Ulaşım Sistemi
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
SCP	: Güney Kafkasya Boru Hattı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	: Trans-Adriyatik Boru Hattı
TAPI	: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı
UNEP	: BM Çevre Programı
USCMA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı

GİRİŞ

Enerji kaynakları, insan yaşamının sürdürülebilmesi ve ekonomik faaliyetlerinin devam ettirilebilmesi açısından olmazsa olmaz bir metadır. Başlangıçta ısınma ihtiyacını karşılayan enerji kaynakları, günümüzde insanlığın tüm faaliyetlerinin temel girdilerinden birini oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının yoğun olarak belirli coğrafyalarda bulunuyor olması, enerjiyi hem bir ticari ürün haline getirmekte hem de siyasi alanın konusu yapmaktadır. Enerjiyi arz ve talep eden ülkelerin farklı coğrafyalarda bulunuyor olması ve sürdürülebilir enerjiye ulaşımın ancak devletler arası işbirlikleri veya uluslararası örgütlerin çalışmalarıyla mümkün olması nedeniyle enerji, uluslararası ilişkilerin önemli gündemlerinden birini oluşturmaktadır.

Enerjinin devletler arası ilişkilerde önemli gündemlerden biri haline gelmesi kullanım alanının genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Oluşumu milyonlarca yıllık bir süreci kapsayan fosil enerji kaynaklarının başta ulaşım sektörü olmak üzere; binalarda, imalat, elektrik üretiminde, sanayide ve çeşitli sektörlerde kullanılıyor olması enerjiyi ekonomilerin temel girdilerinden biri haline getirmektedir. Bu bakımdan modern toplumların sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli bir kaynak haline gelen enerji, üzerine politikaların ve stratejilerin geliştirildiği bir alan olarak bölgeselcilik yaklaşımlarına da kaynaklık etmektedir.

Uluslararası alanın doğası gereği bir grup ülkenin yaklaşmasını ve kendilerini siyasi, ekonomik ve güvenlik bakımından güçlendirecek enerji projelerini yürütmelerini sağlayan girişimlere “enerji bölgeselciliği” denilmektedir. Enerjinin bölge ve bölgeselcilik tanımlamalarında kullanımı 20. yüzyıldan itibaren başlamış olup literatürde kavrama ilişkin hem ortak bir tanım bulunmaması hem de ampirik vaka analizlerinin yapıldığı çalışmaların yeterli düzeyde olmaması nedeniyle enerji bölgeselciliği yeni ve önemli bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın temel parametreleri açıklanarak araştırma sorusu ve hipotezi belirlenerek konunun tarihsel arka planına kısaca değinilmiştir. İlerleyen kısımlarda araştırmanın amacı ve hedefleri, kapsamı ve sınırlılıkları, metodolojisi ile çalışma konusunun özgün değeri ve literatür taramasına, son olarak ise araştırmanın yapısına yer verilmiştir.

Tarihsel Arkaplan

Bölgeselcilik, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Kuzey Amerika’da ulusal pazarların konsolidasyonu ve hızlı sanayileşmeyi sürdürmeyi amaçlayan milliyetçi ideolojilerin yayılmasıyla

bağlantılı olarak önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır (Soja, 2009). Topofili ile bağlantılı olan bölgeselcilik, sınır tanımlamalarına meşruiyet kazandırılması ve bölgesel bir kimlik yaratılmasına olanak sağlaması nedeniyle kısa sürede dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Devletler, dünyada yaşanan gelişmelerin dinamizmi ve türbülansı sebebiyle kolektif hareket etmek durumunda kalarak ortak hedeflere ulaşmak amacıyla siyasi düzenlemelere gitmişlerdir (Tomaney, 2020: 369).

20. yüzyılda küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla beraber devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık artmış ve buna paralel olarak bölgeselleşme faaliyetleri de gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası bir daha savaş çıkmasını engelleyebileceği düşüncesiyle kurulmuş olan Milletler Cemiyeti çeşitli nedenlere dayalı olarak başarısız olmuş ve yeni bir savaşın başlamasını engelleyememiştir. Birincisinden daha yıkıcı sonuçlara yol açan İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise küresel ve bölgesel uluslararası örgütlere olan ihtiyaç daha belirgin hale gelmiş ve bu hususta çalışmalar artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgeler, bir tarihsel analiz nesnesi olarak ortaya çıkmış (Storm, 2003: 251), dünyada kurulan bölgesel örgütlerin sayısının artması bu dönemin bölgeselleşmenin birinci dalgası olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Bölgeselciliğin bu ilk aşamasında, bölgeselleşme faaliyetleri genellikle güvenlik amaçlı oluşturulurken bölgeselci projelerin çeşitli biçimlerinde küresel bir artış yaşandığı asıl dönem ise Soğuk Savaş sonrası dönem olmuştur. Bölgeselciliğin ikinci dalgası olarak belirtilen bu dönemle birlikte çağdaş siyasetin birçok alanında çok sayıda bölgesel uluslararası örgüt kurulmuştur (Söderbaum, 2015: 23). Coğrafi olarak aynı bölgede yer alan devletler arasında siyasi, ekonomik ya da güvenlik hedefleri doğrultusunda bölgesel işbirlikleri geliştirilmiştir. Bu kapsamda bölgeselcilik, komşu devletlerin işbirliği yapmayı tercih ettikleri temel alanlara bağlı olarak farklı şekiller almıştır. Literatürde bölgeselciliğin; kalkınma bölgeselciliği, ekonomik bölgeselcilik, güvenlik bölgeselciliği ve siyasi bölgeselcilik gibi farklı kategorilerde incelendiği çalışmalar bulunmaktadır (Hettne, 2008: 92; Monnet, 2019: 645).

Belirtilen türlerden en yaygın kullanılanları ekonomik bölgeselcilik, güvenlik bölgeselciliği ve siyasi bölgeselciliktir. GIGA (2016)'ya göre sadece bu üç bölgeselleşme biçimine odaklanılması enerji gibi diğer bazı konuların bölgeselleşme üzerine yapılan araştırmalarda göz ardı edilmesine ya da beklenen düzeyde ele alınamamasına neden olmuştur. Bu durum ekonomik, siyasi ve güvenlik bölgeselciliğinden devşirilmiş unsurlardan yeni bir tasarım modeli olarak inşa edilen ve eklektik bir model olduğu düşünülen enerji bölgeselciliği kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çünkü bu üç bölgeselleşme türünden hiçbirisi tek başına enerji sorunlarına çözüm geliştirmeye yeterli argümanı üretememiş, enerji konusunun bu üç tür ile de bağlantısı bulunması nedeniyle bağımsız bir bölgeselleşme türü olarak değerlendirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Enerjinin bölge

tanımlamalarında ön plana çıktığı yeni bölgeselcilik dönemiyle kullanılmaya başlanan enerji bölgeselciligi, yeni ve önemli bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Kavram konusunda literatürde üzerinde uzlaşmış bir tanım bulunmamakla birlikte bir bölgeselleşme türü olan enerji bölgeselciligi, devlet/devlet dışı aktörler arasındaki enerji ilişkilerini yönetmeye ve enerjiyle ilgili kolektif mallar sunmaya çalışan bölgesel birimler arasında siyasi olarak yönetilen işbirliği ve entegrasyon girişimleri olarak tanımlanmaktadır. Enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu alanlarda enerji çalışmaları yapmak üzere kurulan işbirlikleri enerji bölgeselciliğinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Ziegler, 2013: 5). Enerji güvenliğinin ortak hedef olarak belirlendiği enerji bölgeselciliğinde, bölgesel işbirliğine giren devletler arasında, üretici, tüketici ve transit ülkeler bulunabilmektedir. Bu nedenle enerji bölgeselciligi, ulus devletlerin çıkarlarına dayanmakta ve bu çıkarların tüm ortaklar açısından uyumlu hale getirilmesini içermektedir. Enerji bölgeselciliğinde çekici güç olarak ekonomik kazanım ve beklentiler öne çıkarken, itici güç olarak ise güvenlik kaygıları öne çıkmaktadır.

Dünyada enerji bölgeselciligi ile ilgili atılan ilk adımın 1951 tarihli Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) olduğu kabul edilmektedir (Sopilko vd., 2020: 14). AKÇT'nin ardından kurulan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması, Avrasya Ekonomik Birliği (Hancock, 2020: 1) ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi oluşumlarda enerji konusunda çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Söz konusu örgütlerden bazılarında enerji konusunda yoğun çalışmaların yürütülüyor olması, hem bu örgütlerin kuruldukları bölgelerin hem de örgütlerin enerji bölgeselciligi bağlamında analiz edilebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Belirtilen örgütlerden Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) bir fosil enerji bölgesi olan Avrasya'da, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel sorunların işbirliği ve barışçıl yollarla çözülebilmesi düşüncesiyle bölge ülkeleri arasında kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bölgedeki güvenlik endişeleri ve öncelikleri değişerek, Avrasya güvenlik alanı önem kazanmıştır. Bölgede çeşitli zaman dilimlerinde gerçekleştirilen işbirliği girişimlerinin bölge ülkelerinin gelişimine ve bölgesel sorunların çözümüne önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmüştür (Aris, 2009: 457; Sarsekeev, 2014). Nazarbayev ve Putin başta olmak üzere çoğu bölge lideri tarafından Avrasya'nın müreffeh geleceği açısından bölgesel işbirliğinden başka bir çözüm yolu olmadığı sıklıkla dile getirilmiştir. Fakat 1991-2000 yılları arasında bölgede kurulmuş olan örgütler beklenen başarıyı sağlayamamışlardır. 2000 yılında Rusya'da iktidara gelen Putin dönemiyle birlikte bölge devletlerini ortak bir platformda bir araya getirecek yeni uluslararası örgütler kurulmuş ve mevcut örgütler işlevsel hale getirilmeye başlanmıştır. Bu oluşumların kurulmalarında ve her geçen gün daha da önemli hale gelmelerinde ise bölge açısından son derece önemli olan enerji kaynaklı güvenlik sorunları önemli rol oynamıştır.

Bölgenin en önemli uluslararası örgütleri olarak kabul edilen ŞİÖ ve AEB’de enerji alanında yoğun çalışmaların yürütülüyor olması söz konusu örgütlerin enerji bölgeselciliği bağlamında analizine olanak sağlamaktadır. Her iki örgütün de enerji bölgeselciliği bakımından detaylı analiz edildikleri bir çalışmaya, literatürde henüz rastlanmamıştır. Bu örgütlere, üye ülkelerin sahip oldukları enerji kaynakları ve enerji güvenliği konusunda analiz edildiği çalışmalara ulaşılmış fakat bu çalışmaların, enerji bölgeselciliğini tam olarak karşılamayıp enerji bölgeselciliğini destekler nitelikte oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla hem enerji bölgeselciliği yaklaşımının yeni ve önemli bir çalışma alanı olması hem de çalışmada ampirik vakalar olarak seçilen ŞİÖ ve AEB’nin enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edildiği doğrudan ve detaylı bir çalışmaya ulaşılamaması konunun çalışılmasına dayanak oluşturmuştur.

Araştırmanın Soru ve Hipotezleri

Araştırmanın ana sorusu: ŞİÖ ve AEB’nin enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilmesine zemin hazırlayan koşullar nelerdir?

Alt soruları:

1. Enerji güvenliği ve enerji bölgeselciliği arasındaki bağlantısal ilişki nedir?
2. ŞİÖ ve AEB, enerji bölgeselciliği analiz kriterlerinden hangilerini karşılamaktadır?

Araştırmanın Hipotezleri;

- Enerji bölgeselciliğinde devletleri entegrasyona yönlendiren temel etmen ortak enerji güvenliği sorunlarıdır.
- Fosil yakıtların üretimi, işlenmesi ve ticaretinde avantaj sağlamak isteyen ülkeler bölgesel uluslararası örgütler aracılığıyla enerji bölgeleri oluşturmaktadırlar.
- ŞİÖ ve AEB’nin çalışmalarında enerji meseleleri en önemli gündemi oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Hedefleri

Teorik bir eklektisizm modeli olan enerji bölgeselciliğinin açıklanarak ampirik vaka olarak seçilen ŞİÖ ve AEB’nin enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölgeselleşme ve bölgeselleşme türleri ile yeni bir bölgeselleşme yaklaşımı olan enerji bölgeselciliğinin açıklanması ve Avrasya bölgesi ülkelerini enerji bölgeselciliğine iten faktörlerin ele alınarak ŞİÖ ve AEB’nin enerji bölgeselciliği bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceklerinin analizi çalışmanın amaçları arasındadır.

- Neden enerji bölgeselciliği ve bir vaka çalışması?

Bölgesel işbirliği süreçlerini etkileyen dinamikler, sektöre göre değişmektedir. Bölgesel işbirlikleri ekonomik, siyasi, güvenlik ve enerji gibi alanlarda yakın ilişkiler içerisinde olmak isteyen devletler arasında kurulmaktadır. Bu anlamda bölgeselleşme, komşu devletlerin işbirliği yapmayı tercih ettikleri temel alanlara bağlı olarak farklı şekiller alabilmektedir. Söderbaum (2016: 29)'a göre bölgeselcilik türleri bölgelere ve bölgelerde kurulan örgütlere göre değişiklik gösterdiği için bölgeselciliğin çok boyutlu doğası, sektörel düzeyde inceleme yapılmasını gerektirmektedir.

Bu çalışmanın geniş araştırma bağlamı bölgeselcilik olmakla birlikte çalışmada odak noktası olarak bölgeselcilik türlerinden enerji konusu seçilmiştir. Bölgeleri ve bölgelerde kurulan entegrasyon girişimlerini, enerji kaynakları bakımından analiz etmek için kullanılmaya başlanan enerji bölgeselciliği yaklaşımıyla literatürde yeni bir çalışma alanı oluşmuştur. Enerji bölgeselciliğinin nasıl ortaya çıktığı, hangi itici faktörlerden etkilendiği ve bir enerji bölgeselciliğinde olması gereken özelliklerin neler olduğu sorularıyla ilişkili olarak kavram, ampirik vaka analizleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Ampirik vakaların, kuramın anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür. Enerji bölgeselciliğinin ampirik vaka olarak analiz edilmesiyle, literatürde bulunan enerji bölgeselciliği çalışmalarına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Dolayısıyla araştırmada seçilen coğrafyanın dünyanın önemli enerji bölgelerinden biri olan Avrasya olması, neden enerji bölgeselciliği sorusuna cevap verirken; enerji bölgeselciliğinin Avrasya özelinde anlaşılmasına yardımcı olarak bölgedeki entegrasyon girişimlerine farklı bir perspektif sunulmak istenmesi ise neden vaka analizi yapıldığı sorusunun cevabıdır.

- Vaka analizleri olarak ŞİÖ ve AEB'nin birlikte incelenmesinin nedeni?

Avrasya ülkeleri 1991 yılından itibaren karşılıklı çıkarlarını koruyabilmek ve sınıraşan bölgesel sorunlarını işbirliği ve barışçıl yollarla çözebilmek düşüncesiyle hareket ederek farklı amaçlarla kurulmuş olan bölgesel örgütlere (BDT, KGAO, GUAM, AEB, ŞİÖ) üye olmuşlardır. Bölge ülkelerinin önemli gelir kaynaklarından biri olan enerji konusu post Sovyet ülkelerini en fazla meşgul eden meselelerin başında gelmiştir. Bölgede kurulan uluslararası örgütlerin hiçbirinin kuruluş amacı doğrudan enerji güvenliği olmamakla birlikte hemen hepsi kuruluş metinlerinde ve faaliyetlerinde enerji güvenliği konusuna yer vermişlerdir. Ancak çalışmaya başlamadan önce yapılan ön araştırmalarda, kuruluş metinlerinde ve sonraki çalışmalarında enerji güvenliği ile ilgili en fazla faaliyeti bulunan örgütlerin ŞİÖ ve AEB olduğu anlaşılacak bu örgütlerin örnek vaka analizi olarak seçilmesine karar verilmiştir. Bu iki örgütün araştırmada birlikte ele alınmalarında ise bu örgütlerin bir “örtüşen bölgeselcilik” örneği olmaları etkili olmuştur.

Örtüşen bölgeselcilik, coğrafi anlamda yakınlığı bulunan bir veya birden fazla devletin aynı coğrafyada benzer hedefler (çevre, eğitim, sağlık, enerji, ekonomik ve güvenlik gibi) doğrultusunda

kurulan örgütlere üye olmasıdır. Uluslararası politikada yeni bir konu olan örtüşen bölgeselcilikte, aynı coğrafi alan üzerinde kurulmuş olan örgütlerin resmi belgeleri ve faaliyet alanları araştırılarak, hangi amaçla kuruldukları, üye profilleri ve nasıl bir yapıya sahip oldukları incelenmektedir (Nolte, 2018: 129). Uluslararası politikada devletler benzer veya farklı amaçlarla kurulmuş birden fazla örgütün üyesi olma eğilimindedir. Avrasya bölgesinde de kuruluş amaçları benzerlik taşıyan çok sayıda uluslararası örgüt bulunmaktadır. Bölgede görece önemli pozisyona sahip olan ŞİÖ ve AEB; kuruluş amaçları, faaliyet alanları, üye profilleri ve kurumsal yapılanmaları anlamında benzerlik göstererek birbirleriyle örtüşen bir karaktere sahiptir. Bu örtüşme çalışmada her iki örgütün birlikte analiz edilmesine imkân tanımaktadır. İki örnek vakanın birlikte kullanılmasındaki amaç ise hem enerji bölgeselciliğinde örnek modelin nasıl olması gerektiğinin anlaşılmasına katkı sağlanması hem de bir anlamda karşılaştırmalı ve içerik analizi yöntemiyle, örtüşen bu iki örgüt arasındaki farkın açığa çıkarılmasıdır.

- Örgütlerin analizi nasıl yapılmıştır?

ŞİÖ ve AEB'nin enerji bölgeselciliği bağlamında analizi Hancock ve arkadaşları (2020: 10-13) tarafından belirtilmiş kriterler üzerinden yapılacaktır. Bu kriterler; itici güçler, kurumsal yapılanma ve alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileridir.

1. İtici güçler: Örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine yönlendiren faktörler;
2. Kurumsal yapılanma: Örgütün enerji ve enerji güvenliği alanında çalışmalar yürütmesini sağlayacak organlarının olup olmadığı;
3. Alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri: Örgütte fosil enerji kaynakları ve bu kaynakların güvenliği konusunda alınan ortaklaşa kararlar ve yürütülen faaliyetler bağlamında analiz edilecektir.

- Araştırmada belirlenen hedefler nelerdir?

Çalışmanın kurgusunun oluşturulmasına da kaynaklık eden, araştırmada belirlenen hedefler:

1. Bölgeselleşme ve bölgeselleşmenin türleri ele alınarak, literatürde ortak bir tanımı bulunmayan “enerji bölgeselciliği” hakkında açıklamalarda bulunmak,
2. Enerji güvenliği ile enerji bölgeselciliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymak,
3. Enerji bölgelerini ve bir enerji bölgesi olarak Avrasya'yı incelemek,
4. Avrasya'da bulunan fosil enerji kaynaklarının üretimi, transiti, tüketimi ve çevre konularında yaşanan güvenlik sorunlarını açıklamak,
5. Enerji bölgeselciliği bağlamında ŞİÖ'yü ve AEB'yi analiz etmek, olarak planlanmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışma aşağıda belirtilen üç temel kriterle sınırlandırılmıştır:

1. Jeopolitik tanım ve inceleme bağlamında bu çalışma, Avrasya anakarası üzerinde bulunan ŞİÖ ve AEB'ye ortaklığı (tam üyeler, gözlemci üyeler ve diyalog ortakları) bulunan devletler ile sınırlandırılmıştır. Avrasya'nın coğrafi sınırları konusunda literatürde çeşitli tanımlamaların bulunması ve bölgenin sınırları konusunda ittifak sağlanamamış olması nedeniyle çalışmada, Brzezinski ve Bassin'in tanımlamaları referans alınmıştır. Brzezinski (1997: 6) ve Bassin (2011: 131) "Avrasya bölgesi"ni Avrupa'nın batısından, Pasifik'e kadar yayılmış olan coğrafya olarak tanımlamışlardır. Araştırma konusunun enerji bölgeselciliği olması ve araştırmada seçilen ampirik vakaların (AEB ve ŞİÖ) bu alan üzerinde faaliyet yürütüyor olmaları nedeniyle çalışmada bu tanımlama esas alınmıştır.
2. ŞİÖ ve AEB'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde kurulmuş olmaları nedeniyle çalışma Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadar olan dönemle sınırlandırılmıştır.
3. Çalışma kömür, petrol ve doğalgaz olmak üzere fosil enerji kaynakları ile sınırlandırılmıştır.

Literatür İncelemesi

Yapılan literatür taramasında, kitap, bilimsel yazı, rapor, makale ile konu hakkında yapılan tez çalışmalarına erişim sağlanmıştır. Belirtilen kaynakların tamamına yer vermek mümkün olmadığından, konuyla doğrudan ilişkili olan kaynaklar seçilmiştir. Avrasya, enerji ve enerji güvenliği, bölgeselcilik ve enerji bölgeselciliği ile ŞİÖ ve AEB'nin bölgeselcilik ve enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edildiği çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar:

Zbigniew Brzezinski (1997), "The Grand Chessboard" isimli kitabında, Soğuk Savaş sonrası Avrasya anakarasının Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Çin başta olmak üzere bazı devletlerin küresel hâkimiyet mücadelelerine ev sahipliği yapan kara bir delik olduğunu belirtmiştir. Brzezinski, bir satranç tahtasına benzettiği Avrasya'yı, jeostrateji ve jeopolitika kavramları ile formüle etmiştir. Analizinin merkezinde, dünya nüfusunun, doğal kaynaklarının ve ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümüne ev sahipliği yapan Avrasya kara parçası üzerinde güç kullanımı ve bunun önemi yer almıştır.

Mark Bassin (2011), "Eurasianism "Classical" and "Neo": The Lines of Continuity" isimli çalışmasında, Avrasya'nın Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan en popüler kavramlardan biri olduğunu belirtmiş, Avrasya'nın ve Avrasyacılığın ne olduğunu açıklayarak bölgenin dünyadaki yeri ve önemini vurgulamıştır.

Alyson J. Kirtley Bailes ve arkadaşları (2007), "The Shanghai Cooperation Organization" isimli kitaplarında, 21. yüzyılda bölgesel örgütlerin çoğalma, daha da işlevli hale gelme ve kendilerini tamamen veya kısmen güvenlik hedeflerine adanma yönünde açık bir eğilimi olduğunu belirtmişlerdir. Bu türün belirgin örneklerinden birinin ŞİÖ olduğunu vurgulayarak ŞİÖ üyelerini ele almışlardır. Örgütün güçlü ve zayıf yönlerini açıklayıp Çin-Rusya perspektifinden bölgesel güvenlik sorunları bağlamında ŞİÖ'yü değerlendirmişlerdir.

Gawdat Bahgat (2011), "Energy Security" isimli kitabında, enerji kaynakları konusunda hem tüketicilerin hem de üreticilerin bakış açılarından karşılaştırmalı bir analiz ortaya koymuştur. Yazar, enerjide güvenlik açıklarını ortaya koymak için ABD, AB ve Çin gibi tüketim bölgeleri ile Orta Doğu, Afrika, Rusya ve Hazar Denizi gibi üretim bölgelerinden örnek vaka analizleri sunmuştur.

Daniel Yergin (2011), "The Quest: Energy, Security and the Remaking of the Modern World" isimli kitabında, enerjinin nasıl küresel politik, ekonomik değişim ve çatışmanın motor gücü olduğunun üzerinde durmuştur. Enerji ve çevre sorunları, fosil enerji kaynakları, enerji ve gelişmekte olan ülkeler, enerji güvenliği sorunları ile enerji piyasası terimleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Benjamin Sovacool (2011), "The Routledge Handbook of Energy Security" isimli çalışmasında, enerji güvenliği konusunu, kavramın tanımı, boyutları, ölçme ve indeksleme metodları ile diğer unsurları açısından incelemiştir. Petrol, doğalgaz ve kömür olmak üzere enerji kaynaklarına erişime odaklanan mevcut enerji güvenliği tartışmalarını genişletmiştir. Enerji güvenliğinin değişen tanımları ve boyutlarını açıklayarak enerji ihracatçısı ülkelere odaklanmıştır.

Björn Hettne (2008), "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi" isimli çalışmasında, güvenliğin bölgesel boyutuna dikkat çekmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşmeye bağlı olarak güvenlik sorunlarının hem daha karmaşık bir kompleks haline geldiğini hem de ulusal gücün ötesine geçtiğini belirtmiştir. Bölgesel seviyede çatışma yönetiminin öneminin arttığını, ulusal ve uluslar arasındaki geleneksel ayrımın öneminin nasıl azaldığını açıklamıştır.

Andrew Hurrell (1995), "Regionalism in Theoretical Perspective" başlıklı çalışmasında, bölgeselcilik ve bölgeselciliğin türlerinden bahsetmiştir. Çağdaş bölgeselcilik araştırmaları üzerine bir dizi teorik perspektif sunmuştur. Bölge ve bölgeselcilik kavramlarının aslında belirsiz birer terimler olduğunu, bunların araştırılan sorun veya soruya göre değiştiğini belirtmiştir.

Jean Monnet (2019), Küresel Siyaset isimli kitapta bulunan "Bölgeselcilik ve Küresel Siyaset" isimli çalışmasında, bölgeselleşmeyi ve bölgeselciliğin önemini belirtmiştir. Bölgeselleşmeyi ekonomik, siyasi ve güvenlik olmak üzere üç tür üzerinden tanımlamıştır.

Necdet Pamir (2017), “Enerjinin İktidarı” isimli kitabında, enerjinin toplumsal hayattaki ve ülkelerin gelişimindeki öneminden bahsetmiştir. Dünyanın birçok bölgesinde enerji kaynaklarına erişmek için savaş ve rekabetin devam ettiğini vurgulayarak enerjinin aynı zamanda istikrarsızlığı da beraberinde getirdiğinden bahsetmiştir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının ve bu kaynaklara sahip olan coğrafyaların uzun bir süre daha önemini koruyacağını belirtmiştir.

Palestini Hancock ve arkadaşları (2020), “The Politics of Energy Regionalism” isimli çalışmada, devletlerin bölgesel enerji ile ilgili kurumlar, piyasalar, altyapı ve siyaset yoluyla giderek daha fazla birbirine bağlandığını açıklamışlardır. ASEAN, AB, SADC, ECOWAS, AEB ve NAFTA (USCMA) gibi örgütlerde enerji kaynakları konusunda yürütülen faaliyetlerin ve imzalanan antlaşmaların giderek genişlediğini vurgulamışlardır. Yenilenebilir enerji kaynakları ile yenilenemeyen enerji kaynaklarının yanı sıra boru hatları ve elektrik şebekeleri gibi enerji sistemleri üzerinden entegrasyon projelerinin geliştirildiğini açıklamışlardır. Yazarlar, literatürde bulunan enerji bölgeselciliği çalışmaları konusunda sistematik bir inceleme yaparak, bilim insanlarının enerji bölgeselciliğini açıklarken ampirik vaka analizlerini kullandığını belirtmişlerdir. Ayrıca yazarlar, enerji bölgeselciliğinin neden ve nasıl ortaya çıktığını izaha çalışarak uluslararası örgütleri incelemişlerdir. Enerji bölgeselciliğini analiz ederken güvenlik sorunları üzerinde durup enerji bölgeselciliğinin; itici güçler, kurumsal yapılanma ve enerji bölgeselciliğinin etkileri olmak üzere üç kriter üzerinden analiz edilebileceğini vurgulamışlardır.

Corey Johnson ve Stacy D. VanDeveer (2021), “Energy Regionalisms in Theory and Practice” başlıklı çalışmalarında, bölgeselciliğin ekonomi, emperyalizm ve çevresel yönetişimin uluslararası ve ulusötesi uygulama alanlarında uzun kavramsal ve ampirik geçmişlere sahip olduğunu ancak enerji bölgeselciliğinin hem kavramsal hem de ampirik olarak gelişimin erken aşamalarında olduğunu belirtmişlerdir. Bölgeselciliğin ekonomik, siyasi ve güvenlik gibi önemli türleri olduğunu, enerji bölgeselciliğinin ise bu üç yaklaşımla ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Enerji sistemlerinin doğası gereği bölgesel olduğunu savunarak enerji bölgeselciliklerine altyapı sağlayan itici faktörün enerji güvenliği konusu olduğunu vurgulamışlardır. Yazarlar, ampirik vaka analizlerinin önemini belirterek enerji bölgeselciliği çalışmalarının kurumsal yapılanmalar üzerinden açıklanmasına odaklanmışlardır.

Sopilko, N. Yuryevna ve arkadaşları (2020), “Analysis and Prospects for the Development of Regional Energy Integration of the Eurasian Economic Union Countries” isimli çalışmalarında, Avrasya bölgesinin kalkınmasının mevcut koşullarında bölgede yeni bir nesnel eğilimin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Avrasya ülkeleri arasındaki işbirliğini güçlendirecek ve dünya enerji piyasalarının yeniden yapılandırılmasını sağlayacak bu eğilimin enerji bölgeselciliği olduğunu vurgulamışlardır. Avrasya bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının, bölgede bir enerji entegrasyonunun sağlanması için önemli bir itici güç olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında örnek model olarak AEB’yi inceleyerek, örgütün gümrük birliği, ortak ekonomik

alan ve fosil enerji kaynakları ile yenilebilir enerji kaynakları konusunda yaptığı çalışmalarını kısaca açıklamışlardır. Çalışmalarında daha çok elektrik konusunda entegre enerji sistemlerinin kurulumu ve sürdürülebilirliği üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Araştırmanın Özgün Değeri

Literatürde bulunan çalışmalarda enerji bölgeselciliği genellikle, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması gibi örgütler bağlamında incelenmiş, ŞİÖ ve AEB ile ilgili doğrudan bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Ayrıca ulaşılan çalışmalarda enerji bölgeselciliğine ilişkin üzerinde ittifak edilmiş bir tanımın bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu çalışma, hem enerji bölgeselciliği kavramına yönelik farklı değerlendirmelerden yararlanılarak kavramı teorik olarak açıklayacak olması bakımından literatüre katkı sağlayacak hem de ŞİÖ ve AEB’yi enerji bölgeselciliği bağlamında örnek vakalar olarak inceleyecek öncü çalışmalardan olması bakımından özgün bir niteliğe sahip olacaktır.

Araştırmanın Metodu

Çalışmada ağırlıklı olarak basılı ve internet tabanlı birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler ile bu kaynaklarda ulaşılan ampirik verilerin analizi yapılacaktır. Birincil ve ikincil kaynaklar, resmî belgeler, resmi örgüt dokümanları, uluslararası enerji şirketlerinin raporları, bölge ülkelerinin fosil enerji kaynakları, gazete haberleri, devletler arası siyasi ve ekonomik ilişkileri vb. konularda yayınlanan veriler, internet tabanlı yorum ve tartışmalar, politika yapıcılarının açıklamaları ve uluslararası enerji ajanslarının verilerini içermektedir. Birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen olgusal ve yargısal veriler içerik analizi yöntemiyle bir araya getirilerek sistematik bir şekilde ayrıştırılıp yorumlanacaktır. İçerik analizinde toplanan veriler araştırmacının öznel birikimi ile birleştirilip nitel araştırma yöntemi kullanılarak işlenecektir. Ayrıca araştırmada iki örnek vakanın birlikte kullanılması ve bunların farklılıkları ve benzerliklerinin ortaya konularak enerji bölgeselciliğinde örnek modelin nasıl olması gerektiğine katkı sağlanması amacıyla çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanacaktır. Karşılaştırmalı ve içerik analizi yöntemiyle araştırmada elde edilen bulgulardan rasyonel çıktılar elde edilebilecektir.

Araştırmanın Yapısı

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Bölgeselleşme ve Enerji Bölgeselciliği” başlıklı *birinci bölümünde* çalışmaya temel oluşturması bakımından bölgeselleşmenin tarihsel arka planı açıklanarak bölgeselleşme ve bölgeselleşmenin türleri; ekonomik bölgeselcilik, siyasi bölgeselcilik ve güvenlik bölgeselciliği alt başlıklarında ele alınacaktır. Ardından yeni bir bölgeselcilik yaklaşımı olarak enerji bölgeselciliği; bölge ve enerji bölgeleri, küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği, enerji güvenliğinden enerji bölgeselciliğine

ve enerji bölgeselciliğinde güvenlik hedefleri (üretim, tüketim, transit ve çevre güvenliği) olmak üzere dört alt başlık halinde ele alınacaktır.

“Avrasya’da Enerji Bölgeselciliğine Giden Yol: Bölgede Yaşanan Enerji Güvenliği Sorunları” başlıklı *ikinci bölümde* bir enerji bölgesi olarak Avrasya anakarası incelenerek Avrasya’da fosil enerji kaynakları; kömür, petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinden açıklanacaktır. Ardından Avrasya bölgesinde enerji kaynaklı güvenlik sorunları (birinci bölümde belirtilen, enerji bölgeselciliğinde güvenlik hedefleriyle de bağlantılı olarak); üretimden kaynaklı güvenlik sorunları [Orta Asya, Hazar Havzası ve Güney Kafkasya (Azerbaycan ve Ermenistan)], tüketimden kaynaklı güvenlik sorunları, transitten kaynaklı güvenlik sorunları [Post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı (Rusya Federasyonu, Moldova ve Belarus), Orta Asya ve Hazar Havzası] ve çevre güvenliği sorunları olmak üzere dört alt başlık halinde ele alınacaktır.

Çalışmanın “Avrasya’da Enerji Bölgeselciliği Politikaları: Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği Ampirik Vaka Analizleri” başlıklı *üçüncü bölümünde* ise Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilecektir. Her iki örgüt kısaca tanıtılacak ardından enerji bölgeselciliği bağlamında analizleri; itici güçler, örgütlerin enerji yönetişimi bakımından kurumsal yapılanması ve alınan kararlar ile yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri olmak üzere üç alt başlık halinde incelenecektir. İttifakların enerji güvenliği sorunlarına yönelik çözüm arayışları tartışılarak enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilecektir. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında elde edilen bulgular açıklanıp genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

“Soru: Eğer dünyaya, enerji konusunda tek bir tavsiyede bulunacak olsaydınız, bu tavsiye ne olurdu?”

Daniel Yergin: Enerji güvenliği konusuna yoğunlaşın, enerji verimliliğine yoğunlaşın, yenilikçilik ve teknolojik gelişmeye yoğunlaşın. Enerjinin, ülkeler arasında çatışmaların değil, olumlu ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacak bir konu olmasını sağlamaya çalışın (Pamir, 2017: 33).”

1. BÖLGESELLEŞME VE ENERJİ BÖLGESELÇİLİĞİ

Performatif¹ bir söylem olan bölgeselleşme, 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bölgeselleşme, “topofili” ile yani bir halk ile mekân arasındaki duygusal bağların varlığıyla bağlantılıdır. Belli sayıda devleti içeren coğrafi bir bölge içerisinde sosyal, ekonomik ya da siyasi faaliyetlerin koordine edilmesi, uygulaması ya da bu uygulamanın teorisidir. Özneler arası anlamlar yaratma çabasıyla sınırlı, maddi ve sembolik dünyalara anlam vermekle ilgilenir. Bu anlamda dünyanın aynı bölgesinde bulunan ülkeleri arasında görülen işbirliği ya da bütünleşme sürecini ifade etmektedir (Tomaney, 2020: 369).

Bölgeselleşmenin bilinçli olarak mı planlandığı, yoksa kendiliğinden süreçler tarafından mı oluşturulduğu konusunda bir fikir birliği yoktur (Hettne, 2008: 89). Ancak ister bilinçli olarak planlansın isterse kendiliğinden ortaya çıksın bölgeselleşmenin oluşumu, siyasi, iktisadi veya güvenlik olmak üzere çeşitli ihtiyaçları ihtiva etmektedir. Bu anlamda bölgeselleşme, komşu devletlerin işbirliği yapmayı tercih ettikleri temel alanlara bağlı olarak farklı şekiller alabilmektedir. Enerji, bu alanlardan biridir.

Enerji, bölgesel düzeyde geliştirilen işbirliği alanlarından biri olarak ülkelerin milli ve bölgesel güvenlikleri ile özdeşleştirilen bir konudur. Enerjinin sınıraşan niteliği, aynı bölgede bulunan ulus devletleri birlikte hareket etmek durumunda bırakmakta böylece enerji bölgeselçiliği kavramı ortaya çıkmaktadır. Bir bölgeselleşme türü olan enerji bölgeselçiliği, aynı bölgede bulunan devletler arasında enerji ilişkilerini yönetmek üzere kurulan ve siyasi olarak yönetilen entegrasyon girişimleridir. Enerji bölgeselçiliği, coğrafi esaslar çerçevesinde siyasi birliktelikler olarak ortaya çıkmakta olup hem iktisadi kalkınma hem de güvenlikle bağlantılıdır.

¹ Kültürel ve politik, popüler ve resmi anlayışlarda sınır tanımlamalarına meşruiyet kazandırmak ve bunların onayını almak için kullanılan öznelerarası anlam yaratma çabasıdır (Tomaney, 2020: 369).

Çalışmanın üç kısma ayrılmış olan bu bölümünde, ilk olarak bölgeselleşmenin tarihsel arka planı açıklanacak olup ardından bölgeselleşme ve bölgeselleşmenin türleri; ekonomik bölgeselcilik, siyasi bölgeselcilik ve güvenlik bölgeselciliği alt başlıklarında ele alınacaktır. Son kısımda ise yeni bir bölgeselcilik yaklaşımı olarak enerji bölgeselciliği; bölge ve enerji bölgeleri, küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği, enerji güvenliğinden enerji bölgeselciliğine ve enerji bölgeselciliğinde güvenlik hedefleri alt başlıkları halinde incelenecektir. Bu bölüm çalışmaya kuramsal temel oluşturacaktır.

1.1. Bölgeselleşmenin Tarihsel Arka Planı

Uluslararası İlişkiler disiplininde önemli kavramlardan biri olan bölgeselleşme, bölgeler temelinde devletler üstü resmi ve gayri resmi gruplaşmalardır. Bölgeselleşme ile devletler ekonomik ve stratejik faydalarını maksimize ederek hem kendi aralarında hem de uluslararası sistemle bütünleşmelerini sağlamaktadırlar (Quliyev, 2018: 118). Bu fayda onu pek çok kesim tarafından ilgi duyulan cazip bir konu haline getirmektedir. Fakat kavramın tanımlanmasına ilişkin literatürde henüz bir fikir birliğine varılmış değildir. Bu durumun temel nedeni, kavramın kökeni olan bölge kavramından kaynaklanmaktadır. Çünkü tıpkı bölgeselleşme kavramında olduğu gibi bölge kavramına ilişkin de bilimsel manada görüş birliği bulunmamaktadır.

Hurell, bölgeselleşmeyi “bir bölge içindeki toplumsal bütünleşmenin büyümesi ve çoğu zaman yönlendirilmemiş sosyal ve ekonomik süreçler olarak tanımlarken (Hurell, 1995: 39); Monnet bölgeselleşmeyi belli sayıda devleti içeren coğrafi bir bölge içerisinde sosyal, ekonomik ya da siyasi faaliyetlerin koordine edilmesi ve uygulaması olarak tanımlamıştır (Monnet, 2019: 644). Bu tanımlamalara ek olarak Yeung ve arkadaşları bölgeselleşmeyi, “bölgesel ekonomik entegrasyonlar yoluyla bölge içi ticaret, yabancı dolaysız yatırımlar ve ticari düzenlemelerle belli bir bölgede bölge içi ekonomik bağımlılığın derinleştirilmesi” olarak tanımlarken (Yeung vd., 1999: 17); Karms ve Mingst ise kavramı, aynı bölgede yer alan en az birden fazla devlet arasında belirli amaçların gerçekleştirilmesi amacıyla resmi veya gayri resmi olarak kurulan ve sürdürülen işbirliği olarak tanımlamışlardır (Karms ve Mingst, 2004: 148). Kavrama yönelik farklı tanımlamaların bulunması, bölgeselleşmeden standart bir anlam çıkarmamızı zorlaştırmaktadır. Bu durumun nedeni Uluslararası İlişkilerde bölge kavramının, basit bir teritoryal kavramdan ziyade farklı bileşenlere dayanılarak açıklanmak istenmesidir.

Bazı uzmanlar bölgeyi tanımlarken coğrafi yakınlık ve kültürel özellikleri temel alırken, bazıları ise tercihlili ticaret antlaşmaları ya da oluşturulan gümrük birlikleri gibi özellikleri temel almaktadır. Bu durum ise kavrama farklı anlamların yüklenmesine neden olmaktadır. Örneğin Hettne (2005: 543), Uluslararası İlişkiler disiplinine göre bölge kavramının tanımlanmasını coğrafi bir ilişki ve bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılık ile birbirine bağlı sınırlı sayıda devlet olarak yaparken; Mansfield ve Milner (1999: 590) kavramı uluslararası politikada üzerinde en az birden

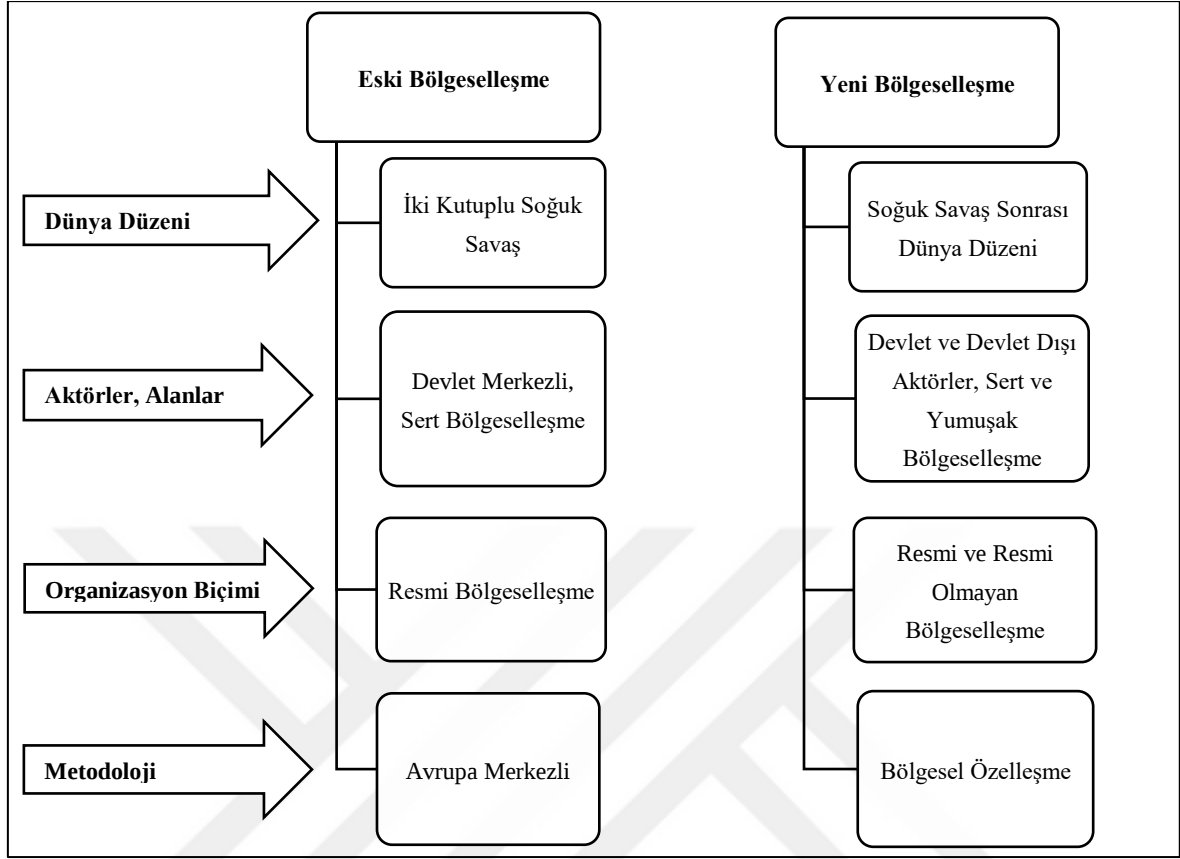
fazla sayıda devletin yer aldığı belirli bir coğrafya olarak tanımlamaktadır. Kavrama yönelik tanımlamalarda coğrafya ve karşılıklı bağımlılık gibi farklı bileşenlere vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durum bölgeye ortak bir anlam yüklenebilmesini zorlaştırmaktadır. Yapılan tanımlamaların ardından özetle coğrafi açıdan yakınlığı bulunan birimlerin oluşturduğu alan bölge olarak tanımlanırken (Hurrell, 1995: 333), coğrafi bölgelerin siyasi birimler haline dönüşerek işbirliği temelinde hizmet görme süreci ise bölgeselleşme olarak kabul edilmektedir (Monnet, 2019: 643). Farklı bilim alanları tarafından da ele alınmakta olan bölgeselleşme, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde de farklı yönleriyle ele alınan önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir.

Tarihsel olarak bölgeselleşme, küreselleşme sürecinin etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen bir olgudur. Genellikle küreselleşmeye zıt bir kavram olarak görülse de aslında temelde küreselleşmenin bir tamamlayıcısı niteliğindedir. Çünkü bölgeselleşme hareketleri arttıkça bölgelerin birbirleri ile olan ilişkileri artmakta bunun sonucunda da küreselleşme hızlanmaktadır (Quliyev, 2018: 118). Dünyanın küresel bir köy haline geldiği yönünde ileri sürülen argümanlarla, dünya egemenliğinin artık bölgesel bloklarla temsil edileceği ileri sürülen savlar arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Bu konuda iddia edilen bir diğer görüş de küreselleşmenin etkisiyle dünya tarihinde meydana gelen büyük olayların bölgeselleşmeyi ve bölgesel blokların oluşumlarını etkilediğidir. Bu perspektifle hareket edildiğinde ise bölgeselleşmenin iki farklı dalgada kategorize edildiği görülmektedir. Buna göre bölgeselleşmenin birinci dalgasının başlangıcı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem kabul edilirken, ikinci dalganın başlangıcı olarak da Soğuk Savaş sonrası dönem kabul edilmektedir.² Başka bir ifadeyle 1950’li yıllarda başlayıp 1980’li yılların sonuna kadar süren dönem birinci dalga bölgeselleşme, 1980’lerin sonundan günümüze kadar geçen süre ise ikinci dalga bölgeselleşme süreci olarak ele alınmaktadır (Söderbaum, 2015: 23).

² Bölgeselleşmenin başlangıcına dair kesin bir görüş bulunmamakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş’ın bitiminin bölgeselleşme açısından milat olarak kabul edilmesinin en önemli nedeni kuşkusuz bu olaylar sonrası bölgeselleşme çalışmalarının hız kazanmasıdır.

Şekil 1: Eski ve Yeni Bölgeselleşme

Kaynak: Bu Şekil Söderbaum (2015: 23) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya gelir dağılımında meydana gelen eşitsizlikler, gelişmekte olan devletleri birlikte hareket etmeye ve çeşitli oluşumlar kurarak dünya ekonomisinden daha büyük pay almaya zorlamıştır. 1950'li yıllarda başlayan bu girişimler önce Avrupa'yı daha sonra da bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Bölgeselleşme adına 1949 yılında önce Avrupa Konseyi kurulurken aradan çok geçmeden 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur (Çarkoğlu vd., 2005: 20). 1960'lı yıllarla birlikte bu girişimlerde artış yaşanmış ve bölgeselleşme faaliyetleri Avrupa'nın ardından Orta Doğu, Latin Amerika, Asya, Karayipler ve Afrika gibi bölgelerde de görülmüştür. Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (1960), Avrupa Serbest Ticaret Birliği (1961), Karayipler Serbest Ticaret Birliği (1965) gibi kuruluşlar bu girişimlere örnek teşkil etmiştir (Goltermann vd., 2016: 11). Öte yandan birinci dalga döneminde uluslararası alanda bir Soğuk Savaş hadisesi yaşanmış ve iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte dünya toplulukları adeta ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin öncülük ettiği iki blok arasında bölünmüştür. Söz konusu dönemde devletler için birincil amaç güvenliğin temini olurken, bölgeselleşme faaliyetleri de daha çok bu amacın gerçekleştirilmesi için oluşturulmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) (1949),

Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (1954), Varşova Paktı (1955) ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı (1959) gibi oluşumlar kurulan güvenlik örgütlerindendir.

Aradan geçen süre zarfında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Soğuk Savaş dönemi sona ermiş, iki kutuplu yapı ortadan kalkmış ve bölgeselleşme faaliyetlerinde yeni bir döneme girilmiştir. Yeni dönemde güvenlik devletlerin birincil amacı olmaktan yavaş yavaş çıkmıştır. Devletler için güvenliğin ikincil bir amaç haline dönüşmesinde 1980'lerden itibaren uluslararası alanda yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Ateş (2014: 222-226)'e göre 1980'li yıllarla birlikte dünya ekonomisinde artan rekabet koşulları bölgeselleşme girişimlerinin ekonomik boyutunu daha fazla ön plana çıkarmıştır. Ekonominin birincil sıraya gelmesi neticesinde ise uluslararası alanda yaşanan bu dönüşüm bölgeselleşmenin yeni bir ivme kazanmasıyla sonuçlanmıştır. İkinci dalga olarak kabul edilen ve “yeni bölgeselcilik” olarak adlandırılan bu evrede, ekonomi başta olmak üzere birçok alanda çeşitli bölgeselleşme girişimleri hayata geçirilmiştir. Yani yeni dönemde bölgeselleşmenin, küresel boyutta ekonomik yönü ağır basarken; bölgesel boyutunun ise yeni güvenlik kaygıları etrafında şekillenmeye başladığı görülmüştür³. Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (1989), Arap Mağrip Birliği (1989), Güney Amerika Ortak Pazarı (1991), Avrupa Birliği (AB) (1992), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (1992), AGİT Minsk Grubu (1992), ŞİÖ (1996) ve AEB (2015) bölgesel oluşumlara verilebilecek örneklerdendir. Bu kuruluşların temel amaçları incelendiğinde, her ne kadar ekonomik yönlerinin ağır bastığı görülse de, güvenliğin de hala bölgeselleşme girişimlerinde başat konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak eski bölgeselcilik ve yeni bölgeselcilik dönemleri incelendiğinde, uluslararası politikada bölgeselleşmenin en somut göstergesinin bölgesel uluslararası örgütler olduğu görülmüştür. Birinci dalga bölgeselleşme sürecinde uluslararası gelişmelerin etkisiyle güvenlik temelli oluşumlar öne çıkmakta iken ikinci dalga ile birlikte yine küresel gelişmelerin etkisiyle ekonomik temelli oluşumlar yaygınlaşmıştır. Fakat yeni dönem bölgeselleşme faaliyetlerinde, ekonomik yapılanmalar öne çıkmakla birlikte güvenlik temelli yapılanmalar da önemini korumaya devam etmiştir.

Yeni süreçte çeşitli işbirliği alanları geliştirilmiş hatta bir bölgesel örgüt birden fazla amaca yönelik faaliyet gösterir duruma gelmiştir. Böylece yeni bölgeselcilik, küreselleşmiş bir bağlamda çok boyutlu, çok faktörlü ve çok düzeyli bir karaktere sahip olmuştur (Hettne, 2005: 543). Uluslararası kuruluşların bölgesel barış ve güvenlik alanında Birleşmiş Milletler (BM) ile geliştirdikleri işbirlikleri yüksek düzeye ulaşmıştır. Uluslararası örgütler, gerek yetki gerekse kapasitelerinde önemli çelişkilerden muzdarip olmalarına rağmen bir krizin patlak vermesinden bir çatışmanın ardından yeniden inşa çabalarına kadar birçok alanda rol oynayan tartışılmaz aktörler haline gelmişlerdir (Tavares, 2010: 2). Genellikle coğrafi yakınlığın temel etken olduğu bu

³ Bölgesel düzeydeki bu güvenlik kaygıları uyuşturucu kaçakçılığı, su sorunu, sınır sorunları, enerji güvenliği ve terörizm gibi sınır ötesi tehditlerdir.

oluşumlara kimi durumlarda coğrafi yakınlığı bulunmayan devletlerin bile üye olabildikleri görülmüştür. Çünkü enerji kaynaklarından kaynaklanan ya da çevresel nedenler gibi sorunlardan kaynaklanan birçok problemin artık tek taraflı bir şekilde ve askeri yollarla çözümlenemeyeceği anlaşılmıştır. Neticede tehditlerin ve aktörlerin genişlemesi güvenlik gündemini karmaşıktırışmış bu durum ise devletleri güvenlik meselelerinde işbirliği yapmaya zorlamıştır (Hocking ve Smith, 1995: 147).

Bölgeselleşmenin Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik ve güvenlik temelli olarak hız kazanarak gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak da BM sisteminin küresel ve bölgesel sorunların çözümündeki etkisizliği gösterilebilir. BM sistemi dünyanın değişik bölgelerinde meydana gelen siyasi, ekonomik, güvenlik ve insani sorunların çözümü noktasında yetersiz ve etkisiz kaldıkça, yeni oluşumlar kurulmuş, kurulmaya da devam edecektir. BM'nin sorunların çözümü noktasında yetersiz olmasının en önemli nedeni kuşkusuz kuruluşun yönetim yapısı ve Güvenlik Konseyi'ndeki eşitsiz yapıdır. Kurumun temel karar organı olan Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan beş ülke adeta iki kampa bölünmüş ve küresel politikadaki çıkarlarına göre BM kararlarına yön vermektedir. Bu durum BM'ye olan güveni sarsmakta ve kuruluşun küresel etkinliği sorgulanmaktadır. Dolayısıyla ulus devletlerin ve bölgesel örgütlerin daha etkili mekanizmalar olduğunun dillendirildiği günümüzde, bölgeselleşme sürecinde yeni bir ivme kazanıldığı görülmektedir. İlerleyen yıllarda bölgesel örgütlenmelerin ve bölgesel temelli faaliyetler ile işbirliği mekanizmalarının sayısında artış yaşanması beklenmektedir.

1.2. Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Türleri

20. yüzyılın ikinci yarısından, özellikle son çeyreğinden, itibaren “bölgeselleşme” süreci hız kazanmış, ulus devletler arasında kurulan bölgesel örgütlerin sayısı artış göstermiştir. Mevcut durumda, dünyadaki hemen hemen bütün ülkeler belli bir entegrasyona üye olmuşlardır. Hatta bazı devletler, birden fazla bölgesel işbirliği antlaşmasına üyedirler. Devletler arasındaki bu girişimler çeşitli hedefler ve fikirleri gündeme taşıyarak bölge düzeyinde bir uluslararası düzen veya toplum düşüncesine yöneliktir (Wunderlich, 2007: 3).

Devletler arasında bölgesel işbirliği hedefleri klasik manada, etnik-dilsel azınlıklar ve yerel özgürlükleri korumak olarak ifade edilmektedir. Fakat bu gaye, diğer kimi yan unsurlarla tamamlanmaktadır. Bunlar; katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi, bölgenin yönetsel yapıda etkin bir araç olması, ulusal planlamada yerel yönetimlerle ulusal devlet arasında yeni bir birimin yetki dağılımı yönünden gerekliliği, yeni sorumluluk mekanizmalarının ve dolayısıyla yeni bilgi ağının ve iktidarlarının kurumlaşabilmesi ve merkezi yönetimin katılığı karşısında bölgesel esnekliği sağlayacak birimlerin kurulması olarak sıralanabilmektedir. Dolayısıyla bölgeselleşme olgusunda hedeflenen temalar oldukça farklı olabilmektedir. Ancak yine de bu unsurlar ekonomik kalkınma,

güvenlik gereksinimi kültürel, dilsel ve siyasal faktörler olarak kategorize edilebilmektedir (Quliyev, 2018: 116).

Buradan hareketle bölgeselleşme olgusu, komşu devletlerin işbirliği yapmayı tercih ettikleri bu temel alanlara bağlı olarak farklı şekiller alabilmektedir. Örneğin Hettne (2008: 91-92) bölgeselleşmeyi kalkınma ve güvenlik bölgeselciliği olarak iki şekilde ele alırken; Monnet (2019: 645) bölgeselleşme olgusunu ekonomik, güvenlik ve siyasi olmak üzere üç türde ele almaktadır.

Tüm bu sınıflandırmalara ilave olarak son dönemlerde enerji bölgeselciliği ayrı bir bölgeselleşme türü olarak incelenmeye başlanmıştır. Enerjinin niteliği itibariyle hem ekonomik, hem siyasi hem de güvenlik boyutunun bulunması, belirli bölgelerde yoğun olarak bulunuyor olması ve sınıraşan bir meta olması nedeniyle bölgeselcilik çalışmalarında özel bir çalışma alanı olarak ele alınması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Monnet'in sınıflandırması esas alınarak bölgeselleşme öncelikle; ekonomik bölgeselcilik, siyasi bölgeselcilik ve güvenlik bölgeselciliği alt başlıklarında incelenecek ardından ise bu üç türün de çeşitli özelliklerini bünyesinde barındıran ve eklektik bir model olduğu düşünülen enerji bölgeselciliği açıklanacaktır. Yapılan sınıflandırmalara ek olarak bu çalışmada yeni bir bölgeselleşme türü olarak ele alınacak olan enerji bölgeselciliği ile çalışmaya kuramsal bir altyapı kazandırılacaktır.

1.2.1. Ekonomik Bölgeselcilik

İlk örneğini 19. yüzyıldaki Alman Gümrük Birliği Zollverein'in oluşturduğu kabul edilen ama esas olarak en somut örneklerine yeni bölgeselcilik döneminde rastlanılan ekonomik bölgeselcilik, önemli bir bölgeselleşme türüdür (Tunçarslan, 2019: 42). Genel itibariyle aynı coğrafi bölgede bulunan devletler arasında işbirliği yoluyla daha fazla ekonomik fırsat yaratılması anlamına gelen ekonomik bölgeselciliğin, neoliberalizm ve Washington Konsensüsü gibi fikirlerden esinlendiği düşünülmektedir (Monnet, 2019: 645).

Kimi çalışmalarda kalkınma bölgeselciliği, parasal bölgeselcilik ya da gelişimsel bölgeselcilik olarak da ifade edilen bu tür, diğer bazı çalışmalarda ise ticaret blokları çerçevesinde incelenmektedir. Ancak kavramın adlandırılmasında her ne kadar farklı ifadelerin kullanıldığı görülse de bütün ifade biçimlerinde benzer bir amaç gözetilmektedir. Bölgeselleşme çalışmaları uzmanlarından Hettne (2005: 552)'ye göre bu amaç, kurucu siyasi birimlerin ekonomik tamamlayıcılığını ve toplam bölgesel ekonominin kapasitesini artırmaktır. Yani bölge düzeyinde çeşitli seviyelerde ekonomik bütünleşme sağlanması, bölgenin kalkınmasının ve refahının artırılması maksadıyla oluşturulmaktadır (Karms ve Mingst, 2004: 147).

Bölgesel düzeydeki bu ekonomik işbirliği ve bütünleşme hareketlerinin en düşük düzeyi serbest ticaret alanı oluşturmak iken en yüksek düzeyi bölgesel düzeyde bir ekonomik birlik

kurmaktır. Bu noktada Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (USMCA) en düşük düzeye, AB ise en yüksek düzeye verilebilecek örneklerdendir (Ateş, 2014: 228). Bu örneklerden USMCA ABD, Meksika ve Kanada arasında dört yılı aşkın müzakereler sonucunda imzalanan antlaşma ile 1 Ocak 1994 tarihinde kurulmuştur. Antlaşma, Kuzey Amerika ülkelerindeki özel sektör arasında giderek artan orandaki ticari entegrasyonun doğal seyri ve anılan entegrasyonun önündeki engellerin ortadan kaldırılması maksadıyla yapılmıştır (Cohen vd., 1996: 239). Fakat burada iki düzey arasındaki farkın daha iyi anlaşılması adına asıl bahsedilmesi gereken husus USMCA'nın model olarak neden AB'ye benzemediğidir.

AB, USMCA'ya göre daha fazla katılımcının olduğu, yirmi yedi üye ülkeden oluşan ve toprakları büyük ölçüde Avrupa kıtasında bulunan siyasi ve ekonomik bir örgütlenmedir. Birlik, 1992 tarihinde imzalanan ve 1993 tarihinde yürürlüğe giren AB antlaşmasıyla kurulmuştur. Maasricht Antlaşması'nda birliğin ekonomik amaçları genel itibariyle; tek para birimini içerecek biçimde ekonomik ve parasal birliğin kurulması ile AB'de iç engellerden tamamen arındırılmış bir ticaret bölgesi yaratılması olarak belirtilmiştir (Bache ve George, 2006: 169). Dolayısıyla AB'nin hedefleri itibariyle USMCA'dan daha geniş kapsamlı olması yüksek düzeyli bölgeselleşme örgütü olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Öyle ki USMCA örneğinde görüleceği üzere serbest ticaret antlaşmaları, daha ziyade ticaretin mümkün olduğu ölçüde serbestleştirilmesini hedeflemekte ancak ticaretin önündeki, tarife dışı engeller gibi bazı olumsuz unsurları tam olarak ortadan kaldıramamaktadır (Arı, 2014: 1). Oysa AB gibi bölgesel düzeyde bir ekonomik birliktelikle, bölge içerisindeki olumsuz unsurların tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir politika yürütülerek malların, sermayenin, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı sağlanmıştır. Bu durum biraz da ticaret bloklarının bölgeselleşme sürecindeki rolünden kaynaklanmaktadır.

Ticaret blokları çerçevesinde değerlendirilen serbest ticaret antlaşmalarının bölgeselleşme sürecindeki rolleri, amaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu hususta bazı ticaret blokları korumacı politikalar geliştirmeyi hedeflerken, bazı ticaret blokları ise küresel ticaretle entegrasyonu ve piyasa ekonomisinin gelişimini desteklemektedir. Fakat bütün farklılıklara rağmen her iki düzeyde de güdülen asıl amaç, bir grup ülkenin bölgesel ekonomide üretim kapasitesini artırma isteğidir. Bu konuda ekonomik bölgesel örgütler önemli başarılar kazanmışlardır.

Bu durumun en büyük kanıtı mevcut ticaret bloklarının derinleşmesi ile her geçen gün bu örgütlerin sayısında yaşanan artıştır. Örneğin Monnet (2019: 645-646) tarafından yapılan bir araştırmaya göre bu yöndeki gelişme 2005 yılına kadar hızını kaybetmeden o derece güçlü şekilde devam etmiştir ki o dönemde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelerinden sadece bir tanesi (Moğolistan) herhangi bir bölgesel ticaret antlaşmasına taraf değildir. Aradan geçen süre zarfında 2010 Şubat'ına gelindiğinde ise yalnızca DTÖ'ye bildirilmiş 462 tane bölgesel ticaret antlaşması bulunmaktadır. Çoğu durumda bu antlaşmalar serbest ticaret bölgesi oluşturmak için imzalanmışken bazıları da gümrük birliği ve ortak pazar kurmaya yönelik imzalanmışlardır. Fakat

bu kuruluşlar ve antlaşmalar her ne kadar ekonomik birlikteliğin ve kalkınmanın teşviki için oluşturulsa da bu birlikler farklı amaçlara hizmet etmektedirler. Öyle ki Hettne'ye göre ekonomik mahiyette geliştirilen bir işbirliği çatışma seviyesini düşürürken barışın getirisini arttırmaktadır (Hettne, 2008: 104). Çünkü ekonomik aktörler ve ulusal pazarlar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, bölge içi ticaretin artması (Mansfield ve Milner, 1999: 598) ve doğrudan yabancı yatırımların yayılması ve bunların zamanla birbirine bağımlı hale gelmesi bir taraftan bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmasına katkı sağlarken, diğer yandan bölge içindeki güvenlik kaygılarını giderici bir işlev üstlenmektedir.

Doğal olarak ulusal ekonomiler arasındaki işbirliği ve karşılıklı çıkarların birbirini sarmaladığı bir düzende, savaş ihtimali azalırken bölgesel barış ile güvenlik daha kalıcı ve istikrarlı bir hale gelmektedir. Bunun sonucu olarak da özellikle 1980'lerin sonundan itibaren çok sayıda ekonomi odaklı bölgesel uluslararası örgütün varlık ve faaliyetlerine şahit olunmaktadır. AEB ve diğer birçok bölgesel ekonomik entegrasyon platformu bu girişimlere örnek teşkil etmektedir.

1.2.2. Siyasi Bölgeselcilik

Siyasi bölgeselcilik, genel itibariyle aynı bölgede bulunan devletlerin ortak değerleri güçlendirme ya da koruma girişimlerini ifade etmektedir (Monnet, 2019: 647). Burada korunmak istenenler siyasi ve ekonomik çıkarlar olabildiği gibi kültürel unsurlar da olabilmektedir. Bu yüzden siyasi bölgeselcilik türünde hedeflenen tema ekonomik ya da güvenlik bölgeselciliğine oranla daha geniş kapsamlıdır. Dahası bölgesel düzeyde kurulmuş olan bu türlerin siyasal nitelikli örgütün parçaları olduğu ya da ona bağlı olarak şekillendirildiğine dair görüşler de mevcuttur.

Literatürde buna verilen en belirgin örnek ise AB'dir. AB çevre, ekonomi, ticaret, dış politika, güvenlik, insan hakları, demokrasi, enerji ve ortak değerleri korumak gibi tüm alanlarda üyeleri arasında işbirliği veya bütünleşmeyi öngören kapsayıcı nitelikte bir örgüttür. Bu yönü AB'ye güvenlik ve ekonomik niteliğin yanı sıra siyasi bir nitelikte kazandırmaktadır. Benzer bir durum Arap Birliği için de geçerlidir. Birlik pek çok alanda işbirliği öngörerek tıpkı AB gibi siyasal bir nitelik taşımaktadır (Ateş, 2014: 229). Dolayısıyla gerek AB gerekse Arap Birliği ya da diğer siyasi bölgeselcilik türlerine bakıldığında bunların aşağı yukarı benzer amaçlar etrafında şekillendirildikleri görülmektedir. Bu amaçlar ekonomi ve güvenliğin yanı sıra diplomatik kazanç elde etmektir. AB örneğinde bir değerlendirme de bulunulacak olunursa, örgütün ekonomik başarısından ziyade bölge ülkeleri arasında karşılıklı bağımlılık oluşturarak bölgesel çatışmaları ortadan kaldırması en büyük başarısı olarak değerlendirilebilir. Aralarında birçok savaş gerçekleşmiş olan AB ülkeleri arasında 1951 AKÇT'nin kuruluşundan sonra hiçbir çatışma yaşanmamıştır. Bu bağlamda AB örneği siyasal örgütlenmelerin önemli diplomatik kazanımlar sağladığını da ispatlamaktadır.

Diplomatik kazançla kastedilen özelde devletlerin imajlarını ve itibarlarını güçlendirme isteği; genelde ise bölgedeki barış ve istikrarın korunması, ortak değerlerin yükseltilmesi veya birliğin daha etkili hale getirilmesidir. Dolayısıyla bütün bu etkenler devletleri siyasi nitelikli girişimlere sevk etmektedir. Fakat Çakmak’a göre bazı örgütler bu çerçevede son derece zayıf bir rol oynarken bazıları daha kurumsal bir yapıya sahiptir. Örneğin İslam İşbirliği Teşkilatı (İKÖ) zayıf bir ortak platform olarak değerlendirilirken, Avrupa Konseyi’nin güçlü bir kurumsal kimliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu farkın oluşmasında elbette ekonomik gelişmişlik seviyesinin yanı sıra kurumsal ve demokratik gelişimin de rolü büyüktür. Daha az gelişmiş bölgelerde kurulan birlikler, bazen aynı anda çeşitli sorunlarla baş etmek durumunda kalabilmektedir (Çakmak, 2014: 448).

Sonuç olarak uluslararası politikanın önemli aktörlerinden olan siyasi bölgesel örgütler, kurucu ülkelerin çıkarlarını korumayı amaçlayan politik aktörlerdir. Geniş faaliyet alanları sayesinde çevreden sağlığa, insan haklarından eğitime birçok temayı bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönü siyasi bölgeselciliği uluslararası örgütler nezdinde ayırt ediciliği zor bir pozisyona sürüklemektedir. Siyasi amaçla kurulmuş olan bir bölgesel örgüt bazen ortak değerlerin korunması ile ön planda olurken bazen de güvenliğin sağlanması ile ön planda olabilmektedir. Örneğin özünde siyasi amaçla kurulmuş olan Afrika Birliği, Monnet (2019: 647)’e göre kimi zamanlarda AIDS ile mücadele etmeye çalışırken kimi durumlarda ise Darfur bölgesinde görüldüğü üzere bölgesel çatışmalara askeri müdahale edebilmektedir. Ancak burada başat konu ne olursa olsun hedeflenen her zaman bölgedeki barış ve istikrarın korunması ile bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.3. Güvenlik Bölgeselciliği

Tarihsel süreçte komşu ülkelerin birbirleriyle etkileşim kurmaları, imparatorlukların emperyalist emeller izlemeleri ve Panslavizm, Panarabizm gibi aynı ırktan olanların bir arada olması gerektiği düşüncesinden hareketle çeşitli bölgeselleşme çalışmaları yapılmıştır (Tunçarslan, 2019: 41). Fakat bu çalışmalar 1945 öncesi oldukça sınırlı kalmış bu dönemde bölgeselcilik anlayışı yerine baskın olan anlayış toplu savunma anlayışı olmuştur. Dolayısıyla “Uluslararası Hukuk Derneği” ya da “General Postal Union” gibi daha çok uluslararası işbirliğini benimseyen resmi ya da gayri resmi kurumlar ortaya çıkmıştır. Bölgeselleşmenin asıl bildiğimiz anlamına gelmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Eski bölgeselcilik olarak da adlandırılan bu dönem uluslararası alanda yaşanan savaşların, çatışmaların ve rekabetin de etkisiyle güvenliğin bölgeselleşmede esas kılındığı bir dönem olmuştur. 1990’lara kadar süren bu dönem içerisinde özellikle Soğuk Savaş gibi dünyayı iki kutba ayıran bir olayın yaşanması devletler nezdinde güvenliğin önemini arttırmıştır. Hatta söz konusu dönem uluslararası alanda kurulan güvenlik amaçlı örgütlerin bile bu iki kutup etrafında şekillendirildiği bir dönem olmuştur

(NATO ve Varşova Paktı gibi). Dolayısıyla güvenliğin temel öge haline gelişi bölgeselleşme faaliyetlerini doğrudan etkilemiş ve güvenlik bölgeselciliği kavramı ortaya çıkmıştır.

Hettne (2008: 92) tarafından bu kavram “bölge olma sürecindeki devletler ve diğer aktörlerin belli bir coğrafi alanda devletler ve diğer aktörlerin çatışma yaratıcı ulusal veya devletler arası ilişkileri, dayanışmacı dış ilişkiler (bölgesel) ve iç barışı (bölge-içi) sağlayan bir güvenlik kompleksine dönüştürmesi” olarak tanımlanırken; Monnet (2019: 646) tarafından güvenlik bölgeselciliği “devletleri hem komşuları olan hem de uzaktaki düşmanlarından korumak için kurulmuş işbirliği türleri” olarak tanımlanmaktadır. İlaveten Huysmans (2007: 58) ise kavramı “uluslararası arenada belirli bir bölgenin askeri tehditler ve işgallerden, egemenlik ve bağımsızlığına zarar verebilecek ekonomik tehlikelerden serbest olma durumu” olarak tanımlamaktadır. Yani Karms ve Mingst (2004: 149)’in ifadesiyle bir bölgede ortaya çıkan dâhili veya bölgeye yönelik görülen harici tehditler bölgede yer alan devletler arasında güvenlik kaygıları temelinde bir işbirliği ortamının yaratılmasına neden olabilmekte bu durum ise güvenlik bölgeselciliği olarak adlandırılmaktadır.

Ortak güvenlik kaygıları etrafında şekillenen işbirliklerinde, bölgesel güvenliği korumak maksadıyla kimi zaman ilgili bölge ülkeleri arasında antlaşmalar yapılabilirken kimi zaman da bu konuda bölgesel örgütlenmelere gidilebilmektedir. Söz konusu örgütlenmeler genel olarak, geniş bölge esaslı örgütlenmeler ve dar bölge esaslı örgütlenmeler olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Bu ayrımın yapılmasında esas alınan kriter ise bölgesel bir ittifakın faaliyetlerinin yürütüldüğü coğrafi alandır. Bu bağlamda geniş bölge esaslı örgütlenmelere Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve NATO örnekleri verilebilirken; dar bölge esaslı örgütlenmelere de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Batı Avrupa Birliği (BAB), ŞİÖ ile Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) gibi kuruluşlar örnek olarak verilebilmektedir (Karabulut, 2011: 24; Dedeoğlu, 2008: 313-364).

Çeşitli zaman dilimlerinde oluşturuldukları bilinen bu örgütlerden bazıları eski bölgeselcilik dönemine bazıları da yeni bölgeselcilik dönemine aittir. Her ne kadar yeni bölgeselcilik dönemiyle ekonomik bölgeselciliğin daha fazla ön planda tutulduğuna dair savlar mevcutsa da aslında güvenlik bölgeselciliği önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Çünkü küreselleşmenin hız kazandığı Soğuk Savaş dönemi sonrasında sınıraşan tehditlerin sayısında ve oranında artış yaşanmıştır. Bunun sonucunda, güvenlik sorunlarına ilişkin çözümün uluslararası yapılanmalarda aranması gerektiği düşüncesi hâkim olmuş ve bu düşünceyle çeşitli işbirliği alanları geliştirilmiştir. Böylece önceleri salt ulus-devletler için geçerli olan güvenlik kavramı değişerek bölgesel güvenlik kavramı ortaya çıkmıştır. Quliyev (2018: 117)’e göre bölgesel güvenliğin ön plana çıkması sonucunda ise çeşitli bölgesel güvenlik yaklaşımları geliştirilmiştir.

Bu yaklaşımlardan Uluslararası İlişkiler çalışmalarına en çok konu edilenlerden ilki “Güvenlik Topluluğu” yaklaşımıdır. Kavram olarak “Güvenlik Topluluğu” ilk kez Richard Van Wagenen tarafından 1950’lerde gündeme getirilmiş (Adler ve Barnett, 1998: 3), fakat kavramın teorik çerçevesi ve bugün sahip olduğu anlamı taşımasında Karl Deutsch’un öncülüğünde bir grup akademisyen etkili olmuştur. Deutsch ve arkadaşları tarafından 1957 yılında yayınlanan “Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience” isimli çalışmada kavram “üye devletlerin gerçek bir güven içerisinde birbirleriyle fizikî çatışmaya girmeyip, aralarındaki sorunları savaş dışı yollarla çözdükleri bir yapı” olarak tanımlanmıştır (Deutsch vd., 1957: 5). Dolayısıyla özünde “barışı sağlamayı” ve “çatışmaları önlemeyi” amaçlayan kuram, devletler arasında güvenlik temelli bir platformu elzem görmüştür. Çünkü tüm canlılar gibi devletlerin de öncelikli arzusu hayatta kalmaktır (Dedeoğlu, 2004: 13). Bu nedenle kurama göre ülkeler arasında kurulabilecek işbirlikleri ilk olarak güvenlik alanında gerçekleştirilmekte daha sonra ise geliştirilen bu işbirliği diğer alanlara da zemin hazırlayarak bir güvenlik topluluğu oluşabilmektedir. Örneğin ekonomik amaçlı bütünleşme girişimlerinin temelinde bile “güvenlik” algısı olduğu varsayılmaktadır.

Güvenlik Topluluğu yaklaşımının ardından bir diğer güvenlik kuramı da “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi”dir. Günümüzde uluslararası politikanın bölgesel boyutu analizinin en verimli ve gelişmiş metodolojisi olarak kabul edilen bu teori, Kopenhag Ekolü kurucularından Barry Buzan ve Ole Waever tarafından 1990 sonrasında geliştirilmiştir. Kopenhag Ekolü’nün üç bileşeninden⁴ biri olarak kabul edilen Güvenlik Kompleksi, Buzan (2015: 160-162) tarafından “temel güvenlik sorunları birbirine bağlı olan ve dolayısıyla ulusal güvenlikleri bir diğerinden ayrı düşünilemeyecek şekilde olan devletler grubu” olarak tanımlanmıştır. Burada Güvenlik Kompleksi teriminin avantajı hem güvenliği tanımlayan bir atıfta bulunması hem de herhangi bir devletler grubunu komşu ülkelerden ayıran yoğun bir karşılıklı bağımlılık halini belirtmesidir. Karşılıklı bağımlılık halinden kastedilen yalnızca ortak çıkarlar değil aynı zamanda rekabet alanları olarak kabul edilmiştir. Ortak çıkarların yanı sıra rekabetin de karşılıklı bağımlılığı etkilemesinin sebebi, her bir bölge ülkesinin tanımladığı güvenlik sorunu ve bu sorunu çözmek için benimsediği politikanın, diğerlerinin güvenlik politikalarını etkilediği içindir. Fakat her iki karşılıklı bağımlılığı etkileyen unsurun da, Hindistan ve Pakistan’da olduğu gibi kimi yerlerde oldukça kuvvetli, Endonezya ve Avusturalya’da olduğu gibi kimi yerlerde ise nispi olarak zayıf olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan karşılıklı bağımlılıklar, İsveç ve Finlandiya’nın çift taraflı olarak destekleyici tarafsızlıklarında olduğu gibi bazı yerlerde olumlu sonuçlar verirken, bazı yerlerde ise İran, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki üç taraflı rekabette olduğu üzere olumsuz sonuçlar verebilmiştir. Bu durumun nedeni karşılıklı bağımlılıkların genellikle bölgesel ilişkilerden doğmasıdır. Keza dostluk ve düşmanlık hattının farklı yoğunluklarla şekillendiği alanlarda işbirliği

⁴ Bu bileşenler; Güvenlik Kompleksi Teorisi, Sektörel Güvenlik (askeri güvenlik, çevresel güvenlik, toplumsal güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik) ve Güvenleştirilmedir.

mekanizmalarının da aynı ölçüde etkilendiği görülmüştür. Fakat yine de bölgesel ilişkilerin zayıf olduğu yerlerde dahi karşılıklı bağımlılık yaratacak bazı unsurlar olabilmektedir.

Bu unsurlardan en önemlisi bölgesel bir ilişkiye içeriden ya da dışarıdan müdahil olabilecek büyük güçlerdir. Büyük bir güç ilişkiler ağına içeriden dâhil olduğunda bir grup devleti ortak bir tehdide karşı birleştirebilme imkânına sahipken benzer bir durum bu ilişkilere dışarıdan dâhil olan devlet için de geçerlidir. Öyle ki bir bölgeye dışarıdan dâhil olan büyük bir güçte bölge devletlerinin birbirlerine daha fazla yakınlaşmasına ve işbirliği alanları geliştirmelerine sebep olabilmektedir. Örneğin Monnet'e göre 1952 yılında AKÇT'nin 1958 yılında da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin kurulmasının arkasındaki temel motivasyonlardan bir tanesi Avrupa'yı Sovyet yayılcılığına karşı korumak olmuştur (Monnet, 2019: 646).

Bu perspektifle bir bölgeselleşme girişimini tanımlarken temel etken genellikle iki veya daha fazla devlet arasında karşılıklı olarak hissedilen yüksek düzeyde tehdit/korku iken; vurgulanması gereken ikinci etken de söz konusu devletler arasındaki kültürel ve etnik unsurlardır. Çünkü uluslararası alanda kültürel ya da etnik açıdan birbirine benzer olan komşu devletler arasında bölgesel ittifakların geliştirilmesine daha fazla önem verilmektedir. Hasgüler ve Uludağ (2010: 383)'a göre 1945 yılında kurulan Arap Birliği bu duruma verilebilecek örneklerden biridir. Orta Doğu merkezli olan bu bölgeselleşme hareketi, Filistin merkezli bir güvenlik kaygısı ile (Yahudilerin Filistin'e göçünü engellemek için) Müslüman Arap devletleri arasında ortak bir duruş ve işbirliği geliştirebilmek amacıyla kurulmuştur. Sonuç olarak kimin için güvenlik sorusuna önceleri bireyler için ya da devletler için cevabı verildiği görülürken değişen dünya düzeni ile birlikte bu soruya *bölgeler* için cevabının verildiği görülmüştür. Çünkü Filistin örneğinde görüldüğü üzere İsrail'in yayılcı politikaları salt Filistin ulus devleti özelinde değerlendirilmemiş bu yayılcılık faaliyetleri gerek ortak kültür, tarih ve etnik temelde gerekse bu yayılcılığın diğer bölge devletleri arasında da yayılabileceği kaygısıyla bölgesel güvenlik kapsamında ele alınmıştır.

Yukarıda anlatılanlar bağlamında her iki kuram da bölgesel güvenliğin temininde karşılıklı bağımlılık üzerinde durmakta olup sınıraşan tehditlerin ya da ortak çözümlenmesi gereken sorunların çözümü için bölgesel işbirliklerini vurgulamaktadır.

1.3.Yeni Bir Bölgeselcilik Yaklaşımı Olarak Enerji Bölgeselciliği: Teorik Eklektisizm

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle teknolojiye yaşanan devrimler ve bilişim alanında meydana gelen büyük gelişmelerle dünyanın önemli bir kısmını etkilemeye başlayan küreselleşme süreci, bölgeselleşme olgusunda da hızlı gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın sonunda dünya, eş zamanlı bütünleşme ve parçalanma örneklerini aynı anda yaşamış, bir yandan Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu yeni devletler ortaya çıkarken diğer yandan bölgeselciliğe

olan ilginin artması bölgeselleşmeye yeni bir ivme kazandırmıştır. Yeni süreçte bölgeler, uluslararası siyasetin önemli özelliği olmaya başlarken aynı coğrafyayı paylaşan ülkeler arasında işbirliği alanları genişlemiştir. Yeni bölgeselcilik dönemi olarak nitelendirilen Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel düzeyde geliştirilen işbirliği alanlarından biri de enerji olmuştur.

Modern ve post modern üretim biçiminin en önemli girdisi olan enerji günümüzde devletler ve bireyler açısından en önemli metallerden biri haline gelmiştir. Özellikle fosil yakıtların (kömür, petrol, doğalgaz) kullanılmaya başlaması ve bu enerji kaynaklarının belirli bölgelerde ihtiyaçtan fazla belli bölgelerde ise yetersiz düzeyde olması enerjiyi uluslararası politikanın en önemli gündemi yapmış, devletler arasındaki ilişkilerde enerji konusu gündem belirleyici olmuştur. Bölgesel işbirliği hedefleri klasik manada ekonomik, siyasi ve güvenlik olmak üzere üç tür üzerinden ele alınırken, enerji konusunun bu üç tür ile de bağlantısı bulunması nedeniyle bağımsız bir bölgeselleşme türü olarak değerlendirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Çünkü bu üç bölgeselleşme türünden hiçbirisi tek başına enerji sorunlarına çözüm geliştirmeye yeterli argümanı üretememiştir.

Çalışmanın bu alt bölümünde bölgelerin nasıl oluştuğu ve dünyadaki enerji bölgeleri hakkında bilgi verilerek ardından küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği açıklanacaktır. Enerji güvenliği-enerji bölgeselciliği ilişkisi ele alınıp son olarak enerji bölgeselciliğinde güvenlik hedefleri; üretim, tüketim, transit ve çevre olmak üzere dört alt başlıkta incelenecektir.

1.3.1. Bölge ve Enerji Bölgeleri

Ulusal ve küresel düzey arasında yer alan bölgeler, ülkeler arası bir yapı oluşturdukları için “dünya siyasetinin temel, hatta itici gücüdür” (Fawn, 2009: 5). Doğal veya yapay özelliklere göre tanımlanabilen bölgeler, coğrafyanın temel birimleridir. Bölgeler, en azından 1930'larda Lewis Mumford'un çalışmasına kadar uzanan uzun süredir hem siyasi uygulamanın hem de bilimsel analizin konusu olmuştur (Börzel ve Risse, 2016; VanDeveer, 2004).

Coğrafyacılar sınır tanımlamaları yapmaya çalışırken su havzalarının belirli bir bütünlük gösterdiğinin farkına varmışlar ve ilk bölge tanımları nehirler ve dağ zirveleri tanımlanarak yapılmaya çalışılmıştır. Sınırlarının belirlenmesinde bir kısım zorluklar bulunsa da coğrafya, bölgenin tanımlanmasında merkezi bir işleve sahip olmuştur (Hettne ve Söderbaum: 2002, 39). Ancak kavramın basit bir teritoryal tanımlamaya dayanan saf coğrafi tanım bağlamında ele alınması, çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bölgenin salt fiziksel özellikleri dikkate alınarak tanımlanamayacağı, kültürel ve politik özelliklerinin de bulunduğu belirtilmiştir. Uluslararası politikada üzerinde en az iki devletin yer aldığı belirli bir coğrafya, bölgeyi oluştururken bu tanımlamanın bölgeyi tanımlamak isteyen aktörlerin belirledikleri kriterlere göre farklılık arz edebileceği bu yüzden de bölgenin standart bir tanımının yapılamayacağı vurgulanmaktadır (Mansfield ve Milner, 1999: 590).

Kavramın tanımlanmasına ilişkin bir uzlaşma sağlanamamasının nedeni, siyasi aktörlerin bir bölgeyi algılama ve yorumlama şekillerinin farklılık arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Hurell (1995: 38-39)'e göre tüm bölgeler sosyal olarak yapılandırılmış ve bu nedenle politik olarak tartışmalıdır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde kurulmuş modern bir devlet olan Türkiye, barındırdığı din ve bazı kültürel unsurlar, coğrafi konum, ekonomik ve siyasi yapı gibi nitelikler itibarıyla Orta Doğu, Avrupa, Balkanlar, Akdeniz ve Asya bölgeleri içinde değerlendirilmektedir (Davutoğlu, 2003: 7, 116). Türkiye örneğinin yanı sıra dünyanın belirli bölgelerinin farklı bölge tanımlamalarında da kullanıldığı başka bir örnek ise Avrasya'dır. Coğrafi olarak ortak kabul görmüş sınırları olmayan Avrasya, Brzezinski (1997: 6)'ye göre "geniş anlamda Avrupa ile Asya kıtalarının birleşim noktalarını yani Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'dan oluşan oldukça büyük bir kıtayı, dar anlamda ise Asya'nın batısı ve Avrupa'nın doğusunda kalan ve jeopolitik teorilerce dünyanın merkezi olarak görülen bölgeye verilen isim" olarak tanımlanırken; Mackinder'in Kara Egemenliği Teorisi'nde "Doğu Avrupa'dan Kuzey Buz Denizi'ne ve Orta Asya'ya kadar uzanan bölge" olarak tanımlanmıştır.

Coğrafyacı Savitskii (1926: 220)'ye göre Avrasya, belirsiz ve karmaşık bir varlık olarak, klasik anlamda eski Sovyetler Birliği topraklarından oluşan üniter ve oldukça farklı bir coğrafi bölge; Dugin'e göre Avrasya "Avrupa'nın batısından, Orta Asya'nın güneyine ve Çin'in doğusuna hatta Pasifik'e kadar yayılmış olan özel bir coğrafik bölge ve Rus imparatorluk mirasını ve daha sonraları Sovyet devlet sistemini temsil eden bir uygarlık alanı"; Nazarbayev (25.10.2011)'e göre "Avrupa ve Asya'yı içerisine alan Dünya Adası"; Tüfekçi (2017: 1)'ye göre "Avrupa artı Asya anlamına gelen, hem coğrafi hem de antropolojik olarak ayrılmaz bir bütünü temsil eden, sınırları kabaca Sovyet İmparatorluğu'nun sınırlarıyla örtüşen coğrafya"; Trenin (2002: 238)'e göre ise "zihniyet ve kimlik olarak coğrafi bir kelimedenden daha fazlasını ifade eden emperyal bir devlet olarak SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan coğrafya"dır. Görüldüğü üzere literatürde bölgenin sınırlarının nerede başlayıp nerede sonlandığı ile ilgili farklı tanım ve görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ve Avrasya örnekleri uluslararası sitemde bir bölgenin statik tanımının yapılması ve sınırlarının belirlenmesinin ne derece zor olduğunu göstermektedir. Çünkü temel alınan kriterler veya devletlerin başvurdukları politikalar kapsamında bölgenin sınırları esnek ve dinamik bir nitelik taşımaktadır. Ancak yine de kavrama ilişkin temel bir anlayışın olduğu açıktır. Bu anlayış ise bölgelerin coğrafi yakınlıkta bölgesel birimlerin gruplanmasından oluştuğu ve uzamsal olarak bağlı ve bitişik bir alan oluşturduğudur (Sbragia, 2008: 36).

Russet'e göre bir bölgenin ne olduğuna dair tek tip bir tanım olmadığı için, mevcut tüm tanımların tek ortak paydası şudur: Bölgeler coğrafi olarak yakın ikiden fazla ülkeyi içerir. Coğrafi yakınlığın yanında, birçok bilim insanı, bölgeleri somut kriterlere ve ekonomik etkileşimler gibi ortak özelliklere ya da işlevlerine göre tanımlar (Russett, 1967). Bu yaklaşıma göre bölgeler, en az iki devleti ulaşım ve iletişim yoluyla ortak amaçlar doğrultusunda birbirine bağlayan bir odak noktası görevi görmektedir. Burada belirtilen odak noktaları ekonomi, güvenlik, çevre, ticaret,

enerji, din, siyasi ya da sosyal olmak üzere herhangi bir nedenden kaynaklanabilmektedir. Bunlardan enerji, bölgeler temelinde devletleri birbirine bağlayan odak noktalarından biri olup bölgeselcilik yaklaşımlarına kaynaklık eden henüz yeni bir alandır. Sopilko ve arkadaşlarına göre (2020: 14) enerjinin bölge tanımlamalarında kullanılmaya başlaması, 20. yüzyıldan itibaren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kuruluşu sonrasında başlamıştır. Enerji bölgesi kavramının ortaya çıkmasında önemli bir yeri bulunan AKÇT'nin kuruluşunun ardından Avrupa kıtası ilk enerji bölgesi olarak nitelendirilen coğrafya olmuştur. Dolayısıyla 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren enerjiye olan ilginin artması, devletleri bölgesel entegrasyon projelerine yönlendirmiş ve enerji bölgesi kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kavramın ön plana çıkması AKÇT'nin kuruluşundan sonra gerçekleştiği için de literatürde iki farklı yaklaşımın benimsenmesine neden olmuştur.

Bu yaklaşımlardan ilkinde göre enerji bölgelerinin tanımlanması, bir bölgesel örgütlenmenin neticesinde ortaya çıkan siyasi alanlar üzerinden yapılırken; ikincisinde kavramın tanımlanması enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu coğrafi alanlar üzerinden yapılmıştır. Ancak belirtilmelidir ki her iki yaklaşım da aslında uzamsal olup enerji bölgeleri hakkında fikir vermektedir. Enerji bölgeleri devletler arasında her ne kadar yaratım modelleri bağlamında oluşturulmuş olsa da dünyadaki enerji bölgeleri incelendiğinde bunların aynı zamanda doğal kaynak zengini bölgeler olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu kaynakların temini için aynı coğrafi alan içerisinde bulunan devletler arasında bölgesel örgütlenmelere gidilmekte bunun sonucunda ise enerji bölgeleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla dünyada bulunan enerji rezervleri ile enerji temelli kurulan bölgesel örgütlenmelerin paralellik taşıdığı görülmektedir. Enerji rezervlerinin bulunduğu alanlarda ortak çıkar alanları üzerinde uzlaşan devletler arasında, içgüdüsel olarak bölgesel işbirliği mekanizmaları geliştirilmektedir. Bu nedenle Hira ve Amaya (2003)'ya göre örneğin "AB", Avrupa bölgesine atıfta bulunurken, "ASEAN" Güneydoğu Asya için "AEB" Sovyet sonrası alan için "MERCOSUR" Güney Koni bölgesine ve "MENA" ise Arap ülkelerine atıfta bulunmaktadır. Belirtilen enerji bölgesi örneklerinde daha çok resmi kuruluşlara odaklanılmış olup söz konusu kuruluşlarda referans bölgeleri kuruluşa ait olan alanlardan alınmıştır.

Nitekim bu iki farklı görüş bağlamında bir tanımlama yapmak gerekirse genel itibariyle enerji bölgesi, devletler arasında ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının karşılanabilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla enerji kaynaklarının bulunduğu alanlara veya bu alanlarda oluşturulan bölgesel birliklere verilen isimdir. Tıpkı tanımlama konusunda olduğu gibi literatürde enerji bölgelerinin nasıl ve hangi ülkelerden oluştuğu konusunda da bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak Hancock ve arkadaşları tarafından 2020 yılında yapılan "The Politics of Energy Regionalism" isimli çalışma, fosil enerji kaynakları bağlamında dünyada bulunan enerji bölgeleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Yazarlar tarafından dünyada enerji bölgeselciligi ile ilgili yapılmış çalışmaları analiz eden makalede, çalışmaların çoğunluğunda “enerji bölgesi” tanımlamalarının her çeşit yenilenebilir enerji ile fosil enerji kaynaklarının bulunduğu mekânlar üzerinden yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Makalede fosil enerji rezervlerinin bulunduğu bölgelerde kurulan işbirliklerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına oranla daha ön planda olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada dünya üzerindeki fosil enerji bölgeleri ise: Avrupa, Arktik, MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika), Asya, Hazar Havzası, Avrasya/Orta Asya, Kuzey Amerika, Latin Amerika/Karayipler ve Afrika olarak yani enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu alanlar olmak üzere dokuz bölge şeklinde kategorize edilmiştir (Hancock vd., 2020: 3-4). Ayrıca çalışmada, enerjinin bu bölgelerin uluslararası sistemde kabul görmesine etki eden temel unsur olduğu hatta bahse konu bölgeleri, önemli ve ayırt edici kılan tek şeyin enerji kaynakları olduğu iddia edilmiştir.

Hancock ve arkadaşları tarafından ileri sürülen bu sav Alieva’nın da içerisinde bulunduğu bazı yazarlar tarafından da desteklenmektedir. Enerjinin bölge tanımlamalarında belirleyici bir faktör olduğu belirtilmekte ve bu konuda örnekler sunulmaktadır. Örneğin petrolün Orta Doğu ve Kuzey Afrika fikrini şekillendirerek MENA bölgesi olarak adlandırılan bölge için bir mihenk taşı sağladığı ifade edilmektedir (Alieva, 2012). Petrol olmasa Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın MENA olarak adlandırılmayacağı böyle bir bölgenin oluşmayacağı vurgulanmaktadır. MENA’nın yanı sıra bir diğer örnek ise Hazar Havzası’dır. Havzanın uluslararası sistemde bölge olarak ele alınmasının ve bu durumun kabul görmesinin tek nedeninin sahip olduğu enerji kaynakları olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle üzerinde uzlaşılmış bir tanımlı olmayan bölge kavramının tanımlanmasına etki eden en önemli faktörlerden biri enerjidir. Zira ülkelerin kalkınma, refah ve gelişmelerini sağlamada birincil derecede önemli olan enerji, uluslararası sistemde en stratejik ve belirleyici araçlardan biridir.

Sonuç olarak temel bir çalışma birimi olan bölgeler, ortak bir hükümet, dil, kültür, siyasi durum veya yeryüzü biçimi gibi bir özellikle karakterize edilen bir alan birimidir. Bir bölge, Rusya veya Fransa gibi siyasi sınırlar tarafından yönetilen resmi bir ülke olabilir; bir bölge, Mississippi Nehri’ne akan tüm suyun drenaj havzası gibi bir yeryüzü şekli ile tanımlanabilir; ve bir bölge, Hazar Havzası gibi bir enerji kaynağının bulunduğu ortak bir alan etrafında çevrelenmiş devletler grubu olarak tanımlanabilir. Burada belirli bir alanın özelliklerini haritalamak için bölgesel birimler kullanılır ve veriler, eğilimleri anlamaya, kalıpları belirlemeye veya belirli bir fenomeni açıklamaya yardımcı olur.

Enerji kaynakları bölge tanımlamalarında kullanılan belirleyici niteliklerden biridir. En az iki devlet arasında kurulan enerji bölgeleri, bir bölgeye hizmet etme işlevi görürler ve hizmet verecekleri alanın sınırlarını kendileri çizebilirler. Bu nedenle enerji bölgeleri, devletlerin algılarına veya düşüncelerine dayalı olarak gevşek bir şekilde tanımlanmış sınırlara sahiptirler. Değişken olabilir, yani farklı devletler bir bölgenin sınırları hakkında farklı görüşlere sahip

olabilirler. Örneğin Avrasya olarak adlandırılan bölgenin konumu hakkında pek çok insan kabaca bir fikre sahiptir. Ancak Avrasya'yı hangi ülkelerin oluşturduğuna dair ortak ve tam bir tanımlama bulunmamaktadır. Benzer şekilde, Baltık ülkelerinin Avrupa ya da Avrasya bölgelerinden hangisine ait olduğu üzerinde net bir görüş bulunmamaktadır. Bu nedenle bir alanın sınırı, resmi olarak üzerinde anlaşmaya varılmış herhangi bir kriterden çok bir algı ve yaratım meselesidir. Aynı kıta üzerinde bulunan tüm devletler ortak bir bölge tanımı üzerinden değerlendirilmek durumunda değildir. Ortak bir kara parçası üzerinde bulunan komşu devletler arasında alt bölgeler oluşturulabilir.

Afrika bölgesi için Kuzey ve Güney ya da Avrasya için Orta Asya, Hazar Havzası ya da Güney Kafkasya gibi alt bölgesel tanımlamalar yapılabilir. Bu durum enerji alanında işbirliği alanları geliştirmek üzere kurulan bölgesel örgütler için de geçerlidir. Ortak bir kara parçası üzerinde bulunan ve enerji kaynağına sahip tüm devletler tek bir örgüte üye olmak zorunda değildir. Enerji güvenliğinin ortak hedef olarak belirlendiği bölgesel örgütler, ulusal çıkarları örtüşen devletler arasında kurulmaktadır. Dahası kurulan birliklerde tüm üyeler enerji üreticisi olmak durumunda da değildir, tüketici ya da transit ülkeler de kurulan bölgesel örgütlerde yer alabilirler. Burada belirleyici olan tek unsur kurulan bölgesel örgütün, enerji kaynağının bulunduğu coğrafyada ve bu coğrafya üzerinde bulunan devletler arasında kurulmasıdır. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun Avrupa'da kurulması, AEB ve ŞİÖ'nün Avrasya'da ya da ECOWAS'ın Afrika'da kurulması bu duruma verilebilecek enerji bölgeselciliği örneklerindendir.

1.3.2. Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği

Enerji, küresel jeopolitik, güç, güvenlik, işbirliği ve dış politikayla yakından bağlantılı bir konudur. James Watt'ın 1776 civarında ticarileşen icadı (buhar makinesi), küresel ekonomik büyümenin on milyonlarca yıl önce fosilleşmiş bitki ve hayvan kalıntılarında depolanan güneş enerjisiyle desteklendiği Fosil-Yakıt Çağı'nı başlatmıştır. İnsanlık, fosil yakıtları (kömür, petrol ve doğal gaz) kullanma becerisini kazanarak, görünüşte sınırsız bir güç rezervinden yararlanmıştır. Enerji teknolojisindeki her büyük geçiş, jeopolitikte de bir değişimi beraberinde getirmiştir. Çünkü bol miktarda fosil yakıtı sahip olmak, ekonomik kalkınmaya, askeri güce ve jeopolitik etkiye büyük bir destek verme eğiliminde olmuştur. Fosil yakıtların, küresel dağılımı son derece eşitsiz olduğundan enerji, uzun süredir küresel jeopolitiği şekillendirerek büyük güçleri, ittifakları ve savaşların sonuçlarını belirlemiştir. Bu durum ise ulusal güvenliğin vazgeçilmez unsurlarından olan enerji güvenliği meselesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hafner ve Tagliapietra, 2020: 5-6).

Enerji politikalarının önceliği ve enerji sorunlarından kaynaklanan tehditlerin kesişme noktasında bulunan enerji güvenliği kavramına genel olarak iki farklı yaklaşım bulunmakta, bu yaklaşımlardan biri enerjiye, diğeri de güvenliğe ağırlık vermektedir. Yani günümüz koşullarının da etkisiyle kendi tanımını oluşturmaya çalışan enerji güvenliği, içerdiği öğelerin özelliklerini

bünyesinde barındırmaktadır. Kavramın enerji ağırlıklı tanımı enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği konularını kapsarken; enerji güvenliğinin, güvenlik odaklı tanımı ise enerji arama, üretme, geliştirme, iletim, dağıtım, tüketim ve pazarlama aşındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamını içermektedir (Ediger, 2007: 3). Ülkelerin enerji güvenliği tanımlamaları ve politikaları, aynı güvenlik kavramının tanımında olduğu gibi, onların konumlarına, ekonomik ve siyasî politikalarına göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle tüm üreticilerin, tüketicilerin, ihracatçıların, ithalatçıların ve transit devletlerin çıkarlarını kapsayacak ortak bir tanım oluşmamaktadır.

Yapılan literatür taraması sonucunda enerji güvenliği kavramı ile ilgili farklı tanımlamalara ulaşılmıştır:

- Enerji güvenliği, ulusal gücün sürekli gelişimi için gerekli olan enerji kaynaklarına erişimin güvencesidir (Kalicki ve Goldwyn, 2005: 9).
- Enerji güvenliği, makul fiyatlarla güvenilir ve yeterli enerji kaynağıdır (Bielecki, 2002: 235),
- Enerji güvenliği, hem yerel hem de uluslararası enerji piyasalarında ortaya çıkan ekonomik aktivite ile ulusların dış politika tepkisi arasındaki bağlantıdır (Deutch, 2007: 1),
- Enerji güvenliği, bir ulusun vatandaşlarının ve işletmelerinin tamamının veya çoğunun, öngörülebilir gelecekte ciddi hizmet kesintisi riskinden uzak, makul fiyatlarla yeterli enerji kaynaklarına erişebilmesi durumudur (Barton vd., 2004: 5).
- Enerji güvenliği, enerji kaynaklarına güvenilir ve ekonomik erişimdir (Florini, 2010: 151)
- Enerji güvenliği, makul fiyatlı, güvenilir ve çevre dostu enerji teminidir (Müller-Kraenner, 2007: 21)
- Enerji güvenliği, tanımlanmış bir bölgedeki nüfusun uygun fiyatlı ve rekabetçi bir şekilde fiyatlandırılmış, çevre açısından kabul edilebilir yeterli kalitede enerji hizmetlerine erişimidir (Jansen, 2009: 7),
- Enerji güvenliği, alıcılar ve satıcılar arasındaki işlemleri analiz etmek ve bu işlemlerin dış maliyetlerini en aza indirme durumudur (Sovacool, 2011: 6).
- Enerji güvenliği, uygun fiyatlarla yeterli enerji arzının bulunmasıdır (Yergin, 2006: 69),
- Enerji güvenliği, enerjinin fiyatında veya bulunabilirliğinde meydana gelen değişiklik sonucunda ortaya çıkabilecek refah kaybıdır (Bohi ve Toman, 1996)
- Enerji güvenliği, makul ve istikrarlı fiyatlarla, yeterli miktarda, ithalattan arındırılmış ve yerli olarak temin edilen, gelecekteki talep artışlarına uyumlu, doğru zamanda teslim edilen enerji yakıtları ve hizmetleridir (Bazilian vd., 2006)

- Enerji güvenliği, güvenli yakıt tedarikine erişim, bu yakıtları dağıtan rekabetçi bir pazar, kaynak akışlarının ve geçiş noktalarının istikrarı ve son kullanımın verimliliğidir (World Bank Group, 2009),
- Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının makul bir fiyata kesintisiz kullanılabilirliğidir (U.S. Energy Information Administration [EIA], 2020).

Yukarıda sıralanan tanımlamalardan hareketle genel olarak enerji güvenliği; bir devletin vatandaşlarının ve işletmelerinin makul ve istikrarlı fiyatlarla, çevre açısından kabul edilebilir yeterli kalitede enerji kaynaklarına kesintisiz erişimi olarak tanımlanabilir. Kavramın anlam itibarıyla son halini almasında uluslararası sistemde yaşanan değişimler, fiyat baskısı, küresel düzeyde artan enerji ihtiyacı ve yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu kapsamlı dönüşümler yaşanması etkili olmuştur. Dolayısıyla yeni olmayan fakat zaman ve mekân deneyimiyle sürekli ilave bazı unsurların eklendiği kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel bir incelemenin yapılması faydalı olacaktır.

Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayıp hızla tüm dünyaya yayılarak enerjinin uygarlıkların devamı için vazgeçilmez bir etken olduğunu göstermiştir. Sanayi Devrimi öncesinde devletlerin gücünü verimli toprağa sahip olmak belirlerken bu durum Sanayi Devrimi’nden sonra değişmiş ve verimli toprak unsurunun yerine enerji kaynakları eklenmiştir. Uluslararası konjonktürde geçerlilik kazanan bu düşünce ile enerji kaynakları devletler için daha fazla önem kazanmaya başlamış ve neticede enerji güvenliği meselesi ortaya çıkmıştır.

Enerji güvenliğinin küresel jeopolitikte belirleyici bir faktör haline gelmesi, Birinci Dünya Savaşı’ndan hemen önceki yıllarda olmuştur. 1911’de Alman donanması ile mücadele edebilmek için o dönem İngiliz komutasının başında bulunan Winston Churchill tarafından, Britanya’nın “deniz üstünlüğünü petrole dayandırma yani Kraliyet Donanması’nın zırhlılarını kömürden petrole dönüştürme” kararı alınmıştır. Churchill’e göre petrole geçmek “daha az boyut veya maliyet için daha fazla silah gücü ve daha fazla hız” anlamına gelmiştir (Churchill, 1968: 529). Bu tarihten itibaren öncelikle donanmaların kömürden petrole dönüşmesi ardından Birinci Dünya Savaşı’nda askeri havacılığın ortaya çıkması ve seri üretim otomobil endüstrisinin ortaya çıkışı ile dünya petrol talebi artmıştır. Artan petrol talebi ise Amerikan, İngiliz ve Avrupalı şirketleri farklı ülkelerde petrol sahası arayışlarını yoğunlaştırmaya itmiştir (Gyorgy, 1943: 359). Birinci Dünya Savaşı’nın ardından petrol enerji kaynaklarındaki öncü rolü kömürden almaya ve zengin petrol rezervleri keşfedilmeye başlanmıştır. Ancak devletlerin petrole olan bağımlılığının artması ile “yeterli petrol arzı” sorunu oluşmuş, bu sorun İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra katlanarak artmıştır (Brooks, 1944: 83).

1970’li yıllardan sonra enerji güvenliği politikası uluslararası politikada daha fazla yer edinmeye başlamış ve böylece enerji güvenliği meselesi yeni bir ivme kazanmıştır. Modern dönemin enerji güvenliği anlayışını şekillendiren olay ise 1973 Petrol Krizi olmuştur. 1960’lı yılların başından 1970’lerin ilk yıllarına uzanan on yıllık dönemde dünya ekonomisi hızla büyümüş, uluslararası ticaret ve buna bağlı olarak enerji ihtiyacı oldukça artmıştır. 1948-1970 yılları arasında, petrol fiyatları (varil başına) 2,5 ile 3 ABD doları arasında seyir izlerken bu sırada petrol üreticisi olan ülkeler tarafından petrol fiyatlarının belirlenmesi ve kendilerini ilgilendiren konuların tamamında işbirliği içinde faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla 1960 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) kurulmuştur.

OPEC üyesi ülkeler kuruluşlarından 1972 yılına kadar geçen sürede petrol fiyatlarında ani bir artış yapmamışlar, bu süreçte petrol fiyatları 3,5 doların altında seyretmiştir. Fakat 1973 yılında İsrail’in Suriye ve Mısır’a saldırmasıyla Arap-İsrail savaşı başlamış ve doların sakin seyri bir anda değişmiştir. ABD ve birçok Batılı devletin İsrail’in yanında yer almasına karşılık Arap olmayan İran ile bir kısım Arap ülkesi İsrail’i destekleyen ülkelere karşı petrol ambargosu kararı almışlardır. Ambargoyla dünya piyasalarından günde 4 milyon varillik bir arz kaybı sağlanmış ve bu kayıp 1974 yılına kadar sürdürülmüştür. Bu süreçte petrol fiyatları dört kat artarak 12 doların üzerine çıkmış ve 1973–1974 petrol ambargosu enerji piyasalarında bir dönüm noktası olmuştur (Pamir, 2017: 47-48; Bahgat, 2011: 2). Dolayısıyla enerji güvenliği kavramının kökenleri her ne kadar Birinci Dünya Savaşı’na kadar uzansa da kavramın tam anlamıyla Uluslararası İlişkilerdeki karşılığını bulması 1973 Petrol Krizi’yle olmuştur. Çünkü bu tarihten önce herhangi bir arz kesintisinin etkisi yerel düzeyde hissedilirken bu tarihten itibaren küresel veya kıtasal çapta hissedilmeye başlamıştır.

Büyük üreticiler tarafından politik avantaj elde etmek için petrolün koz olarak kullanılması, tüketicilerin enerji güvenliği anlayışını önemli ölçüde etkilemiştir (Bahgat, 2011: 1). 1973 petrol şokundan edinilen tecrübe ile özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde enerji güvenliği kavramı yoğun olarak tartışılmaya başlanmış ve 1974 yılında IEA gibi uluslararası örgütler kurulmuştur. Söz konusu örgütlerin kuruluşunda enerji çeşitliliğinin ve petrol arz güvenliğinin sağlanması gereksinimi etkili olmuştur. Öte yandan 1980’li yıllara gelindiğinde petrol fiyatlarında düşüş yaşanmış ve bu durum enerji güvenliği konusunu geçici olarak uluslararası gündemin dışında bırakmıştır.

Enerji güvenliğinin uluslararası gündemin dışında kalmasında, 1991 yılında Soğuk Savaş’ın bitmesi ve küreselleşme ile birlikte (özellikle Avrasya coğrafyası gibi) yeni pazar alanlarının ortaya çıkması etkili olmuştur (Kruyt vd., 2009). Fakat enerji güvenliği konusu aradan çok geçmeden yine uluslararası politikanın ana gündemlerinden biri haline gelmiştir. 2000’li yıllarla beraber düşük maliyetli kaynaklarda azalma, uluslararası fiyatlarda istikrarsızlık, az sayıda üreticiye giderek artan bağımlılık ve enerji talebinde hızlı artış gibi sorunlar yeniden yaşanmıştır (Yüce, 2012: 43). Söz

konusu sorunların tekrar gündeme gelmesinde ve enerji güvenliğinin dünya siyasetini etkileyen bir unsur olmasında; SSCB'nin dağılması sonrasında Avrasya bölgesinde yaşanan hâkimiyet mücadelesi, Sri Lanka, Uganda, Angola ve Kolombiya'daki iç savaşlar, Körfez Savaşı, Irak ve Afganistan Operasyonları, Ukrayna ve Gürcistan'da yaşanan Rusya müdahaleleri ile Arap Baharı Krizi gibi 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılda yaşanan olaylar silsilesi etkili olmuştur. Yaşanan bu olaylar enerji güvenliği meselesini sadece uluslararası politikanın gündemlerinden biri haline getirmekle kalmamış aynı zamanda kavramın daha farklı ve daha kapsamlı bir hale gelmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle kavram, artık 1970'lere göre çok daha geniş bir içeriğe sahip olmuş ve eskiden olduğundan farklı bir çerçevede ele alınmak durumunda kalmıştır.

Yeni dönemle birlikte çeşitlendirme, rekabet ve arz güvenliği konularının hala enerji güvenliğinin önemli unsurlarından oldukları bilinmekle birlikte, özellikle son otuz yılda içerik ve çerçeve büyük bir şekilde değişmeye başlamıştır. Kesintisiz petrol ihracatından doğalgaz dahil enerji kaynaklarının transferini sağlayan kritik enerji altyapısının korunmasına, biyoenerji kaynaklarının durumundan yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine kadar, sanayi ve ulaşım gibi farklı unsurlara öncelik tanıyan tanımlamalar yapılmıştır (Jansen vd., 2004). Bu doğrultuda enerji güvenliği, küresel jeopolitikte siyasi gücün korunması ve ekonomik büyümenin sağlanması da dâhil olmak üzere çeşitli unsurları dikkate alan ve ülkelerin milli güvenlikleri ile özdeşleştirilen bir konu haline gelmiştir (Poneman, 2010). Böylece uluslararası politikada devletlerin birincil ilgi alanlarından biri olarak öne çıktığı teyit edilen enerjinin uluslararası çatışmalara yol açtığı veya şiddetlendirdiği birçok olay yaşanmıştır (Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Birinci Körfez Savaşı, Hindistan ile Pakistan, Eritre ve Etiyopya, Çin ve Hindistan arasındaki çatışmalar gibi). Bu gibi olayların yaşanmasında kuşkusuz ülkelerin enerji ihtiyaçlarının endüstri devrimiyle hızla artmasına karşılık enerji rezervlerinin bütün coğrafyalara eşit oranda dağılmamış olması neden olmuştur. Rusya Federasyonu, Hazar Havzası ve Orta Doğu, dünyada yenilenemeyen enerji kaynaklarının büyük kısmına sahip bölgeler iken diğer bölgelerde bu kaynaklar daha kısıtlı ya da hiç yoktur.

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının daha az bulunduğu ya da hiç bulunmadığı coğrafyalardan bazıları da Sahra Altı Afrika ve Güney Asya'dır. Buralarda dünya nüfusunun dörtte birinden fazlası, elektriğe erişimi olmayan akut enerji yoksulluğundan muzdariptir. Yalnızca Hindistan'da 600 milyon insan elektrik şebekesinden yoksun olmakla birlikte güvenilir bir elektrik sistemi nedeniyle yüz milyonlarca insan kronik elektrik kesintilerine uğramaktadır. Buna ek olarak, dünya nüfusunun yaklaşık % 40'ı ana pişirme ve ısıtma yakıtları olarak hala odun, mahsul artıklar ve hayvan atıkları kullanmaktadır. Açıktır ki, insanlığın bu yarısı için enerji güvenliğinin anlamı, gelişmiş dünyanınkinden farklıdır. Enerji kaynaklarına kısıtlı erişimin sağlandığı bu coğrafyalarda enerji güvenliği; temiz su, yemek pişirme, aydınlatma ve ulaşım gibi temel ihtiyaçları karşılamak için enerjiye ilk ve en önemli erişim anlamına gelmektedir (Luft ve Korin, 2009: 5). Fakat insan ihtiyaçlarının daha karmaşık olduğu dünyanın daha gelişmiş

bölgelerinde durum farklı olmakla birlikte bu ülkelerde enerji güvenliği, daha çok arzın güvenilirliği, enerji kaynaklarına yeterli miktarda erişim, satın alınabilirlik ve enerji kesintilerinden korunma ile ilgilidir (Fuerth, 2005: 411).

Uluslararası İlişkiler bakımından enerji güvenliğinin geleceğine bakıldığında 2030 yılına kadarki dönemde, “mevcut enerji politikaları ve tüketim tercihlerinin devam etmesi durumunda” dünya birincil enerji talebinin 2007 verilerine oranla % 40 seviyesinde artacağı beklenmektedir. Ayrıca fosil yakıtların toplam enerji tüketimindeki kullanımının, 2030 yılına kadarki dönemde % 80 oranını koruyacağı da yapılan tahminler arasındadır (U.S. Securities and Exchange Commission, 2011: 6). Ancak burada belirtilmesi gereken asıl husus devletlerin artan enerji talebine karşılık yenilenebilir kaynakların miktarlarında azalma yaşanacağıdır. Bu nedenle fosil yakıtların “üretimi, işlenmesi ve ticaretinde kontrol sahibi olma” mücadelesinin Uluslararası İlişkiler alanındaki önemini koruyacağı ifade edilmektedir (Aksay, 2009: 7). Bir başka bakış açısına göre enerji güvenliği anlayışının değiştiği 20. yüzyılda yeni güvenlik alanının en iyi şekilde karşılıklı bağımlılıklar tarafından biçimlendirilen karmaşık bir matris olduğu dile getirilmektedir (Krishna-Hensel, 2012: 1). Burada söylenmek istenen uluslararası gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan yeni koşulların enerji güvenliği kavramına rekabetin yanı sıra işbirliğini de eklemiş olduğu ve kavrama yeni bir boyut kazandırdığıdır (Kocaman, 2018: 154). Çünkü bir an için, ister doğal bir afet, sabotaj ya da askeri saldırı gibi bir nedenden isterse teknik bir sorundan kaynaklanan bir enerji kesintisinin, uğratacağı maddi zararın ötesinde birçok alanda yaşamsal bir tehlike/tehdit yaratacağı ortak kabul görüştür. Ayrıca çoğu zaman bu tahribat geri getirilemez zarar ve yoksunluklara neden olabilmektedir (Pamir, 2017: 42). Bu sebeple enerji, devletler arasındaki daha geniş Uluslararası İlişkilerin bir parçası olarak uluslararası politikadaki yerini almaktadır.

Son birkaç on yılın deneyimi, temiz enerji kaynaklarının karşılanabilir fiyatlarla ve güvenilir bir şekilde temininin yalnızca ulusal düzeyde ele alınamayacağını göstermektedir (Bahgat, 2011: 3). Çünkü bütün devletler “*enerjide kendi kendine yeten ülke*” olma ilkesini her ne kadar ulusal politikalarından biri haline getirmiş olsalar da hiçbir ülkenin enerji bağımsızlığını kazanmayı umut edemeyeceği bilinen bir gerçektir (Ollapally, 2017: 5). Günümüz enerji piyasalarının ana teması tüketiciler ve üreticiler arasındaki karşılıklı bağımlılıktır. Enerjinin karşılıklı bağımlılığı ise devletler arasında çok taraflı işbirliği yapılmasını elzem kılarken, ekonomik kalkınma ve dünya barışının sağlanması gibi alanlara da katkı sağlamaktadır. Karşılıklı bağımlılığın olduğu durumlarda çatışma olasılığı azalmakta ve uluslararası işbirliği olanakları güçlenmektedir.

Sonuç olarak enerji güvenliği farklı ülkeler için coğrafi konumlarına, jeolojik yeteneklerine, Uluslararası İlişkilerine, siyasi sistemlerine ve ekonomik durumlarına göre farklı anlamlar taşısa da enerji kaynaklarının güvenilir yollardan temini için uluslararası işbirliği bir gerekliliktir. Çünkü enerji güvenliği tek boyutlu bir kavram olmamakla birlikte bir devletin tek başına çözümleyemeyeceği birçok tehdidini bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle devletlerin

jeopolitikalarında önemli bir yer teşkil eden enerji güvenliği sorunları, ulus devletleri bölgesel entegrasyonlara yönlendirerek enerji bölgeselciliği faaliyetlerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

1.3.3. Enerji Güvenliğinden Enerji Bölgeselciliğine

Ekonomik ve sosyal yönden ilerlemenin motor gücü olarak kabul edilen enerji, uluslararası sistem içinde gündemi belirleyen bir özelliğe sahiptir. Enerjinin devletler arası ilişkilerin içinde önemli bir başlık haline gelmesi, kullanım alanının genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Enerji kaynakları içerisinde fosil kaynaklar bu konuda başı çekmektedir. Fakat stratejik anlamda bir ulusun gücünü temsil eden fosil kaynakların yeryüzünde belirli bölgelerde yoğunlaştığı ve dünyaya orantısız dağıldığı bilinmektedir. Bu yüzden Sanayi Devrimi'nden itibaren enerji kaynaklarına sahip olmak ve bu kaynakların taşıma güzergâhlarını denetim altında bulundurmak devletlerin temel hedefleri arasında olmuştur. Bu hedef daha önceleri değer atfedilmeyen coğrafyaların hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesiyle stratejik öneme sahip olmasına yol açmış ve küresel güç mücadeleleri enerji bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Böylece enerji hem bir güvenlik sorununa dönüşmüş hem de kapsama alanı giderek genişlemiştir.

Enerji güvenliği kavramının yeni ve kapsamlı tanımı ekonomik, siyasi, teknolojik, askeri ve sosyal konuları içerecek şekilde ve sadece devletleri değil, ulusal/uluslararası örgütler ve özel sektör ile kamuoyunu da içerir/ilgilendirir bir hal almıştır. Enerji güvenliğinin kapsama alanının genişlemesinde, Sanayi Devrimi'nden itibaren önce 1970'li yıllarda yaşanan gelişmeler ardından ise 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle başlayan son dönemde küreselleşmenin de etkisiyle; ekonomik (Asya ekonomik krizi ve azalan petrol arzı ile yükselen fiyatlar), çevresel (küresel ısınma, doğal afetler vb.), askeri (Kuveyt Krizi, İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı ile Ortadoğu'daki diğer gelişmeler), ticari ve siyasi (Rusya faktörü gibi) olmak üzere birçok alanda çeşitli sorunlar yaşanmıştır (Çelikpala, 2014: 81-87). Yaşanan sorunlar enerji güvenliği tanımlamasını çok boyutlu bir hale getirmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından enerji güvenliği dört maddede ele alınmaktadır. Bunlar (UN, 2007: 8);

- Gelecekte artan talebi karşılamak için enerji kaynaklarının uzun vadeli fiziksel mevcudiyeti,
- Altyapı arızası, sosyal huzursuzluk, doğal afetler, siyasi eylem veya terör eylemleri nedeniyle tedariklerin fiziksel olarak kesilmesi,
- Zararlı enerji kıtlığı, büyük ölçüde dalgalanan fiyatlar veya fiyat şokları nedeniyle ekonomik faaliyet ve insanlar üzerindeki etkiler ve
- İnsan kayıplarıyla sonuçlanan terör eylemlerinden kaynaklanan sağlık sorunları, tali zarar veya kapsamlı mal hasarıdır.

Mevcut durumda geçerliliğini koruyan bu kriterler, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, devletleri tek başlarına çözümleyemeyeceği sorunlarla içerisinde çıkılmaz bir duruma sürüklemiştir. Küresel düzeyde yaşanan sorunlar aynı bölge sistemi içinde olan devletler açısından bakıldığında daha yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bu durum coğrafi yakınlık ile diğer bağları taşıyan bölge ülkelerinin benzer endişeler ve sorunlar paylaşımlarına neden olmuştur. Yaşanan ortak kaygılar ya da sorunlar ise aynı bölgede bulunan devletler arasında ortak bir güvenlik platformu oluşturulmasını elzem kılmıştır. Değişen dünya koşulları içinde çıkar alanlarını korumak isteyen ama sorunları da tek başlarına çözümleyemeyeceğinin farkında olan egemen ulus devletler, ister istemez bölgeselleşme faaliyetlerine yönelmişlerdir. Böylece dünya, ulus devletten daha çok, bölgesel bloklar arasındaki ilişkileri temel alan daha az yapılaşmış küresel bir yönetim sistemine doğru ilerlerken uluslararası örgütlere paralel olarak bölgeselleşme olgusu da ortaya çıkmıştır.

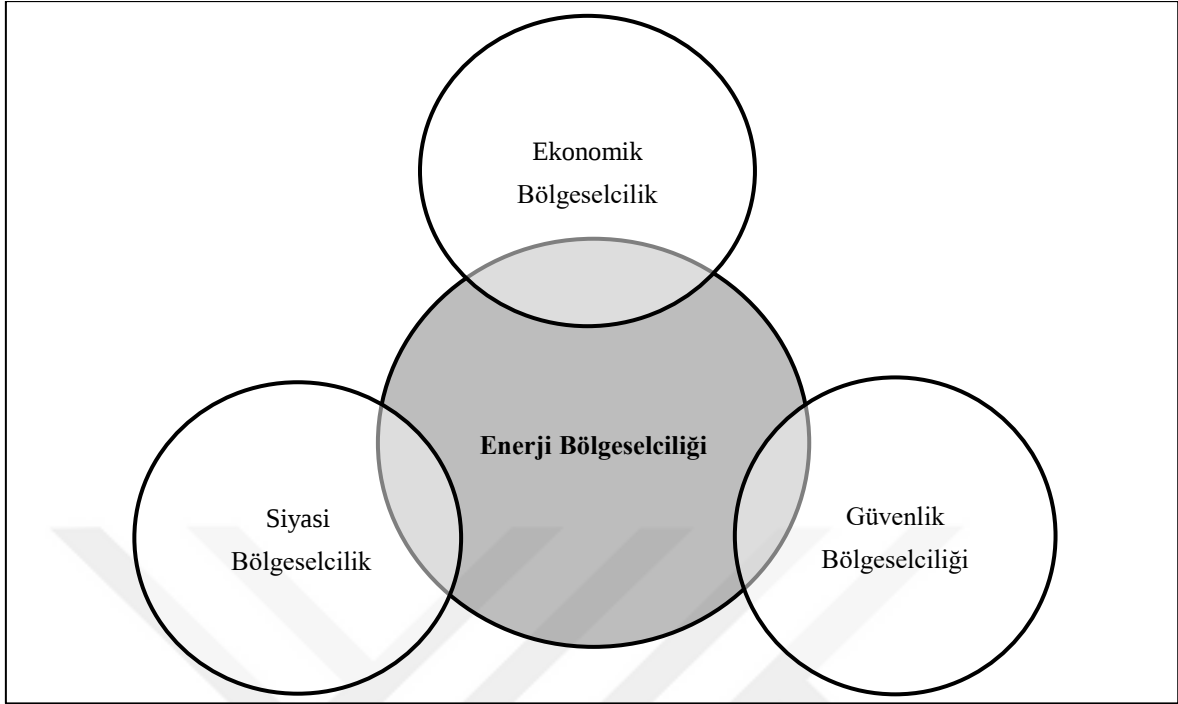
Coğrafi olarak aynı bölgede yer alan devletler arasında ekonomi, siyasi ya da güvenlik amaçlı hedefler doğrultusunda bölgesel işbirlikleri geliştirilmiştir. Genel itibariyle ekonomik bölgeselcilik, siyasi bölgeselcilik ve güvenlik bölgeselciliği şeklinde ifade edilen bu girişimler ulusal sınırları aşan toplumsal bir idealin günümüzdeki tezahürü olmuşlardır. Fakat GIGA (2016)'ya göre ekonomi, siyasi veya güvenlik amaçlı bölgeselleşme biçimlerine odaklanılması, enerji gibi diğer bazı konuların bölgeselleşme üzerine yapılan araştırmalarda göz ardı edilmesine ya da beklenen düzeyde ele alınmamasına neden olmuştur. Bu durum ise eklektik bir model olduğu düşünülen enerji bölgeselciliği kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Monnet bölgeselleşme türlerini siyasi, ekonomik ve güvenlik olarak sınıflandırmaktadır. Ancak bu türlerden hiçbirisi enerjinin bölgesel niteliğini açıklamada tek başına yeterli olmamaktadır. Genel itibariyle enerjinin;

- Ekonomik bölgeselcilikle ilişkisinin; bölgenin kalkınmasının ve refahının artırılarak ekonomik bütünleşmenin sağlanması,
- Siyasi bölgeselcilikle ilişkisinin; bölgedeki barış ve istikrarın korunması,
- Güvenlik bölgeselciliğiyle ilişkisinin; ortak güvenlik sorunları karşısında birbirine bağlı olan ve ulusal güvenlikleri bir diğerinden ayrı düşünilemeyecek şekilde olan devletler arasında güvenlik sorunlarının çözülmesi, hususlarında bu üç türle de ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Enerji sadece ekonomik refahın artırılması, siyasi bütünleşmenin sağlanması ya da salt güvenlik sorunlarının çözümü gibi üç ayrı bölgeselcilik türünde ayrı ayrı ele alınamayacak kadar özel bir alandır. Enerjinin bu üç yaklaşımı da kapsayan bir tema ve özel bir alan olması, diğer türlerde tam olarak açıklanamamasındaki temel etmendir. Dolayısıyla bu durum enerjinin, yeni bir bölgeselcilik yaklaşımı bağlamında analiz edilmesini gerektirmektedir.

Şekil 2: Enerji Bölgeselciliği

Kaynak: Bu Şekil çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Ekonomi, siyasi ve güvenlik bölgeselciliğinden devşirilmiş unsurlardan yeni bir tasarım modeli olarak inşa edilen enerji bölgeselciliği, bu üç yaklaşımın harmanlanmasından oluşmaktadır. Henüz yeni bir bölgeselcilik yaklaşımı olan enerji bölgeselciliği konusunda literatürde üzerinde ittifak edilmiş bir tanım bulunmamaktadır. Hem kavramsal hem de ampirik olarak gelişimin erken aşamalarında bulunan enerji bölgeselciliği, genel itibarıyla enerji sorunları etrafında rol oynayan altyapı ile birlikte, hem ilişkisel ağlar hem de bölgesel varlıklar olarak incelenmektedir (Johnson ve Vandever, 2021: 1). Bu yüzden kavram enerji güvenliği tanımından hareketle genel itibarıyla; tanımlanmış bir bölgedeki devletler ile onların vatandaşlarının, ciddi hizmet kesintisi riskinden uzak, makul fiyatlarla çevre açısından kabul edilebilir yeterli kalitede enerji hizmetlerine erişimi olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle enerjinin hayatın her noktasında kilit bir öneme sahip olduğunun bilinciyle hareket eden ülkelerin mevcut enerjiyi verimli kullanmak için geliştirdikleri işbirliklerine enerji bölgeselciliği denilebilir.

Burada üretici, tüketici ve transit ülkelerden oluşan enerji bölgeselciliği entegrasyonlarına devletleri iten temel faktör ise enerji güvenliği olmaktadır. Talepçi devletlerin istedikleri enerji kaynağına ulaşabildiği, proje yürüten ve transit ülkelerin kazanç elde edebildiği ve kaynak sahibi ülkenin yer altı zenginliklerini pazarlayabildiği bir enerji ilişkisi bölgesel ve uluslararası güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu ilişki sonrası paydaş devletler kalkınmalarının devamını garanti altına almakta, ciddi ekonomik gelir elde etmekte, uluslararası alandaki saygınlıklarını artırmakta; diğer açıdan da birbirlerine karşı olumlu bir tutum geliştirmektedirler (Çıtak, 2016: 7).

Keza belirli bir bölgede güvenlik kompleksi oluşturulduğu zaman devletler arasında ortak sorunlar beyan edilebilmekte ve diyalog alanları yaratılarak güvenliği tehdit eden unsurlara ortak çözümler bulmaya çalışılmaktadır. Böyle bir platformda üye ülkelerin güvenlik çıkarları ile ortak değer ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri daha sağlam bir zemine oturabilmektedir. Bu bağlamda bölgesel enerji güvenliği tehditlerine karşı enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu alanlarda kurulan işbirlikleri, enerji bölgeselciliğinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Fosil enerji bölgeleri olan Avrupa, Arktik, MENA, Asya, Hazar Havzası, Avrasya/Orta Asya, Kuzey Amerika, Latin Amerika/Karayipler ve Afrika'da yer alan devletler, bir entegrasyon biçimi olarak bölgesel örgütlere odaklanmaktadır. Çünkü küresel alanda meydana gelen kuramsal ve kurumsal gelişmeler ulus devletten daha çok, bölgesel bloklar arasındaki ilişkileri temel alan daha az yapılaşmış bölgesel bir yönetim sistemine doğru ilerlemektedir. Bu durumun neticesi olarak da enerji bölgeleri olarak nitelendirilen coğrafi alanlarda bölgesel uluslararası örgütler kurulmakta hatta çoğunlukla enerji bölgeselciliği tanımlamaları oluşturulan bu örgütler üzerinden yapılmaktadır. Bu durumun nedeni daha önce de belirtildiği üzere, aynı enerji bölgesi üzerinde bulunan tüm devletlerin her zaman ortak bir entegrasyon projesinde yer almamasından ve bölge kavramının muğlaklığından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bölgesel yönetişimin önemli hale geldiği günümüzde sınıraşan sorunlar, ortak amaçlarda uyum kriteri bağlamında ittifak kurma isteğine sahip devletler arasında çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Karşılıklı işbirliği arayışında olan devletler, belirli bir alanla ya da karşılıklı bağımlılıktan doğan sorunlar ve krizlerle ilgili olarak yönetim sistemleri oluşturmak için bilinçli davranışlar ortaya koymakta ve hedefe yöneltilmiş faaliyetler gerçekleştirmektedirler (Bennett ve Oliver, 2015: 37). Amaç, karşılaştırmalı üstünlükleri ve yetenekleri en üst düzeye çıkarmak ve sahada belirleyici ve olumlu bir fark yaratmaktır (Pascoe, 2010: 19). Bu bağlamda enerji bölgeselciliği, bireysel ulus devletlerin çıkarlarına dayanmakta ve bu çıkarların tüm ortaklar tarafından uyumlu hale getirilmesini içermektedir. Ancak uluslararası alanın doğası gereği bir grup ülkenin yaklaşmasını ve kendilerini siyasi ve ekonomik bakımdan güçlendirecek projeler yürütmesini tehdit olarak algılayabilecek ülke veya ülkeler grubu olabilmektedir. Bu sebeple başarılı enerji politikalarının bölge güvenliği sağlayıcı yönünün yanı sıra tepki çekici özelliğinin de hesaba katılması ve bölgesel işbirliğine giden devletlerin bu konuda ciddi politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Özetle uluslararası güvenlik durumu incelenirken başlangıçta küresel sorunlara ve tehditlere önem verilse de buna paralel bir şekilde dünyadaki etkileşim bölgesel bir hal almaya başlamıştır. Bu durum aynı bölgede bulunan ülkelerin ortak sorunlara karşı birlikte hareket etmelerini ve işbirliği yapmalarını gerektirmiştir. Burada kastedilen ortak sorunlardan biri de enerji kaynaklarının üretimi, tüketimi ya da transferi ile bunlardan kaynaklanan çevre sorunları olmuştur. Enerji güvenliğine yönelik ortaya çıkacak herhangi bir tehdidin ya da riskin ise üretici, tüketici ya da transfer ülkelerden herhangi birinin ya da bir kısmının istikrar ve güvenliğini tehdit etme ihtimali

açıktır. Bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda enerji güvenliğinin temini için enerji bölgeselciliği, önemli bir entegrasyon biçimi olarak varlığını korumaktadır. Enerji bölgeselciliğinin çekici gücü olarak ekonomik kazanım ve beklentiler öne çıkarken, itici güç olarak ise güvenlik kaygıları öne çıkmaktadır.

1.3.4. Enerji Bölgeselciliğinde Güvenlik Hedefleri

Bir bölgeselleşme türü olan enerji bölgeselciliği, devlet ve devlet dışı aktörler arasında ve enerji ilişkilerini yönetmeye ve enerjiyle ilgili kolektif mallar sunmaya çalışan bölgesel birimler arasında siyasi olarak yönetilen işbirliği ve entegrasyon girişimleridir (Ziegler, 2013: 5). Enerji bölgeselciliği, aynı bölgede bulunan devletler arasında enerji kaynaklarına güvenilir ve kesintisiz erişimin sağlanması amacıyla geliştirilen bir ortaklık girişimi olduğundan tek boyutlu bir kavram değildir. Enerji güvenliğinin ortak hedef olarak belirlendiği enerji bölgeselciliğinde, bölgesel işbirliğine giren devletler arasında, üretici, tüketici ve transit ülkelerde bulunabilmektedir. Bu nedenle enerji bölgeleri, bir devletin tek başına çözümleyemeyeceği birçok tehdidi bünyesinde barındırmaktadır. Enerji rezervlerinin bulunduğu alanlarda ortak çıkar alanları üzerinde uzlaşan devletler enerji bölgeselciliğiyle, söz konusu sorunların çözümü ve ekonomik refahın artırılması amacıyla güvenlik hedefleri belirlemektedir.

Çalışmanın bu bölümünde enerji bölgeselciliğinde güvenlik hedefleri olarak; üretim güvenliği, tüketim güvenliği, transit güvenliği ve çevre güvenliği konularından bahsedilecektir. Bu bileşenler her ne kadar ayrı ayrı incelenecek olsa da bunlar birbirini etkileyen ilişkili unsurlardır.

1.3.4.1. Üretim Güvenliği

Enerji bölgeselciliğinde önemli güvenlik hedeflerinden biri olan üretim güvenliği, enerji güvenliğinin temel unsurlarındandır. Enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeler üzerinde şekillenen enerji bölgeselciliği girişimleri, rezerv bölgelerinde kurulmakta ve kaynağın bulunduğu alan üzerinde üretim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Enerji kaynaklarının üretimi konusunda kendi kendine yeterliliği bulunmayan bir devlet ise başka aktörlerle işbirliği yapmaktadır. Üretim maliyetinin yüksek olması, teknolojik yetersizlik ya da çevresel tahribat gibi sorunlar bir enerji kaynağının çıkarımı sırasında sık sık yaşanabilen sorunlardır. Kaynakların üretim aşamasında yaşanan bu gibi aksaklıklar enerji ihtiyacı her geçen gün artmakta olan devletler ile ekonomik olarak büyük oranda enerji gelirlerine bağımlı olan devletleri ciddi manada etkilemektedir.

Fosil yakıt bağımlısı devletler üretim güvenliği ile alakalı geçmişten bu yana ciddi sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Dünya ticaretinin her geçen gün daha fazla küresel hale gelmesi, bilhassa çok uluslu şirketler ve bunların faaliyet gösterdikleri küresel piyasa ekonomisinin Uluslararası İlişkilerde belirleyici bir rol alması, dünya ekonomisinin işleyişini sağlayan enerjinin

geçmişe oranla çok daha önemli bir duruma gelmesine sebep olmuştur. Uluslararası siyasette enerjinin öneminin anlaşılmasında ve enerji kaynaklarına yönelik güreceli güven döneminin sona ermesinde ise 1973 Arap-İsrail savaşı temel belirleyici etken olmuştur. Bu savaşta petrol üreten Arap ülkeleri üretimlerini kesmişler ve uluslararası politika ilk kez enerjide üretim güvenliği sorunu ile yüzleşmiştir.

1973 krizi çok fazla kullanılan bir enerji kaynağının (petrol) üretiminin kesilmesinin küresel bir etkide bulunabileceğini ve ulaşımdan elektrik üretimine kadar geniş bir alanı felç etme riskine yol açabileceğini göstermiştir. Arz güvenliği ile de ilişkili olan üretim güvenliği bu tarihten itibaren uluslararası politikada daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Talep güvenliğini olumsuz yönde etkilen kriz, tüketici devletleri bu konuda daha temkinli davranmaya itmiştir. Bu doğrultuda hareket eden devletler International Energy Agency (IEA) gibi kuruluşlar kurarak üretim güvenliğinde yaşanabilecek herhangi bir kesintiye karşı önlemler almayı planlamışlardır. Pamir (2017: 49)'e göre örneğin bu konuda IEA'nın aldığı önlemlerden biri petrol arz güvenliğinin sağlanabilmesi için, tüm üye ülkelerin içinde bulunulan yıldan bir önceki yıl ithal ettikleri petrol miktarının 90 günlük kadarını (toplam ithalatın dörtte biri) stok olarak tutmalarının şart koşulması olmuştur. Alınan kararla hedeflenen, herhangi bir kriz durumunda alınacak ortak kararla, oluşturulan ortak havuzdan, kararlaştırılan belli bir miktarda enerji kaynağının günlük takviye için kullanılmasıdır.

1973 krizinin ardından dünyanın tecrübe edindiği bir diğer üretim güvenliği sorunu da yine enerji zengini Orta Doğu bölgesinde 1978 yılında yaşanmıştır. 1978 yılının sonlarında başlayıp 1979 yılının ortalarına kadar devam eden bu kriz de, yine üretim miktarı açısından büyük kesintilerin yaşandığı bir vaka olmuştur. İran İslam devrimi ile başlayıp Irak'ın İran'ı işgali ve iki ülke arasında yaşanan savaşla devam eden olaylarda IEA'nın 2012 verilerine göre günde 4,1 milyon varillik bir arz kesintisi yaşanmıştır (IEA, 2012). Her iki olayın birleşik etkisiyle, petrolün varil başına fiyatı, 1978'deki 14 dolarlık seviyesinden 1981'de 35 dolara yükselmiştir (Pamir, 2017: 49). Dolayısıyla üretim ve arz safhalarında yaşanan bu sorunlar tüketici ülkeleri hem arz hem de makul fiyatlı enerji sorunu gibi problemlerle baş etmek zorunda bırakmıştır. Üretim güvenliğini etkileyen olaylar yalnızca bunlar da olmamış bu tarihlerden itibaren gerek uluslararası siyasette yaşanan olaylardan kaynaklı gerekse ekolojik sorunlardan kaynaklı ara ara benzer sorunlar yaşanmaya devam etmiştir (2003 Körfez Savaşı, Rita ve Katrina kasırgaları, Amenas Gaz Santraline uygulanan saldırılar vs.). Fakat uluslararası siyasette yaşanan olayların yıkıcılığı, her zaman ekolojik sorunlardan kaynaklanan kesintilerden daha fazla olmuştur.

Örneğin Orta Doğu kanıtlanmış petrol kaynaklarının önemli bir bölümünü elinde bulundurmasına karşın siyasi açıdan dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biridir. Çünkü bölgede dünya enerji kaynaklarının üretiminin ve transferinin aksamasına neden olan birçok kriz yaşanmış ve hala yaşanmaya devam etmektedir (Marbo, 1992: 45). İstenmeyen antidemokratik yönetimler, ikili ve çok taraflı savaşlar, ülke içi karışıklıklar, ekonomik krizler, yönetimde istikrarsızlık ve terör

olayları yaşanan sorunlardan bazılarıdır. Bölgenin çeşitli kesimlerinde görülen sorunlar, söz konusu devletlerin enerji kaynaklarından faydalanan Avrupa, Çin, ABD, Japonya gibi ülkeleri oldukça rahatsız etmekte ve büyük bir endişeye sürüklemektedir. Çünkü enerji üreten bir ülkedeki siyasi veya çevresel istikrarsızlıklar enerji kaynaklarının üretiminde azalmaya neden olabilmektedir. Bu azalma yalnız istikrarsızlığın kaynağı olan devlet tarafından da kaynaklanmamakta aynı zamanda istikrarsızlığa bağlı olarak yabancı yatırımcıların geri çekilmesi ile de üretim de kıtlık yaşanabilmektedir.

21. yüzyılın artan enerji ihtiyacı düşünüldüğünde, üretimde yaşanabilecek herhangi bir kıtlığın büyük bir travmaya hatta çatışmalara neden olabileceği öngörülmektedir (Hensel, 2012: 2). Yani küresel enerji üretimindeki herhangi bir azalma, dünyanın hem enerji üreten hem de enerjiyi tüketen ülkelerinde tahribat yaratma potansiyeline sahip olabilmektedir. Çünkü enerji kaynakları dünya çapında eşit dağılmamakta ve bu kaynakların üretiminin kısa vadede hızlı bir şekilde genişletilme kabiliyeti sınırlıdır. Bu yüzden enerji güvenliğini sağlamak isteyen bütün devletler enerji üretiminin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik birlikte çalışmak zorundadırlar. Sonuçta enerjinin güvenilir yollardan temini her ulus devletin ekonomik kalkınması için önemlidir. Bu nedenle enerji bölgeselcilğinde hedeflenen temel güvenlik hedeflerinden biri üretimde yaşanan sorunların giderilmesi ya da ortaya çıkabilecek yeni sorunların önüne geçilmesi olarak belirmektedir. Enerji bölgeselciliği maksadıyla kurulan bölgesel işbirliklerinde kaynakların güvenilir yollardan temini esas kabul edilmektedir.

1.3.4.2. Tüketim Güvenliği

Üretim güvenliğinin ardından çok boyutlu bir kavram olan enerji bölgeselciliğinin temel unsurlarından bir diğeri arz güvenliği ile de ilişkisel olan tüketim güvenliğidir. Tüketim güvenliği, kavram olarak ilk kez Birinci Dünya Savaşı öncesi, petrolü dünya enerji piyasasının merkezine yerleştiren İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Müsteşarı Winston Churchill tarafından gündeme getirilmiştir.

Temmuz 1913'te İngiliz Parlamentosu'na seslenen Churchill, "Hiçbir ülkeye, hiç bir kalitede, tek bir süreçte, tek bir rotada ve hiçbir alanda bağımlı olmamalıyız" ifadesinde bulunmuştur. Bu ifadeyle Churchill enerji güvenliğinin arz çeşitliliğinin sağlanması ile mümkün olabileceğini belirterek arzın çeşitlendirilmesini, enerji güvenliği çalışmalarının merkezine taşımıştır (Yergin, 2011: 267, 509). Ancak yine de o tarihten 1973 yılına kadar tüketim güvenliği konusuna yeterince ilgi gösterilmemiştir. 1973 yılına gelindiğinde petrol üreticisi ülkeler tarafından dünya piyasalarından günde 4 milyon varillik bir arz kaybı sağlanması küresel ve yerel enerji piyasalarında bir dönüm noktası olmuştur. Enerji kaynaklarının uygun fiyatlarla bulunabilirliği artık hafife alınmamaya başlamış ve dünya ekonomisindeki çalkantı, tüketici ülkeleri arzın kesintiye uğraması konusuna odaklanmıştır. Petrol tüketicisi ülkeler, bu tür kesintilerin etkisini

azaltmak ve enerji hassasiyetlerini minimal seviyeye taşımak için çeşitli önlemler almaya başlamışlardır (Bahgat, 2011: 2-3). Örneğin 1974 yılında IEA'nın kurulmasının nedeni özellikle petrol arz güvenliğinin sağlanması gereksiniminden kaynaklanmıştır (Pamir, 2017: 47).

Görüldüğü üzere geleneksel anlamda tüketim güvenliği kavramı, petrol arzında petrol fiyatlarının yükselmesine neden olan kesinti anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Tüketim güvenliğinin petrol kaynağı üzerinden okunması ise o dönem petrolün uluslararası politikada baskın enerji kaynağı olmasından kaynaklanmıştır. Ancak aradan geçen süre zarfında diğer enerji kaynaklarının da kullanım oranının artması ile tüketim güvenliği terimi tüm enerji kaynaklarını kapsayacak şekilde tanımlanmaya başlamıştır. Enerji güvenliğinde olduğu gibi tüketim güvenliği kavramı ile ilgili de çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Bu tanımlamalardan bazılarını göre tüketim güvenliği;

- Enerji kaynaklarını ithal eden ülkelerin güvenliğidir (Woolsey vd., 2002).
- Bir ülkenin kalkınması için gerekli olan, yeterli miktardaki kaliteli ve çevre dostu enerjinin makul fiyatlarla ve kesintisiz olarak sağlanmasıdır (Ediger, 2008, 62).
- Kabul edilemez veya geri dönülemez çevresel etkiler olmaksızın uygun fiyatlarla, çeşitli şekillerde, yeterli miktarlarda enerjinin sürekli kullanılabilirliğidir (International Energy Agency [IEA], 2014: 13).

Yapılan tanımlamalardan anlaşılacağı üzere genel anlamda tüketim güvenliği, enerjinin daima güvenilir, istikrarlı ve çeşitli kaynaklardan makul miktarlarda, makul fiyatlarla ve güvenilir ulaşım olanakları aracılığıyla sağlanmasıdır. Dolayısıyla tüketim güvenliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan devletlerin en çok ehemmiyet verdiği unsurlardan biridir (Yüce, 2012: 43). Yeterli ve karşılanabilir enerji sağlamak, yoksulluğun ortadan kaldırılması, insan refahının iyileştirilmesi ve dünya çapında yaşam standartlarının yükseltilmesi için gereklidir (Asif ve Muneer, 2005: 1391). Bu konuda, devletlerin enerji stratejilerinin ve politikalarının temel hedefi “enerji arz güvenliğinin ekonomik, sosyal ve çevre güvenliğini zedelemekten, mümkün olan en düşük maliyetle” karşılanmasıdır (Saygın, 2009: 178). Devletlerin bu hedefine ulaşması ve enerjinin sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlaması için belirtilen koşulların uzun vadede geçerli olması gerekmektedir. Çünkü hatırlatılmalıdır ki dünya çapında enerji kaynakları eşit dağılmamakla birlikte bu kaynakların üretiminin kısa sürede hızlı bir şekilde arttırılması kabiliyeti de sınırlıdır.

Mikro ve makroekonomik gelişmelerle yakından ilgili olan tüketim güvenliği, modern toplumların sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir (Correlje ve Van Der Linde, 2006: 532). Modern devletlere büyüme ve ekonomik gelişme sağlayan tüketim güvenliği, devletlerin üretim ve büyüme düzeyini de arttırmaktadır. Ancak küreselleşen dünya, kaynak kullanılabilirliği ve kaynak tükenmesiyle ilgili yeni bir güvenlik sorunu kategorisiyle de giderek daha fazla karşı karşıya gelmektedir. Enerji kaynaklarının güvenilmez mevcudiyetinin yarattığı uluslararası güvenlik ve

istikrara yönelik ortaya çıkan tehdit, kısmen demografik büyümeden kaynaklanan artan talep tarafından tetiklenmektedir. Öte yandan enerji kaynakları için rekabet, gelişmekte olan dünyanın sanayileşmesi ve sanayileşmiş güçlerin talepleri tarafından da yönlendirilmektedir (Krishna-Hensel, 2012: 1). Enerjide ithalata bağımlı sanayileşmiş ülkeler, kaynakları dünyanın geri kalanına göre orantısız bir oranda tüketmeye devam ederken, enerji ihraç eden ülkelerin birçoğunun yurtiçi arz sorunları ile karşı karşıya olduğu bilinmektedir (Luft ve Korin, 2009: 6). Dolayısıyla artan talep ile güvenilir arzın kesişmesinin yarattığı gerilim muhtemelen bir dizi çatışma senaryosunda kendini gösterecektir (Krishna-Hensel, 2012: 2). Her ne kadar ilk enerji krizinin üzerinden uzun bir süre geçmiş olsa da günümüzde tüketim güvenliğiyle ilgili yaygın endişelerin yeniden dile getiriliyor olması bu durumun habercisidir. Diğer taraftan yeni güvenlik alanının en iyi şekilde karşılıklı bağımlılıklar tarafından biçimlendirilen karmaşık bir matris olduğu düşünüldüğünde tüketim güvenliğinin sağlanmasında çatışmadan ziyade işbirliği faaliyetlerinin yürütüleceğine dair görüşler de mevcuttur.

Bu inancıya göre dünya tedarikçileri ve müşterileri, kesintisiz enerji temini ve ekonomik kalkınma için çeşitli enerji kanalları aracılığıyla birbirlerine bağımlıdır. Artan insan nüfusu, kentleşme ve modernleşme ise bu durumu tetiklemekte ve küresel enerji talebi hızla artmaktadır. Asif ve Muneer (2005: 1398)'e göre petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil yakıtlar mevcut düzende dünyanın küresel enerji talebinin neredeyse % 80'ini karşılamaktadır. Çoğu ülkenin şu anda güvendiği fosil yakıt kaynaklarının eşit olmayan dağılımı nedeniyle, tüketim güvenliğine dikkat edilmesi kritik önem taşımaktadır. Çünkü enerjide ithalata olan küresel bağımlılık sebebiyle enerji arzı yakın vadede daha savunmasız hale gelebilir.

Özetle enerjide tüketim güvenliği, enerji politikasının temel unsurlarından biri olarak her zaman önemini koruyacak bir meseledir. Öyle ki enerji üreten bir ülkedeki herhangi bir istikrarsızlık veya kesinti tüm küresel pazarı etkileyebilecek potansiyele sahiptir. 1973'teki petrol krizi, 1991 Körfez Savaşı sırasında petrol arzında yaşanan kesinti, 2006-2009 Rusya-Ukrayna doğalgaz krizi, 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, 2011 Libya iç savaşı, Mısır devrimi (Caşın, 2014: 34), 2014 Kırım krizi ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı gibi olaylar bu durumun kanıtıdır. Söz konusu krizlerde yaşanan arz kesintilerinde sadece olayın yaşandığı ülkenin tüketim güvenliği değil, tüm dünyada tüketim güvenliği olgusunun olumsuz etkilendiği görülmüştür. Uluslararası politikada edinilen bu kötü tecrübeler ise devletleri tüketim güvenliği konusunda endişeye sevk ederek bu konuda daha temkinli davranmaya itmektedir. Çünkü ister doğal ister insan yapımı olsun, enerji arzındaki herhangi bir kesinti hem ekonomik hem de politik olarak yüksek maliyetler gerektirmektedir. Bu nedenle tüketim güvenliği ithalatçı ülkelerinde yer aldığı bir enerji bölgeselciliği girişiminde olmazsa olmaz faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Tüketim güvenliği konusunda yaşanan sıkıntıların birlik ruhu çerçevesinde çözümlenmesi, arzın sürekliliğinin sağlanması temel hedeflerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere tüm ülkelerin ve özellikle de gelişmiş ülkelerin ekonomileri, güvenli enerji kaynaklarına bağımlıdır.

1.3.4.3. Transit Güvenliği

Tarih boyunca, uygarlıkların evrimi ile birlikte, insanın enerjiye olan talebi sürekli artmıştır. Artan insan nüfusu, kentleşme ve modernleşme ile birlikte yeterli ve karşılanabilir enerji miktarına erişmeyi vazgeçilmez kılmıştır. Enerji kaynaklarının dünya çapında eşit dağılmaması, üretici ülkeler ve tüketici ülkeler arasında kaynakların transitinin sağlanmasını gerektirmiştir (Shaffer, 2009: 32). Yeterli ve karşılanabilir enerji sağlamak, yoksulluğun ortadan kaldırılması, insan refahının iyileştirilmesi ve dünya çapında yaşam standartlarının yükseltilmesi için gerekli görülmüştür (Asif ve Muneer, 2005: 1391-1399). Özellikle fosil enerji kaynaklarına olan bağımlılık, yeterli miktarda enerji kaynağına ulaşmak isteyen ve sahip olduğu enerji kaynaklarını pazarlamak isteyen üretici ve tüketici ülkeler arasındaki işbirliği ve rekabet düzeyini artırmıştır. Ekonomik kalkınmalarını sağlamak isteyen ülkeler, dünya üzerinde kısıtlı miktarda bulunan enerji kaynaklarına ulaşmayı misyon edinmişlerdir. Enerji genel bir kavram olarak görülse de enerji kaynaklarını taşıyan araçları kontrol etme ve enerjiyi güvenli bir şekilde taşıma konusu, uluslararası politikanın en önemli gündemi haline gelmiştir. Bu nedenle enerji kaynaklarına ulaşmanın sürekliliğinin sağlanması sorunu eskiden beri varlığını korumuştur.

Enerji bölgeselcilikteki temel güvenlik hedeflerinden biri olan transit güvenliği genel itibarıyla, enerji kaynaklarının kesintisiz, daha ucuz ve güvenli bir şekilde pazarlara ulaştırılmasıdır. Enerji kaynakları, gemiler, boru hatları, tankerler, kamyonlar ve trenler vasıtasıyla kaynak coğrafyasından pazar coğrafyasına taşınmaktadır. Denizyolu, karayolu ve demiryolu üzerinden yapılan bu transitte en yaygın kullanılan taşıma metodu ise boru hatlarıdır. Fosil enerji kaynaklarından petrol ve doğalgaz boru hatları, kömür ise demiryolu ve karayolu ile taşınmaktadır. Kömürün taşınmasının petrol ve doğalgaza kıyasla daha az riskli olması, transit güvenliği konusunun petrol ve doğalgazla daha fazla ilişkilendirilmesini sağlamaktadır.

Boru hatları kompresörler, borular, vanalar, basınç odaları, ana kontrol tesisleri, dağıtım merkezleri vb. unsurlardan oluşan bir sistemdir. Kritik alt yapı tesisleri olarak da adlandırılan bu sistemler sıvı ve gazların bir yerden bir yere taşınmasında kullanılmaktadır. Sistemde bulunan unsurlardan herhangi birinde yaşanan aksama bütün sistemi etkileyerek enerji akışında giderilmesi mümkün olmayan aksamalara neden olabilmekte ve bir güvenlik meselesi haline dönüşebilmektedir (Folga, 2007: 2-3).

Boru hatları tarihi incelendiğinde, bilinen ilk uzun mesafeli boru hattının 1879 yılında ABD'nin Pensilvanya eyaletinde (Bradford Allen) inşa edilmiş hat olduğu bilinmektedir. Fakat boru hattı taşımacılığına asıl öncülük eden devlet ise SSCB olmuştur (Sati, 2006). 19. yüzyılın sonlarında daha sistemli bir hal alan boru hattı taşımacılığında SSCB'de Nobel Kardeşler şirketinin kurulması ile boru hattı taşımacılığı yeni bir ivme kazanmıştır. Boru hatlarının çok daha önemli hale gelmesi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuş ve savaş sonrasında zengin petrol ve

doğalgaz yataklarının bulunması ve bu kaynakların taşınma ihtiyacı boru hatlarının önemini daha da arttırmıştır. Artık enerji güvenliğini kaynakların kesintisiz akışının sağlanması ve çeşitlendirilmesi olarak tanımlamak yeterli olmamış (Demir, 2015: 146-151), güvenlik olgusu bu kaynakların taşımacılığı ve transit ülkeler üzerinden okunmaya başlanmıştır.

Yeni dönemle birlikte boru hatlarının korunmasından, denizlerdeki petrol ve doğalgaz platformlarının korunmasına ve petrol ile doğalgazı taşıyan tankerlerin izledikleri rotaların güvenliğinden, depolama tesislerinin korunmasına kadar geniş bir alanda, çok boyutlu ve kapsamlı bir boru hattı güvenliği tanımı üzerinde durulmuştur (Çelikpala, 2014). Böylece enerji güvenliği konusu transit güvenliğinin de içerisinde bulunduğu tüm boyutlarıyla 21. yüzyılın öncelikli konusu haline gelmiştir. Hattın yapılacağı yerin coğrafi durumu, deniz seviyesinde mi, kaç metre yukarıya çıkacak, ne kadar incek, basınç ve seviye değişimleri gibi hususlar ile arazinin yapısı (tarım arazisi mi, sert mi, kayalık mı), bitki örtüsü, hayvanlar, hattın arkeolojik alanlardan geçip geçmediği konuları planlamada önemle düşünülen konulardan olmuşlardır. Bunların dışında, boru hatlarının geçtiği ülkelerdeki yasal kısıtlamalar, uluslararası standartlar, mühendislik seçiminde ve inşaatında üst düzey güvenlik önlemleri almak gibi hususlar da boru hattı güvenliğinin boyutlarındandır.

Transit güvenliğinin bu çok boyutlu durumu enerji kaynaklarına kesintisiz erişimin devletlerin gelişimi için arz ettiği birincil önemden kaynaklıdır. Günümüzde transit hatları, yüksek ekonomik değerinin yanı sıra diplomatik, ekonomik, askeri ve ekolojik açıdan da önemli roller oynamaktadır. Boru hatları, transit ve terminal ülkelere acil ekonomik faydalar sağlamanın yanı sıra, ittifakların yapı taşları olarak hareket edebilme ve devletler arasındaki işbirliğini artırma potansiyeline sahiptir. Aynı şekilde, boru hatları, ısınma veya elektrik için giderek daha fazla ithal enerjiye bağımlı hale gelen ülkelerde iç politikayı şekillendirebilmektedir (Özcan, 2008). Dahası malzemeleri uzun mesafelerde taşımak için boru hatlarının kullanılması trafiği ve kirliliği önemli ölçüde azaltabilmektedir. Dolayısıyla bu kritik altyapı tesisleri, nispeten güvenli ve uygun maliyetli bir taşıma türü oldukları için tehlikeli maddelerin nakliyesine öncülük etmektedir. Fakat doğalgaz veya petrol gibi zehirli, yanıcı veya patlayıcı maddeleri taşımak için boru hatlarının kullanılması sağladığı avantajların yanı sıra ciddi güvenlik veya güvenlik endişeleri de doğurmaktadır. Bunlar para kaybı, itibar kaybı, güvenlik risklerinin ortaya çıkması, canlı ve cansız varlıkların hayatının riske girmesi ve çevre kirliliği olarak sıralanabilmektedir (Anderson ve Floira, 2010: 55-66).

Nitekim genellikle boru hattı güvenliğiyle ilişkilendirilen transit güvenliğine yönelik algılanan sorunlara temelde iki tür tehdit neden olmaktadır. Bunlar sıradan tehditler ve öngörülemeyen tehditlerdir. Sıradan tehditler hırsızlık, kazalar, ihlaller, düşük seviyede vandallık, ticari casusluk ve toplumsal tepkiler iken; öngörülemeyen tehditler terörist saldırılar, doğal afetler, siber saldırılar ve sabotajlardır (USAK Rapor 4, 2012: 19-23). Sıradan tehditlere yönelik rutin güvenlik tedbirlerinin alınması ve uygulamaya yönelik gerekli yasal mevzuatın oluşturulması

öncelikli ve çoğunlukla yeterliyken, öngörülemeyen tehditlere yönelik olarak uluslararası düzenlemeler ve uluslararası işbirliği gerekmektedir. Ancak bilhassa boru hatları gibi sınıraşan ve birden fazla ülkenin kritik enerji altyapısı konumundaki tesis ve sistemlerin sıradan tehditlere karşı korunmasında da uluslararası işbirliğinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu tehditler, enerji şirketlerine, enerji arz eden ve talep eden ülkelere ve onların devletlerine, kısacası, kaynağından kullanıcıya kadar yer alan zincir içindeki herkesi çok yakından ilgilendirmektedir (Luft, 2011). Boru hatlarının düzenli biçimde çalışmasını engelleyen her türlü kaza, tahribat, terörist saldırı ya da öngörülemeyen çeşitli nedenlerle meydana gelen aksamalar ekonomik, ticari ve siyasi kayıpların yanı sıra itibar kaybına da sebep olmaktadır (Gendron, 2010).

Bütün bu sebeplerden ötürü yeni enerji jeopolitiğinde ülkelerin askeri gücünden ziyade, enerji açığı ya da fazlalığına göre kategorize edilecekleri ifade edilerek, transit hatların öneminin giderek artacağı düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Artan enerji ihtiyacının karşılanması için güç mücadelelerinin yeniden ortaya çıkacağı ve sorunlu bölgelerdeki kaynakların geliştirilmesi zorunluluğu transit hatların önemini artırmaktadır (Jansen vd., 2004). Ancak kaynakların transiti sırasında yaşanabilecek terör ve sabotaj gibi yukarıda belirtilen sıkıntıların işbirliği yoluyla çözülmesi ve ortak önlemler alınması gerekmektedir. Bu nedenle enerji bölgeselciliğinde hedeflenen güvenlik temalarından biri transit meselesi olmaktadır. Öyle ki enerji kaynaklarına kesintisiz ve güvenilir erişimin sağlanması, bir enerji bölgesinde yer alan devletlerin nihai amacıdır. Ollapally (2017: 2)'nin de belirttiği üzere tüm ülkeler, ister enerji tüketicisi ister tedarikçisi rollerinde olsun, enerji tedarik güvenilirliğini ve transit güvenlik açıklarını göz önünde bulundurmak zorundadır.

1.3.4.4. Çevre Güvenliği

Çevre, tüm canlı ve cansız varlıklar ile bunların ortak yaşam alanlarını oluşturan hava, su, toprak, yeraltı ve yer üstü zenginlikleri ile iklim gibi fiziksel ortamlarda meydana gelen her türlü karşılıklı etkileşimin bütünüdür (Keleş vd., 2005: 22-32). Evrensel değerler bütünü olarak değerlendirilen çevrenin önemi tüm bu bileşenleri bünyesinde barındırmasından kaynaklıdır. Çevresel kirlenme veya bozulmanın sebep olduğu herhangi bir zarar, bu unsurların her birini direkt ya da dolaylı şekilde etkileyerek küresel ve yaygın bir güvenlik sorunu haline dönüşmektedir. Bu nedenle çevre konusu, enerji bölgeselciliğindeki temel güvenlik hedeflerinden bir diğeri olarak kabul edilmektedir.

Güvenlik ve çevre bağlantısı köken itibarıyla oldukça eskilere dayanmakla birlikte çevre sorunlarını küresel siyasetin konusu haline getiren ilk resmi çabaların 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu dönemde ilk olarak 1889 yılında bitey (bitkiler) ve daha sonra 1902 yılında direy (hayvanlar) ile ilgili ilk uluslararası antlaşmalar imzalanmıştır. Fakat kapsam itibarıyla güvenlik ve çevre arasındaki bağlantı özellikle 1960'lar ve

1970'lerden itibaren daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Bu tarihten sonra çevre ve çevre sorunları hem devlet içi aktörler hem de devlet dışı aktörler tarafından daha fazla vurgulanmaya başlanmış ve çevre güvenliği küresel siyasetin önemli konularından biri haline gelmiştir. 1972 yılında düzenlendiği kentten yola çıkarak, Stockholm Konferansı olarak da bilinen, Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı toplanmıştır. Toplam 113 ülkenin ve 400'den fazla hükümetler arası ve hükümet dışı örgütün katıldığı (Sovyetler Birliği'nin Doğu Almanya'nın davet edilmemesini protesto etmek için katılmadığı) toplantı küresel çevre politikasının önemli dönüm noktalarından biri olmuştur (Mazlum, 2018: 464). Konferans sonunda 26 ilkeden oluşan bir bildirge imzalanmıştır.

Genel anlamda kirliliğin önlenmesi, akılcı planlama gibi yöntemler vasıtasıyla fiziksel çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile çevre konusuna ilişkin eğitim düzeyinin yükseltilmesi gibi ilkeleri kapsayan bu bildirgede özellikle 21. ilke önemlidir. Bu maddede, devletlerin kendi enerji kaynakları üzerindeki egemenlikleri tanınırken, bunların kullanımının ya da kontrolünün diğer devletlere ya da ulusal egemenliklerin dışındaki alanlara zarar vermemesi hususu şart koşulmuştur (Greene, 2001: 391). Böylece enerji kaynakları çevre güvenliği meselesi ile ilk defa Stockholm Konferansı'nda ilişkilendirilmiştir. Ayrıca 21. Maddenin yanı sıra Stockholm Konferansı'nın bir diğer önemli katkısı da BM Çevre Programı (UNEP)'nin kurulması olmuştur.

Stockholm Konferansı'nın ardından 1992 yılında Rio Konferansı düzenlenmiş ve çevre sorunları giderek uluslararası politikada daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu duruma sebebiyet veren olaylar ise 1986'da yaşanan Çernobil nükleer santrali felaketi, 1989'da Alaska'da yaşanan petrol tankeri kazası ve ozon tabakasının delinmesi gibi çevresel felaketlerdir. Dolayısıyla şimdiye kadar en çok katılımın olduğu zirvelerden biri olan Rio Konferansı, uluslararası kamuoyunda çevre duyarlılığının giderek artmaya ve önemli çözüm araçlarının üretilmeye başlandığı bir ortamda yapılmıştır (Eckersley, 2011: 465). Hal böyle olunca 1990'lı yıllarda yaşanan bu vahim olaylar Stockholm Konferansı'nda olduğu gibi Rio Konferansı'nda da enerji kaynakları ile çevre güvenliği bağlantısını arttırmıştır. Yeni dönemle birlikte arz güvenliği halen enerji güvenliğinin önemli unsuru olarak konumunu korumakla birlikte, çevre güvenliği de enerji güvenliği konusu ile ilişkilendirilmeye başlamıştır (Jansen vd., 2004).

Yeni enerji düzeninde çevresel kabul edilebilirlik, enerji güvenliğinin en önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Çünkü enerji sektörünün tüm segmentlerindeki faaliyetler toplumu, ekolojiyi ve genel anlamda çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak etkiler (Indriyanto vd., 2011: 96). Tüm dünyada çevre güvenliğini olumsuz etkileyen birçok sorun olmakla birlikte özellikle fosil yakıt tüketimine bağlı karbondioksit (CO₂) emisyonu bunlardan en önemlisidir (Peimani, 2011: 3). CO₂ emisyonu küresel ısınma, iklim değişikliği ve çevre kirliliği gibi küresel boyutlara ulaşan çevre sorunlarının artmasını tetikleyen unsurlardan biridir. Uzun zamandan beri ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ile siyasal iktidarların gündeminde sıcaklığını koruyan CO₂

emisyonu bilhassa Sanayi Devrimi ile birlikte fosil yakıt kaynaklı enerji kaynaklarının kullanımının artmasıyla çok daha fazla hissedilir olmuştur. O zamandan bu zamana yaşanan çevre kirliliği ve küresel ısınma tüm canlı türlerinin yaşam kalitesini etkileyecek hatta tehdit edecek boyutlara ulaşmasına yol açmış ve günümüzde bazı ülkeler kendi CO2 emisyonu seviyelerini düşürmeyi taahhüt ederken bazen de bir başka ülkenin CO2 emisyonunu azaltmaları konusunda baskı uygulamaya başlamışlardır (Canbay, 2019: 141). Bu konuda devletler her ne kadar çok büyük başarılar sağlayamasa da özellikle 2000 yılından itibaren dünyada toplam CO2 emisyon miktarı her geçen yıl azalmıştır. Ayrıca EIA tarafından yayınlanan verilerde kömür ve petrol yakıtlarının doğalgaza göre daha fazla CO2 emisyonuna neden olduğu belirtilmiştir (EIA, 2022a).

Neticede petrol, kömür ve doğalgaza dayalı geleneksel enerji kaynaklarının ekonomik ilerlemenin oldukça etkili itici güçleri olduğu, ancak aynı zamanda çevreye ve insan sağlığına da zarar verdiği kanıtlanmıştır. Her bir enerji kaynağının çevre üzerindeki etkilerine genel olarak bakıldığında;

- Kömür, CO2 emisyonuna en fazla etki eden yakıtlardan biridir (Sovacool, 2014: 5). Üretimi aşamasında dağların tepelerine patlayıcılar yerleştirilmekte ya da direkt olarak tüneller kazılabilmektedir. Bu tekniklerin uygulanma safhasında patlayıcılar kullanıldığında, dağ eteklerinde bulunan akarsular bazen kaya ve topraklarla kaplanmaktadır. Akarsuların dolması ise aşağı havzaya giden su yolunu kapatmakta veya suyun içerisine geçen kirleticiler ile yaban hayatına ve suda yaşayan canlılara zarar verilebilmektedir. Bu tekniğe oranla genellikle araziye daha az etkileyen tünel yönteminde ise daha farklı sorunlar meydana gelebilmektedir. Örneğin maden tünellerinin üzerindeki zemin çökebilme, asidik su terk edilmiş yeraltı madenlerinden akabilmekte ve kömür yataklarında oluşan metan gazı yer altı madenlerinde yoğunlaştığında patlayabilmektedir (EIA, 2021a). Diğer taraftan üretim aşamasından ziyade yakıldığında daha fazla emisyon salınımına sebep olan kömür, insanlarda ve hayvanlarda hem nörolojik hem de fiziksel hasarlara neden olabilmektedir.
- Petrol, CO2 emisyonuna en fazla etki eden diğer fosil yakıt türüdür. Petrol ürünleri hayatı kolaylaştırır da ham petrolün bulunması, üretilmesi ve taşınması çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir (McLamb, 2012). Bu yakıt türü hidrolik kırma veya kırma olarak bilinen üretim tekniği ile çıkarılmaktadır. Fakat bu teknik bazı çevresel sorunlara neden olabilmektedir. Bu sorunlardan bazıları; petrol arama ve sondajı sırasında kara ve deniz ekosistemlerinin zarar görebilmesi, okyanus tabanının altındaki petrolü araştırmak için kullanılan sismik tekniklerin, balıklara ve deniz memelilerine zarar verebilmesi ve karada petrol kuyusu açmak için genellikle bitki örtüsünün temizlenmek zorunda kalmasıdır (EIA, 2021b). Diğer sorunlar ise petrol üretimi için önemli miktarda su kullanımının diğer kullanımlar için su mevcudiyetini etkileyebilmesi,

herhangi bir kazada yaşanan petrol sızıntılarının toprağı ve suyu kirletmesi ile bu sızıntıların aynı zamanda yıkıcı patlamalara ve yangınlara da neden olabilmektedir.

- Doğalgaz, onu verimli, nispeten temiz bir yanma ve ekonomik enerji kaynağı yapan birçok özelliğe sahiptir. Doğalgazın enerji için yakılması, eşit miktarda enerji üretmek için yakılan kömür veya petrol ürünlerinden daha az hava kirleticisi ve karbondioksit (CO₂) emisyonuna neden olmaktadır (Western Energy Alliance, t.y.). Ancak, diğer yakıtlar kadar yıkıcı olmasa da doğalgazın da üretim ve kullanım aşamasında bazı çevre ve güvenlik sorunlarına sebep olduğu bilinmektedir. Bu sorunlardan bazıları; doğalgaz arama aşamasında jeologların bitki örtüsünü ve toprağı bozabilmeleri, kuyu açma faaliyetlerinin hava kirliliğı yaratabilmesi, doğalgaz üretiminin de petrol gibi büyük miktarlarda kirliliğı yaratabilmesi, doğalgazın yanma aşamasında CO₂, karbon monoksit, kükürt dioksit, nitrojen oksit ve diğer birçok bileşimi üretebilmesi, üretim aşamasında uygulanan hidrolik kırma tekniğı sırasında sızıntıların oluşabilmesi ve bu sızıntıların patlamaya neden olabilmektedir (EIA, 2021c).

Sonuç olarak, gelecekte yenilenebilir veya diğer karbon olmayan enerji kaynakları baskın hale gelse bile, fosil yakıtların kullanımı hala önemli kalabilir veya genel enerji tüketimi kademeli olarak büyüdükçe mutlak olarak daha fazla olabilir (Tagarinski ve Avizius, 2009: 8). Bu yüzden devletler gerek bireysel ya da bölgesel düzeyde gerekse küresel düzeyde fosil yakıtlardan kaynaklı çevresel sorunların çözümü için çeşitli prosedürleri yerine getirmek zorundadırlar. Bu prosedürlerin bazıları; karbon emisyonunun azaltılması, kaynağın çıkarılma ve taşınma aşamasındaki çevresel tahribatın en aza indirilmesi, daha düşük kükürtlü kömür kullanımının artırılması, atık ürünlerin sentetik alçı gibi ürünleri üretmek için kullanılması, yeni sondaj ve doğalgaz geri kazanım teknolojilerinin kullanılması, küresel ısınmanın azaltılması, arazi tahribatının en aza indirilmesi ve doğal kaynakların arama, üretim ve nakliyesine ilişkin daha fazla güvenlik ve çevre yasalarının düzenlenmesidir. Çünkü IIASA (2020)'ya göre evrensel enerji erişimi sağlamak, enerji güvenliğini artırmak, enerji sistemlerinin sağlık üzerindeki etkilerini azaltmak ve iklim değişikliğinin büyüklüğünü 2 °C'nin altına düşürmek günümüz dünyasının hayati hedefleridir. Bu koşulların yerine getirilebilmesi ancak uluslararası işbirliğı ile mümkündür. Çevre konusu, küresel politikanın diğer alanlarına oranla karşılıklı bağımlılığın çok daha yüksek olduğu dolayısıyla işbirliğı gereksiniminin daha güçlü hissedildiğı bir alandır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRASYA'DA ENERJİ BÖLGESELÇİLİĞİNE GİDEN YOL: BÖLGEDE YAŞANAN ENERJİ GÜVENLİĞİ SORUNLARI

Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip anakarası olan Avrasya, sahip olduğu fosil enerji kaynakları bakımından dünyanın en önemli enerji bölgelerinden biridir. Fakat 21. yüzyılın en stratejik enerji üretim merkezlerinden biri olan bölgede, üretim, tüketim, transit ve çevre konularında bölgesel düzeyde çözüm gerektiren birçok problem bulunmaktadır. Hiçbir ülkenin tek başına çözüm üretemeyeceği bu problemlerin çözümü noktasında bölge ülkeleri işbirliği arayışına yönelmekte ve somut adımlar atmaktadır. Bölgesel sorunların çözümü noktasında oluşturulan platformlar ise enerji bölgeselciliğinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bölgedeki üretici, tüketici ve transit ülkeleri birlikte hareket etmeye ve enerji bölgeselciliğine iten temel motivasyon kaynağı (dünyanın diğer enerji bölgelerinde olduğu gibi, örneğin Avrupa ya da Kuzey Amerika), enerji güvenliği sorunlarıdır.

Çalışmanın bu bölümünde bir enerji bölgesi olarak Avrasya anakarası ve bölgenin fosil enerji kaynakları hakkında açıklamalarda bulunulacak, ikinci kısmında ise Avrasya bölgesinde yaşanan enerji kaynaklı güvenlik sorunları ele alınacaktır. Bölge devletlerini enerji bölgeselciliğine iten enerji kaynaklı güvenlik sorunlarının açıklanmasının, çalışmada ampirik vaka olarak seçilen ŞİÖ ve AEB'nin enerji bölgeselciliği bağlamında anlaşılmasına katkı sağlayarak bu örgütlere üye olan ülkelerin neden enerji güvenliğine ihtiyaç duydukları ve hangi sorunlara çözüm üretmeyi amaçladıkları daha iyi anlaşılacaktır. Bu bölümün temel çıktısı ise bölgede enerji bölgeselciliğinin oluşumuna yol açan faktörlerin ele alınarak iki uluslararası örgütü enerji bölgeselciliğine iten nedenlerin tartışılmasıdır.

2.1. Bir Enerji Bölgesi Olarak Avrasya Anakarası ve Fosil Enerji Kaynakları

Avrasya, doğu-batı arasında geçiş koridoru olması, zengin fosil enerji kaynakları ve büyük nüfusunun oluşturduğu güçlü uluslararası pazar niteliği ile dünyanın önemli bölgelerinden biridir. Büyük çoğunluğunu post Sovyet ülkelerinin oluşturduğu bölge, hem sahip olduğu enerji kaynakları ile hem de geçiş koridoru olması nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik nazariyelerin merkezinde yer almaktadır. Toplamda 35.032.499 km²'lik bir yüzölçümü ve 3.118,919 milyarlık bir nüfusa

tekabül eden Avrasya⁵, bir enerji bölgesi olarak çalışmalara konu edilmektedir (TC Dışışleri Bakanlığı, 2022a).

Çalışmanın bu alt bölümünde bir enerji bölgesi olarak Avrasya anakarası ele alınarak ardından bölgenin enerji bölgesi olarak tanımlanmasına temel teşkil eden fosil enerji kaynakları hakkında detaylı bilgiler verilecektir.

2.1.1. Enerji Bölgesi Olarak Avrasya

Avrasya terimi literatürde ilk kez Alman coğrafyacı Alexander von Humboldt tarafından 1849 yılında yayımlanan Kosmos adlı eserde, Avrupa ile Asya kıtalarının bütünü ifade etmek için kullanılmıştır. Terim çok geçmeden jeopolitik teorilere de konu olmuş ve Mackinder'in 1900'lü yılların başında geliştirmiş olduğu "Kalpgâh Kuramıyla" Uluslararası İlişkiler disiplinine girmiştir (Mackinder, 1942: 17-18; Savitskii, 1926: 8).

Bölge, jeopolitik konumu ve kapsadığı coğrafya açısından bölge içi ve bölge dışı ülkeler tarafından farklı tanım, yorum ve anlayışlara konu edilmiştir. Avrasya'ya bizzat bölgenin içinden bakanlar, bölgeyi jeopolitik kriterlerle tespit edip değerlendirmekten ziyade, buraya aidiyet hisleriyle sosyo-kültürel bir kompleks olarak bakmışlar ve hatta kendilerini ve yakın çevrelerini bu bölgesel kompleksle manevi olarak özdeşleştirmişlerdir (İşyar, 2013: 5). Bölgeye dışarıdan bakan devletler ise, bölgeyi daha çok jeopolitik çerçeveden değerlendirmiş ve Avrasya kalpgâhının konumunu her dönemde kendi öncelik, gereksinim ve amaçlarına göre yorumlamışlardır. Dolayısıyla literatürde bölgenin sınırları konusunda üzerinde uzlaşılmış bir tanımlama bulunmamaktadır.

Coğrafi olarak ortak kabul görmüş sınırları olmayan Avrasya anakarasının, nerede başlayıp nerede bittiği ile ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri de Avrasya'nın "Avrupa ile Asya kıtalarının birleşim noktalarını yani Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'dan oluşan oldukça büyük bir kıtayı" kapsadığı yönündedir. Buna göre Avrasya, Avrupa'nın batısından, Orta Asya'nın güneyine ve Çin'in doğusuna hatta Pasifik'e kadar yayılmış olan özel bir coğrafik bölge ve Rus imparatorluk mirasını ve daha sonraları Sovyet devlet sistemini temsil eden bir uygarlık alanıdır (Brzezinski, 1997: 6; Bassin, 2011: 131).

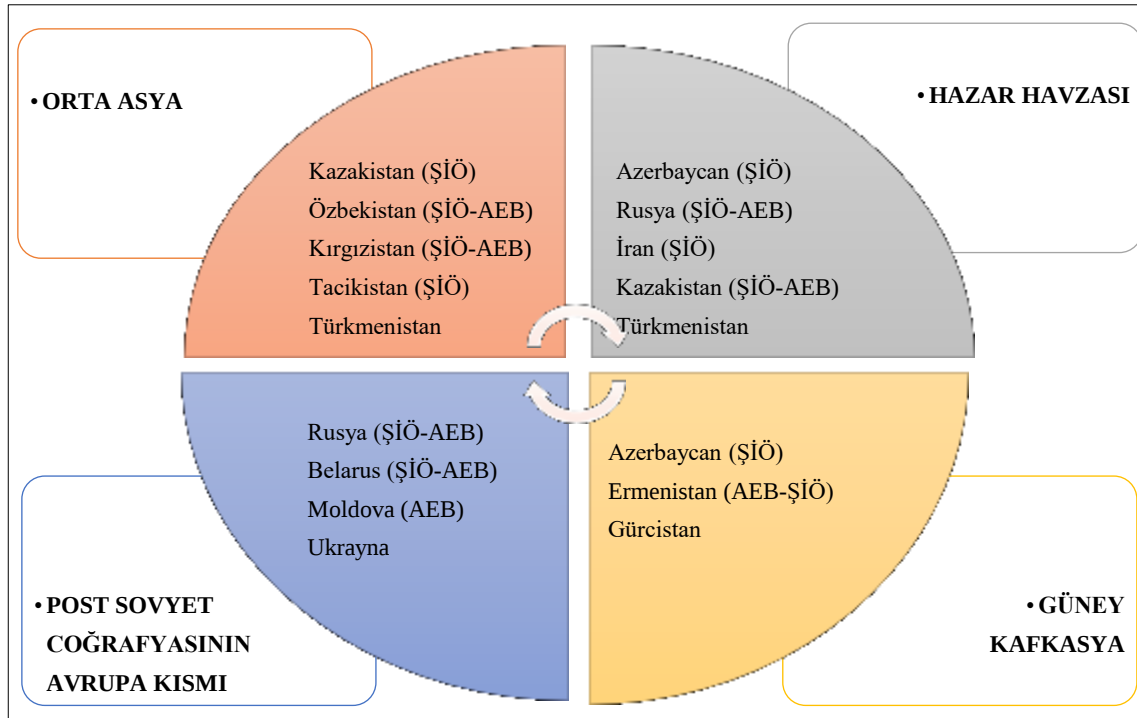
Brzezinski ve Bassin'in tanımlamalarının referans alındığı bu çalışmada "Avrasya Bölgesi" ile genel itibariyle Avrupa'nın batısından, Pasifik'e kadar yayılmış olan coğrafya kastedilmektedir. Böyle bir tanımlamaya gidilmesinin nedeni araştırma konusunun enerji bölgeselciliği olması ile araştırmada seçilen ampirik vaka analizlerinden (ŞİÖ ve AEB) kaynaklanmaktadır. Zaten bölgenin

⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tablo 1

sınırlarının tanımlanması konusunda uzlaşma sağlanamaması, bölgeyi inceleyen her bilim insanı için farklı tanımlamaların oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Çünkü Mansfield ve Milner (1999: 590)'e göre en az iki devletin yer aldığı belirli bir coğrafya, bölgeyi oluştururken bu tanımlama bölgeyi tanımlamak isteyen aktörlerin belirledikleri kriterlere göre farklılık arz edebilmektedir. Din, sosyolojik yapı, enerji kaynakları, kültürel unsurlar, yönetim biçimi ve coğrafi yapı gibi faktörler bölge tanımlamalarında kullanılan referans nesnelerindendir. Bunlardan enerji, bir bölgenin ayırt edici özelliğinin belirtilmesi ve tanımlanması konusunda son dönemlerde kullanılmaya başlanan unsurlardan biridir.

Enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu alanlara özel yapılan bu tanımlamalar, bir bölgenin tanımlanması hususunda söz konusu coğrafi alana önemli bir nitelik kazandırmaktadır. Avrasya, sahip olduğu fosil yakıtlar bakımından dünyada enerji bölgesi olarak kabul edilen bölgelerden biridir. Fakat sınırlarının genişliği ve muğlaklığı nedeniyle Avrasya bölgesi, literatürde daha çok post Sovyet ülkeleri bağlamında ve alt bölgeler şeklinde kategorize edilmektedir. Belirtilmelidir ki bu kategorizasyon da yine, enerji kaynakları temel alınarak sınır komşuluğu bulunan ülkeler arasında yapılmaktadır. Dolayısıyla enerji bölgeleri gibi alt enerji bölgeleri de, üretim-ihtiyaç endeksi bağlamında değerlendirildiğinde sahip olduğu kaynak miktarı kendi ihtiyaçlarından oldukça fazla olan bölgelere denilmektedir. Alt enerji bölgelerinin farkı, sadece kısıtlı bir coğrafi alana ve daha az kaynak miktarına sahip olmasıdır.

Şekil 3: Avrasya'da Alt Enerji Bölgeleri

Kaynak: Bu Şekil Hancock vd. (2020: 4) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3’de belirtildiği üzere Avrasya’da alt enerji bölgeleri: Orta Asya, Hazar Havzası (iç su kütlesinin bulunduğu alan), Post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı ve Güney Kafkasya’dır. Literatürde Avrasya bölgesinde bulunan alt enerji bölgeleri olarak Orta Asya ve Hazar Havzası belirtilmiştir⁶. Ancak gerek post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı (özellikle Rusya) gerekse Güney Kafkasya (özellikle Azerbaycan) enerji potansiyeli bakımından birçok ülkeye kaynak ihracı yapılan ve birçok çalışmada özel araştırma konusu olan bölgelerdir. Nitekim bu dört alt bölge aynı zamanda ŞİÖ ve AEB’nin merkezleridir. Netice itibarıyla böyle bir sınıflandırmaya gidilmesinin nedeni hem post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı ile Güney Kafkasya’nın enerji kaynak miktarı bakımından ihracat yapılan alanlar olması hem de bu alt bölgelerin çalışmada vaka olarak incelenen ŞİÖ ve AEB’nin kaynak merkezlerinden olmasıdır. Başka bir ifadeyle söz konusu bölgelerin ŞİÖ ve AEB’nin merkezleri olarak kabul edilmesinin nedeni bölgenin fosil enerji rezervlerinin bu dört alt bölgede yoğunlaşmasıdır. Alt bölgelere ait olan ülkeler ise Şekil 3’de belirtilmektedir. Şekil, ŞİÖ ve AEB’de ortaklığı bulunan post Sovyet ülkelerinin dağılımı konusunda da bilgi vermektedir. Bölgenin gerek genel anlamda yapılan Avrasya tanımlaması gerekse dar anlamda yapılan alt bölgeler bakımından dört alt bölge şeklinde sınıflandırılıyor olması ise Avrasya’nın sahip olduğu enerji potansiyelinin anlaşılması bakımından önemlidir.

2.1.2. Avrasya’da Fosil Enerji Kaynakları

Genel anlamda petrol, doğalgaz ve kömürü niteleyen hidrokarbon enerji kaynakları, uluslararası sistemin ekonomi politikasını belirleyen önemli hususlardandır. Enerji kaynakları üzerindeki etkinliğin derecesi ile uluslararası sistemin siyasi ekonomisinin belirlenebilme gücü arasındaki doğrusal ilişki, özellikle içerisinde bulunduğumuz çağda iyice belirginleşmiş durumdadır (Bilgin, 2005: 17).

Dünya enerji kaynakları üzerindeki belirleyicilik kapasitesinin çağın gereklerine de uygun olarak Orta Doğu’dan sonra Avrasya üzerinde şekillenmeye başladığı görülmektedir. Çünkü Avrupa’nın batısından Çin’in doğusuna kadar olan alan referans alındığında Avrasya, dünyanın en geniş yüzölçümüne sahip bölgesi olarak hidrokarbon zengini ülkelerden oluşmaktadır.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hancock, Palestini vd. (2020), “The Politics of Energy Regionalism”, The Oxford Handbook of Energy Politics, Oxford University Press.

Tablo 1: Brzezinski ve Bassin⁷ Tarafından Yapılan Tanımlamaların Temel Alındığı Avrasya Coğrafyasındaki Ülkelerin Yüzölçümleri ve Nüfusları

Ülke	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus (milyon)
Rusya Federasyonu	17.075.000	144,4
Kazakistan	2.724.900	18,51
Özbekistan	447.400	33,58
Belarus	207.600	9,467
Kırgızistan	199.951	6,457
Tacikistan	143.100	9,321
Azerbaycan	86.600	10,02
Moldova	33.843	2,658
Ermenistan	29.743	2,958
Çin	9.600.000	1,402 (milyar)
Afganistan	652.860	38,93
Moğolistan	1.564.000	3,278
Hindistan	3.287.000	1,38 (milyar)
Pakistan	796.095	220,9
Azerbaycan	86.600	10,11
Türkiye	783.562	84,34
İran	1.648.000	83,99
Toplam	35.032.529	3.118,919

Kaynak: Bu tablo TC Dışişleri Bakanlığı web sayfasından faydalanılarak yayınlanan son verilere dayanılarak çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

Konvansiyonel ulaşım şekilleri tarafından erişilemeyen alanlar da dâhil olmak üzere, oldukça geniş bir coğrafi bölgeye tekabül eden Avrasya, dünya yer altı zenginliklerinin önemli bir miktarını barındırmaktadır. Ancak bu rezervlerin toplamda ne kadar olduğuna dair kesin bir veri henüz bulunmamaktadır. Rezervlerin miktarına ilişkin yorumlamalar keşfedilmiş mevcut rezervlerden yola çıkılarak ve çeşitli araştırma çalışmalarından hareketle tahmini olarak yapılmaktadır. Bu yüzden bölgenin enerji kaynakları konusunda farklı veriler bulunmaktadır.

Çalışmanın bu alt bölümünde, Avrasya bölgesindeki enerji kaynakları petrol, doğalgaz ve kömür olmak üzere üç alt başlıkta incelenerek bölgenin enerji kaynaklarına ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilecektir. Fakat bölgenin enerji kaynakları hakkında bilgiler verilirken Tablo 1’de belirtilen ülkelerden sadece post Sovyet ülkeleri temel alınacaktır. Bu sınırlandırmaya temel oluşturan sebep, bu ülkelerin diğerlerine oranla kaynak bakımından hem daha zengin olması hem de literatürde bulunan Avrasya çalışmalarında bölgenin enerji alt bölgeleri olarak nitelendirilen kısımlarında

⁷ Tabloda Brzezinski ve Bassin’in tanımlamalarıyla örtüşen ŞİÖ ve AEB tam üyeleri ile diyalog ve gözlemci ülkelerinin yüzölçümü ve nüfus miktarları verilmiştir (ŞİÖ Diyalog Ortaklarından Kamboçya, Nepal ve Sri Lanka bölge dışı ülkeler olması sebebiyle bu sınıflandırmaya dâhil edilmemiş, çalışma konusunun dışında tutulmuştur).

sadece post Sovyet ülkelerinin kullanılmasıdır⁸. Tablo 1, çalışmada kullanılacak ampirik vaka analizlerinin daha iyi anlaşılabilmesi sebebiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu alt başlıkta bölgenin sahip olduğu enerji potansiyelinin genel itibarıyla sunulması bağlamında açıklamalarda bulunulacaktır. Tabloda belirtilen diğer ülkeler tüketici ve transit konumları bakımından bir diğer alt başlıkta değerlendirilecek olup bu kısımda değerlendirmeye alınmayacaktır. Zira bilindiği üzere bir enerji bölgesi tanımlanırken enerji kaynaklarının bulunduğu üretim sahaları üzerinden değerlendirilmeler yapılmaktadır. Bir enerji bölgesi üzerinde kurulan entegrasyon girişimlerinde kaynağın bulunduğu alan merkez alınırken; tüketici ya da transit ülkeler entegrasyona tercihi olarak katılabilmektedirler. Burada merkez, sahip oldukları rezerv miktarları bakımından post Sovyet ülkeleridir. Dolayısıyla bağımsız değişken enerji kaynaklarının bulunduğu üretim bölgeleri iken bağımlı değişken tüketici ya da transit ülkeleri veya her ikisidir.

2.1.2.1. Kömür Kaynakları

İlk fosil enerji kaynağı olarak bilinen kömür, odunun ardından keşfedilen ikinci enerji kaynağıdır. İlk fosil enerji yakıtı olarak kabul edilen bu kaynak, keşfedilişinin ardından bütün dünyada yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Kaynağın ilk ne zaman keşfedildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamasıyla birlikte milattan önceki yıllarda çeşitli amaçlar için kullanıldığına dair görüşler mevcuttur.

Kayıtlara geçen yazılı tarihteki ilk keşfediliş 1701 yılında Virginia eyaletinde olmakla birlikte, ilk üretim de yine 1748 yılında ABD’de gerçekleştirilmiştir (Jillson, 1922). Kaynağın yazılı tarihteki üretiminin geç olması kömürün doğası gereği çıkarılmasının zor ve maliyetli olmasından kaynaklanmıştır. Dahası bu tarih doğalgaz ve petrol de olduğu gibi ülkeden ülkeye değişkenlik göstermiş, kaynağın hem keşfedilme hem de üretim tarihlerinde farklılıklar yaşanmıştır. Öyle ki keşfedilişi ABD’de 1701 yılına tekabül ettiği bilinen ilk kömür yatağı, Rusya’da 1721 yılında keşfedilmiştir. Ancak keşfin ardından kaynağın üretim faaliyetine uzun bir süre gereken önem verilmemiş, bu süre 1800’lü yılları bulmuştur (Britannica, t.y.). Geçen zamanla birlikte kömür kullanımı yaygınlaşmış ve bu gelişmeler onu toplumsal yaşamın vazgeçilmezi haline getirmiştir. İnsanoğlunun en eski ısı ve ışık kaynaklarından biri olan kömüre ilgi, her geçen gün artarak devam etmiş, bu durum ise kömür arama faaliyetlerini hızlandırmıştır. Arama faaliyetlerinin hız kazanması yeni yatakların keşfini beraberinde getirmiş ve böylelikle rezerv miktarlarında da artışlar yaşanmıştır.

Yeni sahaların da keşfiyle dünyada en zengin kömür yataklarına Amerika (% 27) kıtasında rastlanırken onun ardından ikinci sırayı Avrasya (% 26) bölgesi almıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2021). Bölgede ilk kömür yatağı Rusya’da keşfedilmiş; ancak üretimde asıl

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hancock, Palestini vd. (2020), “The Politics of Energy Regionalism”, The Oxford Handbook of Energy Politics, Oxford University Press.

artış 1860'lı yıllardan itibaren yaşanmıştır. Çünkü büyük yatakların keşfi gelişen teknolojik olanaklarla birlikte ancak bu tarihten itibaren gerçekleştirilebilmiştir. Daha önceleri el aletleri ve patlayıcılar kullanılarak yapılan üretim zamanla yerini yeni teknolojilere bırakmıştır. Örneğin 1887 yılında elektrikli lokomotiflere artan ilgi katırlar ve atlarla yapılan taşımacılık işlemlerini geride bırakmıştır. Elektrikli lokomotiflerle kömür çekme işlemi hızlanmış bu durum üretimde artışı beraberinde getirmiştir. Ancak elektrikli lokomotif kullanımı başta olmak üzere teknolojik ilerlemeler her bölgede etkin kullanılamamıştır. Bazı bölgelerde kömür üretimi belli bir hızla devam ederken 1940'lı yılların sonuna gelindiğinde hala bazı yataklarda hayvan ve insan gücünden yararlanılmaya devam edilmiştir (Britannica, t.y.). Fakat geçen zamanla birlikte yaygınlaşan teknolojik ilerlemeler insan ve hayvan gücünün yerini almaya devam etmiştir. Bunun neticesinde 1990'lara kadar Avrasya bölgesi kömür yataklarından ciddi kazanımlar elde edilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılma ve dağıldıktan sonraki toparlanma döneminde üretim miktarında geçici bir duraksama yani azalma yaşanmıştır. Tüm kömür türleri temel alındığında 1998 yılına kadar süren bu azalma, 1998 yılından itibaren yerini kademeli bir artışa bırakmıştır (EIA, 2021f).

Tablo 2: Post Sovyet Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Kömür Rezervleri ve Arz Miktarları

Ülke	Rezerv Miktarı (Milyon Ton)	Arz Miktarı (Ktoe)
Rusya Federasyonu	162.166	119.587
Kazakistan	25.605	37.516
Özbekistan	1.375	2.442
Tacikistan	-	1.105
Kırgızistan	-	1.038
Diğer Ülkeler (Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan, Moldova)	1.509	-
Toplam	190.655	161.688

Kaynak: British Petroleum [BP], 2020; EIA, 2018.

Tablo 2'ye göre rezerv miktarı açısından 162.166 milyon tonluk bir rakam ile Rusya ilk sırada, Kazakistan ise 25.605 milyon tonla ikinci sırada yer almaktadır. Kazakistan'ı, 1.375 milyon ton ile de Özbekistan takip etmektedir. Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan, Moldova ve Tacikistan ülkelerinin toplam rezerv miktarı ise 1.509 milyon tondur. Dolayısıyla Avrasya bölgesinin toplam kömür rezerv miktarı 190.655 milyon tondur. Diğer taraftan Avrasya bölgesi ülkelerinin toplam enerji arz verileri incelendiğinde, Rusya'nın 119.587 kilo ton petrol eşdeğeri ile kömür arzında da ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Rusya'dan sonra 37.516 kilo ton petrol eşdeğeri ile önce Kazakistan gelirken ondan sonra da Özbekistan 2.442'lik bir kilo ton petrol eşdeğeri ile dördüncü sırada bulunmaktadır. Diğer ülkelere ait veriler bulunmamasına karşın Özbekistan'dan sonra sırasıyla Tacikistan (1.105) ve Kırgızistan (1.038) gelmektedir. Neticede bölgenin kömür arzı, toplamda 161.688 kilo ton petrol eşdeğerine karşılık gelmektedir. Mevcut haliyle birçok ülkenin kaynak ihtiyacını giderdiği düşünülen bu miktarın keşfedilen yeni sahaların üretiminde yaşanan ivmeyle artacağı tahmin edilmektedir.

2.1.2.2. Petrol Kaynakları

Modern ve post modern çağların önemli enerji kaynaklarından biri olan petrol, başta Birinci ve İkinci Dünya Savaşları olmak üzere birçok çatışma ve uluslararası politik gelişmenin temel nedenini oluşturmuştur. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanım alanı giderek yaygınlaşan petrolün, geçen zamanla birlikte enerji kaynakları içerisindeki önemi hızla artmıştır. Kullanım alanında yaşanan yaygınlık talebin artmasına ve petrolün aranan enerji kaynakları arasında ilk sıralarda yer almaya başlamasına neden olmuştur. Tarihi en az yazılı tarih kadar eski olan bu kaynağın üretimi ise bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir.

Yeni keşfedilmiş bir enerji kaynağı olmayan petrolün, dünyada profesyonel anlamda ilk üretiminin 1859 yılında ABD’de Titusville’de gerçekleştirildiği bilinirken; Avrasya bölgesindeki ilk üretiminin ise Azerbaycan’da gerçekleştirildiği bilinmektedir. 1594 yılına tekabül eden bu üretimin Bakü’deki Azeri yataklarından elle çalışan tulumba benzeri bir mekanizma sayesinde gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir. Fakat bu dönemde kullanılan teknolojinin yeterince gelişmemiş olması sebebiyle üretimde arzulanan miktara ulaşamamıştır. Çünkü açılan kuyularda ancak 15 metre kadar derinliğe inilebilmiş, 15. metreden sonra başlayan yoğun gaz buharı açılan kuyuların daha sık kalmasına neden olmuştur (Searight, 2000). Dahası yüzeye hayvan (özellikle atlar) ve insan gücünden faydalanılarak getirilen petrol, herhangi bir rafinaj imkânı bulunmadığından bitümen veya nafta olarak adlandırılan işlenmemiş ham haliyle, daha çok aydınlatma ve yağlama maksatlarıyla kullanılmıştır (Bilgin, 2005: 155). Bölgede ilk sanayi usulü ve daha profesyonel manada yapılan üretim ise yine Bakü (Bibi Heyet)’de gerçekleştirilmiştir. Rusya 1594 yılından beri kullanılan mekanizmaları yenilemiş ve kuyuları daha işletilebilir hale getirmiştir. Dolayısıyla bölgedeki ilk mekanik petrol çıkartma düzeneği 1848 yılında Ruslar tarafından kurulmuştur (Ahmedov ve Ogan, 1996: 18). Yeni kuyuların da açılmasıyla devam eden bu süreçte kuyu başı verimlilik ve üretim artmıştır. Fakat aradan geçen süre zarfında Rusya mekanik teknolojisini yenileyemeyerek/yenileyemeyerek üretim biçimlerinin değişen koşullarına ayak uyduramamıştır. Bu sırada Amerika kıtasındaki mekanik teknoloji Rusya’dakini geride bırakmış ve 1859 yılında Pensilvanya’da petrolün keşfedilmesiyle yeni bir döneme girilmiştir (Bilgin, 2005: 156-157).

Pensilvanya petrolünün Bakü petrolünü üretim ve ihracat anlamında geçip, dünya pazarlarında bir numaraya oturacağı endişesine kapılan Rusya, bölgeye yabancı sermayenin girmesi için adeta davetiye çıkartmak zorunda kalmıştır. Böylece Avrasya bölgesine ilk defa 1874 yılında yabancı sermaye ve teknoloji gelmiştir (Rasulov, 1962: 4-7). Nobel ailesi tarafından üstlenilen bu girişimin neticesinde, Rusya’nın kullanmakta olduğu mekanik teknoloji yenilenerek üretimde hızlı bir artış yaşanmıştır. Ancak bölgede büyük keşiflerin gerçekleştirilmesi 1950 ve 1960’ları bulurken, en yüksek üretime 1969-1971’de ulaşmıştır. Bu tarihe kadar yapılan üretimlerin neredeyse tamamı havzanın kara kesiminden sağlanmış, açık denizde sadece birkaç

kuyu açılabilmiştir. İlk açık deniz petrol sahası ise (Inchkhe-more) ancak 1974 yılında açılabilmiştir (The Wall Street Journal, 2000).

1980’li yılların sonuna gelindiğinde ve akabindeki ilk yıllarda Sovyetler Birliği dağılmış ve bu dağılma petrol üretiminde ciddi azalmalara sebebiyet vermiştir. Öyle ki 1991 yılının Ocak ayında Sovyet yetkililer, Azerbaycan’ın da içerisinde bulunduğu, Hazar’da dört yeni petrol yatağının keşfedildiğini ve bu yataklarda zengin rezervlerin bulunabileceğini açıklamalarına rağmen söz konusu yataklarda üretime geçilememiştir. Çünkü teknolojik yetersizlik sebebiyle bunalmış olan Rus petrol endüstrisi, bir de SSCB’nin dağılmasıyla iyice pekişen ekonomik ve siyasi sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu nedenlerle SSCB’nin ardılı olarak görülen Rusya Federasyonu, yeni keşfedildiği söylenen bu yataklar bir yana geleneksel üretim sahalarıyla dahi ilgilenemeyecek hale gelmiştir. Örneğin 1993 yılında bölgede toplam üretim 10.5 milyon ton gibi cüzi bir seviyede gerçekleşmiştir (EIA, 2021d). Fakat bu durum çok uzun sürmemiş gelirlerinin büyük çoğunluğunu petrol kaynaklarından sağlayan bölge ülkeleri, dağılmanın ardından hemen toparlanma dönemine girmişlerdir. Zaten siyasi ve ekonomik anlamda boşluğa düşen bu ülkelerin başka bir alternatifleri de olmamıştır.

Toparlanma döneminin ardından gerek yabancı şirketlerin desteği gerekse de kendi çabaları neticesinde bölge ülkeleri, yeniden keşif ve üretim yapmaya başlamışlardır. Özellikle 2000’li yıllara doğru gelindiğinde ve 2000’li yıllardan itibaren (EIA, 2021d) petrol arama faaliyetlerinin genişletilmesiyle Azerbaycan’ın yanı sıra diğer bölge ülkelerinde de keşfedilen rezervlerin sayısında artış yaşanmıştır. Artan rezervlerle birlikte üretimde ciddi artışların yaşandığı ve yaşanmaya devam ettiği görülmüştür. Çünkü gelişen teknolojiye bağlı olarak uydu verilerinin de kullanılması ile toprağa gömülmüş petrol rezervlerinin miktarı hakkında bilgi edinmek daha mümkün hale gelmiştir. Böylelikle bölge, keşfedilen rezervlerle birlikte dünya petrol kaynakları içerisinde ciddi bir yer edinmiştir.

Halen keşfedilmemiş ciddi bir petrol rezervine sahip olduğu bilinen Avrasya’nın hâlihazırdaki ispatlanmış rezerv miktarı 144.8 milyar varildir. Küresel petrol rezervlerine bölgesel bazda bakıldığında, bu rakam dünyada rezerv miktarı açısından Avrasya’yı üçüncü sıraya⁹ taşımaktadır (BP Statistical Review of World Energy, 2019).

⁹ Avrasya’dan önce 753.7 milyar rezerv miktarı ile Orta Doğu; 216.6 milyar varil ile Kuzey Amerika; 196.0 milyar varil ile Güney Amerika gelmektedir.

Tablo 3: Post Sovyet Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Petrol Rezerv ve Arz Miktarları

Ülke	Rezerv Miktarı (Bir milyar varil)	Arz Miktarı (Ktoe)
Rusya Federasyonu	107.2	148.281
Kazakistan	30.0	18.880
Azerbaycan	7.0	4.918
Özbekistan	0.6	4.100
Kırgızistan	-	2.070
Tacikistan	-	984
Toplam (Belarus, Ermenistan, Moldova hariç)	144.8	179.233

Kaynak: BP, 2020; EIA, 2018.

Avrasya bölgesindeki ülkelerin kanıtlanmış mevcut rezerv durumlarının ayrıntılı incelemesi yapıldığında Tablo 3'e göre bölge ülkelerinden en çok Rusya Federasyonu'nda petrol bulunmaktadır. Bölgede ilk üretimin Azerbaycan'da yapıldığı bilinmesine karşın ilerleyen yıllarda teknolojinin gelişmesi ile birlikte Rusya ve Kazakistan topraklarında daha fazla rezerv bulunmuştur. Öyle ki, rezerv miktarları incelendiğinde Rusya'nın 107.2 milyar varille ilk sırada yer aldığı ve onu 30.0 milyar varil ile Kazakistan'ın takip ettiği görülürken, Azerbaycan 7.0 milyar varil ile üçüncü sırada yer almaktadır. Azerbaycan'dan sonra rezerv miktarı 0.6 milyar varille Özbekistan gelmektedir. Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan başta olmak üzere diğer bölge ülkelerinin rezerv miktarlarına ilişkin net bir miktar bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi bu ülkelerde petrol rezervinin ya hiç olmaması ya da henüz keşfedilmemiş veya keşfedilmişse de bu miktarın hesaba katılamayacak kadar küçük olmasıdır. Ancak mevcut rezervlerle yetinmek istemeyen bölge devletlerinde petrol arama çalışmaları atıl bölgelerde dâhil olmak üzere halen devam etmektedir. Bu hususta modern ekipmanlar ve ekstraksiyon teknolojiler ile üretim ve ulaşım altyapısının geliştirilmesine önem verilmekte ve bölgesel üretimde artış hedeflenmektedir.

Bölgesel üretimin artmasıyla ihracat potansiyelinin yükseleceğini düşünen cumhuriyetler, dünya politik ekonomisinde söz sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Çünkü üretim fazlası olarak ihracatı yapılan petrol, bu ülkelerin ana geçim kaynaklarından biridir. Bölgenin mevcut enerji arz miktarı incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 3). Buna göre Belarus, Ermenistan ve Moldova hariç olmak üzere Avrasya bölgesindeki ülkelerin toplam petrol arzı 179.233 kilo ton eşdeğeridir. Toplam arzda en yüksek paya sahip olan ülke 148.281 kilo ton petrol eşdeğeri ile Rusya Federasyonu'dur. Rusya'dan sonra ikinci en yüksek Kazakistan olup 18.880 kilo ton petrol eşdeğerine sahiptir. Azerbaycan 4.918'lik arz miktarı açısından üçüncü sırada yer almakta ve onu 4.100 kilo ton petrol eşdeğeri ile Özbekistan takip etmektedir. Son olarak Özbekistan'dan sonra 2.070'lik pay ile önce Kırgızistan gelirken daha sonra Tacikistan (984) bu sıralamadaki yerini almaktadır.

Mevcut veriler bağlamında bölgenin dünya petrol üretiminin önemli bir kısmını karşıladığı tahmin edilmekle birlikte bu oranın henüz keşfedilmemiş petrol kaynaklarının ispatlanmasıyla artacağı düşünülmektedir. Bu durum ise uluslararası alanda, devletlerin dikkatlerini Avrasya coğrafyası üzerine çekmektedir. Enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanan bölge ispatlanmış mevduatlar bağlamında, istikrarsız Orta Doğu topraklarına bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Ne var ki yenilenemeyen enerji kaynaklarına özellikle de petrole olan bağımlılığın her geçen gün arttığı günümüzde Avrasya, sahip olduğu rezervler ile dünya enerji dengelerinde çok stratejik bir yere sahip olacaktır.

2.1.2.3. Doğalgaz Kaynakları

Dünya enerji arzının hayati bileşenlerinden biri olan doğalgaz, keşfedildikten sonra kısa bir zaman içerisinde uluslararası politik ekonominin önemli bir unsuru olmuştur. Diğer fosil enerji kaynaklarına göre ekolojik açıdan daha az zararlı, düşük maliyetli ve kolay elde edilebilir olması doğalgaza olan ilginin hızla artmasını sağlamıştır. Petrolden sonra keşfedilen bu kaynağın bir petrol türevi olduğu bilinmekle birlikte keşfediliş tarihi en az onun kadar eskidir.

İlk kullanımına ilişkin çeşitli görüşler olmasına karşın doğalgazın kullanımının milattan bin yıl önceye kadar dayandığı ifade edilmektedir. Ancak arkeolojik ve tarihi kayıtlar esas alınarak tahmin edilen bu görüşler henüz netliğe kavuşmamıştır. Henüz net olmayan veriler ışığında yine de konuya ilişkin literatürde kabul edilen ortak bir görüş bulunmakta ve buna göre doğalgazın ilk olarak 1659 yılında İngiltere’de bulunduğu iddia edilmektedir. Fakat burada belirtilmesi gereken bir husus var ki o da İngiltere’de bulunan gazın doğal yollardan değil kömürden üretildiğidir. Bu yüzden gazın doğal yollardan gerçek manada ilk keşfedilişinin 1626 gibi erken bir tarihte, Amerika’da gerçekleştirildiği ama dünyada ilk doğalgaz kuyusunun 1821 yılında açıldığı üzerinde durulmaktadır (Naturalgas.org, 2013).

İlk doğalgaz kuyusunun ABD’de açıldığı bilinmekle birlikte, ABD gibi diğer bütün kıtalarda da doğalgazın petrolden sonra keşfedilen bir enerji kaynağı olduğu düşünülmektedir. Bu durum Avrasya bölgesi için de geçerli olup bölgede doğalgazın tıpkı petrol gibi milattan önceki yıllarda ama petrolden sonra keşfedildiği ifade edilmektedir. Bütün dünyada görüldüğü gibi ilk üretimi oldukça geç bir tarihte rastladığı bilinen kaynağın üretiminin, bölge ülkelerinden ilk kez Rusya tarafından 1900’lü yıllardan sonra gerçekleştirildiği ve ilk gaz endüstrisinin ise 1943 yılında oluşturulduğu bilinmektedir (Gazprom, 2021). İkinci Dünya Savaşı’nın ardından keşfedilen yeni yataklarla (Sibirya, Ural ve Volga bölgesi başta olmak üzere) üretiminde artış yaşanan bu kaynak, Sovyetler Birliği’nin özellikle 1970’li yıllardan sonra büyük bir gaz üreticisi olmasını sağlamıştır. İlerleyen yıllarda üretimde sağlanan artış miktarı tıpkı petrol gibi Sovyetler Birliği’nin dağılmasına yakın azalış gösterirken, birlik dağıldıktan belli bir zaman sonra (1998 yılından itibaren) yeniden yükselişe geçmiştir. 1990-1998 yılları arasına tekabül eden bu azalmanın ardından 2008-2010

yılları arasında da bir azalma yaşanmıştır. Üretimde yaşanan azalmalardan başta bölge ülkeleri olmak üzere birçok devlet olumsuz etkilenmiş, bu duruma sebebiyet veren husus ise dönemin koşulları içerisinde farklılık teşkil etmiştir. Buna göre 1990-1998 yılları arasında yaşanan azalmada, SSCB'nin dağılması ile kurulan yeni devletlerin siyasi ve ekonomik anlamda bir güç boşluğuna düşmeleri etkili olurken; 2008 yılında gerçekleşen azalmaya dünya ekonomik krizi etki etmiştir. Ancak genel itibarıyla bakıldığında özellikle 1998 yılından günümüze kadar toplam üretim miktarının çoğunlukla artış halinde olduğu, hatta 2018 yılında kaydedilmiş en yüksek seviyeye ulaşıldığı görülmüştür (EIA, 2021e).

Tablo 4: Post Sovyet Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezerv ve Arz Miktarları

Ülke	Rezerv Miktarı (Trilyon Kübik Fit)	Arz Miktarı (Ktoe)
Rusya Federasyonu	1340.5	413.707
Azerbaycan	100.5	9.300
Kazakistan	93.7	18.619
Özbekistan	42.7	39.374
Kırgızistan	-	279
Tacikistan	-	47
Toplam (Belarus, Ermenistan ve Moldova, hariç)	1.577.4	481.326

Kaynak: BP, 2020; EIA, 2018.

Üretimde yaşanan artış bölgeyi ispatlanmış doğalgaz kaynakları açısından dünyada en zengin rezervler arasına yerleştirmiştir. Toplamda 1.577.4 trilyon kübik fitlik bir orana tekabül eden Avrasya bölgesi, dünyada doğalgaz rezervleri açısından en zengin bölgedir (Bkz. Tablo 4). Bölge ülkelerinden en zengin rezerve sahip devlet Rusya olup ülke 1340.5 trilyon kübik fitlik bir kaynak miktarına sahiptir. Rusya'dan sonra ikinci en zengin bölge ülkesi 100.5 ile Azerbaycan üçüncüsü ise 93.7 ile Kazakistan'dır. Kazakistan'ı 42.7 ile Özbekistan takip etmektedir. Kırgızistan, Tacikistan ve Belarus gibi bölgenin diğer ülkelerine ilişkin bir veri ise bulunmamaktadır. Kaynak arama faaliyetleri bölge devletleri tarafından devam etmekte olup konunun uzmanları tarafından bölgede henüz keşfedilmemiş birçok yatak bulunmaktadır. Bu rezerv zenginliği dünya enerji piyasasında büyük öneme sahip olup bölgeye olan ilgiyi arttırmaktadır. Dolayısıyla Avrasya, doğalgaz kaynağı açısından, 21. yüzyılın en stratejik enerji arz merkezlerinden biri olarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Avrasya'da toplam doğalgaz arz verileri incelendiğinde, Rusya Federasyonu 413.707 kilo ton petrol eşdeğeri ile rezerv miktarında olduğu gibi, ilk sırada yer almaktadır. Rezerv kaynakları sıralamasında dördüncü sırada yer alan Özbekistan ise arz sıralamasında 39.374 kilo ton petrol eşdeğeri ile ikinci sırada yer almaktadır. Özbekistan'dan sonra ise sırasıyla Kazakistan (18.619), Azerbaycan (9.300), Kırgızistan (279) ve Tacikistan (47) gelmektedir. Bu sıralamada Azerbaycan dikkatleri üzerine çeken bir diğer devlettir. Azerbaycan kaynak rezervi açısından üçüncü sırada olmasına karşın, doğalgazını arz etme konusunda yeterince

başarılı değildir. Arz sıralamasında beşinci sırada yer alan Azerbaycan, rezerv zenginliği açısından kendisinden sonra gelen Kazakistan'ın dahi altında yer almaktadır.

Tabloya ilişkin verilerin genel incelemesi yapıldığında; Belarus, Ermenistan ve Moldova gibi diğer bölge ülkeleri hariç toplam doğalgaz enerji arz miktarının 481.326 kilo ton petrol eşdeğeri olduğu görülmektedir. Ancak tekrar belirtilmelidir ki bu veriler ispatlanmış kaynaklar üzerinden okunmakta, yeni yatakların keşfi ile bu rakamların artacağı düşünülmektedir. Artan rakamlar ise hiç kuşkusuz bölge ülkelerinin doğrudan ekonomik dolaylı yoldan da siyasi ve toplumsal gelişimlerinde büyük bir rol oynayacaktır.

2.2. Avrasya Bölgesinde Enerji Kaynaklı Güvenlik Sorunları

21. yüzyılda fosil yakıtlar, uluslararası politikanın önemli tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Enerji kaynağına sahip olma faktörü, enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler açısından önemli ekonomik avantajlar sağlamakla birlikte, olumsuz bazı sorunlarla karşı karşıya kalmalarına da yol açmıştır. Korsanlık tehdidinden çevre güvenliğine, üretim güvenliğinden arz güvenliğine kadar birçok alanda gözlemlenebilen bu sorunlar, Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesinde daha belirgin hale gelmiştir. Dünyanın diğer bölgelerine kıyasla Avrasya coğrafyasının hem üretici ve tüketici ülkeleri hem de transit ülkeleri bünyesinde barındırıyor olması, enerji güvenliği hususunda Avrasya'ya özel bir önem atfedilmesini gerektirmektedir. Enerji bölgeselciliğinde hedeflenen güvenlik temalarından olan bu sorunlar genellikle üretim güvenliği, tüketim güvenliği, transit güvenliği ve çevre güvenliği tematik alanları üzerinden şekillenmektedir.

Çalışmanın bu alt bölümünde Avrasya bölgesinde bulunan enerji kaynakları ele alınarak, bölgede üretim, tüketim, transit ve çevre konularında yaşanan önemli enerji güvenliği sorunlarından bahsedilecektir. Çalışmanın muhtevası gereği bu açıklamalar bir enerji bölgeselciliği girişimi olma potansiyeline sahip ŞİÖ'ye üye ülkeler ile AEB'ye üye olan ülkeler bağlamında yapılacaktır. Dolayısıyla üretimden kaynaklı sıkıntılardan bahsedilirken ihracatçı ülkeler; tüketici ülkeleri etkileyen açıklamalarda bulunurken söz konusu örgütlerde yer alan ithalatçı ülkeler; kaynakların nakli konusunda yaşanan sıkıntılardan bahsedilirken transit ülkeler; tüm bu alanlarda yaşanan ve ekolojik hayatı etkileyen sorunlardan bahsedilirken de bölge ülkelerinin tamamı esas alınacaktır. Bu anlamda üretim, transit ve çevre konularında yaşanan sıkıntılarda post Sovyet ülkeleri ele alınırken tüketimde yaşanan sıkıntılarda ise Çin ve Hindistan gibi ithalatta önem arz eden ŞİÖ üyesi ülkeler incelenecektir. Ayrıca üretim konusu açıklanırken Avrasya anakarasının enerji alt bölgeleri olarak tanımlanan Orta Asya, Hazar Havzası ve Güney Kafkasya olmak üzere ülkeler dâhil oldukları alt bölgeler düzeyinde ve kendi dinamiklerine göre değerlendirilecektir.

Şekil 3'te belirtilen alt bölgelerden post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı, üretimden kaynaklı yaşanan sıkıntılarda, bölgede yaşanan belirgin bir problemin olmaması veya kısıtlı olması

nedeniyle dikkate alınmayacaktır. Post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmında daha çok transit konusunda önemli sorunlar yaşanmaktadır. Bu bağlamda transit konusu açıklanırken post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı ile transit konusunda da ciddi sorunların yaşandığı diğer alt bölgeler olarak Orta Asya, Hazar Havzası ve Güney Kafkasya incelenecektir. Böyle bir sınıflandırma yapılmasının nedeni ŞİÖ ve AEB'nin merkez ülkelerinin bu alt bölgelerde yer almasıdır.

2.2.1. Üretimden Kaynaklı Güvenlik Sorunları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Soğuk Savaş dönemindeki etkileşimler tamamen değişmiş ve uluslararası sistemde kaygan zeminli bir durum ortaya çıkmıştır. Yeni dönemde direkt tehditler yerini, belirsizliklere dayalı potansiyel risklere bırakmıştır. Bu değişimlerin yoğun bir şekilde yaşandığı bölgelerden biri de, gerek jeopolitik nazariyelerin merkezinde yer alması gerekse doğal kaynaklara sahip olması bakımından Avrasya olmuştur. Bölgede dondurulmuş olan birçok sorun tartışılmaya başlanmış ve yeni çatışma alanlarına dönüşmüştür. Yıllarca Sovyetler Birliği egemenliği altında bulunan cumhuriyetlerin beklenmeyen bir anda mevcut zenginlikleri ile bağımsızlıklarını kazanmaları, bölgede enerji kontrolüne yönelik güç mücadelelerinin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Ancak sürdürülen enerji mücadelesi yalnız bölge devletleri arasında yaşanmamış, bölge dışı süper güçler ve dev şirketler de bu mücadeleye dâhil olmuşlardır. Yaşanan bu mücadele durumu enerji kaynaklarına sahip bölgeler üzerinde kaynakların paylaşılmasından doğan güvenlik sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur.

Avrasya bölgesinin oldukça geniş bir coğrafyayı kapsaması ve bölgedeki enerji havzalarının farklı dinamiklere sahip olması nedeniyle enerji kaynaklarının paylaşımından ortaya çıkan sorunlar; Orta Asya, Hazar Havzası ve Güney Kafkasya (Azerbaycan ve Ermenistan)¹⁰ alt başlıklarında ele alınacaktır. Bazı ülkelerin (Kazakistan, Azerbaycan) iki bölge içerisinde (Orta Asya/Hazar ile Hazar/Güney Kafkasya) yer alıyor olmaları sebebiyle bu çalışmada, Hazar Havzası olarak incelenecek bölge, iç su kütlesinin bulunduğu alanları ifade etmektedir.

2.2.1.1. Orta Asya

Orta Asya, Ortaçağ dünyasının büyük siyasî teşekküllerini oluşturan ve bu coğrafyada kurulan imparatorluklarla müessir bir güç olan, Ortadoğu, Avrupa ve Avrasya'nın siyasî, etnik, kültürel ve dinî çehresinin şekillenmesinde rol oynayan tarihin mühim merkezlerinden biridir (Golden, 2014: 13). Bazı kaynaklarda Türkistan olarak da adlandırılan bu coğrafyanın Farsça da "Fararudan" veya "Vararud" ve Yunanca da "Transoxina" olmak üzere farklı isimlerle anıldığı görülmüştür (Amir, 2006: 1).

¹⁰ Gürcistan bir Avrasya ülkesidir. Fakat her iki örgütte de yer almaması nedeniyle Ukrayna ve Türkmenistan gibi araştırma konusunun dışında tutulmuştur.

Harita 1: Orta Asya Siyasi Haritası

Kaynak: T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2021.

Orta Asya, Asya kıtasının merkezi bölgesini tanımlayan bir bölge olarak, batıda Hazar Denizi, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarına uzanan, güneyde İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, kuzeyde ise Rusya ile komşu olan coğrafi alana işaret etmektedir (Britannica, 2020). Tarihin en büyük imparatorluklarının kurulup geliştiği, en önemli medeniyetlerin kaynaştığı veya karşı karşıya gelip savaştığı, uzun süre bilim ve düşünce alanında önemli adımların atıldığı merkezlerden biri olan Orta Asya, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik açıdan uluslararası sistemin değişimlerini ve dönüşümlerini doğrudan tecrübe eden bir bölgedir (Blaut, 2000: 234). Tarihsel olarak farklı dönemlerde imparatorlukların, yerel ve bölgesel güçlerin, bağımsız modern devletlerin hâkim olduğu bu bölgenin, 1850'lerle birlikte başlayan Rusya egemenliği, 1917 Ekim Devrimi ile Rus İmparatorluğu'nun yıkılması ve akabinde 1922'de SSCB'nin kurulması ile devam etmiştir (Aydınün ve Balım, 2012: 6-7). 1991 yılına gelindiğinde ise SSCB'nin dağılması sonrasında yeni bir döneme girilen bu bölgede, 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan, 1 Eylül 1991'de Özbekistan, 9 Eylül 1991'de Tacikistan, 27 Ekim 1991'de Türkmenistan ve 16 Aralık 1991'de ise Kazakistan sırasıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Güneydeki çöller, kuzeydeki yarı kurak çayırlar ve güneydoğudaki karla kaplı dağlar olmak üzere temelde üç ana coğrafi bölgeden oluşan Orta Asya, oldukça geniş bir alana tekabül etmektedir. Beş eski Sovyet cumhuriyetinden, kuzeyinde Kazakistan, kuzeydoğusunda Kırgızistan, güneyinde Özbekistan, güneydoğusunda Tacikistan ve güneybatısında Türkmenistan'ın bulunduğu bu alan toplamda 4.003.400 km²'lik bir yüzölçümüne ve 73,81 milyon nüfusa denk gelmektedir (Bkz. Tablo 1). Nüfusun ve yüzölçümünün genişliği bölgeyi jeostratejik açıdan bir tampon bölge pozisyonuna sürüklerken, bölge İslamiyet, Hinduizm, Hristiyanlık, Budizm gibi dinler ile Türk, Fars, Çin, Slav ve Hint medeniyetlerini bir araya getirmektedir (Kort, 2004: 2). Dolayısıyla çok

farklı geleneklere ve kökene sahip milletler ve kültürleri bünyesinde barındıran bu coğrafya Kara Hâkimiyeti Teorisi ve Kenar Kuşak Teorisi başta olmak üzere birçok kurama kaynaklık etmektedir.

Tablo 5: Orta Asya Ülkeleri Kanıtlanmış Rezervler ve Üretim Miktarları¹¹

	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan	Toplam
Ham Petrol Rezerv	30 milyar varil	594 milyon varil	(s)	(s)	30.594
Ham Petrol Üretim (katrilyon btu cinsinden)	4.135	0.108	(s)	0.002	4.245
Doğalgaz Rezerv (tcf)	85	65	0.2	0.2	150.4
Doğalgaz Üretim (katrilyon btu cinsinden)	1.022	2.048	0.001	0.001	3.072
Kömür Rezerv (milyon st)	28.225.647	1.515.676	413.366	1.070.343	444.177
Kömür Üretim (katrilyon btu cinsinden)	3.105	0.062	0.044	0.035	3.246

Kaynak: EIA, 2022b; EIA, 2017.

Bölgenin zenginliğini yalnızca sosyal ve coğrafi nedenler oluşturmamakta, Orta Asya ekonomik açıdan da ciddi zenginliklere ev sahipliği yapmaktadır. Öyle ki hidrokarbon kaynakları açısından oldukça zengin olan bu coğrafyada; toplamda (Bkz. Tablo 5); 30.594 milyar varil ham petrol olduğu bilinirken, 150.4 trilyon kübik fit doğalgaz ve 444.177 milyon kısa ton kömür rezervi bulunmaktadır. Ham petrol miktarı açısından 30 milyar varillik bir rakamla Kazakistan bölgede en zengin ülke olurken, Kazakistan'dan sonra Özbekistan (594 milyon varil) gelmektedir. Diğer yandan doğalgaz rezervi açısından bölge devletlerinden en zengini 85 trilyon kübik fit ile Kazakistan olup Kazakistan'ı 65 trilyon kübik fitle Özbekistan takip etmektedir. Ayrıca henüz istatistiki verilere konu edilecek ölçüde kanıtlanmış ham petrol rezervi bulunmayan Tacikistan ve Kırgızistan ise 0.2 trilyon kübik fit ile neredeyse eşit miktarda doğalgaz kaynağına sahiplerdir. Bölgede rezerv miktarı açısından bir diğer önemli kaynak kömür olup bu kaynak 28.225.647 milyon kısa ton ile en fazla Kazakistan'da bulunmaktadır. Ayrıca burada belirtilmesi gerekir ki Kazakistan dünyada ilk onda yer almaktadır. Öte yandan Kazakistan'ı 1.515.676 milyon kısa ton kömür miktarı ile Özbekistan, 413.366 ile Tacikistan, 1.070.343 milyon kısa ton ile de Kırgızistan takip etmektedir.

Orta Asya, sahip olduğu zengin rezervler ile Orta Doğu'dan sonra dünyanın ikinci büyük enerji rezervleri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yorumun yapılmasında ispatlanmış rezerv kaynakları öncelikli olurken, konunun uzmanları tarafından bölgede henüz kanıtlanmamış birçok sahanın ve enerji kaynağının olduğu belirtilmektedir (Güngör ve Şentürk, 2004: 4). Bölgenin kaynak zengini bu durumu ise akıllara enerji kaynaklarından edinilecek üretim miktarlarını getirmektedir. Buna göre enerji kaynakları üretim miktarlarının da verildiği Tablo 5'e göre, beş cumhuriyetin sahip olduğu toplam ham petrol üretim miktarı 4.245 btu (British termal unit) iken kömür 3.246 btu'dur. Ayrıca yıllık doğalgaz üretim miktarının 3.072 btu olduğu görülmektedir.

¹¹ Bir Orta Asya ülkesi olan Türkmenistan'a ait kaynak miktarlarına Tabloda yer verilmemiştir. Türkmenistan'ın ŞİÖ ve AEB ile ortaklığı bulunmamaktadır.

Detaylı inceleme yapıldığında ham petrol üretimi en fazla 4.135 btu ile Kazakistan'da yapılırken Özbekistan'da üretilen ham petrol miktarı 0.108 btu'dur. Tacikistan'ın petrol üretimine ilişkin net bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bunun yanı sıra Kırgızistan'dan (0.0002) gerçekleştirilen üretim ise diğer ülkelere kıyasla oldukça az miktardadır. Diğer yandan kömür üretim verileri incelendiğinde, en fazla üretimin 3.105 btu ile Kazakistan'dan daha sonra ise sırasıyla 0.062 btu ile Özbekistan'dan, 0.044 btu ile Tacikistan'dan son olarak 0.035 btu ile de Kırgızistan'dan yapıldığı görülmektedir. Yıllık doğalgaz üretim miktarları incelendiğinde bölge ülkeleri içerisinde en fazla üretim 2.048 btu ile Özbekistan'dan sağlanmaktadır. Diğer kaynakların üretiminde ilk sırada yer alan Kazakistan'ın doğalgaz sıralamasında 1.022 btu ile ikinci sırada yer aldığı, Tacikistan ve Kırgızistan'ın ise 0.001 btu ile neredeyse eşit üretim miktarlarına sahip oldukları görülmektedir.

Elde edilen bulgular neticesinde rezerv miktarları ile doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen üretim miktarları incelendiğinde bölgeden en fazla üretimin sağlandığı ülke Kazakistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan'dan sonra sırasıyla Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan gelmektedir. Orta Asya coğrafyasında toplamda 10.563 btu'ya tekabül eden bu enerji kaynaklarının üretim miktarı, gerek enerji sağlayıcısı ülkelerin gerekse enerjiyi temin eden ülkelerin dikkatlerini bu coğrafyada yoğunlaştırmalarına neden olmaktadır. Ancak bölge devletleri birçok sorunla baş etmek zorunda kalmakta, bu sebeple enerji yoğun çalışmalar sektöre uğrayabilmektedir. Bölgede yaşanan sorunlar genel itibarıyla ekonomik ve teknolojik yetersizlikler, büyük devletler arasında yaşanan çıkar çatışmaları, siyasi istikrarsızlık ve SSCB döneminden kalan sınır anlaşmazlıkları olup bu sorunlar hakkında aşağıda detaylı açıklamalarda bulunulmuştur.

- **Ekonomik ve teknolojik yetersizlikler:** Bölgede yaşanan sorunlardan ilki ekonomik ve teknolojik açıdan yaşanan yetersizliktir. Orta Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmaları, sahip oldukları enerji kaynaklarının reel olarak iletilmesine ve Batı ile Doğu pazarlarına nakline bağlıdır. Bunu bilen bölge devletlerinin yöneticileri, uluslararası enerji şirketleriyle ve dünya devletleriyle sürekli yatırım anlaşmaları yapmakta ve buralara yabancı sermayeyi çekebilmek için yasal düzenlemelere gitmektedirler.

Ekonomik kalkınmalarını sağlamak isteyen bölge devletlerinin başka bir seçeneği de bulunmamaktadır. Çünkü Soğuk Savaş döneminde onshore yatakların daha yüzeysel olanları birlik adına çıkarılmış, bu yüzden SSCB sonrasında geriye daha derinde bulunan kaynaklar kalmıştır. Söz konusu yatakların üretime açılmasının zor ve oldukça maliyetli yapısı ise bölge ülkelerini ekonomik yetersizlik sebebiyle bölge dışı ülkelere yönlendirmiştir. Örneğin CERA (Cambridge Energy Research Associates, 2001) tarafından ileri sürülen bir tespite göre Kuzey Denizi petrolü için bir ton petrolün çıkarma maliyeti 10 dolar civarında, Orta Doğu ülkelerinde 2-5 dolar arasında, Kazakistan petroleri için ise bu rakam 7-8 dolar civarındadır. Bölge ülkelerinin jeolojik yapı itibarıyla benzer özellikler taşıması sebebiyle Kazakistan'daki maliyet miktarı, diğer bölge devletleri ve enerji kaynakları için de benzer bir nitelik taşımaktadır. Aşağı yukarı analog maliyet

miktarlarına sahip bölge ülkelerinin bu durumu dışa bağımlılık vurgusunu bir kez daha ön plana çıkarmaktadır. Bu problem bölgenin enerji sahaları incelendiğinde de kendisini kanıtlamakta teknolojik ve ekonomik yetersizliğin bir getirisi olarak, bölgenin önemli sahalarında çok uluslu firmalar aktif olarak faaliyette bulunmaktadır.

Tablo 6: Kazakistan’a Ait Başlıca Petrol Sahaları ve Bu Sahalarda Şirketlerin Payları

- Tengiz (% 50 Chevron, % 25 Exxon Mobil, % 20 Kazkhoil, % 5 Lukarco) - Karaçaganak (% 32.5 Agip, % 32.5 BG, % 20 Texaco, % 15 Lukoil) - Uralsk, Aktubinski, Atyrau ve Aktau (Kazakturmuna ve TEPCO LLC ortak girişimi) - Federocskeye yatakları (FIOC, Rosneft, Itera ortak girişimi) - Adaiski (FIOC, Rosneft ortak girişimi) - Sagiski (FIOC, Falcon Energy Overseas ortak girişimi) - Begaider (FIOC, Potential Oil ortak girişimi) - Mangystau (% 65 Texaco, % 35 Suudi Nimir Petrol) - Kazarhanbas (Nations Energy) - Saigak (Maersk, Veba Oil Gas ortak girişimi) - Kızılov (Atlantic Caspian Resources PLC) - Akşabulak, Nuraly ve Aksai (% 25 Veba Oil, % 17.5 EEG, % 7.5 IFC) - Aktobe Preussag (Preussag GmbH) - Arman (ORYX) - Uzen (Uzenmunaigaz) - Aktobe (BP Amoco, TPAO ortak girişimi) - AKJT Yatakları (Çin devlet petrol firması) - Pavlodar (ONGC) - Mertvyi Kultuk PSA/ Ostrovnya (% 50 Exxon, % 50 Oryx)	- Aktobe (% 60 CNPC), % 40 Aktobemunaigaz) - Demunai (Ceaser Oil) - Embavedoil (MOL Rt ve Vegyepszer ortak girişimi) - Gyural (Urals Trading) - Hurricane Kumkol (Hurricane) - Karakudukmunai JV (American-Turkish Central Asia Guernsey) - Aral (Jit) Sazankurak (% 85 FIOC, % 15 Atyraumunaigazgeologia) - Mangystau (% 50 Partex, % 50 Oman Oil Oman) - Kazakhoil Telf (Elf AG) - Kazpromstavba (Prusylove Stavitelsti) - Atyrau (Seneca Resources) - Kumkol (Lukoil) - Matin (Matoil S.A.) - Tasbulat (Gendor) - Tenge (Anglo-Dutch) - Kzylkiya, Maybulak, aryskum (% 25 Vega-D Geophysical, % 25 Technoeko) - Shagyrly, Shomyshty (AIPC % 70) - Erismunai (% 50 IPI, % 50 Kuat Holding) - Temir (% 60 Shell, % 40 Veba Oil) - Aktobe (% 25 Mobil, % 25 Shell, % 12.5 Japan Petroluem, % 12.5 Sumitomo) - Aktobe (% 60 Rapso, % 40 Enterprise)
---	---

Kaynak: Bu Tablo çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

Bölge ülkelerinden örneğin kaynak miktarı bakımından en zengini olan Kazakistan’da bulunan petrol sahaları incelendiğinde (Bkz. Tablo 6), yatakların büyük çoğunluğunda yabancı şirketlerin etkin oldukları görülmektedir. Tablodan çıkarılan sonuç, diğer enerji kaynaklarına ilişkin de benzer bir tutumun sergilendiğidir. Ayrıca çok uluslu firmaların ilgisinin keşfedilen sahanın zenginliğine göre de değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Şirketlerin ilgisinin bu denli yüksek oluşu ise bölge rezervlerinin önemi ile bölgede yaşanan rekabetin anlaşılması açısından önemlidir.

- **Büyük devletler arasında yaşanan çıkar çatışmaları:** Orta Asya’da arama, geliştirme ve üretim faaliyetlerinde yaşanan ve “yeni büyük oyun” olarak adlandırılan bu sorun, Rusya başta olmak üzere pastadan pay almak isteyen diğer büyük güçler arasında gerçekleşmektedir. Yaşanılan mücadelede asıl amaç enerji kaynaklarına hâkim olmak ve bu kaynakların tamamını kontrol altında tutmak olurken, burada mücadelenin asıl aktörleri olarak kabul edilen büyük devletlerin

stratejilerinin ve beklentilerinin kısaca ifade edilmesinde fayda görülmektedir. Bu devletlerden ilki ABD olup ABD'nin Orta Asya politikası, Soğuk Savaş sonrasında Rusya ile Çin'i çevreleme ve bölge enerji kaynaklarını kendi lehine kullanmak amacıyla kurgulanmaktadır (Wishnick, 2009: 17). ABD, kısıtlı olan enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi istemenin yanı sıra, Orta Asya enerji kaynaklarını istikrarsız bölgelerdeki devletlerin kontrolüne bırakmayı kabul edilemez olarak değerlendirmektedir. ABD bu mücadelesinde, bölge ülkeleri ve diğer büyük aktörlerle çatışma yaşamadan diplomasi yolları (özellikle enerji şirketleri) ile hedefini gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Sun, 2000: 30). Ancak enerji şirketlerinin baskısı ve bu şirketler kanalıyla göreceli işbirliğine giden ABD'nin politikaları, Orta Asya cumhuriyetlerini endişeye sevk etmektedir. Çünkü SSCB gibi bir süper gücün etkisinden henüz yeni kurtulmuş olan bölge ülkeleri, ABD'nin girişimlerini hegemonya kurma faaliyeti olarak görmektedirler.

ABD'nin ardından büyük oyundaki aktörlerden bir diğeri de AB'dir. AB, Orta Asya bölgesiyle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilginin arkasında yatan sebep elbette enerji kaynaklarıdır. Bilindiği üzere AB ülkeleri enerjiye olan ihtiyaçlarının büyük bölümünü Orta Doğu'dan karşılamakta, dolayısıyla Orta Doğu enerji kaynaklarının da ABD kontrolünde olması nedeniyle AB ülkelerinin hareket serbestisi kısıtlanmış görünmektedir. Bu nedenle Orta Asya enerji kaynaklarının hâkimiyeti arz güvenliği açısından oldukça önem taşımaktadır (Birsell, 2006: 98-99). Zira AB ülkelerinin çok az sayıdaki ülkeye, hatta siyasi istikrar garantisi olmayan tek bir üretici bölgeye, aşırı bağımlı hale gelmesi enerji ihtiyaçlarının neredeyse yarısını ithal eden bu ülkeleri endişeye sevk etmektedir (Öğütçü, 1994: 65). Bu kapsamda 21. yüzyılın başından itibaren Orta Asya enerji kaynaklarını geliştirmek için her fırsatı kollamaya çalışan Avrupa ülkeleri, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek üzere enerji kaynağı anlaşmalarında ve ihracında yer almakta, enerji güvenliklerini garanti altına almak için bölgesel çatışmaların da çözülmesine çalışmaktadır. Şirketler vasıtasıyla enerji anlaşmalarında pay sahibi olan Avrupa ülkeleri; Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya ülkelerinin sahip oldukları enerji kaynaklarına yatırım yaparak, bu kaynakları ihraç edebilme imkânına sahip olmaya çalışmaktadırlar (Aras, 2001: 241). Ancak belirtilmelidir ki her AB üyesi Orta Asya'ya farklı amaçlar ekseninde yaklaşmaktadır. Örneğin Almanya, Fransa ve Hollanda konuyu enerji boyutunda ele alırken 2020 yılına kadar AB üyesi olan İngiltere güç hâkimiyeti kapsamında politikalar üretmektedir (Baun, 2000).

AB ülkeleri arasında fikir ayrışmasına neden olan bu durum ise zaman zaman statik ve güçlü bir politika oluşturulamamasına neden olmaktadır. Ancak yine de Orta Asya'daki enerji rekabetinde ABD'nin kontrolünün AB ülkeleri için bir avantaj sağlayamadığının bilincinde olan bu ülkeler çoğunlukla birlikte hareket edebilme kabiliyetine sahip olmaktadır. Çünkü böyle bir durumda ABD, söz konusu enerji kaynaklarını kendi kontrolüne alacak, Akdeniz'e indirecek ve gerektiğinde AB ülkelerine karşı koz olarak kullanabilecektir. Bu yüzden dünya politikasının yeniden yapılanmaya başladığı şu dönemde AB yetkilileri de, Orta Asya bölgesine yönelik

politikalar belirlemede diğer ilgililerden pek de geride kalmamaktadır. INOGATE¹² ve TRACECA¹³ gibi önemli projeleri hayata geçiren AB, Orta Asya'ya yönelik politikalarında ne denli ciddi olduğunu gerek bölge ülkelerine gerekse de diğer güçlere karşı ispat etmektedir (Usul, 2005: 194). Ancak ABD'nin güçlü enerji stratejileri karşısında, AB'nin stratejilerinin yine de zayıf kaldığı bilinmesine rağmen Tablo 6 incelendiğinde bölgede faaliyet gösteren birçok firmanın da birlik üyesi ülkelere ait oldukları ve AB'nin stratejilerinin hiç de azımsanmayacak bir ölçüde olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan AB ülkelerinin yürüttüğü bu etkin politikalar ve hegemonyal girişimler ise Orta Asya ülkelerini rahatsız etmektedir.

Büyük oyunda önemli aktörlerden bir diğeri de Orta Asya'ya komşu devletlerden biri olarak karşımıza çıkan ve doğuda yükselen bir güç olan Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Komünist blokun yıkılmasından sonra büyük bir atılım yapan Çin'in yeni dönemde gözünün Orta Asya ülkeleri üzerinde olduğu bilinmektedir. Öyle ki ulusal çıkarlarını Orta Asya ülkeleri ekseninde şekillendiren Çin, muazzam ekonomik büyümenin getirmiş olduğu aşırı enerji tüketimini Orta Asya enerji kaynakları üzerinden kapatmaya çalışmaktadır. Çünkü başlarda tükettiği enerjinin yaklaşık yarısını Orta Doğu bölgesinden karşılamaya çalışan Çin için bölgede artan ABD varlığı zamanla riskli hale gelmiştir. Bu nedenle yeni dönemde Orta Asya ülkelerine yönelen Çin, Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik ve politik kaos ortamından da faydalanarak, Orta Asya devletleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Adıbelli, 2006: 190-191).

Enerji stratejisini yumuşak güç politikası üzerinden şekillendiren Çin, bu konuda enerji şirketleri başta olmak üzere birçok yolu denemektedir. Rusya ile gerçekleştirilen ortak girişimin neticesinde ŞİÖ'nün kurulması bu yollardan biri olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin tam bir işbirliği mekanizması üzerinden şekillendiği yönünde okunmamalıdır. Çünkü iki ülke zaman zaman enerji projeleri üzerinden üstü kapalı bir çıkar çatışmasına girmektedirler. Ancak yine de ABD ve AB ülkelerine kıyasla Rusya ve Çin arasındaki bu göreceli işbirliği durumu diğer ülkeleri oldukça rahatsız etmekte ve onların dezavantajlarına olan birçok olayın yaşanmasına neden olabilmektedir. Örneğin Kazan-Moskova arasında yapılacak yüksek hızlı tren demiryolu projesine birçok Alman şirket talip olmuşken, 2 milyar dolarlık ihale Çinli şirketlere verilmiştir (Yılmaz ve Bahrevskiy, 2017: 212). Bu gibi olayların yaşanması ise bölgeden farklı beklentilere sahip olan ülkeleri oldukça rahatsız etmektedir. Örnek olayda görüldüğü üzere bölge devletleri üzerinde başta Rusya sonra da Çin'in etkisi gözler önüne serilmekte projeye ev sahipliği yapan Kazakistan'ın görüşüne çok fazla önem verilmediği görülmektedir. Bu örneklem diğer Orta Asya ülkelerinde birçok olayda yaşanan rekabeti teyit ettirirken bölge ülkelerinin tecrübe ettiği birçok rahatsızlığı da anlamaya teşvik etmektedir.

¹² TACIS'in bölgesel programları içerisinde değerlendirilen INOGATE, AB tarafından finanse edilen en uzun süredir devam eden enerji teknik yardım programlarından biridir. 1996 yılında başlatılan INOGATE, Rusya dışında on bir BDT ülkesi ile girilen işbirliği programıdır.

¹³ 1998 yılında çoğunluğu BDT ülkelerinden oluşan TRACECA, İpek Yolu'nun (doğu-batı koridorunun) yeniden canlandırılması amacıyla çok modlu ulaşım için şekillendirilen ve geliştirilen bir teknik yardım programıdır.

ABD, AB ve Çin'in yukarıda sıralanan politikalarına karşın belirtilmelidir ki bu rekabette en avantajlı görünen ülke bölgenin en önemli ortağı Rusya Federasyonu'dur. Rusya, jeopolitik ve jeostratejik konumunun da etkisiyle hala bölgedeki en büyük güç olma özelliğini korumaktadır. Rusya Federasyonu'nun özellikle 1994 yılından sonra, Orta Asya bölgesi üzerinde giderek yoğunlaşan ekonomik, siyasal ve sosyal etkisi bulunmaktadır. 1994 yılı öncesi Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinin sorumluluğunu üstlenmeyi ekonomik bir yük olarak gören Rusya, 1994 yılının başlarından itibaren bölgede ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanmak isteyen devletlerin, bölgeye yönelik, giderek artan ekonomik ve politik ilgilerinden rahatsız olmaktadır. Bu rahatsızlığını belirtmekten çekinmeyen Rusya'nın bölgeye yönelik geliştirilen stratejileri, yakın çevre doktrini çerçevesinde mümkün olduğunca bertaraf etmeye çalıştığı ve bölge ülkelerinin kendi başlarına enerji kaynaklarının kullanılmasına yönelik anlaşmalar yapmalarına engel olmaya çalıştığı bilinmektedir.

Rusya bölge enerji kaynaklarının ana dağıtıcısı olarak ekonomik kazanımların yanı sıra elde edeceği uluslararası politik kazanım ile de diğer taraflardan farklı olarak eski konumuna ve gücüne, bir ölçüde de olsa, yeniden ulaşma yolunda önemli bir kazanım elde etmeye çalışmaktadır. Bu politikasını ise Gazprom, Rostneft ve Lukoil başta olmak üzere önemli enerji şirketleri kurarak ve bu şirketlerin bölgenin zengin sahalarında yer almalarını sağlayarak gerçekleştirmeye özen göstermektedir. Bölgede Rusya'ya rağmen bir faaliyette bulunmanın zorluğunu ise bütün Orta Asya devletleri ve Batılı devletler görmektedir (Turan ve Dinç, 2009: 133; Hanks, 2000: 939).

Nitekim Orta Asya enerji kaynaklarının çıkarım aşamasında başta ABD, AB, Çin ve Rusya olmak üzere Japonya, Hindistan gibi ülkelerinde benzer maksatlar çerçevesinde çeşitli stratejiler geliştirdiği bilinmektedir. Çıkar çatışması üzerinden okunan rekabette “enerji kaynakları üzerinde kontrol tesisi” temel motivasyon kaynağıdır. Bu çerçevede, bir ölçüde, geleneksel jeopolitiğin bu bölgede tekrar dirilişine (Reiter, 2001: 332) tanık olduğumuz Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni jeostratejik oyunun şimdiki aktörleri arasında; Rusya ve bölge devletlerine ek olarak ABD, AB ve Çin'in yanı sıra, belli ölçülerde Hindistan ve Pakistan ile daha az oranda Japonya, Türkiye ve İran sayılabilmektedir (Melet, 1998: 229-252). Fakat ekonomik kalkınmalarını sağlayarak uluslararası politik ekonomide söz sahibi olmak isteyen Orta Asya ülkeleri doğal olarak edinilecek kâr marjını düşünmek zorunda kalmakta ve içerisinde bulundukları mücadele ortamından haliyle rahatsızlık duymaktadırlar. Çünkü yaşanan bu sorun Orta Asya ülkelerini baş etmek zorunda kaldıkları yeni sorunlar içerisine sürüklemekte, kendi iç sorunlarını çözmelerini ise ertelemekte ya da yavaşlatmaktadır. Büyük ve bölgesel güçlerin çıkar odaklı uyguladığı baskılar, Orta Asya devletlerinin, bağımsız bir siyaset takip etme kapasitelerini olumsuz etkilemektedir.

- **Siyasi istikrarsızlık:** Orta Asya ülkelerinin genelinde yaşanan ekonomik sorunların bir diğer etkisi de politik hayatta yaşanmakta olup bölge ülkeleri siyasi istikrarsızlık yaşamaktadırlar. 160 yıl süren Çarlık yönetimi ve SSCB idaresinin ardından bağımsızlık kazanan, çağdaş dünyada

devlet tecrübesi olmayan bu devletler, yeni dönemde bir yandan “ulus oluşturma”, öte yandan “devlet oluşturma” faaliyetlerini aynı zamanda uygulamaya koymaktadırlar (Düzdaban, 2020: 237). Başka bir deyişle bu ülkeler, bir yandan SSCB tarafından hiçbir kabile, boy ya da etnik yapı dikkate alınmadan çizilen sınırlarında bir ulus oluşturma mücadelesi verirlerken, diğer yandan da yıllarca kendisine eklenerek yaşadıkları Rusya Federasyonu karşısında bağımsızlıklarını ve kendi ayakları üzerinde durabildiklerini ispat etme çabası gütmektedirler (Altundağ, 2016: 103).

Bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler içine doğdukları uluslararası sistemin özelliklerini öğrenmeye ve kendilerine uygun bir yer edinmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu durumun Sovyet yönetiminin çöküşünden bu yana oldukça az bir değişim gösterdiği bilinmektedir. Bağımsızlıktan sonra kendilerini “milliyetçi” ilan ederek geçiş sürecinde iktidarda kalmayı başaran mevcut Orta Asya liderlerinin tamamının eski Komünist Parti yapılarını kullanmayı sürdürmeleri ve yönetimlerini sağlamlaştırabilmek için Sovyet sisteminde başta bulunan aynı seçkin sınıfa dayanmaya devam etmeleri bu bağlantının devam etmesine katkıda bulunmaktadır (Aydın, 2005: 245-247). Kültürel olarak birbirlerine yakın ve benzer tarihi geçmişe sahip ülkelerde tamamen aynı olmasa da hemen hemen benzer politik erkin ülke yönetiminde söz sahibi olduğu görülmektedir (Sakiev, 2011: 1).

Meydana gelen beklenmedik yeni süreçte SSCB dönemi siyasi yapılanmasının benzer çerçevede devam etmesi ise demokratik rejimlerin oluşmasını engellemektedir. Siyasal istikrarsızlıktan rahatsızlık duyan ABD, AB ve Türkiye gibi bölge dışı güçler yaşanan soruna çözüm bulmak istemektedirler. Keza Orta Asya ülkelerinde bulunan enerji kaynaklarının işletilmesi ve geliştirilmesi faaliyetlerinde yer almak isteyen bu güçler, uzun vadeli çıkarları için demokrasi ve pazar ekonomisine geçişi elzem kabul etmektedirler. Ancak özellikle ABD ve AB gibi Batılı güçlerin geliştirdiği stratejiler, bölge devletlerinin kendi etki alanından çıkmasını arzu etmeyen Rusya’nın politikalarıyla ters düşmektedir. Rusya’nın “yakın çevre doktrini” başta olmak üzere geliştirdiği karşı hamlelere rağmen özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren bölgeye yapılan yabancı yatırımların sayısında yaşanan artışın ise yine Batılı güçlerin lehine bir kazanım sağladığı bilinmektedir. Kısacası Rusya’nın etkisinden çıkmayı başaramayan Orta Asya ülkelerinin, ekonomik açıdan da gelişimlerini tamamlayamamış olmaları bu ülkeleri dış müdahalelere açık bir pozisyona sürüklemektedir. Bir taraftan Çin ve Rusya diğer taraftan ABD, AB gibi büyük güçler arasında kalan bölge ülkelerinin, içerisinde bulundukları durum ise siyasi alanlarına da sirayet etmekte, bunun sonucunda istikrarsızlıklar yaşanmaktadır.

Bölge ülkelerinin içerisinde bulunduğu istikrarsızlık durumu Rusya tarafından bir kazanım olarak algılanırken, bölge ülkeleri ve bölgeden beklentisi olan diğer büyük güçleri rahatsız etmektedir. Çünkü bölgedeki istikrarsız yapıdan dolayı zaman zaman güvenlik zafiyetleri oluşabilmekte, bu zafiyetler ise enerji arz güvenliğini doğrudan etkilemektedir. Ediger (2008: 62) tarafından “bir ülkenin kalkınması için gerekli olan, yeterli miktardaki kaliteli ve çevre dostu

enerjinin makul fiyatlarla ve kesintisiz olarak sağlanması” olarak tanımlanan enerji arz güvenliğinin devletler için ehemmiyeti bu tanımlama doğrultusunda bir kez daha anlaşılmaktadır. Dolayısıyla arz güvenliğinde yaşanan herhangi bir aksaklık bölgeye yatırım yapan yabancı şirketleri doğrudan etkilemektedir. Bu husus Orta Asya devletleri için de geçerli olup yaşanan herhangi bir güvenlik sorununda siyasi istikrarsızlık hasebiyle sorunun çözümü gecikebilmektedir. Çözüme kavuşturulamayan sorunların mevcudiyeti ise bölgeye ciddi yatırım yapacak olan yabancı firmaların ilgisinde zaman zaman azalmaların yaşanmasına ve enerji kaynakları başta olmak üzere bölgeden sağlanan üretim miktarlarında düşüşlerin görülmesine neden olabilmektedir.

- **SSCB döneminden kalan sınır anlaşmazlıkları:** Siyasi istikrarsızlığın ardından bölgede yaşanan problemlerden bir diğeri, temelleri SSCB dönemine dayanan sınır sorunlarıdır. Sınır güvenliği ve yönetimi, Orta Asya'da sadece bölge devletleri için değil Orta Asya sınır güvenliğine katkıda bulunan tüm aktörler için önemli bir meseledir.

Kırgızistan toprakları içerisinde dışa kapalı olan ve Tacikistan ile Özbekistan toprağı sayılan yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bir devlet sınırları içinde iki farklı devlet toprağının bulunması ise konunun ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Örneğin arazi ve ulaşım yolları nedeni ile bazen aynı ülkedeki bir yere ulaşmak için bir sınırı iki kez geçmek gerekmektedir (Düzdaban, 2020: 116-119). Bu problem sadece Orta Asya devletlerinden birkaçı için değil hepsi için geçerli olan bir realitedir. Öyle ki Rus-Kazak sınırının Batı bölgelerinde, Özbek-Türkmen sınırının Kuzey bölgesinde, Kazak bölgesinde, Fergana Vadisi ve hemhudut bölgelerinde rastlanan aynı durum, Tacikistan-Kırgızistan ve Özbekistan-Kırgızistan sınırları için de geçerlidir. Belirtilen sorunların yaşanmasının nedeni ise bu sınır çizgilerinin SSCB döneminde birlik siyaseti sebebi ile kesinleştirilmemesi ve sınır güvenlik alanlarının oluşturulmamasıdır (Golunov, 2005: 89). Sınır sorunları ve sınır güvenliği için bölgesel işbirliğinin sağlanması halinde kaynakların daha etkin kullanılacağı ve bölgenin tek bir bütün olarak karşılaşılabileceği sorunların üstesinden gelinebileceği düşünülmektedir. Çünkü bu sorun, ülkeler arası geçiş başta olmak üzere enerji kaynaklarının tesisi ve kullanımı konusunda bölge ülkelerini zor duruma sokabilmekte, sınır belirsizliğinin bir sonucu olarak yabancı şirketleri bölgeye yatırım konusunda bir kez daha düşünmeye sevk edebilmektedir.

2.2.1.2. Hazar Havzası

Hazar, adını Hazar Kağanlığından alan Asya ile Avrupa arasında, Orta Asya'nın geniş bozkırlarının batısında, Kafkasya'nın doğusunda ve Batı Asya'daki İran platosunun kuzeyinde yer alan andoreik¹⁴ bir havzadır. Kuzey-güney yönünde uzanan bu havza (Bkz. Harita 2), kuzeybatıda Rusya, kuzeydoğuda Kazakistan, batıda Azerbaycan, güneyde İran ve güneydoğuda Türkmenistan olmak üzere beş devletin kıyıdaş olduğu bir su topluluğudur.

¹⁴ Sularını deniz veya okyanusa ulaştıramayan içe akışlı sulara denir.

Harita 2: Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarını Gösteren Siyasi Harita

Kaynak: EIA, 2013: 2.

Boyutları yüzyıllar boyu değişmesine rağmen dünyanın en büyük iç su kütlesi olma özelliğini yitirmeyen Hazar'ın yüzey alanı 371.000 km² olup kuzeyden güneye uzunluğunun yaklaşık 1.200 kilometre, doğudan batıya genişliğinin ise 170-450 km (ortalama 320 km) olduğu bilinmektedir. Ayrıca ortalama derinliği 184 metre olduğu bilinen havzanın; en derin alanı 1025-1200 metre ile güneyde (Azerbaycan Lenkeran), en sığ alanı da yaklaşık 5 metre ile kuzeyde (Volga'nın ulaştığı alan) bulunmaktadır. Ancak bu rakamlar yaklaşık veriler olup su seviyesindeki değişime bağlı olarak zaman içerisinde farklılıklar gösterebilmektedir. Diğer yandan denizler veya okyanuslarla herhangi bir doğal bağlantıya sahip olmayan 80.000 kilometre küplük bu tuzlu su kütesinin, toplam kıyı uzunluğu 7.010 km'dir (Schofield, 1996: 75; Golubev, 1998: 92). Kıyı uzunluğu en fazla olan devletin 2.340 km ile Kazakistan, en az olan devletin de 740 km ile İran olduğunun bilinmesinin yanı sıra Rusya 1.930 km, Türkmenistan 1.200 km, Azerbaycan da 740 km sahil uzunluğuna sahiptir (Ogan, 2007: 153). Hazar'a en önemli su girdisini Avrupa'nın en uzun nehri olan Volga sağlamakta olup havzaya su taşıyan Kura, İçek, Ural ve Sulak nehirleri başta olmak üzere yaklaşık 130 nehir daha bulunmaktadır. Yapı itibarıyla Kuzey, Güney ve Orta olmak üzere üç bölgede incelenen bu alanın % 25'i kuzey, % 33.9'u güney ve % 37.5' i de orta havzada yer almaktadır (Algan, 2005: 372).

Geçmişten itibaren çeşitli amaçlar doğrultusunda birçok çalışmaya konu edinilen Hazar Havzası, direy ve bitey kaynakları açısından özgün ve zengin bir yapıya sahiptir. Bu kaynakların çürüdüktan sonra enerji kaynaklarına dönüştüğü realitesinden hareketle, bölgenin petrol ve doğalgaz açısından zengin rezervlere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Harita 2 incelendiğinde

bu sonuç teyit edilmekte, Havzada, Kaşhagan (Kazakistan), Korchagin (Rusya), Azeri Çıralı Güneşli (Azerbaycan), Şah Deniz (Azerbaycan) ve Sardar Jangal (İran) olmak üzere birçok petrol ve doğalgaz yatağı bulunmaktadır.

Tablo 7: Hazar Havzası Açık Denizde Kanıtlanmış Rezervler ve Üretim Miktarları¹⁵

Ülke	Ham Petrol Rezervi (milyar varil)	Ham Petrol Üretimi (günde bin varil)	Doğalgaz Rezervi (tcf)	Doğalgaz Üretimi (günde bin varil)
Azerbaycan	6.8	890	46	562
Kazakistan	15.7	3	36	(s)
Rusya	1.6	6	14	17
İran	0.5	0	1	0
Toplam	24.6	899	97	579

Kaynak: EIA, 2012a; EIA, 2012b (Yayınlanan son verilerdir).

Havzadan şu ana kadar elde edilen enerji kaynaklarının petrol ve doğalgaz olduğunun bilinmesinin yanı sıra kömür rezervine dair henüz bir veri bulunmamaktadır. Mevcut veriler incelendiğinde ise (Bkz. Tablo 7) bölgeden elde edilen toplam ham petrol miktarının 24.6 milyar varil, doğalgaz miktarının da 97 trilyon kübik fit olduğu görülmektedir. Ayrıntılı inceleme yapıldığında, ham petrol açısından bölgede en zengin ülkenin 15.7 milyar varil ile Kazakistan olduğu anlaşılrken, onu 6.8 milyar varille Azerbaycan, 1.6 ile Rusya ve son olarak 0.5 milyar varille İran takip etmektedir. Diğer yandan doğalgaz kaynakları incelendiğinde ise bu kaynakların 46 trilyon kübik fit ile en çok Azerbaycan'da bulunduğu ve onu sırasıyla 36 trilyon kübik fit ile Kazakistan, 14 trilyon kübik fit ile Rusya ve 1 trilyon kübik fit ile de İran takip etmektedir. Elde edilen verilerden bölgenin en zengin rezerve sahip ülkelerinin Kazakistan ve Azerbaycan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer devletler ile birlikte değerlendirildiğinde bölgenin toplam rezerv miktarının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Rezerv miktarına bağlı olarak gerçekleştirilen üretim miktarları incelendiğinde ise havzadan günlük toplam, 899 bin varil ham petrol ile 579 bin varil doğalgaz elde edilmektedir. Her iki kaynağın da en çok Azerbaycan'dan sağlanmasına karşın, İran'a ait bir bulguya rastlanmamaktadır. Öte yandan Azerbaycan'ın ardından en fazla ham petrol ve doğalgaz üretimi Rusya'dan temin edilmektedir. Kazakistan'ın doğalgaz miktarına ilişkin net bir rakam olmamasına rağmen, ham petrol miktarı Rusya (6)'dan sonra günde 3 bin varildir. Açık su havzasında petrol ve gaz üretim miktarlarının keşfedilen yeni yataklarla birlikte artacağı düşünülmektedir. Bu yüzden havzanın rezerv potansiyelinin farkında olan devletlerin bölgeye olan ilgisi her geçen gün artmaktadır. Fakat bu durum havzada hem iç nedenlere hem de dış nedenlere bağlı olarak çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bölgede enerji kaynaklarının üretim ve paylaşımından kaynaklanan sorunlar aşağıda sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır.

¹⁵ Çalışmanın sınırları bağlamında Hazar Havzası ülkelerinden Türkmenistan'ın enerji kaynaklarına ait bilgilere Tabloda yer verilmemiştir.

- **Hukuki statüden kaynaklı anlaşmazlıklar:** Bölgesel temelli ilk anlaşmazlığın yaşandığı sorun, hukuki statüden kaynaklı problemdir. Temelleri oldukça eskilere dayanan bu sorunun merkezinde Hazar'ın göl mü deniz mi olduğu tartışmaları yatmaktadır. Bu konuda Hazar'ın statüsünü belirli bir rejime bağlayan ve tarihsel kayıtlara geçen ilk antlaşma 10 Şubat 1828'de İran ve Rusya arasında yapılmıştır. Türkmençay Antlaşması olarak tarihi kayıtlara geçen bu antlaşmada, taraflar Hazar üzerindeki hakların belirlenen düzenleme çerçevesinde ikili mutabakatla paylaşılacağını beyan etmişlerdir. Buna göre havzanın statüsü göl tezinden hareketle oluşturulabilecek ortak paylaşım esasına göre değil kıyı uzunluklarının esas alındığı bir dağılımla düzenlenmiştir. Ancak İran'ın kendi karasularına denk düşen sektör dışında herhangi bir faaliyete girişmemesi Rusya'nın çıkarına uygun düşmüş ve Rusya böylelikle balıkçılık, denizcilik ve diğer doğal kaynaklar üzerindeki etkinliğini meşrulaştırmıştır. Bu durum Bolşevik Devrimi'ne kadar sürmüştü; ancak devrim sonrasında İran'ın girişimleriyle Rusya'nın tutumu bir ölçüde dengelenmiştir (Dabırı, 1994: 29-31).

1828'den itibaren taraflar arasında çeşitli zamanlarda antlaşmalar yapılmaya devam edilmesine rağmen konuyla direkt bağlantılı en önemli antlaşmalar, Şubat 1921 ve Mart 1940 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. 1921 yılında yapılan antlaşmayla bu tarihten önceki bütün antlaşmaların geçersiz kılındığı ortak kararına varılmıştır. Öte yandan imzalanan bu antlaşmalarda SSCB ve İran, Hazar'ı kapalı deniz (enclosed sea) olarak kabul etmiş ve 10 millik balıkçılık alanı dışında tüm bölgeyi iki ülkenin ortak egemenliğine bırakmıştır. 1970 yılına kadar geçerliliğini koruyan antlaşmalar 1970 yılında yapılan yeni bir antlaşmayla şekillendirilmiştir. Antlaşmada iki ülke arasındaki sınır Türkmenistan'ın Hasankulu şehri ile Azerbaycan'ın Astara şehri arasında çizilirken, deniz dibi hariç kaynakların eşit kullanımı konusunda karar alınmıştır (Erol, 2004: 101). Fakat İran bölgedeki kaynakların çıkarılması ve kullanılması hususunda pasif kalmış, dahası SSCB tarafından 10 milin ötesinde işletilen kaynaklara bile ses çıkarmamıştır. Bu durum konunun uzmanları tarafından SSCB'nin o dönemki siyasi gücüne dayandırılmıştır.

1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte İran, yeniden bölge üzerindeki haklarını dile getirmeye başlamıştır. SSCB'nin dağılmasından önce iki devlet arasındaki hukuki anlaşmazlık hiçbir zaman SSCB sonrası yaşanan sorunlar kadar çelişkili ve çok boyutlu bir görünüm kazanmamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yeni bağımsız kıyıdaş devletlerin ortaya çıkması ve yeni devletlerin iki ülke arasında yapılmış olan antlaşmaları kabul etmek istememeleri, bölgede önemli bir sorun alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İran'a komşu yeni kıyıdaş devletler Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Rusya olurken ortaya çıkan hukuki anlaşmazlığın sebebi ise havzanın yeni konumuna bağlı olarak nasıl paylaşılacağı konusu üzerinden şekillenmiştir. Yeni dönemde Rusya ve İran tutumlarını havzanın göl olduğu yönünde şekillendirirken; Azerbaycan ve belirli koşullarda Türkmenistan ve Kazakistan ise tercihlerini denizden yana kullanmıştır. Bu önermeler en genel anlamıyla incelendiğinde;

- Havza göl statüsünde kabul edilirse Hazar'ın zenginlikleri kıyıdaş ülkelerin ortak paylaşımına dayanacak,
- Deniz statüsü kabul edilirse kıyı uzunluklarından doğan haklar gözetilerek sınır çizme ilkesi (12 millik karasuları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mile kadar ekonomik bölge) uygulanacaktır.

Bu iki argüman üzerinde şekillenen statü sorunu uzunca bir dönem çözüme kavuşturulamamıştır. Çünkü İran ve Rusya ilk yaklaşımı temel alan önermeler ileri sürmeye devam ederken, Azerbaycan deniz konusundaki ısrarlı tutumunu sürdürmüştür. Kazakistan ve Türkmenistan da çoğunlukla Azerbaycan'ın yanında yer almış ama belli bir dönem diliminde siyasi endişe taşıyan bu ülkeler üçüncü bir öneri de getirmişlerdir.

Kazakistan'ın öncülüğünde üretilen bu öneri yarı kapalı deniz tezidir. Bu öneri, deniz altı kaynaklarının toprak altı kaynaklarından ayrılıp balıkçılık ve denizcilik için özel bir statü geliştirilmesi hususuna dayandırılmıştır. Böylece üç farklı statü çeşidinin geliştirildiği havzada konuya ilişkin bir kargaşa yaşanmıştır. Ancak buradaki kargaşanın sebebi kavramdan da ziyade tüm tarafların kendi tezlerini güçlendirecek coğrafi materyali Hazar'ın özelliklerinde bulabilmesinden kaynaklanmıştır (Bilgin, 2005: 120-122). Çünkü havza hem, deniz seviyesinin altında bir rakıma, dört tarafı karalarla çevrili olması gibi bir yapıya ve deniz ya da okyanuslara direkt bağlantısının olmaması sebebiyle göl özelliklerini taşımakta; hem de pek çok gölün aksine, beş devletin kıyıdaş olduğu bir su topluluğu olması ve karalarla çevrili olmasına karşın dünyanın en büyük su miktarına sahip bir yapıyı bünyesinde barındırması itibarıyla deniz özellikleri taşımaktadır. Kısacası, coğrafi özelliklerden hareketle havzanın her iki statüye ilişkin özellikleri bünyesinde barındırıyor olması, bu tartışmanın sürdürülmesine temel teşkil etmiştir. Bu tartışmaları kızıştıran olayların başlangıcını ise statünün çözüme kavuşturulmadan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın tek taraflı olarak deniz alanlarında petrol aramaya başlamaları oluşturmuştur.

Arama çalışmalarından oldukça rahatsızlık duyan Rusya, hemen tepki göstererek SSCB'den ayrılan devletlerin SSCB'nin imzaladığı antlaşmaların ardılı olduğunu ve 1921 ile 1940 antlaşmalarının bağlayıcı nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Rusya'nın bu tutumunun altında yatan sebepler ise; öncelikle yeni kıyıdaş ülkelerin kıyılarından çıkarılan enerji kaynaklarının bütün ülkeler arasında eşit paylaşılması gerektiği hususu, daha sonra da çok uluslu şirketlerin kargaşa yaratılarak bölgeden çekilmelerinin sağlanması ve böylelikle kendisinin bölge üzerinde tek başına egemen güç olmak istemesidir (Croissant ve Croissant, 1996-1997: 27-28). Ancak diğerlerine nazaran daha zengin rezervlere sahip olan Azerbaycan ile diğer ülkeler, deniz statüsü üzerindeki ısrarcı tutumlarını sürdürmüş, Rusya'nın ileri sürdüğü savları kabul etmemişlerdir. Rusya benzeri bir tutum da İran tarafından benimsenmiş, İran da havzada tek taraflı arama faaliyetlerinin yapılmaması gerektiğini, bulunan kaynakların ise ortak kullanıma açılması gerektiğini talep etmiştir. ABD ambargosu nedeniyle zaten uluslararası petrol piyasasındaki etkinliğini kaybeden

İran'ın bu yaklaşımının sebebini de, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendisine rakip olarak piyasaya çıkmalarını istememesi oluşturmuştur. Fakat bunu engellemeyeceğinin bilincinde olan İran, konuyu kriz aşamasında tutarak en azından geciktirmeye çalışmıştır (Aydın, 2004: 164-166). Neticede, Rusya ve İran'ın bu tutumları sorunun 2018 yılına kadar bilinçli bir şekilde dondurulmasına neden olmuştur.

Nitekim kıyıdaş ülkeler tarafından Hazar'ın statüsüne ilişkin tartışmalar 2018 yılına gelindiğinde çözümlenmek üzere tekrar değerlendirilmeye alınmıştır. 12 Ağustos 2018 tarihinde bölge devletleri, Kazakistan'ın Aktau şehrinde düzenlenen zirvede bir araya gelmiş ve statü konusunda bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Anlaşmaya göre; Hazar'a kıyısı olan her ülke 15 deniz mili (yaklaşık 28 km) genişliğinde karasularına sahip olmuş ancak karasularının bittiği noktadan itibaren balıkçılık sektörü için bölgeler 10 mil daha uzatılabilme ilkesine dayandırılmıştır. Bu sınırlamanın dışında kalan su alanı da kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına bırakılmıştır. Alınan kararlar itibariyle havzanın özel hukuki statüye sahip bir “deniz” olarak anılacağı karara bağlanmıştır. Böyle denilmesinin sebebini ise havzanın 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'nin dışında tutularak 12 mil yerine 15 mil ile sınırlandırılması, suyun derinliğinin ise göl prensiplerine göre belirleneceğinin ifade edilmesinden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan Hazar'a kıyısı olmayan devletlerin burada silahlı kuvvet bulunduramayacağı ile suyun tabanın egemenlik hakları bağlamında yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında daha sonra belirleneceği de karara bağlanmıştır (Kalehsar, 2020: 155; Anadolu Ajansı, 2018; DW, 2018).

Yapılan bu anlaşma ve alınan kararlar ile statü sorununun çözümlenmesi ve bölgedeki anlaşmazlıkların giderilmesi amaçlanmıştır. Ancak kıyıdaş ülkelerin güvenlik ve ekonomik bakımdan yaşadığı problemler her ne kadar ortadan kaldırılmaya çalışılsa da henüz kesin karara bağlanmayan hususların varlığı sorunu tamamen çözüme kavuşturmamıştır. Örneğin suyun derinliğinin göl statüsünde değerlendirilmesi devletleri, bu alanın kıyı uzunluğuna mı dayanan, yoksa eşit bölünmeye mi dayanan bir yasal çerçevede inceleneceği problematiğine itmiştir. Çözüme kavuşturulamayan bir diğer hususta, suyun taban alanı paylaşımının netliğe kavuşturulamaması olmuştur. Bu sorun ise sınır sorunu meselesini gündeme getirmiştir.

- **Sınır sorunlarından kaynaklı anlaşmazlıklar:** Temelde havzanın taban alanına ilişkin henüz kesin bir anlaşmaya varılamamış olması sınır sorunlarının merkez noktasını teşkil etmektedir. 2018 yılında yapılan anlaşmada 15 millik karasuları alanı belirlenmesine karşın, taban kullanım alanının belirlenmeyip sınırdaş devletler tarafından çözümlenmek üzere ileri bir tarihe bırakılmış olması sınır sorunlarının çözümsüz kalmasının nedenidir. Zaten hukuki anlaşmazlığın temelini oluşturan enerji kaynaklarının çıkarıldığı alanların, çözüme kavuşturulamayan alanlar olması, bölgedeki esas sorunların devam ettiğini göstermektedir. Çünkü belirsiz bırakılan bu alanlardan elde edilen üretimin nasıl paylaşılacağı, sınır sorunlarından kaynaklanan güvenlik problemlerini de beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar ise en çok kaynak rezervine sahip ülkeler

arasında yaşanmaktadır. Örneğin Rusya'nın kendisine nazaran daha zengin rezerve sahip olan Kazakistan ve Azerbaycan arasında yer almasının yanı sıra, Kazakistan ile karşı karşıya olduğu bir pozisyonda bulunması (Bkz. Harita 2) suyun derinliğine ilişkin sorunun hangi çerçeveden inceleneceği hususunu gözler önüne sermektedir. Yine benzer bir durum Azerbaycan, İran ve Türkmenistan arasında da görülmektedir. Dahası bu statü ve paylaşım sorunları her keşfedilen yeni yatak ile birlikte kıyıdaş ülkelerin gündeminde daha çok yer edinmektedir.

Sonuç olarak suyun taban alanının keskin sınırlarla belirlenmemesi, havza ülkeleri arasında çıkarılan kaynağın paylaşılması hususunda sorunlara neden olmaktadır. Sorunlu alanlarda keşfedilen her yeni yatakta, diğer kıyıdaş ülkeler de pay istemekte bu durum anlaşmazlıklara neden olmaktadır.

- **Rusya'nın etkin gücü:** Havzada yaşanan bir diğer problem de diğer kıyıdaş ülkelere nazaran Rusya'nın etkin gücüdür. Rusya'nın gücü Sovyetler Birliği dönemine dayanmakta olup söz konusu dönemde havzadan elde edilen enerji kaynaklarının diğer cumhuriyetlere enerji tedarikinin Rusya'nın güdümünde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu durum biraz da mecburiyetten kaynaklanmakta olup kıyıdaş ülkeler arasında Rusya ve İran dışında diğer ülkelerin ülkenin denize çıkışı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bölge ülkeleri ürettikleri enerji kaynaklarını ihraç etmek için bir bakıma "istemeyerek" de olsa Rusya'ya muhtaç durumdadırlar. İşler (1999: 127)'e göre bunun bilincinde olan Rusya "yakın çevre stratejisi" çerçevesinde eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde kendi çıkarlarına uygun bir güvenlik ve istikrar sağlamaya çalışmaktadır.

SSCB dönemine istinaden bunun zor olacağının farkındalığıyla hareket eden Rusya, eski sömürgeci devlet imajından ziyade, bölgeyle organik bağı bulunan bir ülke imajını kullanmakta ve politikalarını da bu minvalde yürütmeye özen göstermektedir. Ancak kendisini bölgenin hamisi olarak gören Rusya, kıyıdaş ülkeler üzerindeki etkisini bir şekilde yürütmeye devam etmekte bu durum ise ekonomik ve siyasi bütünleşmelerini bir an evvel tamamlamak isteyen bölge ülkelerini rahatsız ederek alternatif yollar aramaya itmektedir. Ancak Rusya yakın çevre stratejisine ters düşen bu politikalara da mümkün olduğunca engel olmaya çalışmakta, bölgede kendi kontrolü dışında bir şeyin gerçekleşmesini istememektedir.

Çok uluslu firmalar önderliğinde hayata geçirilen petrol ve gaz projelerinin neticesinde birlikten ayrılan kıyıdaş ülkeler Rusya'nın hegemonyasından kurtulma imkânına sahip olurken, ticaret alanlarının genişlemesiyle de dünya piyasalarına ulaşma imkânına kavuşmuşlardır. Çünkü SSCB yönetimi zamanında bölge devletlerinden üretilen enerji kaynakları daha çok Doğu Avrupa'da üretilen endüstri ürünleriyle takas edilmiş ve bu durumun neticesinde maddi açıdan arzulanan beklenti karşılanamamıştır. Dahası ekonomik gelişmelere geç kalınmasında tek neden bu da olmamış, yerel yönetimlerdeki yapısal aksaklıklar ve yozlaşmanın neticesinde mafya ve nomenklatura üyeleri eliyle yapılan gayri meşru doğal kaynak ticareti ortaya çıkmıştır (Vassilev,

1969: 98). Haliyle yaşanan karaborsacılık faaliyetlerinden birlik içerisinde en çok etkilenen ülkeler de kaynağın çıkarıldığı ülkeler olmuştur. Bu ülkeler kaynak sağlayıcısı olmalarına karşın neredeyse hiç maddi kazanç elde edememişlerdir. Dolayısıyla SSCB enerji sektörü yetkililerinin sığ bölgelerde dolaşp günü kurtarma ve farklı çıkar gruplarının isteklerini gidermeye çalışma politikası, elde edilen nakit akışının bile teknolojik ve ekonomik gelişmelere çevrilememesi sonucunu doğurmuştur. Haliyle dünyanın diğer bölgelerine kıyasla yaşanan olumsuzluklar SSCB'nin dağılmasına etki eden nedenlerden biri haline gelmiştir.

- **Mafya, oligarklar ve kayıt dışı enerji ticareti:** SSCB döneminde ekonomik ve teknolojik yetersizliklerden kaynaklı olarak çok uluslu firmalarla enerji kaynaklarını çıkarmak için işbirliği alanları geliştirilmiştir. Yapılan işbirlikleri zamanla kayıt dışı enerji ticaretlerinin yaşanmasına ve mafyaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mafya-oligark ilişkisine dayanan sorunun en belirgin yaşandığı yerlerden biri de Hazar Havzası olmuş, problem birlik dağıldıktan sonra da devam etmiştir. Çünkü SSCB döneminde havza ülkelerinin sığ rezervlerinin önemli bir miktarı çıkarılmış, geriye daha derinde bulunan yataklar kalmıştır. Bu durum ise yeni bağımsız bölge ülkelerini çok uluslu şirketlerle işbirliği yapmak zorunda bırakmıştır.

Çok uluslu firmalarla geliştirilen işbirliklerinin artarak devam etmesi, bölgede mafyaların faaliyetlerini sürdürmesine neden olmuştur. Dahası mafyalar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan boşluktan faydalananarak gücünü ve etkinliğini iyice pekiştirmişlerdir. Böylelikle mafya ve oligarkların gayri meşru yollardan yürüttükleri faaliyetler, 1990 sonrası dönemde post Sovyet ülkelerinin yaşadığı önemli sorunlardan bir diğeri olmuştur (Frederick, 1996: 31). Çünkü haksız kazanç ve ekonomik yapıya verilen zararın dışında, bu yapılanmalar toplumu korumakla mükellef kadro ve kurumların yozlaşmasına da sebebiyet vermiştir. Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı'nın yakın zamanda hazırlamış olduğu bir raporda günümüz Rusya Federasyonu'nda diğer cumhuriyetlerle organik bağ içerisinde çalışan bir organize suç örgütünün bulunduğu teyit edilmiştir. Ayrıca raporda bu suç örgütlerinin kurumsallaşmış bir yapıda olduğu ve 100.000'den fazla kişiye istihdam sağladığı hatta Federasyon içerisindeki iş çevrelerinin % 80'inin mafyaya korunma bedeli ödediği belirtilmiştir (Lukas ve Dempsey, 2000; Akt. Bilgin, 2005: 106).

Bu gücün oluşumundaki süreç incelendiğinde ise benzersiz bir tarihi gelişimin belirttiği, mafya ve oligarkların faaliyetlerine başladığı daha ilk andan itibaren devlet teşkilatı içerisindeki nomenklaturalarla belli bir bedel karşılığında işbirliği yaptığı ifade edilmiştir. Sonuçta temelleri Stalin dönemine kadar götürülen bu hırsızlık faaliyetlerinin zamanla arttığı (en fazla Gorbaçov döneminde) ve devletleri baş etmek zorunda bıraktığı büyük bir sorunla yüz yüze getirmiştir. Öyle ki Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı'na göre 1990'ların sonunda mafya, Federasyon'daki özel sektör ticaretinin % 40, kamu sektörünün ise % 60'ını kontrol etmeye başlamıştır. Üstelik enerji sektöründeki mafya, çok uluslu şirket ve devlet ilişkisi öyle boyutlara gelmiştir ki firmalar arama, üretim, transit gibi projeler için mafyayı araya sokmaya başlamışlardır (Meyer, 2002). Devletlerin

enerji kaynaklarından edinecekleri ekonomik kazanımı olumsuz etkileyen bu sorun ise çözümlenmemiş şekilde günümüze kadar gelmiştir. Havza'ya ilk yabancı firmaların Rusya sayesinde geldiğinin bilinmesinin ardından, Rusya'dan sonra Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan da yabancı firmalarla işbirliğine gitmeye başlamıştır.

- Teknolojik ve ekonomik yetersizlikten kaynaklı yabancı şirketlere olan bağımlılık:

Havza'da, bilhassa Bakü'de, Nobel ailesi ile başlayan yabancı sermaye akışı Rotschild ailesi ile devam ederken Shell firması da aradan çok geçmeden sistemdeki yerini almıştır (Jacobson ve Kratochvil, 1999: 60). Böylelikle bölgede faaliyete geçen enerji yataklarına yapılan yatırımlar ve rezervlerin işletilmesinden elde edilecek gelirler havza ülkeleri bakımından önemli boyutlara ulaşmış, arama faaliyetlerine verilen önem artmıştır. Yaşanan süreç havzada üretimi sağlanan petrolün ardından doğalgazın da keşfini beraberinde getirmiştir (Güngör ve Şentürk, 2004: 67-68). Geçen zamanla birlikte üretilen petrolün yanı sıra gazın da keşfedilmesi çok uluslu şirketlerin sayısında ve üretim miktarlarında gözle görülür bir artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çok uluslu şirketlerin sayısında yaşanan artış ise zamanla bölge ülkelerini bu firmalara bağımlı hale getirmiştir. Dahası Sovyet sonrası dönemde bölgede hayata geçirilen projelerin neredeyse tamamında çok uluslu firmalar, hisselerin yarısından fazlasını ellerinde tutmaya ve gerek konsorsiyum gerekse de ortak girişim (joint venture) şeklinde hayata geçirilen ortaklıklarda yönetimi de ellerinde bulundurmaya önem vermişlerdir.

Yürütülen bu politikalar yabancı firmalara birçok başarı getirirken rezerv sahibi ülkeleri ise zor durumda bırakmıştır. Çünkü bir ölçüde Gazprom dışında diğer şirketlerin henüz bu şirketler kadar teknolojik birikime sahip olamamaları istenmeyerek de olsa işbirliği alanlarının açık bırakılmasını zorunlu kılmıştır. Keza havzanın diğer enerji zengini Orta Doğu, Kuzey Denizi gibi bölgelere kıyasla iklim ve coğrafi açıdan daha dezavantajlı ve zorlu bir yapıya sahip olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Örneğin Kazakistan'da çıkarılan petrolün sülfür oranı yüksek iken Azerbaycan'da bulunan petrol daha derinde ve sert taban altında yer aldığı için denizin altında kuyu açmayı zorunlu kılmaktadır (EIA, 2013: 12). Dolayısıyla yaşanan sorunlar kaynakların maliyet miktarını arttırmakta üstüne bir de teknolojik imkânsızlıklar eklenince başta üretim maliyeti en yüksek sırada yer alan Azerbaycan ile Kazakistan olmak üzere kıyıdaş ülkelerin çok uluslu firmalardan yardım almaları kaçınılmaz hale gelmektedir.

Hazar Havzası'nda faaliyet gösteren başlıca firmalar incelendiğinde ise sorunun mahiyeti anlaşılmaktadır. Bölgede seksenden fazla şirketin faaliyet yürüttüğü ve bunların yetmiş beşe yakınının bölge dışı ülkelerden oluştuğu bilinmektedir. Sadece 7 tane bölge ülkelerinden oluşan firmanın havzada faaliyetlerini yürütmesi, üretici ülkeler tarafından elde edilecek olan kâr marjının bölge dışı güçlerle paylaşılması anlamına gelmektedir (EIA, 2021g). Kıyıdaş devletler tarafından başta Gazprom (Rusya), Rostneft (Rusya), Socar (Azerbaycan) ve KazMunayGaz (Kazakistan) gibi devlet petrol ve doğalgaz şirketleri oluşturulmuş ve hisse dağılımı sırasında çeşitli önlemler

alınılmaya çalışılmışsa da BP, Unocal, ExxonMobil ve Statoil gibi birçok önemli yabancı şirketin varlığı yine de sorunun çözümünü karmaşıktırmaktadır. Dolayısıyla çok uluslu firmalara olan bağımlılık Hazar Denizi'nde yaşanan bir diğer ciddi sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

- Büyük devletler arasında yaşanan çıkar çatışmaları: Havzada yaşanan önemli sorunlardan bir diğeri de çok uluslu firmalarla doğrudan ilişkisi olduğu düşünülen büyük devletler arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Hazar Havzası enerji kaynaklarından elde edilecek kâr marjı üzerinden şekillenen bu sorun, SSCB'nin dağılması ve bağımsız kıyıdaş devletlerin ortaya çıkmasıyla belirginleşmiştir. Yaşanan sorunda ev sahibi ülkeler dünyanın en önemli enerji üretim ve dağıtım alanlarından birini oluşturan Azerbaycan ve Kazakistan olurken, çıkar çatışmasının aktörleri ise kısmen Japonya ile ABD, Çin ve AB gibi ülkeler olmuştur.

Enerji paylaşım mücadelesinin çok uluslu şirketler vasıtasıyla yürütüldüğü havzada enerji rejiminin belirlenmesinde Azerbaycan ve Kazakistan üretici ülke olarak merkezde yer alırken, bu merkezleri çevreleyen aktörler bölge içi güç olan Rusya ile bölge dışı esas aktörler ABD, Çin ve AB olarak karşımıza çıkmaktadır (Birsell, 2006: 78). “Yeni Büyük Oyun¹⁶” olarak literatüre geçen bu mücadelede, bölge kaynakları üzerinde jeostratejik ve jeopolitik hedefleri olan, dünya enerji ilişkilerinde Hazar kaynaklarını Orta Doğu kaynaklarına karşı ikinci bir arz merkezi olarak gören büyük güçler, kendi ülkeleri menşeli olmakla birlikte çok uluslu petrol şirketleri marifetiyle bölgede imtiyazlar elde etmeye çalışmakta, dünya enerji ilişkilerinde egemen aktör olmak istemektedirler (Kleveman, 2006). Bunu yaparken de ABD ve AB, güçlü petrol şirketleri vasıtasıyla Moskova'yı enerji konusunda etkisizleştirmeyi amaçlayıp dışa bağımlı enerji açığını kapatmaya ve çeşitlendirmeye çalışırken; Çin görünürde Rusya ile işbirliği çerçevesinde hareket ederek artan enerji ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadır.

ABD, AB, Rusya, Çin ve Hindistan gibi küresel güçler ile İran ve Türkiye gibi yükselen güç merkezleri arasında ABD, AB ve Çin'e istinaden daha kısıtlı politikalar yürüten Japonya'nın bu konudaki tutumunun altında yatan nedeni ise Körfez'e olan aşırı bağımlılığın azaltılması ile enerji güvenliğinin geliştirilmesine yönelik yeni bir olanağın sağlanması konuları üzerinden yorumlanmaktadır (Calder, 2005: 214-215). Dolayısıyla yürütülen politikaların arzu edilen beklentiye göre ülkeden ülkeye farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin ABD, kıyıdaş devletlerde demokratik sürecin sürdürülmesi ve pazar ekonomisine geçişin desteklenmesi ile Rusya'nın bu ülkelerdeki önemli enerji rezervleri üzerindeki denetiminin azalacağını düşünmektedir. Politikasını devlet eliyle direkt gerçekleştiremeyeceğinin bilinciyle hareket eden ABD, söz konusu amaç doğrultusunda petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketlerini destekleyerek bunların uzun vadeli çıkarlarını gözetmektedir. Benzer bir

¹⁶ “Yeni büyük oyun” 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan güç mücadelesidir. Bu mücadeledeki devletler ABD, Rusya, AB ve Çin gibi küresel güçler ile İran ve Türkiye gibi bölgesel güçlerdir. Bu ülkelerin amacı politik, ekonomik ve güvenlik alanlarında nüfuzunu yayarak bölgedeki doğal kaynaklara ulaşmaktır.

tutum yine AB ülkeleri tarafından da sergilenmekte, söz konusu enerji kaynakları üzerinden Rusya'ya bağımlılığın azaltılması hedeflenmektedir. Ancak AB ülkelerinin aksine içerisinde bulunduğu politik unsurlardan etkilenen ABD, Amerika'daki Ermeni Lobisinin etkisiyle havza ülkelerinden en az Azerbaycan'da faaliyetlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla ABD'nin en çok strateji geliştirdiği ve öncelik verdiği ülke Kazakistan olarak ön plana çıkmaktadır (U.S. Department of State, 2011). Benzer bir durum Çin tarafından da yaşanmakta olup Çin de bölge ülkelerinden en çok Kazakistan'la ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermektedir. Fakat Çin'in bu stratejisinin altında yatan sebep ABD'nin aksine siyasi kaygılardan ziyade jeopolitik nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Nitekim farklı çıkar odaklarının bölge üzerinde yürüttüğü politikalar, çok sayıdaki şirketin bölge üzerinde erişim ve nüfuzunu arttırabilmek için yarış halinde olmaları gereksinimini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu yüzden her keşfedilen yataktan elde edilecek enerji kaynağı miktarına göre yeni bir şekil alan rekabette, çok uluslu şirketler vasıtasıyla hareket kabiliyetine sahip olan büyük güçler, yataktan çıkarılacak olan kaynaktan daha fazla oran elde edebilmek adına birbirleriyle mücadele içerisine girmektedirler. Öyle ki havza devletlerinde enerji kaynakları için verilen mücadele, bilinenden çok bilinmeyen, henüz keşfedilmemiş petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinden dönmektedir. Ancak mücadelenin şiddetinden Rusya başta olmak üzere kıyıdaş ülkeler rahatsız olmakta, Rusya kendisinin bypass edildiği projelere karşı çıkarken, diğer ülkeler ise elde edilecek gelirin büyük miktarının büyük güçler tarafından paylaşılmasını arzu etmemektedir.

2.2.1.3. Güney Kafkasya: Azerbaycan ve Ermenistan

Kafkasya teriminin coğrafi bir bölgeyi niteler biçimde ve yaygın şekilde kullanılmaya başlaması 18. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Kafkasya olarak nitelenen coğrafi bölgeye adını veren, bu coğrafik alanın merkezinde yer alan ve yükseklikleri yer yer 5.000 metreyi aşan sıradağlardır (Van Donzel vd., 1978: 341-352). Siyasi ve coğrafi olarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılan bu bölgede, Kuzey Kafkasya Rusya toprakları içinde bulunan alan iken büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alan coğrafi alan ise Güney Kafkasya'dır.

Güney Kafkasya, Transkafkasya veya Kafkasardı olarak da adlandırılan bugünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerini kapsayan alandır. Kuzeybatısında Gürcistan, doğusunda Azerbaycan ve batısında Ermenistan'ın yer aldığı bu coğrafya (Howe, 2020), toplamda 186.043 km²' ye ve 16,698 milyon nüfusa tekabül etmektedir (Bkz. Tablo 1).

Harita 3: Güney Kafkasya Siyasi Haritası

Kaynak: T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2021.

Harita 3’de görüldüğü üzere kuzey-güney ve doğu-batı eksenleri arasında uzanan bölge, kuzeyde Rusya, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran ve Türkiye, batıda Karadeniz ile sınırlanmaktadır. Kapsadığı alan itibariyle oldukça jeostratejik bir bölgede yer alan Güney Kafkasya’nın, siyasi bir bölge olarak bilinen tarihi yaklaşık 3 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Tarihsel perspektifle incelendiğinde bölge, üzerinde yaşayan halkların kendi aralarındaki iç çekişmelerinden de öte birçok kez büyük güçlerin işgallerine şahitlik etmiştir. Bölgenin eski devletleri içinde Albanya, Ermenistan ve İberya Krallıkları ile Safevi devleti ve Osmanlı İmparatorluğu bulunmakla birlikte, 19. yüzyılın başında gerçekleşen Rusya-İran savaşlarının sonucunda, Güney Kafkasya tamamen Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilmiştir (Çelikpala, 2011: 295). Dolayısıyla tarihin çeşitli evrelerinde büyük güçlerin işgallerine sahne olmuş bu coğrafya, verilen mücadelelerle bugünkü karmaşık, çok dilli, çok etnikli yapısına dönüşmüştür.

Etnik grup olarak çoğunlukla Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler’den oluşan bu alanda dini yapı itibariyle de çoğunlukla Müslümanlar (Azerbaycan), Gürcü Ortodokslar (Gürcistan) ve Ermeni Ortodokslar (Ermenistan) yaşamlarını sürdürmektedir (Özey, 2017: 3-4). Söz konusu çeşitliliğin yaşanması ve korunmasında ise bölgede bulunan büyük Kafkas sıradağlarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Ancak sıra dağların etkisiyle kültürel alanda birbirlerinden izole olmayı başaran bu ülkeler, zaman zaman birbirleri arasında çeşitli sorunlar yaşayabilmektedirler. Bu duruma izole yaşam biçiminin yanı sıra 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin, bağımsızlık sonrası içerisinde bulundukları siyasi ve ekonomik zayıflıklar da etki etmiştir.

Tablo 8: Güney Kafkasya Ülkeleri¹⁷ Yıllık Enerji Kaynağına Göre Kanıtlanmış Rezerv ve Üretim Miktarları

Ülke	Doğalgaz Rezervi (tcf)	Doğalgaz Üretim (tcf)	Petrol Rezervi (milyar varil)	Petrol Üretim	Kömür Rezervi (milyon st)	Kömür Üretim
Azerbaycan	60	0.664	7	1.72	0	0
Ermenistan	0	0	0	0	180	0

Kaynak: EIA, 2021h.

Güney Kafkasya ülkelerinde bulunan rezerv miktarları incelendiğinde Tablo 8'e göre bölge ülkelerinden en zengini Azerbaycan olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğalgaz ve petrol rezerv miktarları karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın yıllık 60 trilyon kübik fit doğalgaz ve 7 milyar varil petrol miktarıyla oldukça zengin bir kaynağa sahip olduğu görülmektedir. Ermenistan'ın doğalgaz ve petrol rezerv miktarlarına ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Öte yandan kömür miktarları incelendiğinde bölge ülkelerinden 180 milyon kısa ton ile en zengin rezerve sahip devletin Ermenistan olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın kömür rezervine ilişkin bir bulguya rastlanmamaktadır. Belirtilen veriler kanıtlanmış rezerv miktarları açısından değerlendirilmiş olup Pamir (2011: 392) gibi enerji analistlerince bölgede henüz kanıtlanmamış birçok saha ve enerji kaynağı bulunmaktadır.

Rezerv miktarlarının ardından üretim miktarları incelendiğinde Tablo'ya göre; Azerbaycan'dan yıllık 0.064 trilyon kübik fit doğalgaz, 1.72 milyar varil de petrol kaynağı üretilmektedir. Azerbaycan'da rezervi bulunmadığı için kömür üretimi sağlanamamaktadır. Bununla birlikte Ermenistan'da ise doğalgaz, petrol ve kömür üretimi yapıldığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Sonuç olarak oldukça zengin rezerv miktarlarına rağmen bu ülkelerden sağlanan üretim miktarlarının aynı düzlemde olmadığı görülmektedir. Bölge ülkelerinden Ermenistan enerjide büyük oranda dışa bağımlı olup Azerbaycan enerji zengini konumundadır. Bölgede enerji kaynaklarının üretimi hususunda, Hazar ve Orta Asya'da görüldüğü gibi, benzer güvenlik sorunları yaşandığı bilinmekle birlikte bu sorunlar aşağıda sıralanmaktadır.

- **Enerji kaynaklarının çıkarılması hususunda dışarıya olan bağımlılık:** Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan sorunlardan ilki enerji kaynaklarının çıkarılması hususundan kaynaklı olup bu sorunun en belirgin yaşandığı ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın enerji rejiminin Sovyet sonrası dönemde nasıl bir görünüm kazandığını anlamak için Rus Çarlığı ve SSCB içindeki öneminden bahsedilmesi gerekmektedir. Daha önce ifade edilmiş olduğu gibi Azerbaycan aslında bölgenin enerji dinamiğinin belirlendiği ilk yerdir. Rus Çarlığı döneminde

¹⁷ Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan'a ait enerji verilerine çalışmanın sınırları bağlamında Tabloda yer verilmemiştir.

çıkarılan Azerbaycan enerji kaynakları 1594 yılından 1870'lere kadar enerji ihtiyacını büyük oranda karşılayabilmiştir. Ancak 1870'li yıllara gelindiğinde Rus Çarlığı teknolojik açıdan dünyanın gerisinde kalmış ve Bakü'de sahip olduğu imtiyaz haklarından bir kısmını 1874 yılında Nobel Ailesi'ne satmak zorunda kalmıştır. Böylelikle Azerbaycan'a ilk yabancı yatırım petrol kaynakları üzerinden yapılmıştır (Bilgin, 2005: 188-189).

SSCB dönemine tekabül eden bu tarihten itibaren bölgeye yabancı sermaye giderek artan bir oranda girmeye devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından 30 Ağustos 1991'de sahip olduğu enerji kaynaklarının zenginliğinin farkında olan ülke, bağımsızlığını ilan ederek bir an evvel ekonomik gelişimini sağlamak istemiştir. Ancak bunu içerisinde bulunduğu ekonomik ve teknolojik yetersizlikler nedeniyle tek başına yapamayacağının farkında olan Azerbaycan, zaten SSCB döneminde ülkeye girmiş olan yabancı firmalarla giriştiği ortaklıkları arttırmaya başlamıştır. Çünkü onshore yatakların daha sığ olanları SSCB döneminde üretime açılmış ve geriye daha derinde bulunan kaynaklar kalmıştır. Enerji uzmanları tarafından SSCB sonrası dönemde bu kaynaklardan petrolün üretim maliyet miktarının 17-20 dolar civarına tekabül ettiği belirtilmiştir. Bu durum, zaten ekonomik açıdan yetersizlik ve teknolojik geri kalmışlık içerisinde bulunan Azerbaycan'ı yabancı firmalara yönlendirmiştir. Azerbaycan'ın yönelimi tek taraflı olmayıp karşılıklı ilgi üzerinden şekillenmiş, zengin rezerv kaynakları ile bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan'a Batılı şirketler başta olmak üzere birçok yabancı firma ilgi duymuştur.

Yabancı şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımların neticesinde üretim miktarında gözle görünür artışlar yaşanmış, Azerbaycan aradan çok geçmeden önemli bir enerji merkezine dönüşmüştür. Bu süreçte 1994 yılında "Asrın Antlaşması" imzalanırken, AB'nin uyguladığı TACIS¹⁸, INOGATE ve TRACECA gibi önemli projelere de katılarak üretim miktarlarında bir ivme yaşanmıştır (Tüfekçi, 2016: 160-161). Öte yandan Azerbaycan, söz konusu projelerin geliştirildiği ilk yıllarda, bu projelerde hissedar olarak yer almakla ve anlaşmalarda uzlaşılan çerçevede gelir vergisi ve benzeri gelirlerle yetinirken, daha sonraları petrol ve gazı sattığı ülkelerde, bu enerji kaynaklarının iç piyasadaki dağıtımından da pay istemeye başlamıştır (Pamir, 2011: 393). Bu duruma özellikle Haydar Aliyev dönemi ile birlikte SSCB döneminde uygulanan planlı ekonomi siyasetinden vazgeçilerek serbest pazar ekonomisini kurmaya yönelik çalışmalar etki etmiştir (Енукян, 2007). Yürütülen politikalar bir yandan üretim hızını arttırırken, diğer yandan ülkeyi enerji çıkarımı konusunda dışa bağımlı bir hale getirmiştir. Bu durumun farkında ve rahatsızlığı içerisinde olan Azerbaycan, çeşitli petrol (Socar) ve doğalgaz (Azerigaz) firmaları ile servis firmaları (Socar, Azerigaz) kurarak ekonomik gelişimini hızlandırmaya ve dışa bağımlılığını azaltmaya çalışmışsa da beklenen ölçüde başarılı olamamıştır. Azerbaycan'da bulunan önemli petrol ve doğalgaz

¹⁸ TACIS, AB'nin BDT ülkelerine, siyasal özgürlük ve ekonomik refahın sağlanması amacıyla enerji, eğitim, sinai ve ulaştırma gibi alanlarda yaptığı ekonomik ve teknik yardım programına verilen isimdir. 1991 yılında taraflar arasında imzalanan tüzük oluşturulan TACIS kapsamında, daha sonraları INOGATE ve TRACECA programları geliştirilmiştir.

projeleri incelendiğinde bunların büyük çoğunluğunun yabancı firmalar (büyük çoğunluğu Batı ve Rus kökenli) olması bu savı kanıtlamaktadır. Yaklaşık kırk tane yabancı firmanın bölgede aktif olduğu düşünüldüğünde yaşanan rekabetin boyutu gözler önüne serilmektedir.

- **Büyük güçler arasında yaşanan çıkar çatışması:** Enerji kaynaklarının çıkarılması hususunda dışarıya olan bağımlılık, bir diğer sorun olan büyük güçler arasında yaşanan çıkar çatışması sorununun yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle Azerbaycan kaynakları üzerinde gerçekleşen rekabette en önemli aktörler Rusya, ABD ve AB olurken, Azerbaycan'ın bu aktörlerden herhangi biriyle yaptığı ortaklık girişimi diğer aktörleri rahatsız etmektedir. Bu devletler içerisinde bölgedeki rekabetten en fazla rahatsız olan ülke ise Rusya Federasyonu'dur. Rusya, Azerbaycan'ın Batılı devletler ile kurdukları işbirlikleri ve enerji antlaşmalarına karşı baskıcı ve tehditkâr bir politika benimseyerek tavırlarını sertleştirmekten de çekinmemektedir. Örneğin 2000'li yıllarda Azerbaycan'ın AB ile yaklaşmasından ve yaptığı enerji anlaşmalarından rahatsız olan Rusya'nın, Azerbaycan'ı "cezalandırmak" için Azerbaycan'a sattığı elektriğin birim fiyatını arttırdığı ve Azerbaycan'a verdiği enerji miktarını da kış olmasına bakmaksızın azalttığı bilinmektedir (Mamyka, 2006). Ayrıca Rusya, menfaatlerine ters düşen pozisyonlarda bölge ülkelerinde yaşanan ayrılıkçı eylemleri de desteklemektedir (Yılmaz, 2009: 154). Rusya'nın bu stratejilerinin altında yatan neden, kendi güvenliği ile enerji teminatını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki Rusya'nın Güney Kafkasya'daki etkinliği, bir taraftan onun Kuzey Kafkasya'daki güvenliğini sağlarken, diğer taraftan enerjide elde edeceği kârı arttıracaktır. Fakat aynı minvalde düşünen diğer iki aktörün de enerji arz güvenlikleri için bölge devletleri üzerindeki çabalarını eksiltmediği/eksiltmeyeceği bilinmektedir.

Nitekim bölgeden beklentisi olan AB, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için Güney Kafkasya'yı alternatif olarak görürken, ABD ise Orta Doğu kaynaklarına olan bağımlılığı azaltmak ve arz çeşitliliğini sağlamak için bölge ülkeleriyle girişilecek enerji ortaklıklarına önem vermektedir. ABD'nin bölgeye yatırımları AB'den eski olmakla birlikte ABD'nin, Azerbaycan daha bağımsızlığına kavuşmadan bile ülkenin enerji kaynakları üzerinde çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir. Diez ve arkadaşlarına göre (2006: 563-593) yumuşak güç olarak nitelenen AB'nin bölgeye gelişi, Asrın Antlaşması ile olurken, daha etkin politikaların yürütülmeye başlaması 2000'li yıllara tekabül etmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus var ki o da ABD'nin politikalarının AB ülkelerinden daha jeostratejik temellere dayandığıdır.

ABD enerji hedefinin yanı sıra, küresel aktörlerden Rusya'ya karşı dengeleme ve bölgesel güçlerden İran'a karşı bölgede nüfuzunu azaltma ve dışlama, Türkiye'ye ise işbirliği ve destekleme politikaları uygulamaktadır. Bu politikaları ile de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan gibi nispeten küçük ülkeler üzerinde mümkün olduğunca etkisini arttırmayı hedeflemektedir (Yılmaz, 2012: 171-172). Fakat bölgenin karmaşık dinamikleri hedeflerine ulaşma konusunda ABD'yi hayli zorlamaktadır. Çünkü bölge üzerinde yürütülen

küresel güç mücadelesinde Rusya'nın geçmişten gelen tarihsel bağlılık nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dahası Rusya, Güney Kafkasya'nın bugünkü dengelerini etkileyebilen hatta belirleyebilen ana aktördür (Naumkin, 2002: 31-37). Ancak her ne şekilde olursa olsun yaşanan rekabet durumu bilhassa Azerbaycan'ı rahatsız etmekte ve bir ikilem yaşamasına neden olmaktadır. Bölge ülkeleri kendi iç meseleleri ve birbirleri ile yaşamakta oldukları sorunlarını çözüme kavuşturamamışken, büyük güçlerin rekabet sahası haline gelmişlerdir. Bu durum ise bölgesel güvenliği olumsuz etkilemektedir.

- **Bölge devletleri arasında yaşanan anlaşmazlık:** Bölgede yaşanan problemlerden bir diğeri de bölge ülkeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. Bunlardan en belirginini üretici ülke olan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunudur. Literatürde Dağlık Karabağ olarak nitelenen bu soruna kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Dağlık Karabağ meselesi, temelde toprak mülkiyeti üzerinden iki devlet arasında Azeri kimliği ile Ermeni kimliği temelinde yaşanan bir krizdir. Kökeni 18. yüzyılda Çarlık Rusya'sının Ermeni halkını, Azerilere ait olan Dağlık Karabağ'a yerleştirme politikasına dayanan bu kriz, mevcut durumda hala çözümü tam olarak sağlanamamış bir anlaşmazlıktır.

Yaşanan anlaşmazlık durumunun zaman zaman çatışma hatta savaşa dönüştüğü bilinmekle birlikte, bunun yakın tarihteki örneği ise İkinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan 2020 yılında yaşanan olaylardır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından günümüze kadar geçen sürede mesele, sıcak bir gündem olarak önemini korumaktadır. Çünkü Karabağ sorununun enerji kaynakları üzerinde oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Yaşanan gerginlik durumu her iki devletin de bölgede enerji alanında işbirliği yaptığı diğer ülkeler ile yakınlaşmasına engel olarak enerji kaynaklarının üretim miktarını etkilemektedir (Kahveci, 2012: 292). Başka bir deyişle yatırım yapacak ülkeleri doğrudan bir güvenlik endişesine sürükleyen bu sorunlar, yabancı sermayenin ülkeye girmesine engel olabilmekte, hatta var olan yatırımların bile askıya alınmasına imkân verebilmektedir. Bu durum Rusya'nın işine gelirken bölge ülkesi Azerbaycan'ı olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla bölgede yaşanan çatışmalar enerji kaynaklarının hem üretim hem de arz güvenliği meselesini doğrudan etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölgede Azerbaycan ile Ermenistan ya da Gürcistan ve Ermenistan arasında daha birçok anlaşmazlık yaşanmaktadır. Keza sorun çıkartma konusunda mahir olan Ermenistan'ın bölgedeki uluslararası enerji projelerinden her geçen gün daha fazla uzaklaşması ve yalnızlığa itilmesi beraberinde başka sorunların da yaşanmasını muhtemel kılmaktadır. Dolayısıyla Güney Kafkasya, Sovyet sonrası dönemde mevcut sorunlar bağlamında dünyanın en karışık, en ihtilaflı bölgelerinden biri olarak uluslararası gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir. Bölgenin mevcut pozisyonu, bir bölgesel birlikten ziyade Rusya-İran-Ermenistan ve Türkiye-Azerbaycan-ABD-AB arasında yaşanan bir kutuplaşma girişimi üzerinden yorumlanabilir.

- **İstikrarsız otoriter yönetimler:** Bölgede enerji güvenliğini etkileyen bir diğer sorun bölge ülkelerinde, serbest piyasa ekonomisinin henüz gelişmemesi ve istikrarsız otoriter yönetimlerin varlığıdır. Bu sorun, bölgede yaşanan birçok sorunun çözümüne engel teşkil etmekte hatta yeni sorunların oluşmasına neden olabilmektedir. İstikrarsızlığın neden olduğu sorunlar ise yabancı şirketleri güvenlik endişesine sevk etmektedir. Çünkü bir enerji kaynağının arama faaliyetlerinden çıkarım ve geliştirme aşamalarına kadar milyonlarca dolarlık bir maliyete karşılık geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla çok uluslu firmalar yatırım yapacakları ve kâr edeceklerini düşündükleri ülkelerde güvenlik teminatı aramaktadırlar. Ancak Güney Kafkasya ülkelerinde yaşanan sorunlar mevcut siyasal sistemlerin de etkisizliği ile çözüme kavuşturulamamaktadır. Bölgede yaşanan güç mücadelesi de bu durum üzerine eklenince bölgenin istikrarsızlaşması kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle Batılı devletler, bölgenin Rusya etkisinden kurtarılması için kendi politikalarına uygun çeşitli çalışmalar yürütmektedirler.

S. Huntington, F. Fukuyama, Z. Brzezinski gibi isimlerin ortaya koyduğu çalışmalarda da net bir şekilde görüldüğü üzere, yeni kurulan dünya düzeninde liberal ekonomi, modern devlet çizgisinin olmazsa olmazı olarak kabul edilmektedir (Koca, 2019: 17). Bu doğrultuda, içerisinde bulunan ve komünizm ideolojisiyle yoğrulan Güney Kafkasya devletleri, bağımsızlıklarının ardından liberal ekonomi ve demokrasi ışığı altında Batılı güçler tarafından şekillendirilecekler listesinde ilk sırayı almaktadırlar. Örneğin ABD, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'a değişen oranlarla ikili ekonomik yardımlar da bulunmakta ve bu yardımlar genelde demokratikleşme, barış ve güvenlik ile ekonomik gelişme alanlarında yoğunlaştırılmaktadır (Mihalka ve Wilcox, t.y.: 25). Yapılan yardımların neticesinde hedeflenen ise iç istikrarın iyileştirilmesi amacıyla orduların eğitilmesi ve enerji kaynakları ile boru hatlarının korunması olmaktadır (U.S. Department of State, 2011).

2.2.2. Tüketici Ülkeleri Etkileyen Güvenlik Sorunları

Fosil enerji kaynakları, günümüzde küresel ekonominin en önemli girdilerinden olma özelliğini taşımaktadır. Ekonomi ve teknolojinin gelişmesi için gerekli olan enerjinin büyük bir kısmı fosil yakıtlardan, geri kalanı ise yenilenebilir enerji kaynaklarıyla sağlanmaktadır. Bu nedenle tüm devletler için fosil enerji kaynakları ve bu kaynakların bulunduğu enerji bölgeleri önemlidir.

Fosil enerji kaynakları bakımından önem teşkil eden coğrafyalardan biri olan Avrasya, enerjide ihracatçı konumundadır. ABD, AB, Hindistan, Türkiye, Japonya ve Çin gibi ülkeler Avrasya enerji kaynakları üzerinde politikalar geliştiren, enerjide kendine yetemeyen önemli ithalatçı devletlerdir. Ancak bu ülkelere ABD ve AB'ye ya da Japonya'ya göre daha avantajlı konumda yer alan ülkeler Çin, Hindistan ve Türkiye'dir. Diğer ülkelere kıyasla sahip oldukları coğrafi yakınlık, bu ülkelere enerji kaynaklarına erişme noktasında ayrıcalık sağlamaktadır.

Brzezinski ve Bassin bu ülkeleri Avrasya anakarasının bir parçası olarak kabul etmektedir. Avrasya anakarası üretici ve transit ülkelerin yanı sıra Çin, Hindistan, Türkiye, Afganistan ve Pakistan gibi tüketim miktarı yüksek, enerjide dışa bağımlı ülkeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum ise üretim ve transit güvenliğinin yanında tüketim güvenliğini de bölge açısından önemli hale getirmektedir. Aşağıda bölgenin önemli tüketici ülkeleri hakkında bilgiler verilerek, söz konusu ülkeleri etkileyen güvenlik sorunlarından bahsedilecektir.

Bölgenin tüketici ülkelerinden Çin, dünyanın en kalabalık ülkesi olma niteliği ve hızla büyüyen bir ekonomiye sahip olması bakımından ürettiği enerji kaynağı kendisine yetemeyen bir ülkedir. EIA tarafından yayınlanan 2022 yılı son verilerine göre ülkede:

- Kömür üretimi 87.635 btu iken tüketimi 91.365 btu;
- Petrol üretimi 8.215 btu iken tüketimi 27.906 btu;
- Doğalgaz üretimi 6.362 btu iken tüketimi 11.314 btu'dur.

Kömür, Çin'in toplam enerji tüketiminin yaklaşık % 55'ini, petrol ikinci en büyük yakıt kaynağı olarak % 19'unu, doğalgaz ise % 9'unu karşılamaktadır. Dünyanın en büyük kömür tüketicisi olan Çin, çevre ve enerji güvenliği bakımından kömüre olan bağımlılığını azaltmaya çalışmakta ve daha az kirletici olan diğer fosil yakıtlara yönelmektedir. Dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçısı olarak, Avrasya bölgesi ülkelerinden Rusya, Kazakistan ve Özbekistan'dan kaynak sağlamaktadır. Ülkenin petrol ithalatında ise Suudi Arabistan'dan sonra Rusya ikinci sırada gelmektedir. Görüleceği üzere Avrasya ülkeleri Çin'in özellikle petrol ve doğalgaz kaynağı ithalatında önemli bir yere sahiptir. Gelecek yıllarda enerji sıkıntısı ile karşı karşıya kalması beklenen Çin'in, Kazakistan petrolü ile Rus doğalgazına olan bağımlılığı her geçen gün daha da artacaktır. Bu yüzden Çin, son zamanlarda, Hazar Bölgesi ve Orta Asya ülkelerindeki enerji sahalarına yatırım yaparak enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır (EIA, 2022c). Çin, ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını sürdürülebilir şekilde temin edebilmek için Orta Asya Türk devletleri ile güvenlik temelli antlaşmalar imzalamaya çalışmakta ve Rusya ile işbirliği yapmaktadır. Büyüyen ekonomik gücünü nüfusu ve coğrafyasının sağladığı avantajla birleştirerek, 21. yüzyılda süper güç olmayı hedeflemektedir.

Zhao (2002: 14)'ya göre büyük bir güç olma yolunda ilerlerken ideolojiyi arka plana iten Çin, daha fazla ekonomik avantaj ve siyasi nüfuz hedefleyen pragmatik bir politika izlemektedir. Bunu yaparken sınır komşuluğu bulunan bu ülkelerle "stratejik işbirlikleri" geliştirmeye ve farklılıklardan çok ortaklıkları vurgulamaya önem vermektedir. Fakat Çin'in Avrasya ülkeleriyle olan enerji ticareti henüz beklenen düzeyde değildir (Jisi, 2003: 69-70).

Tüketici ülke Çin'in enerji güvenliğini olumsuz yönde etkileyen bu durumun sebeplerinden biri ihracatçı bölge ülkelerinin yetersiz mali ve fiziksel altyapılarıdır. Bölge ülkelerinin zayıf ekonomileriyle serbest piyasa koşullarına uyumda yaşadıkları sorunlar, Çin'in arzuladığı enerji

miktarına sahip olamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle Çin, Avrasya ülkeleriyle çok taraflı bağlar geliştirebilmek adına özellikle üretim ve transit konusunda artan işbirliğine önem vermektedir (Moltz, 1995: 515). Örneğin Pekin Hükümeti Çinli şirketlere, yabancı petrol rezervlerinde hisse sahibi olma amacı taşıyan, enerji sözleşmeleri imzalamaları konusunda bağımsız hareket etme imkânı vermektedir. Çin'in rakiplerinin aksine böyle bir siyasa izlemesi ise ekonomik girdileri büyük oranda enerji kaynaklarına bağımlı olan bölge ülkelerine oldukça çekici gelmektedir (Ahrari, 2017: 233). Fakat belirtilmelidir ki bölgede, Çin dışında farklı ülkelerin de çıkar beklentileri bulunmaktadır. Enerji kaynaklarına sahip ülkeler, özellikle kaynağın çıkarımı ve pazarı konusunda daha fazla kâr edecekleri yatırımlara yönelmektedirler. Ayrıca tüketici ülkeler tarafından geçerli olan arzın çeşitlendirilmesi meselesi üretici ülkeler tarafından da geçerli olup bu ülkeler de tek bir pazara bağımlılıktan kaçınmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu durum tüketici ülkeler açısından güvenlik riski oluşturmaktadır.

Çin'in ardından benzer risklerle karşı karşıya olan bir diğer önemli tüketici ülke Hindistan'dır. Hindistan, ekonomik büyümesi ve nüfus artışının bir sonucu olarak enerji arzına olan ihtiyacı her geçen gün artan bir ülkedir. Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olan Hindistan'da, sahip olunan enerji kaynakları ise Çin'de olduğu gibi artan ihtiyaca cevap verememektedir. Ülkede (EIA, 2022c):

- Kömür üretimi 11.666 btu iken tüketimi 16.265 btu;
- Petrol üretimi 1.619 btu iken tüketimi 9.813 btu;
- Doğalgaz üretimi 1.158 iken tüketimi 2.347 btu'dur.

Ülkenin toplam enerji tüketiminin % 45'i kömürden, % 26'sı petrolden yaklaşık % 6'sı ise doğalgaz kaynağından sağlanmaktadır. Bu oran Hindistan'ı Çin'den sonra dünyanın en büyük ikinci kömür üretim ve tüketimine sahip ülkesi yapmaktadır (BP, 2022: 8). Hükümet, Hindistan'ın kömüre olan bağımlılığını azaltmak, kaynak çeşitliliği sağlamak, artan petrol ve doğalgaza olan ihtiyacını karşılamak ve ithalatının büyük çoğunluğunu sağladığı Orta Doğu'ya olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir (Calder, 2005: 214). Belirlediği hedefler doğrultusunda ise Avrasya ülkeleriyle olan ilişkilerini ve işbirliklerini artırmaya çalışmaktadır. Hindistan açısından artan enerji ihtiyacının kaynak çeşitliliği sağlanarak güvenilir kaynaklardan karşılanabilmesi temel strateji haline gelmiştir.

Hindistan'ın yanı sıra benzer bir tutum da bölgenin üçüncü bir tüketici ülkesi olan Türkiye¹⁹ ile ŞİÖ ortakları Afganistan ve Pakistan tarafından benimsenmektedir. Fosil enerji kaynakları ihtiyaçlarını karşılayamayan bu ülkeler de Avrasya'nın enerji üreticisi ülkeleriyle işbirliği arayışlarını sürdürmektedirler. İhtiyaçları olan kaynaklarının ise boru hatları ve diğer yollarla temin

¹⁹ Türkiye btu cinsinden: Kömür üretimi 0.773, tüketimi 1.792; petrol üretimi 0.125, tüketimi 2.002; doğalgaz üretimi 0.017 ve tüketimi 1.619 ile tüketim miktarı üretim miktarından fazla olan bir ülkedir.

edilmesine çalışmaktadırlar. Ancak ithalatçı bu ülkeler kaynakların transiti sırasında bir dizi sorun yaşayabilmektedir. Doğal afet, terör, sabotaj, kaynak veya transit ülkelerde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle arzın kesintiye uğrayabilme ihtimali enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan bu ülkeleri çeşitli arayışlara yöneltmektedir.

Üretimin en önemli girdisi olan enerjinin arz, talep ve transitinde yaşanabilecek sorunlar süreçteki tüm tarafları etkileyebilmektedir. Enerji transitinde en güvenilir ve maliyeti düşük yöntem olarak bilinen boru hatları avantajlarının yanında birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu riskler tehdit ve tehlikeye dönüştüğünde özelliklerine göre ulusal hatta bölgesel çapta etkilere neden olabilmektedir. Çünkü boru hatları vandalizme ve ateşli silahlar, patlayıcılar veya diğer fiziksel yollarla gerçekleştirilebilecek olan terörist saldırılara karşı savunması zor altyapı tesisleri olarak kabul edilmektedir (Shreeve, 2006: 8). Teröristlerin savunmasız petrol ve gaz boru hatlarına yönelik çeşitli sabotaj örnekleri bulunmaktadır. Şubat 2006'da El Kaide'nin Abqaiq'teki bir Suudi petrol rafinaj tesisine yönelik saldırısı (Moran ve Russel, 2008: 8) ve 2006 yılında PKK'nın Bakü-Tiflis Ceyhan boru hattına saldırısı gibi olaylar bu örneklerdendir. Bu nedenle, Molchanov (2012: 12)'a göre enerji güvenliği sorunu her zaman, ulusun göreceli gücü veya bunun eksikliği sorununa işaret etmektedir. Bu gücü yıpratmak ya da ortadan kaldırmak isteyen unsurlar enerji kaynaklarını kendilerine hedef olarak seçmektedir. Neticede ise tüketici ülkelerin kaynak akışları kesilebilmektedir.

Sonuç olarak Çin, Hindistan, Türkiye, Afganistan ve Pakistan gibi enerjide ithalatçı olan ülkeler, enerjide istikrarlı kaynak akışı ve uygun fiyat arzu etmektedirler. Bu konuda ise coğrafi yakınlıkları bulunan Avrasya'nın kaynak zengini ülkeleriyle işbirliği geliştirmektedirler. Fakat bölgede enerji kaynaklarının üretimi ve transiti konusunda yaşanan sıkıntılar ya da bir dizi zorluklar (terör, kaynakların paylaşımı konusunda yaşanan rekabet, teknolojik ve mali yetersizlikler, serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan zorluklar ve bölge ülkelerinin istikrarsız yönetim yapıları gibi), tüketici ülkelerin enerji güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşanan sıkıntıların giderilmesi konusunda hem üretici ve transit ülkelere hem de tüketici ülkelere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu bağlamda üretici ve tüketici ülkeler arz/talep güvenliğini sağlayabilmek amacıyla enerji bölgelerinde kurulmuş olan uluslararası oluşumlarda yer alarak işbirliği olanakları geliştirmektedirler. Dünya genelinde ve Avrasya bölgesinde enerji ihraç ve ithal eden ülkeler açısından enerji güvenliğinin sağlanması eşit öneme sahiptir. Çünkü enerji ihraç eden ülkelerin neredeyse tamamının ekonomilerinde enerji gelirleri hayati öneme sahiptir.

2.2.3. Transit Konusunda Yaşanan Güvenlik Sorunları

Günümüzde, enerji kaynaklarının üretiminin sağlanmasının yanı sıra üretilen kaynakların hangi yolla ya da yollarla pazara ulaştırılacağı konusu uluslararası siyasette enerji güvenliği üzerinde tartışılan konuların başında gelmektedir. Transit, enerji bölgeselciliğinde devletleri

birbirine bağlayan önemli hususlardandır. Transfer konusunun hem ekonomik hem de siyasi bir konu olması ise sorunun çözümünü daha da önemli kılmakta ve zorlaştırmaktadır. Enerji kaynaklarının nakli sorununun en belirgin yaşandığı ve bir güvenlik sorununa dönüştüğü bölgelerden biri Avrasya'dır. Avrasya bölgesinde bulunan boru hatlarının önemli bir kısmının SSCB'den miras kaldığı için transfer rotalarının merkezinde Rusya bulunmaktadır.

Rusya kontrollü gerçekleşen enerji taşımacılığı ise üretim miktarının artması ile birlikte hem yetersiz kalmış hem de bağımsızlığını yeni kazanan enerji üreticisi ülkeler tarafından yeni rotalar ile çeşitlendirilmek istenmektedir. Rusya'nın hâkim gücünü kırmak isteyen başta Batılı devletler olmak üzere küresel ve bölgesel güçler, bölge ülkelerinin bu yaklaşımını desteklemekte hatta kimi zaman öncülük etmektedirler. Burada ehemmiyet teşkil eden unsur ise var olan enerjinin kontrolünün ve güvenliğinin yanı sıra yapılan ve yapılması planlanan boru hatlarının da güvenliğinin sağlanması olarak dikkatleri çekmiştir. Keza enerji kaynaklarının üretici ve tüketici ülkeler arasında paylaşılması hususunda yaşanan problemler gibi enerjinin nakli konusunda da bölge ülkeleri bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan sorunlar enerji nakil hatlarının güvenliği meselesini uluslararası politikanın temel konularından biri haline getirmiştir.

Çalışmanın bu alt bölümünde, Avrasya'da transit konusunda yaşanan güvenlik sorunları; post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı (Rusya Federasyonu, Moldova ve Belarus), Orta Asya ve Hazar Havzası alt başlıkları şeklinde ele alınacaktır.

2.2.3.1. Post Sovyet Coğrafyasının Avrupa Kısmı

Çalışmanın bu başlığında transit konusunda yaşanan güvenlik sorunları post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı olarak Rusya Federasyonu, Moldova ve Belarus alt başlıkları halinde açıklanacaktır. Ukrayna ve diğer ülkeler çalışmanın kapsamı sebebiyle incelenmeyecek, sadece gereklilik arz eden durumlarda kısaca bahsedilecektir.

2.2.3.1.1. Rusya Federasyonu

Muazzam büyüklükteki coğrafyası ve jeopolitik konumunun yanında, sahip olduğu enerji kaynakları ve küresel politikadaki iddiası Rusya'yı post Sovyet coğrafyanın en önemli ülkesi konumuna taşımaktadır. Konumu itibarıyla Rusya, enerji arz eden ülke olmasının yanında bir de önemli bir transit ülkesidir. Bu noktada iki husus karşımıza çıkmakta; bunlardan ilki, Rusya'nın kendi kaynaklarının naklini sağlama potansiyeli olurken ikincisi, diğer post Sovyet ülkelerinde üretilen kaynakların naklindeki rolüdür. Nitekim gerek ülkenin sahip olduğu kaynakların gerekse komşu ülkelerin kaynaklarının taşınmasında oynanan rol gereği Rusya'dan uluslararası pazarlara ulaştırılmak üzere birçok iletim hattı geçmektedir. İletim hattının büyük çoğunluğu ise boru hatlarından oluşmaktadır. Alimov (2011), Rusya Federasyonu topraklarından geçen boru hatlarının

toplamda 550.000 km'lik bir uzunluğa sahip olduğunu ve bu oranın ülkeyi transit geçiş hususunda dünyada ilk sıralara yerleştirdiğini vurgulamaktadır. Ancak boru hatlarının oldukça fazla olması çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. Ülkede enerji kaynaklarının çıkarılması hususunda kayda değer bir sorun yaşanmazken çıkarılan kaynakların nakli konusu, önemli bir politik mesele haline gelmiştir. Ülkede enerji nakil hatlarından kaynaklı güvenlik problemleri farklı nedenlere dayanmakta olup bu nedenler: SSCB döneminden miras kalan boru hatları ve bu hatların onarımı; teknolojik ve ekonomik yetersizlik; Rusya toprakları içerisinde yaşanan ayrılıkçı hareketlerin etkisi; Mafya ve nomenklaturaların faaliyetleri ve iklim ve bulunulan coğrafya açısından zaman zaman yaşanan zorluklardır.

Yukarıda sıralanan problemlerden ilki SSCB döneminden miras kalan iletim hatları ve bu hatların onarımı meselesidir. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nden 46.000 kilometre petrol boru hattını, petrol ürünlerine yönelik 15.000 kilometre boru hattını ve toplamda 152.000 kilometrelik dünyanın en büyük gaz boru hattı şebekesini miras almıştır (Tkachenko, 2008: 2). Bu hatlardan biri Urengoy–Pomari–Ujgorod (Trans Sibirya) boru hattı olup 1978 yılında inşasına başlanan bu hat, Sibirya'daki Urengoy bölgesinden çıkan gazın sevk edilmesi için tasarlanmıştır. Ukrayna topraklarından geçen boru hattının tamamlanmasıyla Sibirya ile Avrupa arasındaki ilk kıtalararası doğalgaz iletimi mümkün olmuştur. 1984 yılında faaliyete başlayan hattın, dönemin koşulları çerçevesinde inşa edilmiş olması sebebiyle zaman zaman çeşitli sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Yaşanan sorunlardan ilki, 1982 yılında Sibirya boru hattında yaşanan patlama olurken ikincisi, 2007 yılında Ukrayna'da farklı zamanlarda gerçekleşen iki patlamadır (Gazprom Export, 2021).

1982 yılında yaşanan patlama, tarihte siber teknoloji kullanılarak gerçekleştirilen ilk siber saldırı olup saldırı sonucunda boru hatlarındaki akış anormal seviyelere çıkarak borunun patlamasına sebep olmuştur. Patlamanın sebebi Soğuk Savaş yıllarında CIA'nın, Rusya'nın Kanada'dan gizlice çaldığı yazılımı fark edip bunu engellemek yerine yazılımın içerisine Truva atı virüsü yüklemesidir (Reed, 2004: 267-269). Siber saldırının neticesinde teknik donanım zarar görmüş ve kötü bir tecrübe yaşanmıştır. Öte yandan 2007 yılında bu kez hattın Ukrayna bölümünde iki patlama gerçekleşmiş, yaşanan bu patlamalarda ise en az 30 metrelik bir hat uzunluğu ile teknolojik teçhizat zarar görmüştür. İlerleyen yıllarda bu ve benzeri olayların yaşandığı bilinen Trans Sibirya hattı başta olmak üzere diğer SSCB dönemi hatlarında da bozulmalar meydana gelmiştir. Fakat bozulmalarda yalnız yaşanan kazalar değil aynı zamanda boru hatlarının bakım ve onarım çalışmalarının ihmal edilmesi de etkili olmuştur. Çünkü söz konusu hatların sistemleri eski teknoloji ile işletilmeye devam edilmiş, bu durum teknik bazı sorunlara yol açmıştır. Bu konuda verilebilecek en belirgin örnek 2006 yılında Akshay-Grozny boru hattında yaşanan patlama olarak karşımıza çıkmıştır. Yaşanan patlamanın tamamen sistemde meydana gelen gaz sıkışması sonrasında teknik bir arızadan kaynaklandığı belirtilmiştir (Singh, 2011). Bu bağlamda yaşanan olaylar Rusya hükümetini petrol ve gaz iletimi hususunda alternatif yollar aramaya ve boru

hatlarının güvenliğini bir an evvel sağlanması gerektiği ihtiyacına sevk etmiştir. Ancak özellikle Putin dönemi ile birlikte gerekli tedbirler alınmaya başlanmışsa da boru hatlarının uzunluğu ve fazlalığı nedeniyle henüz beklenen ölçüde bir başarı sağlanamamıştır.

Başarı sağlanamamasının bir diğer nedeni ise ülkede enerji güvenliğini etkileyen teknolojik ve ekonomik açıdan yaşanan yetersizliktir. Çünkü alternatif hatlar inşa etmeyi var olanların yenilenmesinden daha elzem gören Rusya Federasyonu, kaynaklarını bu yönde harcamayı tercih etmektedir. Bu politikasını ekonomik gelişimini tamamlamak maksadıyla yürüten ülke, henüz istenilen ölçüde başarı sağlayamadığı için de teknolojik gelişim açısından Batı'nın gerisinde kalmaktadır. Teknolojik yetersizlikler ülkeyi yabancı yatırımcılara açmaya ve ortak projeler geliştirmeye itmektedir. Bakım ve onarım çalışmalarının ihmal edilmesi ile teknolojik ve ekonomik açıdan yaşanan yetersizliğin ardından boru hattı güvenliğini etkileyen bir diğer unsur Rusya toprakları içerisinde yaşanan ayrılıkçı hareketlerdir. Rusya'da, çok sayıda etnik grup bulunmaktadır. Etnik farklılığı bulunan grupların büyük bir çoğunluğu Rusya'nın güneyinde Kuzey Kafkasya bölgesinde yaşamaktadır.

Kuzey Kafkasya, bölgesel çatışmalarla dünya gündemine gelen bir bölgedir. Bölgede Çeçenistan, Adıgey, Dağıstan, Karaçay-Çerkesya, Kalmukya, Astrahan Oblastı, Krasnodor Krayı, Stavropol Krayı, Rostov Oblastı, Kabardey-Balkarya, Volgograd Oblastı, Kuzey Osetya ve İnguşetya bulunmakta olup boru hattı güvenliği açısından en riskli bölgeler ise Çeçenistan ile Dağıstan'dır. Çeçenistan, Batı Kafkasya ile Doğu Kafkasya arasında bağlantıyı sağlayan stratejik bir yerde bulunurken; Dağıstan, Doğu Avrupa'nın Kuzey Kafkasya kısmında Hazar'a kıyısı bulunan bölgedir. Her iki bölge de, enerji boru hatları başta olmak üzere karayolları ve demiryolları ulaşım güzergâhında yer almaktadır. Etnik yapı açısından Kafkasya'nın en karışık bölgesi Dağıstan (otuzdan fazla etnik grubun mevcudiyeti) iken sıcak çatışmaların yaşandığı ve buraya da tesir ettiği asıl bölge Çeçenistan'dır. Bütün yolların kesişiminde bulunan Çeçenistan, özelde Rusya için, petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçmesi nedeniyle, genelde dünya (özellikle Avrupa) için büyük bir önem taşımaktadır (Kantarıcı, 2006: 160; Tanrısever, 2001). Ancak bölgeden geçen boru hatlarına yönelik hırsızlık (her yıl milyon dolarlara varan miktarlarda), sabotaj ve siber saldırı gibi suçlar, enerji akışında aksaklıklara sebebiyet vermektedir. Yaşanan aksaklıkların sonucunda enerji kesintileri ithalatçı ve ihracatçı devletler açısından önemli sorunlara neden olmaktadır.

Rusya Federasyonu'nun GSMH'sının yarısından fazlasının enerji gelirlerine dayanıyor olması, enerji arz ve transferinde yaşanan sorunları ülke açısından önemli hale getirmektedir. Rusya enerji akışında herhangi bir aksaklık olmasını istememekte, boru hatlarının güvenliğinde yaşanan zafiyetler ve terörist saldırıları konusunda hükümetin tepkisi şiddetli olmaktadır. Kendi iç politikasında çözümlemeyi hedeflediği bu sorunların uluslararası kamuoyuna lanse edilmesinden de oldukça rahatsız olan Ruslar, her fırsatta Rus Silahlı Kuvvetlerinin boru hatlarına olabilecek her türlü tehdidi savuşturabilecek güçte olduğunu belirtmektedir. Üstelik enerjiyi tedarik eden ülkelerin

arz güvenliği hususunu dile getirmelerini de (özellikle NATO zirveleri ile AB toplantılarında) hoş karşılamamakta, bu ülkelerin yaklaşımlarını Orta Asya ve Kafkaslara yerleşme çabaları olarak değerlendirip eleştirmektedir (Blank, 2009: 430). Ancak tüm tedbirlere rağmen yine de korsanlık tehdidi ve hırsızlık gibi olaylar bölgede yaşanmaya devam etmektedir. Bir önceki alt başlıkta verildiği üzere Bakü- Novorossisk hattında yaşanan olaylar silsilesi bu durumu kanıtlamaktadır.

Transit güvenliğini etkileyen bir diğer unsur ise mafya ve nomenklaturaların faaliyetleridir. Yasa dışı yollardan kâr edinimi üzerinden şekillenen bu sorunun temelleri Stalin dönemine kadar götürülebilen Rusya Federasyonu'nun baş etmek zorunda kaldığı ciddi problemlerden bir diğeridir. Kayıt dışı enerji ticareti yapan mafyalar her geçen gün faaliyet alanlarını genişletmiş, enerji kayakları gibi değerli madenlerin önce nakde çevrilmesi, sonrasında ise aklanmasında rol oynamışlardır. Komünist Parti üyelerinden nomenklaturaların bir kısmını da kendi güdümüne bağlayan mafyalar aradan çok geçmeden klanlaşmışlardır. Sapir (1996)'in deyimiyle anlaşma arzulan bir ayrıcalık gibi görülmeye başlarken, hukuk ve yönetim sisteminin meşruluğu ise azalmış, hatta devlet tarafından kabul gören mafya halk tarafından da kabullenilmeye başlanmıştır. SSCB öncesinde başlayan bu sorun birlik dağıldıktan sonra da devam etmiştir. Ancak Putin dönemi ile birlikte mafya ile nomenklatura arasındaki ilişki düzeyi rahatsızlık uyandırmıştır. Putin'in Gazprom gibi enerji şirketlerinin hisselerinin önemli bir kısmını devletleştirmesinin en önemli nedenlerinden biri artan mafya-nomenklatura ilişkisinden kaynaklanmıştır. Gazprom'un yanı sıra Lukoil ve Yukos gibi şirketlerin de mafya ile bağlantısının farkında olan Putin, bu duruma çözüm aramaya başlamış, mafya liderlerinden bazıları tutuklanmış, bazıları ise devlet ile çalışmayı kabullenerek yasal zeminde ticaretlerini sürdürebilmişlerdir.

25 Ekim 2003'te yaşanan olay, bu duruma örnek teşkil eden hadiselerden biri olup Yukos'un sahibi olan Mikhail Khodorkovski "organize örgüt kurmak, yönetmek ve bu örgütün gayrimeşru bağlantı ve faaliyetleriyle devlete ve millete karşı büyük çapta hırsızlık yapmak" suçlamasıyla, Putin'in verdiği emri takip eden süreç sonucunda tutuklanmıştır. Ancak Putin'in iktidarının dördüncü yılında aldığı bu tutumun anlamının, mafyaya karşı tam bir temizlik hareketi değil, kendisini siyasi anlamda tehdit eden klanın gücünü azaltmak olduğu ileri sürülmüştür. Lakin tüm iddialara karşın Putin'in mafyanın faaliyetlerine karşı takındığı tavrın doğru şekilde yorumlanması gerekmektedir. Çünkü söz konusu suç örgütleri özellikle çok uluslu şirketlerle giriştikleri gayri meşru faaliyetler neticesinde milyonlarca dolarlık gelir elde etmektedirler. Bilhassa petrol lisanslarının dağıtılmasında büyük rol oynadığı ileri sürülen mafyanın, lisans sonrası yapılan faaliyetlerin güvenlik içerisinde sürdürülebilmesinin teminatı için toplam kâr üzerinden % 20 oranında bir pay edindiği iddia edilmektedir (Nougayrede, 2003). Bu yüzden hem mafyanın devlet ayağının kesilmesi hem de meşru olmayan yollardan haksız kazanç ediniminin önüne geçmek için denetleme mekanizmalarının genişletilmesi ve enerji transit güvenliğinin teminatı için bu sorunların giderilmesi gerekmektedir.

Yukarıda sıralanan hususların ardından ülkenin transit güvenliğini etkileyen bir diğer etken iklim ve bulunulan coğrafya açısından zaman zaman yaşanan zorluklardır. Bilindiği üzere Rusya Federasyonu kuzey yarım kürede konuşlanmış ve karasal iklimin hâkim olduğu bir devlettir. Ülkenin özellikle kuzey kısmında yer alan limanlar kış aylarında donarak kullanılamamakta bunun neticesinde Rusya adeta bir kara devleti haline gelmektedir. Rusya için en erişilebilir liman olarak addedilen Karadeniz'deki Novorossiysk bile hava koşulları nedeniyle yılda birkaç kez tankerlere kapalı kalmaktadır. Üstelik limanın kullanılması için Rusya, İstanbul Boğazı'ndan geçiş de ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Novorossiysk örneğinden hareketle ülkenin dış politika ile enerji politikalarının çoğunun transit devletlere dayandığı görülmektedir (Shaffer, 2009: 112).

Rusya, Asya ve Avrupa başta olmak üzere birçok ülkenin enerji tedarikçisi konumundadır. Ülke üretici pozisyonunun yanı sıra transit devlet pozisyonunu da SSCB döneminden beri sürdürmektedir. Dünyanın en büyük enerji sağlayıcısı ülkelerinden biri olma özelliğini taşıyan Rus ekonomisine en fazla katkıyı doğal kaynaklar yapmaktadır. Ancak Batılı devletlerin arz güvenliğini sağlamak için diğer post Sovyet ülkeleri ile geliştirmiş olduğu alternatif projeler, enerji kaynağına bağımlı Rus ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Keza Rusya'nın enerji üretim ve ihrac kapasitesini arttırma olanaklarında ciddi ölçüde daralmalar görülmektedir.

Ülkede, yukarıda sıralanan sorunların yanı sıra modern enerji teknolojilerine entegrasyonun tam olarak sağlanamaması, enerji sahalarının gittikçe yaşlanması ve rezervlerin azalması ile petrol boru hatlarının bazı bölgelerde yetersiz kalması gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Gleb, 2006: 2). Bu yüzden özellikle Putin'in başkanlığının ikinci döneminden itibaren Rusya'da, ekonomik altyapı iyileştirilerek ve çeşitli kaldıraçlar kullanılarak ülkenin uluslararası politikadaki etkinliğini arttırmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için çeşitli yollar deneyen Rusya'nın Enerji Şartı Antlaşması²⁰'ni da henüz onaylamadığı görülmektedir. Enerji Şartı'nı onaylamayan Rusya bu yolla, oldukça etkili bir araca, yani bir anlaşmazlık durumunda bir ülkenin ihracatını/transitini engelleyebilme yeteneğine sahip olmaya devam etmektedir. Ancak Rusya'nın Enerji Şartı Antlaşması'na katılma konusundaki isteksizliği ve ısrarcı tutumu, enerji bölgeselciliği

²⁰ Enerji Şartı Antlaşması, Aralık 1994'te imzalanmış ve Nisan 1998'de yasal olarak yürürlüğe girmiş, enerji işbirliği için uluslararası hukukta benzersiz bir çerçeve sağlayan antlaşmadır. Bu antlaşma, sürdürülebilir kalkınma ve enerji kaynakları üzerindeki egemenlik ilkelerine saygı gösterirken, daha açık ve rekabetçi enerji piyasalarının işletilmesi yoluyla enerji güvenliğini teşvik etmek için tasarlanmıştır. Mevcut durumda antlaşmanın elli üç imzacı ve akit tarafı bulunmaktadır. Buna hem AB hem de Euratom dâhil olup bunlardan Belarus'un Enerji Şartı Antlaşması'nı onaylamamış, ancak geçici olarak uyguladığı bilinirken; Avustralya, Norveç ve Rusya Federasyonu'nun ise antlaşmayı onaylamadığı bilinmektedir. Öte yandan dört geniş alana odaklanan antlaşmanın hükümlerinin belirtilmesinde fayda görülmekte ve bu alanlar aşağıda sıralanmaktadır:

- Ulusal muamelenin genişletilmesine veya en çok tercih edilen ulus muamelesine (hangisi daha uygunsa) dayalı olarak yabancı yatırımların korunması ve temel ticari olmayan risklere karşı koruma;
- DTÖ kurallarına dayalı enerji malzemeleri, ürünleri ve enerji ile ilgili ekipmanların ticaretine yönelik ayrımcı olmayan koşullar ve boru hatları, şebekeler ve diğer ulaşım araçları aracılığıyla güvenilir sınır ötesi enerji geçiş akışlarını sağlamaya yönelik hükümler;
- Katılımcı devletler arasındaki ve - yatırım durumunda - yatırımcılar ve ev sahibi devletler arasındaki ihtilafların çözümü;
- Enerji verimliliğinin teşvik edilmesi ve enerji üretimi ve kullanımının çevresel etkilerini en aza indirmeye yönelik girişimler (Energy Charter, 1994)

önündeki engellerden biridir. Bu durum, diğer post Sovyet ülkeleri için her ne kadar içerisinde bulundukları durumu (transit geçişte Rusya'ya olan bağımlılık) daha da karmaşık hale getirirse de, Rusya tek taraflı politikasında ısrarcı tutumunu sürdürmektedir (Loskot, 2003: 15). Rusya'nın ısrarcı tutumu ise diğer Avrasya ülkeleri ile geliştirilen/geliştirilmesi planlanan iletim sistemlerini doğrudan etkilemekte, söz konusu ülkeler ile tedarikçi ülkeleri boru hattı güvenliği konusunda temkinli davranmaya itmektedir.

2.2.3.1.2. Moldova

Moldova Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 27 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Moldova, kuzeydoğu Balkanlar'da Avrupa'nın orta kesiminde yer alan, kuzey, doğu ve güneyde Ukrayna ile çevrili ve batıda Romanya'dan Prut nehri ile ayrılan bir ülkedir. Yüzölçümü 33.843.5 km²'lik bir alanı kaplayan ülkenin ulusal sınırlarının toplam uzunluğu, Ukrayna ile 939 km ve Romanya ile 450 km olmak üzere 1.389 km'dir. Karadeniz havzasında bulunan ülkeler grubuna ait olan Moldova'da küçük linyit, ham petrol ve doğalgaz yatakları bulunmaktadır (Republic of Moldova, 2022).

Küçük enerji yataklarına sahip olmasına rağmen ülkede kömür üretimi yapılmamakta, doğalgaz üretimi hesaba katılamayacak kadar oldukça minimal düzeyde, petrol üretimi ise 0.09 btu'dur. Yayımlanan son veriler ışığında tüketim oranları kömürde 0.004, doğalgazda 0.09, petrolde ise 0.044 btu olan ülke (EIA, 2022d), fosil enerji kaynakları bakımından neredeyse tamamen ithalata bağımlıdır. İhtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının çoğunu (özellikle doğalgaz) Rusya'dan karşılayan Moldova, Ukrayna ve Rusya'dan gelen gıda, enerji ve emtia ithalatındaki aksamalara karşı savunmasızdır (The World Bank, 2022). Ülkenin en önemli zenginliği ise sahip olduğu coğrafi konumudur. Önemli bir enerji üreticisi veya tüketicisi olmasa da, Moldova'nın coğrafi konumu, Rusya'dan Avrupa'ya transiti sağlanan hatlar konusunda onu önemli bir geçiş ülkesi yapmaktadır. Shebelinka–Dnipropetrovsk–Kryvyi-Rih–Rozdilna–İzmail boru hattı ve bu hatla bağlantılı olan Trans Balkan boru hattı, Yelets–Kremenchuk–Kryvyi Rih boru hattı ve Ananyiv–Tiraspol–İzmail boru hattı Avrupa'daki ülkelere Moldova üzerinden enerji akışının sağlandığı hatlardandır. Üç transit boru hattının toplam uzunluğu 247 km'dir ve toplam kapasitesi yılda 34,6 milyar m³'tür. Ayrıca, teknik kısıtlamalar nedeniyle şu an da çok düşük kapasitede kullanılıyor olsa da, ülkede bir hat daha bulunmaktadır. Bu hat Ağustos 2014'te inşasına başlanan ve 2020'de tamamlanan 43 km uzunluğundaki Iasi-Ungheni gaz boru hattıdır (Korchemkin, 2009; EIA, 2022e; IEA, 2022a).

Moldova Cumhuriyeti'nin enerji güvenliğinin sağlanması Kişinev'deki yetkililerin ana hedeflerinden biridir. Doğalgaz tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi, ülkede enerji güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlayacak temel araçlardan biri olarak görülmektedir. Moldova Cumhuriyeti'nin gaz sistemini Romanya'ninkisiyle birbirine bağlayacak olan Iasi-Ungheni doğalgaz

boru hattı bu amaçla oluşturulmuştur. Hat, birçok kişi tarafından devletin Rusya Federasyonu'nun gaz arzı üzerindeki tekeline olan bağımlılığını azaltmak için önemli bir adım olarak görülmektedir (Berbeca, 2013: 1-3). Diğer hatlar, hem sadece Rusya'dan gelen enerji kaynaklarına transit olması bakımından hem de Moldova'nın ihtilaflı bölgesi olan Transdinyester'den geçmesi bakımından sorunlu hatlar olarak yorumlanmaktadır.

Yaklaşık 500 bin nüfusun yaşadığı Transdinyester, Moldova Cumhuriyeti'nin bir parçası olup bu bölge, Moldova hükümeti tarafından kontrol edilemeyen özel statüye sahip bir alandır. Moldova'nın 1991'de Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Dinyester Nehri'nin sol yakasında bulunan Transdinyester, Rusya'nın desteğiyle tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat hiçbir ülke tarafından bağımsızlığı onaylanmamıştır. Yukarıda belirtilen boru hatlarının geçtiği güzergâhlardan biri olan Tiraspol, Transdinyester'in sözde başkentidir (Republic of Moldova, 2022). Rusya'nın 1990'dan beri desteklediği ancak uluslararası olarak tanımadığı bir ayrılıkçı bölge olan Transdinyester, Moldova'nın elektrik üretim kapasitesinin ve ağır sanayisinin çoğunluğunu içermektedir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2022b).

Moldova ile aralarında zaman zaman savaşların ve çatışmaların yaşandığı Transdinyester, Ukrayna sınırı boyunca uzanmaktadır. Bölgede yaşanan herhangi bir çatışma durumu ise Moldova'dan geçen boru hatlarında olası riskleri beraberinde getirmektedir. Bu durumdan hem Moldova hem de hatlardan faydalanan Avrupa'nın enerji güvenliği olumsuz etkilenmektedir. Mevcut durumda hala çözüme kavuşturulmamış olan bu sorun, bölgede yaşanan Güney Osetya ya da Kırım krizi gibi diğer olaylardan da etkilenmektedir. Keza Şubat 2022'de Rusya-Ukrayna arasında yaşanan savaşlardan en çok etkilenen ve kaygılanan devletlerden biri Belarus ve Gürcistan'ın yanı sıra Moldova olmuştur. Ukrayna'daki savaşın yayılmasından korkan Moldova, olayların Transdinyester'e de sıçramasından çekinmekte, enerji kaynaklarının nakli ve temini konusunda sıkıntı yaşayacağını düşünmektedir. Bu nedenle de Moldova hükümeti, Batılı ülkeler tarafından Rusya'ya uygulanacak olan yaptırımlarda yer almayacaklarını belirtmektedir. Sebebi, ülkenin zaten ekonomik anlamda zor durumda olması, Transdinyester arasındaki ilişkilerin çözüme kavuşturulmamış olması nedeniyle toprak bütünlüğü sorunu yaşaması ve enerji kaynaklarının önemli bir kısmını Rusya'dan karşılaması nedeniyle Moskova ile arasının bozulmasını istememesidir.

Transdinyester sorununun ardından bölgede transitten kaynaklı yaşanan bir diğer problem ise Moldova'nın enerji arzının Ukrayna üzerinden sağlanmasıdır. Bilindiği üzere Ukrayna-Rusya arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanmakta, yaşanan anlaşmazlıklarda ise Rusya Ukrayna'yı enerjiyi bir silah olarak kullanarak cezalandırmaktadır. İki ülke arasında yaşanan ihtilaflar, Moldova'yı da olumsuz etkilemektedir. 2006-2009-2019 senelerinde ve son olarak hala çözümlenmemiş olan 2022 senesinde yaşanan gaz arzı şokları ülkenin, olumsuz tecrübeler edinmesine neden olmuştur. Söz konusu olaylar karşısında enerji güvenliğini artırmak için kararlar

alan Moldova makamları, arzın çeşitlendirilmesine çalışmaktadır. Keza Iasi-Ungheni gaz boru hattı bu amaçla tasarlanmıştır.

Özetle, post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmında bulunan ülkelerden biri olarak Moldova, önemli bir transit ülkesidir. Ülke, Rus enerji kaynaklarının Avrupa ülkelerine nakli konusunda boru hatlarına ev sahipliği yapmaktadır. Ancak Moldova, Transdinyester özerk bölgesi ve Ukrayna ile sınır komşuluğu olması gibi temelde iki önemli nedenden kaynaklı olarak güvenlik sorunları yaşamaktadır. Bu iki sorun bölgenin enerji güvenliğini olumsuz etkileyen, transit konusunda yaşanan önemli güvenlik sorunlarıdır.

2.2.3.1.3. Belarus

Belarus diğer adıyla Beyaz Rusya, 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan üç Slav cumhuriyetinden en küçüğüdür²¹. Bir doğu Avrupa ülkesi olarak kuzeyde ve doğuda Rusya, güneyde Ukrayna, batıda Polonya ve kuzeybatıda Litvanya ve Letonya ile sınır komşusudur. Toplam yüzölçümü 207.600 km² olan Belarus, Rusya Federasyonu, Avrupa ülkeleri ve Asya arasında jeopolitik petrol ve doğalgaz boru hatlarının kesiştiği bir konumda yer almaktadır. Rusya'nın merkezi ve batı kesimleri ile Karadeniz, Batı Avrupa ve Baltık Denizi arasındaki en kısa yollar Belarus üzerinden geçmektedir (Republic of Belarus, 2022).

Fosil yakıtlar bakımından zengin olmayan Belarus, enerji ihtiyacının çoğunu Rusya'dan karşılamaktadır. Ülkede kömür üretimi yapılmazken bu kaynağın tüketim miktarı 0.015 btu'dur. Müttevazı doğal kaynakları nedeniyle ülkede doğalgaz üretimi 0.0003 iken petrol üretimi ise 0.073 btu'dur. Üretilen petrol ve doğalgaz, petrolde tüketim miktarının 0.269 btu ve doğalgazda 0.683 btu olması nedeniyle ihtiyacı karşılamaya yetmemektedir (EIA, 2022f). Fosil yakıtlarda Rusya'ya bağımlı durumda olan Belarus, hammadde tabanının gelişimini hızlandırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Belarus enerji politikası ve stratejisinin temel öncelikleri; ulusal ekonomi için güvenilir ve sürdürülebilir enerji sağlarken, enerji ithalatına bağımlılığı azaltmak ve sektörün finansal istikrarını iyileştirmektir. Belarus, enerji sektöründeki devletler arası ilişkilerin koordinasyonuna ilişkin BDT antlaşmasına katılım da dâhil olmak üzere, enerji alanında çok sayıda devletler arası ve uluslararası anlaşmanın uygulanmasında yer almaktadır. Çünkü ülke dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçılarından (dışa bağımlılık oranına göre) biri olup petrol konusunda da benzer durumdadır (IEA, 2022b). Sahip olduğu coğrafi konum, ülkeyi jeopolitik ve jeostratejik açıdan ithalatçı ve ihracatçı ülkeler açısından önemli hale getirmektedir.

Ülke, AB ve NATO üyesi olan iki Baltık ülkesiyle sınır komşusudur. Rusya tarafından Avrupa ülkelerine yapılan fosil kaynak ticaretinde önemli bir ulaşım yoludur. Ülkeden birçok

²¹ İlki Rusya, İkincisi Ukrayna'dır.

enerji iletim hattı geçmekte olup bunlardan bazıları ise transit konusunda güvenlik sorunları yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle Ukrayna üzerinden gelen iletim hatları birçok güvenlik riski barındırmaktadır. Örneğin Yamal-Avrupa doğal gaz boru hattı ve Druzhba boru hattı Rusya ile siyasi sorunlar yaşayan Ukrayna'dan gelen önemli iletim hatlarından bazılarıdır. Amber Grid (2021)'e göre Belarus, her ne kadar Rusya yanlısı politikalar izlese de yaşanan savaş durumundan etkilenen ülkelerden biridir. Rus petrol ve gazını Avrupa'ya taşıyan en önemli yolların Belarus'tan geçtiği için ülkenin Rusya nezdinde önemi büyüktür. Belarus'ta enerji transit güvenliği açısından ülke içerisinde kaynaklı herhangi bir sorun bulunmamakla birlikte, Rusya-Ukrayna savaşında Rusya'nın yanında yer alması ve zaman zaman Rus askerlerine topraklarını kullanıdırıyor olması ülke içerisindeki transit hatlara yönelik ciddi riskleri beraberinde getirmektedir.

2.2.3.2. Orta Asya

Orta Asya, dünya petrol ve doğalgaz kaynakları içerisinde önemli potansiyel taşıyan ve transit geçişler için vazgeçilmez konuma sahip bir coğrafyadır. Bölgenin Kuzey Kafkasya ve Çin/Afganistan arasında yer alması Orta Asya'yı enerji kaynaklarının nakli hususunda transit geçit alanı haline getirmektedir.

Tarihi ipek yolu olarak da bilinen bu bölge, bir yandan Avrupa ile Pasifik arasında ticaret bağlantısını sağlarken bir yandan da Arap, Asya ve Avrupa uygarlıkları arasındaki ekonomik ve ticari bağlantının kurulmasında etkin rol oynamaktadır (Arı, 2010: 13). Önemli transit hatları geçmekte olan bölgede, hatların güvenliği ile ilgili ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Tablo 9: Orta Asya’da Başlıca Petrol ve Doğalgaz İhracat Rotaları

Hedef (Kaynak)	Boru Hattı	Durum	Tahmini Kapasite	Transit Rota (Başlangıç-Hedef)	Başlıca Kaynak Alanları	Sahip
Avrupa (Doğalgaz)	Orta Asya Merkez Gaz Boru Hattı Sistemi (CAC)	İşletme	Doğu kolu: 2.200 Bcf Batı kolu: 120 Bcf	Türkmenistan Özbekistan Kazakistan-Rusya	Dauletabad	Gazprom, Turkmengaz, Özbekneftegas, KazMunaiGas
Doğu Asya (Petrol)	Kazakistan-Çin Boru Hattı	Aşama 1 Aşama 2	Şu anda: 240.000 varil/gün Genişletme: 400,00 varil/gün	Kazakistan-Çin	Tengiz, Zhanazhol	Kazak-Çin Boru Hattı Şirketi (KCPC)
Avrupa (Petrol)	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)	İşletme	684.000 varil/gün	Kazakistan-Rusya	Tengiz	Transneft, BP, Chevron, Agip, LukArco, ExxonMobil, BG, Oryx, Rosneft/Kabk, KazMunaiGas, Caspian Boru Hattı Konsorsiyumu
Avrupa (Petrol)	Uzen-Atyrau-Samara	İşletme	600,000 varil/gün	Kazakistan-Rusya	Tengiz	Transneft
Doğu Asya (Doğalgaz)	Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı (Orta Asya-Çin Boru Hattı)	İşletme	1.400 Bcf	Türkmenistan Özbekistan Kazakistan-Çin	Kashagan, Tengiz, Güney Yoloten (Galkynysh), Karaçaganak	Intergas Orta Asya
Güney Asya (Petrol)	İran Petrol Swap (değişim)	İşletme	200.000 varil/gün	Kazakistan Türkmenistan Azerbaycan-İran	n / a	n / a
Güney Asya (Doğalgaz)	Türkmenistan Afganistan Pakistan-Hindistan Boru Hattı (TAPI)	Önerilen	Bcf	Türkmenistan Afganistan Pakistan-Hindistan	Güney Yolotan (Galkynysh), Dauletabad	n / a

Kaynak: EIA, BP, ENI, Chevron, IHS Edin, Platts, Dragon Oil, 2021.

Orta Asya’da bulunan petrol ve doğalgaz iletim hatlarının gösterildiği Tablo 9 incelendiğinde, bölgede başlıca yedi önemli hat bulunduğu, bunlardan dördünün petrol diğerlerinin doğalgaz olduğu görülmektedir. Hedef noktalar baz alındığında bölgede bulunan iletim hatlarının üç tanesi Avrupa’ya, iki tanesi Güney Asya’ya ve bir tanesi de Doğu Asya’ya enerji sevkiyatı sağlamaktadır. Öte yandan bu hatlardan TAPI henüz proje öneri aşamasındadır. Diğer hatların işletme aşamasında oldukları bilinmekle birlikte bunlardan Kazakistan-Çin Boru Hattı, Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı ve TAPI birden fazla yataktan beslenen transit hatlardır. Transit rotalar incelendiğinde bölge içi ülkelerin transit olarak bulunmadığı tek hat TAPI’dır. Ayrıca iletim hatlarının kaynak merkezleri incelendiğinde, bunlardan dört tanesinde Tengiz sahasının, iki tanesinde Güney Yolotan ve Dauletabad’ın başlangıç noktası olarak yer aldıkları ve diğer kaynak merkezlerinden daha fazla enerji temininde bulundukları görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer husus da boru hatlarından yalnızca CAC ile CPC’nin inşalarında ikiden fazla

firmanın yer aldığıdır. Bütün projeler içerisinde sadece CAC’de bölge ülkelerinin söz sahibi olduğu ve yabancı herhangi bir firmanın hattın inşasında yer almadığı görülmektedir. Diğer iletim hatlarında böyle bir hususa rastlanılmamakta olup en az bölge ülkeleri kadar bölge dışı ülkelerden şirketler de hissedar olarak projelerde yer almaktadır.

Yukarıda sıralanan hatlardan güvenlik sorunu haline dönüşenlerden ilki CAC’dır. Orta Asya’ya yayılan ve Sovyetler Birliği döneminde birlik ülkelerine gaz dağıtımı yapan bu hat, doğalgazı Türkmenistan’dan Özbekistan’a ardından Kazakistan’dan Rusya’ya ve Rusya üzerinden Avrupa’ya taşıyan transittir. Hattın 1960’lı yılların sonunda faaliyete geçtiği ve Gazprom tarafından işletildiği bilinmektedir. İnşa tarihinin oldukça eski olduğu bilinen CAC’nin önemli bir bölümünün yenilenmesi ve taşıma kapasitesinin artırılması gerekmektedir (Cohen, 2018: 170). Bugün Rusya, Orta Asya ülkeleri için tek ihracat imkânı olan bu hat sayesinde, Orta Asya doğalgazını kontrol etmekte ve doğalgazı istediği gibi fiyatlandırabilmektedir. Bunun için bölge ülkeleri Rusya’nın mevcut tekel konumunu sonlandırmak üzere Çin ve Hindistan gibi ülkelerle alternatif projeler geliştirmektedir. Söz konusu projelerden ilki, Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı ile Kazakistan-Çin petrol boru hattı olurken ikincisi, TAPI olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hatlar ile ilgili kısa bir bilgi vermek gerekirse, bunlardan ilki olan Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattının 2009 yılında faaliyete geçtiği ve yıllık taşıma kapasitesinin 55 milyar m³ olduğu bilinmektedir. Toplam uzunluğu 9000 kilometreden fazla olan hat, dünyanın en büyük boru hattı projelerinden biridir. Keza bu hat ile Türkmenistan’dan başlayan gaz tedariki, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin’e ulaşmaktadır. Ayrıca Türkmenistan’ın 2024 yılına kadar yıllık 45 milyar m³’lük sevkiyat ile Çin’in en büyük gaz tedarikçisi olacağı öngörülmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Bir diğer hat ise yine bitiş noktası Çin olan Kazakistan-Çin petrol boru hattıdır. Çin’in Orta Asya’dan petrol ithalatına izin veren ilk doğrudan petrol boru hattı olduğu bilinen bu hat, Kazakistan’ın Hazar kıyısından Çin’e kadar uzanmaktadır. 1997 yılında hattın inşası konusunda iki devlet arasında anlaşmaya varıldığı bilinmekle birlikte, transit projesi iki aşamada (İlk aşamanın (Atasu-Alaşanko) 2003, ikinci aşamanın (Kenkiyak-Kumkol) ise 2009 yılında) tamamlanmıştır. Kazakistan-Çin petrol boru hattı ile Çin’in petrol ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olunacağı ve Kazakistan’ın petrol ihracatı için de ideal bir çıkış noktası olması arzu edilmiştir. Dolayısıyla her iki ülke için de kazan-kazan stratejisinin geçerli olduğu belirtilmektedir (Ongarova, 2018: 11).

Nitekim bölge ülkelerinin çeşitlendirme projelerinden sonuncusu olan TAPI, birden fazla yaktan beslenmektedir. Öyle ki bu durum bir yandan bölge ülkelerinin alternatif projelere olan desteğini gösterirken, diğer yandan projenin inşası ile bölgenin kalkınması açısından önemli bir yol kat edileceği düşünülmektedir. Ancak TAPI projesi Hindistan ve Pakistan devletleri için büyük bir önem arz etmesine ve ABD gibi devletler tarafından desteklenmesine rağmen, diğer iki projenin aksine henüz öneri aşamasındadır. Bu durumun sebebinin Afganistan’da yaşanan güvenlik sorunlarından kaynaklandığı düşünülmekte, boru hatlarına yönelik terörist saldırıların olabileceği

endişesiyle hattın tamamlanması oldukça uzak bir ihtimal olarak görünmektedir (Imtiaz, 2019: 12). Dolayısıyla bahse konu hatların inşasıyla Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının, alternatif projeler ile çeşitlendirilmeye çalışıldığı ancak bunlardan Çin rotası haricinde beklenen ölçüde başarının sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Bu durum bölgede bulunan diğer hatlar ve enerji kaynağı ülkelerin durumları incelendiğinde de teyit edilmekte, bölge ülkelerinin hala Rusya'ya olan bağımlılığı devam etmektedir.

Orta Asya ülkelerinden bağımlılık sorununun en belirgin yaşandığı ülke ise enerji zengini Kazakistan'dır. Gerek CPC (1992 yılında/1510 km) gerekse de Uzen-Atyrau-Samara boru hattı (1971 yılında /1500 km), Kazakistan'ın enerji transitinde Rusya'ya olan bağımlılığını göstermektedir. Keza her iki hattın kaynağı da Kazakistan'ın Tengiz bölgesi olup burada üretilen petrol boru hatları ile önce Rusya'ya buradan da dünya pazarlarına sevk edilmektedir. Tablo 9'da görüldüğü üzere; iki hattın toplam petrol taşıma kapasitesi günlük 1,2 milyon varilin üzerindedir. Taşınan petrol miktarının oldukça yüksek olması ise tedarikçi Kazakistan'ın yanı sıra teminatçı ülkeler ile Türkiye'yi de etkilemektedir. Teminatçı ülkeler Rusya'yı arz güvenlikleri açısından yeterince güvenilir bulmazken; Türkiye ise Karadeniz ve boğazlardaki yoğunluk sebebiyle ekolojik açıdan kendini tehdit altında hissetmektedir. Bu sebeple Kazakistan alternatif hatlara ağırlık vermeye çalışmakta ve bu sorunu Rusya dışında başka ülkelerle de işbirliği yaparak çözümlemeye çalışmaktan vazgeçmemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Kazakistan bu hususta Tengiz sahasından elde ettiği petrolü, Kazakistan-Çin boru hattı ve İran Petrol Swap hattı gibi alternatiflerle dünya pazarlarına ulaştırmaya çalışmaktadır.

Kazakistan açısından geçerli olan hususlar diğer bölge ülkeleri açısından da benzerlik taşımaktadır. Tüm hatlar ve bölgesel dinamikler birlikte değerlendirildiğinde, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya bağımlılıktan bir en evvel kurtulmak istedikleri ancak bu konuda tam anlamıyla başarı sağlayamadıkları anlaşılmaktadır. 1993 yılında yakın çevre politikasını ilan eden Rusya Federasyonu, Orta Asya bölgesini bu politikanın merkezine yerleştirmiş ve yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü bölge üzerinde etkinliğini artırabilmeyi başarabilmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin terörle mücadelesine görece destek veren Rusya, ABD'nin bölgede üsler kurmasına sessiz kalmış ancak zaman içerisinde bu üslerin kapatılmasına yönelik önemli hamleler gerçekleştirmiştir. 2010 yılından sonra ise bölgede daha aktif olan Rusya bölgede meydana gelen sorunlara müdahil olmuş ve siyasi etkinliğini artırmıştır. 2021 yılında Kazakistan'da meydana gelen iç kargaşaya Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) aracılığıyla müdahale ederek asker göndermesi ise Rusya'nın bölgedeki etkinliğini bir ileri aşamaya taşımıştır. Ayrıca, bölge ülkelerinden Kazakistan'ın nüfusunun % 25'e yakınının Rus etnisiteye mensup olması, Ukrayna'da yaşananlar ile birlikte reel politiği de dikkate alan Kazakistan'ı enerji konusunda Rusya'dan bağımsız bir siyaset yürütmekten alıkoymaktadır. Dolayısıyla 2001 sonrası Rus faktörü, bölge ülkeleri açısından hem iç hem de dış politikanın önemli bir unsurunu oluşturmakta, Ruslar jeostratejik, siyasi, ekonomik ve ekolojik nedenlerle bölgeyi terk edilemez bir alan olarak

değerlendirmektedir. Bu sebeple bölgenin önündeki en önemli engelin serbest ve engelsiz bir erişimin/ulaşımın sağlanması olduğunun bilincinde olan Rusya Federasyonu, bulunduğu jeopolitik konumun avantajını kullanmaktan çekinmemektedir.

2.2.3.3. Hazar Havzası

Dünyanın en büyük iç su kütlesi olarak bilinen Hazar Havzası, denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan bir tuzlu su kütlesidir. Kış ayları haricinde ana ulaşım güzergâhı olan Hazar Denizi'nin, en önemli limanları Krasnovodsk (Türkmenistan), Bakü (Azerbaycan), Astrakhan (Rusya), Kurık (Kazakistan) ve Bender Şah (İran) olup; ayrıca Bakü, Krasnovodsk ve Astrakhan limanları arasında demiryolu bağlantısı bulunmaktadır.

Açık denize çıkışı olmayan Hazar'ı Kuzey Denizi ve diğer üreticilerden farklı kılan özellik, ürettiği doğalgaz ve petrolü dünya pazarlarına ulaştırmada karşılaştığı zorluktur. Bu zorluğun altında yatan iki neden bulunmaktadır. Bunlardan biri coğrafi esaslara dayanırken diğeri tarihsel nedenlere dayanmaktadır. Jeopolitik konum itibarıyla deniz ya da okyanuslarla direkt bağlantısı bulunmayan Hazar suları, periyodik olarak kış aylarında donmakta ve bu durum açık deniz projelerinin maliyetini arttırmaktadır. Havza ülkelerinin yaşadığı bir diğer zorluk ise bölgede bulunan enerji nakil hatlarının temelde Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi çerçevesinde cumhuriyetler arası işbölümüne göre düzenlenmiş olmasıdır. Öyle ki hatlar, birliğin stratejik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlanmış ve inşa edilmiştir (Öğütçü, 2005: 269). Plan dâhilinde tüm petrol ve doğalgaz iletim hatları Rusya'dan geçecek şekilde tasarlanmış, adeta Rusya'nın denetimine tabi kılınmıştır. Tasarlanan bu düzenin sıkıntısı birlik dağıldıktan sonra gün yüzüne çıkmış, bağımsızlığını kazanan devletler Rusya'nın tekelinde bulunan mevcut ulaşım sistemlerine bağımlılıktan tam manasıyla kurtulamamışlardır.

SSCB'nin dağılmasından sonra, mevcut düzeni değiştirmek isteyen bölge ülkeleri tarafından Hazar sahalarında üretilecek hidrokarbonlar Rusya'nın dışında başka güzergâhlar geliştirilerek dünya pazarlarına ulaştırılmaya çalışılmıştır. 1990'ların başında başlayan bu çalışmalar ile alternatif boru hattı güzergâhları oluşturulmak istenmiştir (Aydın, 2005: 141). Diğer taşıma metotlarından ziyade boru hattının tercih edilmesinin nedeni ise bölgenin fiziki yapısından kaynaklanmıştır. Çünkü bu taşıma türü, ilk yatırım maliyeti yüksek olmasına rağmen diğerlerine göre hem daha güvenilir hem de çok yüksek miktarda ürün taşıma imkânına sahiptir. Dolayısıyla bölge ülkelerinin deniz taşımacılığına elverişli yapısı olmadığından petrol ve doğalgaz taşımacılığında en makul taşıma türü boru hatlarıdır. Açık denize çıkışı olmamanın eksikliği içerisindeki bu ülkelerin boru hatları meselesi üzerine odaklanmaları ise beraberinde yeni sorunlar ve tartışmaları getirmiştir. Başka bir deyişle günümüzde Hazar bölgesi konusundaki tartışmalar, enerji kaynaklarının

paylaşımıyla ilgili olduğu kadar, enerjinin hangi yolla ya da yollarla dünya pazarlarına ulaştırılacağıyla da yakından alakalıdır.

Boru hatları konusunun politik, ekonomik ve jeopolitik bir konu olması ise yaşanan tartışmaların dozunu arttırmakta ve sorunların çözümünü daha da güçleştirmektedir. Ortaya enerji kaynaklarının çıkarımı meselesinde olduğu gibi yeni bir rekabet durumu çıkmakta fakat bu kez rekabete yeni aktörler de dâhil olmaktadır. Bir yanda İran-ABD ya da Türkiye-İran ile Rusya-ABD ya da Rusya-Türkiye arasında bir çekişme gözlemlenirken, diğer yanda çok uluslu firmalar arasında karmaşık etmenlere dayanan bir rekabet durumu yaşanmaktadır. Burada devletler stratejik pozisyonlarını kuvvetlendirmeye çabalarken, çok uluslu firmalar ekonomik çıkarlarını gözetmektedirler. Rekabetin aktörleri tarafından bölgedeki enerji koridorunu kontrol etmek, bölgedeki enerjiyi kontrol etmek anlamına geldiği için bütün aktörler, bölgedeki boru hatlarının kontrolünü ele geçirmek için yoğun bir çaba sarf etmektedirler.

Hazar Havzası'nın paylaşılamayan zengin hidrokarbon rezervlerinin çıkartılıp uluslararası enerji piyasalarına ulaştırılması meselesi 30 yılı aşkın bir süredir dünya kamuoyunun merakla ve dikkatle takip ettiği bir mesele olarak gündemdeki yerini korumaktadır (Yüce, 2006: 311). Meselenin temelinde hem bölge içi hem de bölge dışı devletlerin Rusya'nın kontrolünde bulunan iletim hatlarını çeşitlendirmek istemeleri yatmaktadır.

Bağımsızlık sonrası, pazar alanlarına ulaşmak için deniz bağlantısından yoksun kıyıdaş ülkelerin dört alternatifi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki güneyde Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan yoluyla Hint Okyanusu'na, ikincisi Hazar Denizi'nin kuzeyinden Rusya aracılığıyla Atlantik ve Avrupa'ya, üçüncüsü Çin aracılığı ile Pasifik'e, sonuncusu ise Hazar Denizi'nin güney ve güneydoğusundan Türkiye ve İran aracılığıyla Akdeniz'e açılmaktı (Davutoğlu, 2011: 182). Ancak bugün geline nokta Rusya'yı merkez kılan Sovyet taşıma sistemi geçerliliğini büyük ölçüde halen korumakta, gerek petrol gerekse doğalgaz taşımacılığında Rusya'nın kontrolü altındaki boru hatları ve limanlar önemini sürdürmektedir (Loskot, 2003: 12). Rusya'nın istemediği herhangi bir güzergâh projesi söz konusu olduğunda ise Rusya ciddi tepkiler göstermekte ve yürütülen projelerin hayata geçirilmesine engel olmaya çalışmaktadır.

Tablo 10: Hazar’da Başlıca Petrol ve Doğalgaz İhracat Rotaları

Hedef (Kaynak)	Boru Hattı	Durum	Tahmini Kapasite	Transit Rota (Başlangıç-Hedef)	Başlıca Kaynak Alanları	Sahip
Avrupa (Petrol)	Bakü-Tiflis Ceyhan (BTC)	İşletme	1.000.000 varil/gün	Kazakistan Azerbaycan-Gürcistan Türkiye	Azeri Çıralı Güneşli, Şah Deniz, Tengiz	BTC Pipeline Co. (BP, AzBTC, MOL, ENI, Equinor, TPAO, ITOCHU, INPEX, ExxonMobil, ONGC (BTC) Limited)
Avrupa (Petrol)	Kazakistan Hazar Ulaşım Sistemi (KCTS)	Önerilen	İçinde 300.000 varil/gün 800.000 varil/güne genişletmek	Kazakistan Azerbaycan	Kashagan	Gazprom, Türkmengaz, Uzbektransgaz
Avrupa (Petrol)	Bakü-Novorossiysk (Kuzey Rotası İhracat Boru Hattı)	İşletme	100,000 varil/gün	Azerbaycan-Rusya	Sangaçal	Transneft
Avrupa (Petrol)	Bakü-Supsa	İşletme	100,000 varil/gün	Azerbaycan-Gürcistan	Azeri Çıralı Güneşli	BP
Avrupa (Doğalgaz)	Bakü-Tiflis Erzurum (BTE, Güney Kafkasya Boru Hattı)	İşletme	280 Bcf	Azerbaycan-Gürcistan Türkiye	Şah Deniz	BP, Statoil, SOCAR, Lukoil, Naftiran Intertrade, TPAO
Avrupa (Doğalgaz)	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)	İşletme	16.000.000 m ³ /yıl	Azerbaycan-Türkiye	Şah Deniz 2	SOCAR, BOTAŞ, BP
Avrupa (Doğalgaz)	Mavi Akım	İşletme	16.000.000 m ³ /yıl	Azerbaycan-Rusya-Türkiye	Şah Deniz 1	Blue Stream Pipeline Company B.V.(Gazprom, ENI)

Kaynak: EIA, BP, ENI, Chevron, IHS Edin, Platts, Dragon Oil, 2021.

Hazar Havzası petrol ve doğalgaz iletim hatları incelendiğinde (Bkz. Tablo 10) bölgede başlıca 7 tane hat bulunduğu, bunlardan 4’ünün petrol diğerlerinin doğalgaz hattı olduğu görülmektedir. Hedef noktalar baz alındığında bölgede bulunan iletim hatlarının genellikle Avrupa’ya enerji sevkiyatı için tasarlandıkları görülmektedir. Öte yandan bu hatlardan KCTS’nin henüz öneri aşamasında olduğunu belirtmekte fayda görülmektedir. Diğer hatların işletme durumunda oldukları bilinmekle birlikte bu hatlardan yalnızca BTC’nin birden fazla yataktan beslenen bir transit hat olduğu dikkat çekmektedir.

Transit rotalar incelendiğinde; Avrupa’ya ihraç edilen enerji kaynağı iletim hatlarının genellikle Rusya, Gürcistan ve Türkiye toprakları olmak üzere üç rota üzerinden geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla bu üç güzergâh ülkeden yalnızca biri havzaya kıyıdaş kaynak sahibi bir ülke olup diğerleri transit ülke konumundadır. Ayrıca Avrupa pazarına iletilen hatların kaynak merkezleri incelendiğinde, içerisinde birinde (BTC) Kazakistan’la ortak olmakla birlikte, toplam

5 iletim hattında Azerbaycan yataklarının²², 2 iletim hattında da Kazakistan yataklarının başlangıç noktası olduğu görülmektedir. Fakat iki ülkenin de ortak bir boru hattına kaynaklık ettiği bilinmektedir ki bu hat BTC'dir. Öte yandan tabloda belirtilen hatlardan yalnızca 2 tanesinin (Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa) tek bir şirket tarafından inşa edildiği diğerlerinde birden çok şirketin hissedar olduğu görülmektedir. Toplam 7 projenin 6 tanesinde havzaya kıyıdaş ülkelerden şirketlerin hissedar olduğu ve bunların içerisinde en çok Rus şirketin bulunduğu incelenmektedir. Bütün hatların içerisinde kıyıdaş ülkelerden hiç birinin hissedarlığı bulunmayan ve tek başına projenin işletmesine sahip olan şirket ise Bakü-Supsa hattını işleten BP'dir. Tabloda dikkat çeken bir diğer husus ise boru hatlarında söz sahibi toplam 19 firma içerisinde 8 tanesinin kıyıdaş ülkelerden firmalar (Azerbaycan-Socar, AzBTC; Rusya-Transneft, Lukoil, Gazprom; Türkmenistan-Turkmengaz; Özbekistan-Uzbekgaz; İran-Natiran) olduğu diğerlerinin bölge dışı ülkelerin firmaları olduğudur. Bu firmaların menşei oldukları ülkeler incelendiğinde bunların; İtalya (ENI), Japonya (Itochu ve Inpex), Türkiye (BOTAŞ, TPAO), Birleşik Krallık (BP), Norveç (Statoil ve Equinor), Macaristan (MOL), ABD (ExxonMobil) ve Hindistan (ONGC) oldukları anlaşılmaktadır. Bu veri bölgedeki rekabeti göstermesi açısından önemlidir.

Havza'daki hatlardan bazıları bölge güvenliği açısından sorun teşkil etmekte ve rekabete konu olabilmektedir. Bölgede üzerinde rekabet yaşanan en önemli hat, dünyanın en uzun hatlarından biri olan BTC boru hattıdır. BTC boru hattı Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) tarafından sunulan üç petrol iletim projesinden²³ biridir. 1768 km (1.099 mil) ve 2.9 milyar dolarlık bir yatırım olduğu bilinen BTC projesi, Azerbaycan'ın Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden gelen ham petrolü doğu-güney batı istikametinde Tiflis ve Erzurum üzerinden Ceyhan deniz terminaline taşıyan boru hattıdır. Buraya kadar boru hatları vasıtasıyla getirilen petrolün Ceyhan'dan tankerlerle Türkiye ve AB ülkelerine iletimi sağlanmaktadır (Caspian Business Report, 1997). Günlük bir milyon varil ham petrol pompalandığı ve taşıma kapasitesinin yılda 50 milyon olduğu bilinen hattın inşasına, Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan Başkanları ile ABD Başkanı Clinton'ın da katılımıyla Kasım 1999 tarihli AGİT Zirvesi'nde karar verilmiştir. 2006 yılında tamamlanan proje ile söz konusu tarihten itibaren 3,2 milyar varilden fazla ham petrol taşınmıştır (BP, 2021; BOTAŞ, 2021). Öte yandan hattın fizibilitesi, Azerbaycan ve Kazakistan'ın Haziran 2006'da Kazak petrolünü BTC boru hattına bağlamak üzere bir Geçiş Antlaşması imzalamalarıyla genişletilmiştir. Ayrıca 2006 Haziran ayında, Kazakistan ve Azerbaycan arasında yapılan bir diğer mutabakata göre de Kazakistan'ın Kashagan bölgesinden çıkarılan petrolün, inşa edilecek bir boru hattıyla doğrudan BTC hattına bağlanma kararı alınmıştır.

KCTS olarak adlandırılan bu hat, iki devlet arasında bir anlaşmaya varılmışsa da, öneri aşamasındaki bir proje olarak varlığını 2006 yılından beri sürdürmektedir. Diğer yandan aynı yıl

²² Azerbaycan'da tamamlanmış transit projeler sadece offshore yataklarından oluşmaktadır.

²³ Diğerleri Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk hatları olup bu hatlar kısa dönem için öncül üretimlerin taşınmasında kullanılabilecek özellikte olup BTC gibi ana hat karakteri taşımamaktadır.

anlaşmaya varılan KCTS projesinin aksine Geçiş Antlaşması projesi hayata geçirilmiş, Ekim 2008 itibarı ile BTC boru hattına akan petrol miktarında artış yaşanmıştır (Yılmaz, 2012: 165). Fakat BTC'nin açılmasıyla zaten kaynak miktarları azalmış olan Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossisk hatları, Geçiş Antlaşması da imzalanınca bu durumdan ciddi oranda etkilenmiştir. Ayrıca bu proje, Rusya'nın Kafkas petrolünün sevkiyatı üzerindeki nüfuzunu da sınırlamıştır. Bahse konu sorunu yaşayacağının farkında olan Rusya ise başından itibaren hattın oluşturulmasını istememiş, hatta Tabloda da görüldüğü üzere hiçbir Rus firması bu projede yer almamıştır. Rusya, Bakü ile Novorossisk limanı arasında zaten bir hat bulunduğunu, üstelik bu hattın da hem ucuz hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirilecek tek alternatif olduğunu ileri sürmüştür. Rusya'nın iddialarına göre Bakü'den pompalanan petrol Rusya'nın Novorossisk limanına iletilecek buradan ise tankerlere yüklenip boğazlardan geçerek dünya pazarlarına ulaştırılacaktı. Fakat Türkiye, boğazlardaki tanker trafiğinin artması nedeniyle ortaya çıkacak sıkıntıların çevresel ve stratejik gerçeklerle kabul edilemez olduğunu ileri sürmüş ve buna bölge ülkelerini de ikna etmiştir (Gül, 1995: 16).

Rusya'nın siyasi baskılarına rağmen Bölge ülkeleri Türkiye yanlısı duruşlarını değiştirmemişlerdir. Öyle ki projenin temel özelliği Rusya'yı taşıma sisteminin dışında bırakarak Azerbaycan petrolünü Akdeniz'e ulaştırma fikrinden hareketle geliştirilmiştir. Azerbaycan'ın ilk adım olarak değerlendirildiği projenin ikinci adımıdaki hedefleri ise Kazakistan'dan ya da daha düşük bir ihtimal olmakla beraber Türkmenistan'dan uzatılacak bir Trans-Hazar boru hattıyla iki üretici devletin Rusya'nın güdümünden kurtarılması olmuştur. Geline nokta hattın sorunsuz bir şekilde inşa edilmesi, ardından Kazakistan kaynaklarının da 2008 yılı itibarıyla bu hatta bağlanması proje hedeflerine ulaşıldığını göstermiştir (Karagiannis, 1998: 3). Böylelikle ABD, AB, İsrail, Türkiye ve Akdeniz ülkeleri ile bölge ülkelerinin de ısrarcı tutumları neticesinde inşa edilen BTC ile Hazar petrolünün dünya enerji pazarlarına ulaştırılmasına yönelik diğer ihracat alternatiflerini de çeşitlendirme imkânı doğmuştur. Daha da önemlisi Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine ve süreklilik kazanmasına yardımcı olan proje, Hazar Havzası devletlerinin hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına iletilmesinde tek bir ülkeye bağımlılıktan kurtulmalarını sağlamıştır. Ancak hattın inşasının Batılı ülkelerin desteğiyle gerçekleştirilmiş olması bölgeyi yaşamsal çıkar alanı olarak değerlendiren Rusya ve jeopolitik olarak Batı karşıtı duruş sergileyen İran'ı rahatsız etmektedir.

İran, BTC'nin ekonomik açıdan kârlı olmadığını ve siyasi bir tercih olduğunu belirtmiştir. İran'ın bu savının altında yatan neden ise hattın proje aşamasında (Azerbaycan-İran-Nahçıvan-Türkiye olmak üzere) daha kârlı olan İran topraklarından da geçmek üzere gündeme geldiği lakin daha sonra bu rotanın ABD'nin yanı sıra petrol şirketlerinin de uygun görmemesi neticesinde iptal edilmesi olmuştur (Aras, 2001: 101). BTC projesinin gerçekleştirilmesinde, önemli rol oynayan ABD, Rusya ve onun müttefiki İran'ı Hazar Havzası'nın dışında tutmayı amaçlamıştır. ABD, hattın bir NATO ülkesi olan Türkiye'den geçmesini sağlayarak hem hattın nakil yolunu Avrupa'ya çevirmiş, hem de Türkiye'nin bölgesel konumunu güçlendirmiştir.

Havzadan iletimi sağlanan ve benzer sorunların yaşandığı bir diğer hat BTE olup bu hattın da inşasına BTC ile birlikte 1999 tarihli AGİT Zirvesi'nde karar verilmiştir (Yılmaz, 2012: 165). Bir doğalgaz iletim hattı olduğu bilinen BTE ile Şah Deniz'de üretilen gaz Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. AB ülkelerinin enerji arz güvenliği için bu güzergâh, hem transit yolların hem de kaynakların çeşitlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Aralık 2006'da inşası tamamlanan BTE, 3 Temmuz 2007'de faaliyete geçmiştir (BOTAŞ, 2021). 2007 yılından itibaren Azerbaycan gazını Rusya'yı bypass ederek önce Türkiye'ye sonra da Avrupa'ya taşıyan bu hat, tıpkı BTC gibi Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Projenin oluşturulmasına temel oluşturan argüman, Havza ülkelerinden Azerbaycan gazının tek bir rotadan iletilmesinin engellenmesi olup böylelikle bölgede demokrasi ve pazar ekonomisinin gelişimine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanında güvenlik sorunu haline dönüşen bir diğer hat ise Azerbaycan petrolünün Gürcistan'a taşındığı Bakü-Supsa hattıdır. Nisan 1999 yılında kullanıma başlanan 829 km'lik (518 mil) hat ile Azeri Çıralı Güneşli sahasından üretilen petrol, doğu-batı istikametinde ilerlemekte ve Supsa terminaline geldiğinde tankerlere yüklenerek İstanbul Boğazı'ndan dünya pazarlarına iletilmektedir (BP, 2021). BTC'nin açılması ile birlikte hattın taşınan kaynak miktarında azalma olmasına rağmen bu hat Rusya açısından önemini halen korumaktadır. Bakü-Supsa, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin, Moskova'nın kontrolünden uzaklaşmaya yönelik atmış oldukları büyük adımlardan biridir. Aliyev'in dış politika danışmanı Vefa GULİZA "Bu boru hattı ekonomik olarak çok önemlidir; ama siyasi açıdan daha önemlidir. Biz ilk defa Batı'ya direkt çıkma fırsatına sahip olduk" söylemiyle hattın siyasi açıdan önemine vurgu yapmıştır. Bu ve benzer açıklamalar SSCB döneminde bütün hatların Rusya merkezli planlanması ve Rusya'dan geçmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak hegemonyal girişimlerini SSCB dağıldıktan sonra da devam ettiren Rusya bölgede kendi menfaatleri dışında gerçekleşen her olaya doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etmekte ve enerji krizleri yaşanmasına sebebiyet vermektedir. 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan Güney Osetya savaşında BP'nin savaş nedeniyle hattı geçici olarak kullanıma kapatması, dahası boru hattının buradaki bölümünü Rusya'nın kendi kontrolüne geçirdiğine dair çeşitli görüşlerin bulunması yaşanan enerji krizine verilebilecek örneklerdendir. Burada BP'nin hattı kapatma kararından ziyade Rusya'nın Güney Osetya'da bulunan boru hatlarına ilişkin işgalci tutumu ise uluslararası politikada daha vahim bir durum olarak karşılanmıştır. Çünkü Gürcistan'ın uyarılarına karşın Güney Osetya'da ısrarcı tutumunu sürdüren Rusya, yaptığı hamle ile hem hattın güvenliğini hem de bu hattın ithalat yapan başta Gürcistan olmak üzere birçok devletin arz güvenliğini tehdit etmiştir (BBC, 2015). Dahası bu tehdit durumu Gürcistan ile birlikte tedarikçi Azerbaycan'ı da olumsuz etkilemiştir.

Rusya'nın Gürcistan'ın NATO'ya katılma ihtimalini bir tehdit olarak görmesi ve bölgeye yönelik politikalarını bu minvalde şekillendirerek Gürcistan'a yönelik düşmanca tavırlar sergilemesi bölgede enerji güvenliğine yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır (German ve Bloch, 2006: 2). Dolayısıyla jeostratejik açıdan önemli bir noktada yer alan Gürcistan'ın istikrarlı

bir yapıya kavuşturulması enerji kaynaklarının nakli çerçevesinde değerlendirildiğinde hem tüketici Batılı devletler hem de Azerbaycan gibi üretici devletler açısından oldukça önemlidir. Başka bir deyişle 2008 Ağustos Savaşı'nda görüldüğü üzere uluslararası projelerde kilit bir ülke olan Gürcistan'ın siyasi istikrarı ya da istikrarsızlığı küresel bir etki yaratmaktadır (Kasım, 2009: 226). Çünkü Bakü-Supsa hattı Bakü-Novorossiysk hattına da bir alternatif olarak düşünülmektedir. Hattın alternatif bir güzergâh olarak addedilmesinin nedenini ise Bakü-Novorossiysk hattında yaşanan güvenlik sorunları oluşturmaktadır. Bakü-Supsa'dan sonra Bakü-Novorossiysk hattıyla ilgili güvenlik sorunları da bölge açısından önem arz etmektedir.

Bakü-Novorossiysk, Bakü'de bulunan Sangaçal terminalinden Rusya'nın Novorossiysk terminaline uzanan doğu-kuzey batı istikametindeki petrol boru hattıdır. Avrupalı devletlerin enerji açığını kapatan hatlardan bir diğeri olan bu iletim sisteminde Novorossiysk'e pompalanan petrol, Bakü-Supsa'da olduğu gibi, buradan tankerlere yüklenip Türk Boğazlarını geçerek dünya piyasalarına ulaştırılmaktadır. İşletmesi Rus firması Transneft tarafından yapılan hat, Ekim 1996 tarihinden itibaren kullanıma geçen 1.330 km'lik bir transittir (SOCAR, 2021). Hattın bir güvenlik sorunu haline dönüşmesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bakü-Supsa ve diğer hatlarda olduğu gibi petrolün tankerler kullanılmak suretiyle taşınmasıdır. Bu şekilde boğazlardan taşınan petrol tankerleri hem boğaz trafiğini olumsuz yönde etkileyerek bir yoğunluk yaşanmasına ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olmakta hem de çevresel felaket yaşanma ihtimalini arttırmaktadır. Tanker trafiğinin ardından yaşanan bir diğer sorun ise iletim sisteminin Rusya'nın sorunlu bölgesi olan Çeçenistan'dan geçmesidir.

Çeçenistan, Kuzey Kafkasya bölgesinde bulunan Rusya Federasyonu'na bağlı Federal bir cumhuriyet olup Çeçen halkının Ruslarla mücadelesi Rusların stratejik olarak gördükleri Kuzey Kafkasya topraklarına hâkim olmak istemesiyle başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Geçen süre zarfında 1994 ve 1999 yıllarında 1. ve 2. Çeçen Savaşları olmak üzere iki kez savaş ve birçok kez çatışmaya şahit olunmuştur. SSCB'nin dağılması ve akabinde birlik yönetimindeki devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi Çeçenleri de harekete geçirmiş ve Çeçen halkı bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Yaşanan savaşlarda Ruslardan daha fazla zarar gören Çeçenler ciddi kayıplar vermiştir. Nüfuslarının önemli bir oranı ya hayatını kaybetmiş ya da ülkesini terk etmek zorunda kalmış/bırakılmıştır (Budak ve Ermağan, 2018: 185). Yaşadığı zorlukları atlatamayan Çeçen halkının günden güne Rus karşıtlığı artmış, verdiği kayıplara rağmen bağımsızlık talebinde bir azalma yaşanmamıştır. Mevcut durum baz alındığında, Bakü-Novorossisk petrol boru hattının geçtiği Grozny'i de içine alan bir sahada bağımsızlık talebinde bulunan Çeçenler, bunu elde edemeyince çeşitli yöntemlere başvurumaktadırlar. Bunlardan en önemlisi Bakü-Novorossisk'in içerisinde bulunduğu iletim hatları olup boru hatlarını bir koz olarak kullanan Çeçenler, belli aralıklarla söz konusu hatlara korsanlık tehdidinde bulunmaktadır. Örneğin, Haziran 1999'da Rusya'nın Yakıt ve Enerji Bakanı Viktor Kalyuzhny tarafından, Bakü-Novorossiysk boru hattının, Çeçen kısmındaki tarafında sürekli kesintilerin yaşandığına ve boru hattının bu kısmının

kapatılması gerektiğine dair bir fikir beyan edilmiştir. Ayrıca aynı açıklamada Çeçen Transneft tarafından yönetilen kısımda yaklaşık yirmi tane yasadışı musluğun da bulunduğu belirtilmiştir (Klasson ve Useinov, 1999: 16). Rus makamları yaşanan olaylar neticesinde, hattan taşınan petrolün Dağıstan üzerinden ayrı bir hat inşa edilerek taşınması için de görüşler ortaya koymuşlar fakat bunu da gerçekleştirememişlerdir. Bölgedeki riskli durum devam etmektedir. Çeçenler, Rusya'nın ulusal güvenliğine zarar vermek adına boru hatlarına ve istasyonlara belli aralıklarla korsanlık tehdidinde bulunarak enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Yaşanan olumsuzluklar ise yalnız Rusya'yı değil Azerbaycan'ı ve tüm paydaşları doğrudan etkilemektedir.

Bakü-Novorossiysk boru hattının ardından bölgede sorun haline dönüşen bir diğer hat TANAP olup bu hat, SCP ve TAP ile birleşerek Güney Doğalgaz Koridorunu oluşturmaktadır. Yıllık 16 milyar m³'lük bir gaz taşıma kapasitesi ile oluşturulan TANAP projesinin amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 gaz sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. Hattın Avrupa'ya taşınmasında izlenen güzergâhta, öncelikle Ardahan ilinde başlayan transitin Edirne'de sonlandırılması daha sonra da buradan TAP'ye bağlanması planlanmıştır. 1850 km uzunluğunda olan TANAP, 2018 yılında kullanıma açılmıştır. Türkiye ve Avrupa doğalgaz pazarına arz güvenliği ve çeşitliliği sağlayan hat, "Rus olmayan gazın Rus olmayan yollardan Avrupa'ya geçirilmesi" fikrinin ideal tezahürü olarak kabul edilmiştir (TANAP, 2018). Dolayısıyla hem müttefikler hem de ABD tarafından projenin, Rusya karşısındaki enerji güvenliği açısından ciddi bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (Kalehsar, 2020: 208).

NABUCCO projesinin iptal olması üzerine inşa edilen TANAP ile AB ve ABD arz çeşitliliğinde arzulanan hedefe başarıyla ulaşmış ve en önemli stratejik projelerinden birini Rusya'ya rağmen hayata geçirmişlerdir. TANAP üzerinden Avrupa'ya taşınan gaz her ne kadar Rusya'nın ihracatına oranla daha az miktarda olsa da, Rusya duyduğu rahatsızlığı belirtmekten çekinmeyerek hattın inşasında hiçbir Rus firması yer almamıştır. Bu kapsamda özelde TANAP genelde ise Güney Gaz Koridoru'na alternatif bir çözüm üretmekte gecikmeyen Rusya, Güney Akım Projesi ile tekrar gündeme gelmeye çalışmıştır (Taştan, 2013). Ancak Güney Akım projesi de AB ülkeleri tarafından kabul görmemiş bunun üzerine Türk Akımı ve Tesla doğalgaz boru hattı gibi projeler öne sürülmüştür. Bunlardan Türk Akımı projesi 2019 yılında inşası tamamlanarak kullanıma açılırken; Tesla projesinin inşasına henüz başlanmamıştır.

Rusya ile birlikte TANAP projesinde önemli bir sorun da Ermenistan kaynaklıdır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ meselesi yüzünden yaşanan gerginlik durumu daha öncede belirtildiği üzere hem enerji kaynaklarının üretim aşamasını hem de transit aşamasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yakın tarihteki en belirgin örneği 2020 yılında İkinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan olaylarda Ermenistan'ın Azerbaycan'a bağlı Tovuz iline saldırarak buradan geçen TANAP'ın başlangıcı olan BTE ile BTC boru hattının güvenliğini

tehlikeye atmasıdır. İki ülke arasında yaşanan gerginliğin hala devam ettiği bilinmekle birlikte, gerginliğin yaşanması Türkiye başta olmak üzere bu hattan beslenen birçok devleti endişeye sevk etmiştir. Bu örnek açıkça göstermiştir ki bir hat başka bir ülkenin topraklarından geçmese dahi sınır komşusu olan bir devlet tarafından tehdide açık olabilmektedir.

TANAP projesinin ardından bölgede güvenlik sorunu yaşanmasına neden olan bir diğer hat, Türkiye ve Rusya arasında 15 Aralık 1997 yılında imzalanan antlaşmaya göre inşa edilen Mavi Akım olup bu hat 2003 yılında kullanıma açılmıştır (BOTAŞ, 2021). Rus doğalgazını üçüncü ülkeleri atlayarak Karadeniz üzerinden Türkiye'ye ulaştırmak için tasarlanan hat, yılda 16 milyar m³'lük bir gaz sevkiyatı yapmak üzere oluşturulmuştur. Hattın toplam uzunluğunun 1.213 km olduğu ve 2150 metre ile dünyada denizin en fazla derinliğinden geçen hattın Mavi Akım olduğu bilinmektedir (Gazprom, 2021). Hattın proje aşamasında ortaya konan bir şart oldukça dikkat çekici olup bu “take or pay” şartıdır. Şarta göre, “eğer gelecekte Türkiye ihtiyacı olmadığı için Rusya’dan herhangi bir yılda önceden tarafların onayladığı miktardan daha az doğalgaz alırsa gazın tamamının parasını ödemek zorundadır” (SOCAR, 2021). Söz konusu şart itibarıyla birçok eleştiriye maruz kalan proje, diğer taraftan da Türkmenistan tarafından uygun görülmemiştir. Çünkü bahsi geçen dönemde bir yandan Azerbaycan’ın Türkmenistan gazına rakip olarak ortaya çıkması diğer yandan Türkiye’nin Rusya, Azerbaycan ve İran’la doğalgaz alım antlaşmalarını ardı ardına yapması, Türkmenistan’ı yalnızlığa itmiş ve ülke, Rusya ile olan ilişkilerini yeniden yapılandırırken, kısa vadede İran’ı, uzun vadede ise Çin’i göz önünde bulunduran yeni projeler geliştirmek durumunda kalmıştır (Bilgin, 2005: 320). Dahası Türkiye’nin acil doğalgaz ihtiyacı nedeniyle Mavi Akım projesine öncelik vermesi Türkmenistan üzerinde bir güven sorunu yaratmıştır. Keza Türkmenistan, yılda 20 milyar m³'lük doğalgazını, uluslararası fiyatın üçte biri civarında olan bir fiyatla Rusya'ya satmak zorunda kalmıştır (Gazel, 2003: 39). Böylece Rusya, var olan ihraç yolları tekeline tamamen güçlendirmiş ve bölgedeki en önemli rakiplerinden olan Türkmenistan’ın gazını ucuz bir fiyatla kendi kontrolüne almış ve üstelik kendi gazı gibi Türkiye’ye satmaya başlamıştır. Antlaşmayla avantajlı konuma gelen Rusya, Hazar Havzası’ndaki etkinliğini de artırmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde enerjinin siyasi ve teknik açıdan güvence altına alınması hem ülke içi talebin karşılanması hem de ihraç edenler açısından son derece önemlidir (Gumpel, 1998: 27). Bu önem Hazar Havzası’nda daha belirgin hale gelmekte, havzada gerçekleşen enerji politikası, diğer bölgelerden farklılık arz etmektedir. Çünkü bölgede enerji güvenliğini etkileyen pek çok unsur bulunmakta bu unsurlar ise boru hatlarının güvenliği meselesini doğrudan etkilemektedir. Yukarıda sıralanan iletim hatlarından da anlaşılacağı üzere enerji güvenliğini etkileyen unsurlar genel itibarıyla şunlardan oluşmaktadır:

- Hazar rezervlerinin hem cazip pazarlardan uzakta olması, hem de açık denizle bağlantısının olmaması nedeniyle komşu ülkelerin (özellikle Rusya) mevcut ulaşım sistemlerine bağımlı olması,

- Rusya'nın enerjiyi dış politikada siyasi bir araç olarak kullanmaya başlaması ile birlikte Hazar'ı arka bahçesi olarak görmesi,
- Hazar nezdinde Rusya'yı merkez kılan Sovyet taşıma sisteminin geçerliliğini halen koruması, gerek petrol gerekse gaz taşımacılığında Rusya'nın kontrolü altındaki boru hatları ve limanların önemini sürdürmesi (özellikle Novorossisk limanı),
- Bölgede bulunan kaynakların uluslararası pazarlara taşınması konusunda bir mücadelenin yaşanması (Rota konusunda özellikle Rusya, Türkiye, Gürcistan ve İran arasında),
- Hazar Denizi'nin periyodik olarak donan sularının açık deniz projelerinin maliyetlerini artırması ve bu durumun kıyıdaş ülkelerin bağımlılık oranını arttırması,
- Rus taşıma sistemlerinde boru hatlarının bakım ve onarım çalışmalarının yeterli düzeyde yapılmaması ve bunun üzerine hatların verimsizleşmesi ile bazı hatların sorunlu bölgelerden geçerek korsanlık tehditlerine maruz kalması (Örneğin Bakü - Novorossisk),
- Hazar'ın sıcak denizlerle doğrudan bağlantısının büyük ölçüde Novorossisk sayesinde kurulması ve bunun sonucunda Karadeniz ve boğazlarda oluşan yoğunluk ile çevresel tahribatın artması,
- Özellikle Rusya'yı etkileyen Novorossisk'de yaşanan kapasite sorunu ile Novorossisk limanının kış aylarında 3-4 ay süren kötü hava koşullarında kullanılamaması/verimsizleşmesi,
- Rusya'nın doğalgaz ve petrol ihracatında kendi üretimine öncelik verip diğer üretici ülkelerin ticaret alanını kurduğu altyapıyla SSCB ülkeleriyle sınırlandırması,
- Karadeniz üzerinden sıcak denizlere ulaşmak isteyen tankerler için tek geçiş yolunun boğazlar olması ama boğazlarında ters akıntılar, karmaşık yapı, rüzgârlara açık pozisyon ve yerleşim birimlerine çok yakın olma gibi tehlikeleri barındırması,
- Kıyıdaş ülkeler arasında Rus firmalarının bölge dinamiğindeki etkin rolü (Rusya'ya ait yaklaşık 17 tane petrol ve gaz şirketi bulunmasına rağmen diğer kıyıdaş ülkelerde firma sayısının yetersizliği),
- Rusya'nın bir yandan petrol ve doğalgaz firmalarıyla Hazar bölgesinde etkinliğini arttırmaya çalışırken, diğer yandan Azerbaycan ve Kazakistan'la başta Avrupa olmak üzere çeşitli bölgelerde pazar mücadelesi vermesi,
- Bölge dışı güçlerden mevcut boru hatlarının işletimi üzerinde ciddi oranda yabancı şirketin bulunması,
- Rusya'nın, Avrupa ve Akdeniz'e uzanmayı hedefleyen projeleri geciktirmeye ya da engellemeye çalışması (Bu durumun sebebinin sadece stratejik ya da siyasi bir politika değil, aynı zamanda kendi firmalarına bu bölgelerde etkinlik artırma adına zaman tanıma kaygısının olması),
- Bölge geliştirme projelerinde Rusya'nın büyük bir rol sahibi olması ve bunları kendi çıkarlarına göre düzenlemesi,

- Sovyet döneminden devralınan taşıma sisteminin yetersizliği ve bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak istemeleri,
- Rusya'nın boru hattı geçiş ücretlerini yüksek fiyatlardan tarifelendirilmesi,
- Yeni projelerin hayata geçirilmesiyle Rusya'nın Hazar bölgesindeki üstünlüğünün gerileyecek olması,
- Bölgenin Rusya'nın eşgüdümünden çıkma ihtimalinin bulunması,
- Havzaya kıyıdaş Sovyet cumhuriyetlerinin halen önemli mali sorunlar yaşaması ve söz konusu devletlerin boru hattı inşası konusunda ekonomik ve teknolojik açıdan yaşadığı yetersizlik (Örneğin 2004 ve 2005 yıllarında Kazakistan'da kötü malzeme, eksik bakım onarım işlemleri ve inşaa aşamasında yapılan yolsuzluklar yüzünden yaşanan 4 adet ağır patlamanın gerçekleşmesi (Gumpel, 1998: 25).
- Bölgenin zengin enerji kaynaklarının yönetilmesi hususunda, Rusya hariç, bölge ülkelerinin yaşadığı yeni bir hegemon altına girme korkusudur.

Sonuç olarak Hazar Denizi'nden çıkarılan petrol ve gaz kaynaklarının iletimi hususunda yukarıda sıralanan başlıca sorun alanları, bölgenin enerji iletim hatları konusunda yaşadığı problemlerin özeti mahiyetindedir. Yaşanan sıkıntılar enerji ihraç eden ülkeleri, enerji kaynaklarının iletimine yardımcı olan transit ülkeleri ve ithalatçı ülkelerin hepsini doğrudan etkileyen, bölgede yaşanan küresel jeopolitik rekabet göz önüne alındığında ise çözümü çok kolay olmayan meselelerdir.

2.2.4. Çevre Güvenliği Sorunları

Bölgede enerji kaynaklarının üretim, tüketim ve transiti sırasında yaşanan önemli problemlerden biri çevre kirliliği olup genellikle bu problem diğer bölgelerde olduğu gibi Avrasya bölgesinde de fazla önemslenmemektedir. Oysa ki halkın güvenliği kavramı, bireyleri sadece savaş ve benzeri silahlı çatışmalardan koruyabilmeyi değil, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı dâhil olmak üzere, tüm temel insan haklarının kullanılabilmesini ve korunabilmesini ifade eden bir anlam taşımaktadır (Algan, 2005: 361).

Genellikle ekonomik kazanımlar uğruna göz ardı edilen bu gerçeklik ise Avrasya ülkelerini bu problemle yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Enerji şirketlerinin bölgeye yoğun ilgisinin sonucunda bir yandan hidrokarbon kaynaklarının üretim miktarı artarken diğer yandan artan üretim miktarıyla eşdeğer oranda ciddi çevresel tahribatlar görülmeye başlanmıştır. Bir zamanlar bölgeye tatlı su girdisi sağlayan nehirlerin çoğu günümüzde büyük ölçüde tehlikeli atık taşıyan kaynaklara dönüşmüş, su kalitesi ve canlı kaynaklar dâhil olmak üzere ekolojik denge sarsılmıştır. Onshore yataklar üzerinden üretimi sağlanan enerji kaynakları, toprak ve tarım alanları ile burada yaşayan canlıların hayatlarını tehlikeye atmaya devam etmektedir. Öte yandan kömür, petrol ve doğalgaz

gibi enerji kaynaklarının en kirlletici kaynaklar olduğunun bilinmesinin yanı sıra oluşabilecek herhangi bir tahribatta bu kaynakların sebep olacağı yıkım adeta göz ardı edilmektedir. Devletler için öncelikli husus çıkarılan kaynaktan edinilecek ekonomik kazancın boyutu olmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde geçerli olan bu husus bir enerji bölgesi olan Avrasya ve Avrasya bölgesinde bulunan alt enerji bölgeleri için de geçerlidir. Örneğin bu alt bölgelerden biri olan Hazar Havzası'ndaki çevre kirliliğinden hem kıyıdaş ülkeler hem de şirketler sorumlu iken her iki tarafta yaşanan tahribatı üstlenmemektedir.

Kıyıdaş ülkeler özellikle SSCB sonrasında yabancı şirketlerin bölgede yoğun faaliyetlerinin sonucunda denizin kirlendiğini ileri sürerken; çok uluslu firmalar ise denizlerin zaten SSCB dağılmadan önce de kirli olduğunu belirtmektedir (Ogan, 2001: 172). Fakat her geçen gün artan arama ve geliştirme faaliyetlerinde yaşanan ivme kuşkusuz bu sorunun katlanarak artmasına kaynak teşkil etmekte, geliştirilen enerji projelerinin sonucunda ciddi çevresel tahribatlar yaşanmaktadır.

Çevresel tahribatlarda en önemli kirlleticiler doğalgazdan ziyade özellikle petrol ve petrol ürünleri olarak kabul edilmektedir. Petrol kuyuları açım aşamasında yaşanan sızıntılar denizde bulunan canlılara zarar verirken, ekosistemin de alt üst edilmesine neden olmaktadır. Yerel düzeyde oluşan herhangi bir kirlenme, atmosfer veya yeraltı sularıyla bir ülkeden diğerine kolayca taşınarak, kaynağından çok uzak bir mekânda bile çok ciddi tahribatlara neden olabilmektedir. Dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki boyutlu bir tahribatın yaşandığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki dolaylı yoldan olup ozon tabakasının incilmesi ve iklim değişikliği hususları iken ikincisi doğrudan olup havzaya dökülen nehirler vasıtasıyla tehlikeli atıkların sınır-ötesi taşınmasıdır (Algan, 2005: 358). Neticede her iki durumda da yaşanan sorunlar eğer çözüme kavuşturulmazsa (ki henüz böyle bir kesin çözüm bulunmamakta), kıyıdaş ülkelerde yaşayan popülasyonun sağlığını tehdit etmeye devam edecektir.

Hazar Havzası'nın yanı sıra Güney Kafkasya ve Orta Asya enerji bölgelerinde de benzer sorunlar yaşanmaktadır. Bölge ülkelerinden örneğin Azerbaycan ve Kazakistan'da maden işletmelerinin neden olduğu sızıntı sonucu meydana gelen su ve toprak kirliliği yaşanan sorunlardan yalnızca birkaçıdır (UNDP, UNEP, OSCE, 2004: 14-15). Üstelik bağımsızlıklarının ardından bu devletlerde yoğunlaşan enerji faaliyetleri düşünüldüğünde, Güney Kafkasya ve Orta Asya devletlerinden hammadde çekiminin üç kat arttığı ve bu artışla çevresel tahribatın da giderek artış gösterdiği ileri sürülmektedir. Doğadan bu şekilde ve oranda hammadde çekimi, toprağın taşıma ve kendini yenileyebilme kapasitesinin üzerinde yıkımı beraberinde getirmektedir (Uğurlu, 2012: 305). Dolayısıyla Azerbaycan başta olmak üzere bölge ülkeleri yeni petrol ve gaz üretim ve transit aşamalarında ekosistemsel tahribattan hava kirliliğine birçok alanda çevre sorunlarıyla baş etmek zorunda kalmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AVRASYA'DA ENERJİ BÖLGESELÇİLİĞİ: ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ AMPİRİK VAKA ANALİZLERİ

Bölgeselcilik, aynı bölgede bulunan devletler arasında ortak sorunların çözümünü hedefleyen çeşitli işbirliği platformları olarak geliştirilen ve kökeni çok eskiye dayanan bir yaklaşım olarak günümüzde de önemini korumaktadır. Temeli bölgesel sorunların işbirliği ve barışçıl yollarla çözümü ile ortak çıkarların korunması ilkesine dayanmaktadır. Devletler, bölgeselcilik faaliyetlerinde uluslararası örgütleri ortak sorunlarının çözümünde önemli platformlar olarak görmekte, genel ve spesifik amaçlı olarak birçok uluslararası örgüte üye olabilmektedirler.

Uluslararası örgütler, uluslararası hukukun süjesi (kişilik vasfı taşıyan öznesi) olarak devletler tarafından oluşturulan ve üyelerine çeşitli avantaj sağlayabilen platformlar olup (Shaw, 2008: 1282) kararların eyleme dönüştürülmesini sağlamak üzere yönetsel mekanizma hizmeti görmektedirler. Uyum alanlarının tespit edilmesini ve sorunlar ortaya çıktığında temas kurulmasını sağlamak üzere devletler arasında çok taraflı iletişim kanalları sunmaktadırlar. Ayrıca kriz durumlarında örgütler sayesinde krizin doğrudan parçası olan devletler, rahatsızlıklarını kolayca dile getirebilme imkânına sahip olmaktadır (Bennett ve Oliver, 2015: 23).

Devletler, ortak çıkarlarını ittifak halinde gerçekleştirmek amacıyla faydacı ve rasyonalist davranarak uluslararası örgütlere üye olma eğilimindedirler. Küreselleşme ile birlikte siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda oluşan karşılıklı bağımlılık yönetim ihtiyacını gerekli kılmakta ve bu durum uluslararası örgütlerin sayısının her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Farklı coğrafyalardan tüm devletlerin üyesi olabildikleri küresel uluslararası örgütlerin yanında yalnızca bir bölgede bulunan devletler arasında oluşturulmuş olan bölgesel örgütler, genel amaçlara (siyasi, sosyal, ekonomik ya da güvenlik) yönelik olarak kurulabildikleri gibi spesifik bir alanda işbirliğini hedefleyen amaçlarla da kurulabilmektedirler. Genel amaçlı ya da spesifik amaçlı farketmeksizin hemen bütün örgütlerin faaliyet alanları içerisinde enerji konusu önemi nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu durum bir enerji bölgesi olan Avrasya için de geçerli olup bölgede kurulan örgütlerin odak noktalarından birini enerji oluşturmaktadır.

SSCB'nin dağılması sonucu Avrasya bölgesinde büyük güçler arasında jeopolitik bir rekabet yaşanmaya başlamıştır. ABD'nin başını çektiği batılı güçlerin bölgede etkinlik kurma çabaları, bölgenin başat gücü olan Rusya Federasyonu'nu rahatsız etmiş ve yaşamsal çıkar alanı olarak ilan ettiği post Sovyet coğrafyada etkinliğini sürdürülebilir kılmak amacıyla uluslararası örgütlerin

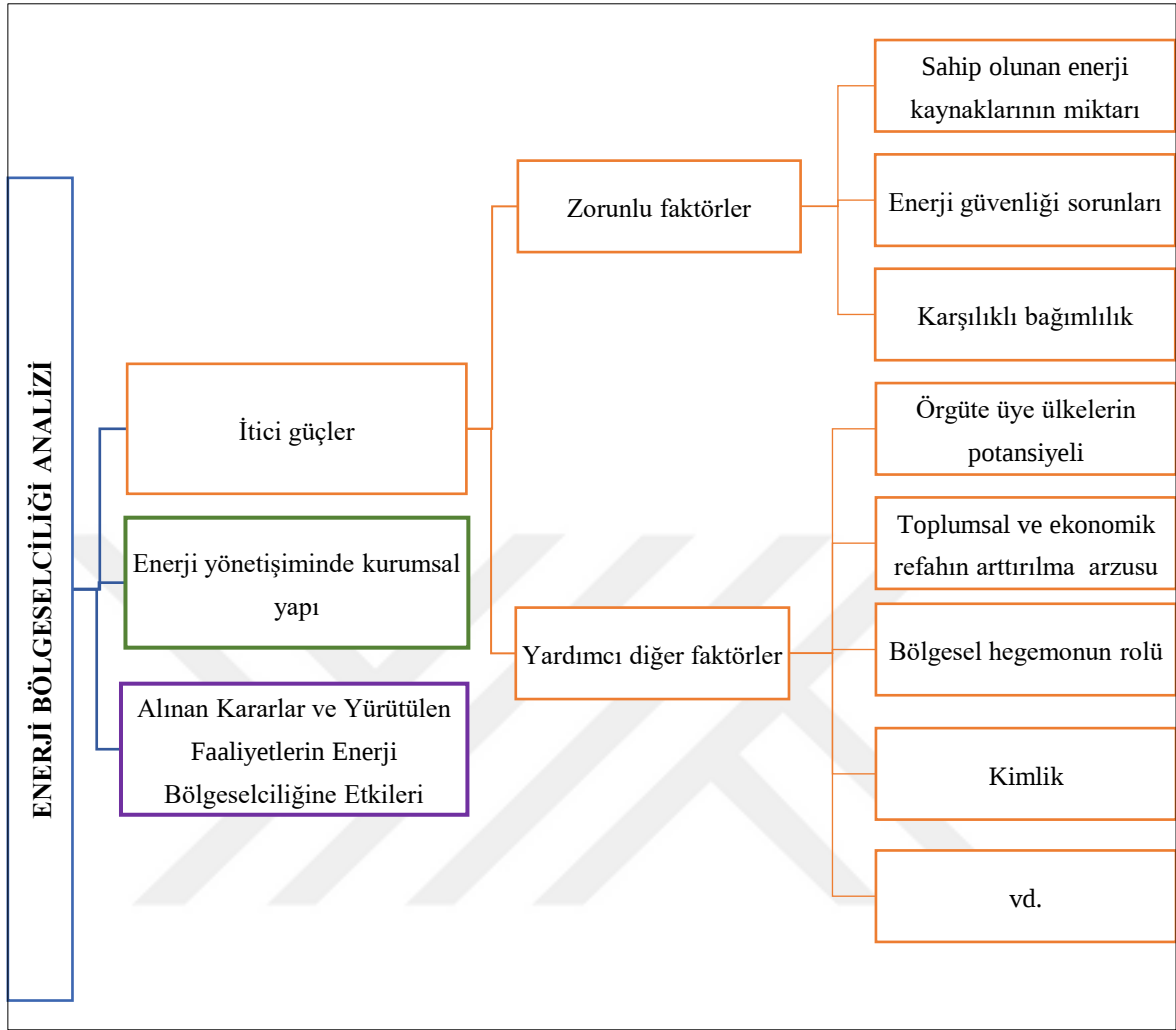
kurulmasına öncülük etmiştir. Kurulan bu örgütler aracılığıyla bölgesel sorunların dış müdahale olmaksızın bölgenin dinamikleri ile çözülebilmesi hedeflenmiştir. Kurulmuş olan örgütler bölge açısından son derece önemli bir meta olan enerji sorunlarının çözümüne ve enerji alanında işbirliğinin geliştirilmesine özel önem vermişlerdir.

Bölgede kurulmuş olan ŞİÖ ve AEB, bölgesel örgütler içerisinde enerji güvenliğine özel önem veren kuruluşlar olarak ortaya çıkmışlardır. Her iki örgüt de dünyadaki enerji bölgelerinden biri olma niteliğine sahip Avrasya anakarası üzerinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde kurulmuştur. Örgütlerin kuruluş amaçları doğrudan enerji güvenliği olmamasına rağmen enerji ile ilgili önemli çalışmalar yürütmektedirler. Çünkü üretici, tüketici ve transit ülkelerin bulunduğu bölgede enerji kaynaklı birçok güvenlik sorunu yaşanmakta bu sorunlar ise itici nedenler olarak örgüte üye ülkeleri enerji güvenliğine odaklanmaya yöneltmektedir. Neticede enerji çalışmaları, bu örgütlerin temel politikalarından biri olarak ortaya çıkarken, örgütlerde enerji güvenliğini sağlamak üzere birçok önemli proje ve eylem planı da hayata geçirilmektedir. Örgütlerin gerek potansiyeli gerekse yürüttüğü politikalar ve benimsedikleri stratejiler ile enerji yoğun çalışmaları ise bu kuruluşların enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilebilmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Avrasya bölgesinde kurulan bölgesel örgütlerden ŞİÖ ile AEB, enerji bölgeselciliği bağlamında örnek vaka analizleri olarak incelenecektir. Örgütler analiz edilirken, Hancock ve arkadaşları tarafından yapılan çalışma²⁴ referans alınacaktır. Hancock ve arkadaşları çalışmalarında enerji bölgeselciliği vaka analizlerinin; itici güçler, kurumsal yapılanma ve enerji bölgeselciliğinin etkileri olmak üzere üç kriter üzerinden yapılabileceğini belirterek bu üç kriteri açıklamışlardır. Çalışmalarında itici güçler başlığının altında bir uluslararası organizasyonda üye ülkeleri enerji bölgeselciliğine yönlendiren faktörlerin neler olduğunu, kurumsal yapı başlıklarının altında enerji bölgeselciliğinin başarılı olarak yönetilebilmesi için kurumsal organların önemine, enerji bölgeselciliğinin etkileri başlıklarının altında ise enerji güvenliği konusuna ve bu konuda yapılan çalışmalara odaklanmışlardır. Yazarlar tarafından geliştirilen enerji bölgeselciliği kriterleri aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hancock, Palestini vd. (2020), “The Politics of Energy Regionalism”, The Oxford Handbook of Energy Politics, Oxford University Press.

Şekil 4: Enerji Bölgeselciliği Analiz Kriterleri

Kaynak: Bu Şekil Hancock vd. (2020: 10-15) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak araştırmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Enerji bölgeselciliğinde analiz kriterlerinin verildiği Şekil 4 bağlamında ŞİÖ ve AEB; itici güçler²⁵, enerji yönetişiminin kurumsal yapılanması ve alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri olmak üzere üç kriter üzerinden değerlendirilecektir. ŞİÖ ve AEB'nin bölgede yaşanan enerji kaynaklı güvenlik sorunlarının çözümüne etkisi tartışılarak, enerji bölgeselciliği bağlamında değerlendirilmeleri yapılacaktır. Enerji bölgeselciliğinin amprık vaka olarak analiz edilmesiyle, literatürde bulunan enerji bölgeselciliği çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

²⁵ İtici güçlerin zorunlu ve diğer faktörler bağlamında iki şekilde incelenmesi çalışmanın yazarı tarafından, Hancock ve arkadaşları tarafından yapılan söz konusu çalışma temel alınarak geliştirilmiştir.

3.1. Şanghay İşbirliği Örgütü

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyada sosyo-ekonomik ve siyasal alanlarda büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişim süreci, önce 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması sonra da Doğu Bloku'nun ve 1991'de SSCB'nin çözülmeye başlamasıyla hızlanma trendine girmiştir. Doğu Bloku'nun yıkılması ile birlikte Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler bağımsız birer devlet haline dönüşmüşlerdir. Fakat uzun süre SSCB gibi ideolojik temelli bir süper gücün egemenliği altında yaşamış bu devletler, siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda birçok sorunla yüzleşmek durumunda kalmışlardır.

Yaşanan sorunlar nedeniyle istikrarsız bir görünüm kazanan bölgede, güven artırıcı ilişkilerin kurulması ve devletleri ortak bir platformda bir araya getirecek politikaların hayata geçirilmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Ayrıca iki kutuplu düzenin sona ermesiyle tek süper güç konumu tescillenen ABD'nin bölgede hâkimiyet kurma arayışları Rusya ve Çin başta olmak üzere bazı bölge ülkelerini rahatsız etmiş ve yeni arayışlara yöneltmiştir. Rusya, “yakın çevre politikası”nı ilan ederek eski SSCB coğrafyasını yaşamsal çıkar alanı gördüğünü ilan etmiş ve bölgede etkinliğini sürdürebilmek amacıyla bölgesel örgütlerin kurulmasına öncülük etmiştir. Bölge ülkelerinin önemli gelir kaynaklarından biri olan enerji konusu ise post Sovyet ülkelerini en fazla meşgul eden meselelerin başında gelmiş ve gelmeye de devam etmektedir.

Karşılıklı çıkarlarını koruyabilmek ve sınıraşan bölgesel sorunlarını işbirliği ve barışçıl yollarla çözebilmek düşüncesiyle hareket eden bölge ülkeleri farklı amaçlarla kurulmuş olan bölgesel örgütlere (BDT, KGAO, AEB, ŞİÖ) üye olmuşlardır. Bölgede kurulan uluslararası örgütlerin hiçbirinin kuruluş amacı doğrudan enerji güvenliği olmamakla birlikte hemen hepsi kuruluş metinlerinde ve faaliyetlerinde enerji güvenliği konusuna yer vermişlerdir. Kuruluş metinlerinde ve sonraki çalışmalarında enerji güvenliği ile ilgili çok sayıda faaliyeti bulunan örgütlerden biri çalışmada örnek vaka analizi olarak da seçilen ŞİÖ'dür.

Çalışmanın bu alt bölümünde ŞİÖ kısaca açıklanarak örgütün “enerji bölgeselciliği” bağlamındaki faaliyetleri ele alınacaktır. Enerji bölgeselciliği bağlamında; itici güçler, ŞİÖ enerji yönteşiminin kurumsal yapılanması ve alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri bakımından analiz edilecektir. Literatür taramasında örgütün daha çok siyasi ya da ekonomik bölgeselcilik, enerji güvenliği ve enerji kaynakları bağlamında inceleyen çalışmalara rastlanılmış, örgütü doğrudan enerji bölgeselciliği bağlamında ele alan çalışmalara ise henüz rastlanılmamıştır. Ulaşılan çalışmalar, doğrudan enerji bölgeselciliği ile ilgili olmamakla birlikte örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında ele alınmasına katkı sunabilecek niteliktedir.

3.1.1. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kuruluşu

İki kutuplu sistemde Sosyalist Doğu Bloku'nun lider ülkesi SSCB'de, 10 Mart 1985'te Konstantin Çernenko'nun vefatının ardından Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliğine Mihail Gorbaçov getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı olan Gorbaçov, hem iç hem de dış politikada çok önemli değişiklikleri uygulamaya koymuş (Walker, 2014:113), bu değişiklikler aynı zamanda SSCB'nin dağılma ve Rusya Federasyonu'nun onun varisi olarak ortaya çıkma sürecini de başlatmıştır.

Rus Lider Vladimir Putin tarafından "20. yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi" şeklinde yorumlanan SSCB'nin yıkılması, küresel manada siyasi, ekonomik ve güvenlik dengelerini derinden etkilemiştir. Bu sadece Sovyetler Birliği ve Rusya tarihi için değil, dünya tarihi için de bir dönüm noktası olmuştur. İki kutuplu dünya düzeni sona ermiş, eski düzen ve denge altüst olmuştur. Uluslararası alanda ABD'nin tek süper güç olarak kalması Rusya ve Çin başta olmak üzere Soğuk Savaş döneminin Doğu Bloğu ülkelerinden çoğunu ciddi manada rahatsız etmiştir (Sarsekeev, 2014). ABD'nin küresel güç olarak varlığını sürdürmesinin yanı sıra bir de post Sovyet ülkelere nüfuz etmeye yönelik politikalar geliştirmesi, bölge ülkelerini ortak hareket etmeye mecbur kılmıştır. ABD merkezli dünya düzenine karşı çok kutuplu dünya düzeni önerenler çeşitli bölgesel örgütlenme ve işbirliği modelleri geliştirmişlerdir (Garnett, 2002: 45).

ABD'nin post Sovyet ülkelere olan ilgisinden rahatsızlık duyan ve birlik dağıldıktan hemen sonra bölgeselleşme faaliyetlerine yoğunlaşan Rusya'nın ilk adımı, BDT'nin kurulmasına öncülük etmek olmuştur. Bölgesel bir örgüt olan BDT, Belarus, Rusya Federasyonu ve Ukrayna tarafından Belovejsk bölgesi yakınlarında bulunan Viskula'da (Belarus) 8 Aralık 1991 yılında kurulmuştur. Karşılıklı ilişkileri geliştirmek adına üç Slav Cumhuriyeti arasında yapılan bu girişim, aradan çok geçmeden diğer bölge ülkelerinin de dikkatini çekmiştir (Hüseynov, 2003: 393). Bunun üzerine 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da yeni bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının sonucunda Gürcistan, Estonya, Letonya ve Litvanya hariç 11 post Sovyet ülkesi arasında kuruluş antlaşmasına ek protokol imzalanmıştır. Alma-Ata Deklarasyonu olarak adlandırılan, bu protokolle 11 post Sovyet ülkesi arasında kurulan BDT güçlü bir yapıya evrilmiştir (Alma-Ata Declaration, 21.12.1991). Fakat Rusya'nın Avrasya üzerinde hâkimiyetini sürdürme çabası olarak yorumlanan bu girişim, beklenen düzeyde başarıyı ve etkiyi yaratamamıştır. Batılı ülkelerin post Sovyet ülkelere olan ve giderek artan ilgisinden rahatsızlık duyan Rusya, bu kez Çin ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Gorbaçov döneminde başlayıp Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişen Rusya-Çin ilişkileri, yeni dönemde çeşitli entegrasyon projelerini beraberinde getirmiştir. Çünkü Avrasya anakarası üzerinde bulunan özellikle Orta Asya ve Hazar Havzası, iki devletin siyasi, ekonomik ve ulusal güvenlik çıkarları açısından son derece önem verdikleri bir coğrafyadır. Dolayısıyla

BDT'nin ardından Rusya'nın yeni ortağı Çin ile attığı ikinci adımı Şanghay Beşlisi'nin kurulması olmuştur.

ŞİÖ'nün temelini oluşturan Şanghay Beşlisi, 1996 yılında Rusya ve Çin'in öncülüğünde, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan arasında kurulmuştur. Başlangıçta post Sovyet coğrafyasındaki sınır sorunlarını çözmek ve sınırdaş ülkeler arasındaki komşuluk ilişkilerinin daha güvenli bir zeminde gelişmesini sağlamak amacıyla kurulan birliğin daha sonra güvenlik ve ekonomik işbirliğini de kapsayacak şekilde faaliyet alanı genişletilmiştir (Bailes vd., 2007; Stobdan, 2008). İşbirliği alanlarının geliştirilmesi kararları, 1996-2000 yılları arasında sırasıyla; Şanghay, Moskova, Almatı, Bışkek ve Duşanbe'de gerçekleştirilen zirve toplantılarında alınmıştır. Yapılan toplantıların sonucunda Şanghay Beşlisi'nin, faaliyetlerinin yanı sıra kapsama alanının da genişletilmesi uygun görülmüştür. Birliğin kapsadığı coğrafyanın genişletilmesinin örgütü, daha nitelikli bir forma dönüştüreceği düşünülmüştür.

2001 yılına gelindiğinde örgüte Özbekistan katılmış, Özbekistan'ın üyeliği ile Şanghay Beşlisi altı ülkeli bir yapıya evrilmiştir. Üye sayısı artan birliğe zamanla başka ülkelerin de üye olabileceği öngörülerek, isminin değiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine 14-15 Haziran 2001 yılında Çin'in Şanghay şehrinde düzenlenen Devlet Başkanları Zirve Toplantısında birliğe, Şanghay İşbirliği Örgütü adı verilmiştir. Toplantıda, altı devletin imzasıyla “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurulmasına Dair Deklarasyon” ile örgüt resmen kurulmuş ayrıca “Terörizm, Ayrılcılık ve Köktencilikle Mücadele Hakkında Şanghay Sözleşmesi” imzalanmıştır. 2002 yılı Haziran ayında St. Petersburg'da düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi'nde ise, örgütün resmi tüzüğü kabul edilmiş ve 19 Eylül 2003 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Belirtilen ilkesel uzlaş çerçevesinde, örgütün giderek resmiyet kazanması yeni üyelikleri de (8-9 Haziran 2017 Hindistan ve Pakistan; 17 Eylül 2021 İran) beraberinde getirmiştir. Hâlihazırda ŞİÖ: Çin, Rusya, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Hindistan, Pakistan ve İran'ın tam üye (Bkz. Harita 4); Afganistan, Belarus ve Moğolistan'ın gözlemci üye; Ermenistan, Kamboçya, Azerbaycan, Türkiye, Nepal, Sri Lanka, Suudi Arabistan, Katar ve Mısır'ın da diyalog ortağı oldukları bir organizasyona dönüşmüştür (SCO, 2021; Samarkand Deklaration, 16.09.2022: 9).

Harita 4: ŞİÖ Siyasi Haritası

Kaynak: İNSAMER, 2022; TRT Haber, 2022.

Örgüte taraf her devlet, ortak amaçlar (bölgede bölge dışı aktör istememe) dışında farklı beklentileri nedeniyle birliğe katılmıştır. Genel itibariyle Rusya, bölgesel işbirliği vasıtası ile SSCB dağıldıktan sonraki uluslararası imajını düzeltmek, büyük güç statüsüne yeniden kavuşabilmek ve küresel politikadaki etkinliğini artırmak; Çin, sınır sorunlarına dayalı bölgesel güvenlik sorunlarını çözmek ve enerji güvenliğini sağlamak; diğer tam üye ülkeler enerji, sınır sorunu, terörizm, çevre, radikalizm gibi konularda yaşadıkları problemlerle ortak mücadele edebilmek, devletleşme süreçlerini tamamlamak ve ekonomik kalkınmalarını sağlamak için ŞİÖ'ye katılmışlardır. Diyalog ortağı ve gözlemci devlet statülerine sahip ülkeler ise ŞİÖ devletleri ile yakın ilişkiler kurmak ve enerji başta olmak üzere işbirliği alanlarını geliştirmek için örgütte yer almışlardır. Nihayetinde ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bu amaçlar, ŞİÖ'yü enerji güvenliğinin de içerisinde bulunduğu çok amaçlı bir yapıya dönüştürmüştür.

3.1.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Enerji Bölgeselciliği Bağlamında Analizi

ŞİÖ Kuruluş Bildirisi olan tüzükte örgütün kuruluş amacı "üye ülkeler arasında karşılıklı güveni, dostluğu ve iyi komşuluğu pekiştirmek; siyasi, ticari-ekonomik, bilimsel-teknik, kültür, eğitim, enerji, ulaşım, ekoloji ve diğer alanlarda var olan etkin işbirliğini genişletmek; bölgesel istikrar, güvenlik ve barış ile demokratik ve rasyonel yeni bir küresel siyasi ve ekonomik düzen oluşmasına katkı sağlayacak müşterek çabaları sarf etmek" olarak belirtilmiştir. Söz konusu amaçtan ŞİÖ'nün bölgesel barış ve güvenliğin sağlanmasının yanı sıra ekonomik işbirliğine

dayanan "refah ve uyum bölgesi" yaratmayı hedeflediği anlaşılmıştır (SCO Charter, 07.06.2002: madde 1-11). Bu gayeyle hem yeni bağımsız devletler arasında hem de Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmayan diğer devletlerle siyasi, güvenlik ve ekonomik temelli bir entegrasyon kurulmuştur.

Üyeleri arasında ilişkileri geliştirmek adına kurulan bu entegrasyonda, tüzükte de belirtildiği üzere, enerji temel stratejik hedeflerden biri olarak belirtilmiştir. Örgütün bölgeselcilik türlerinden siyasi, ekonomik ve güvenlik olmak üzere üç türü de hedefleyen proaktif bir yaklaşım benimsemesi ve bir enerji bölgesi üzerinde kurulması ise teorik bir eklektisizm modeli ve yeni bir bölgeselcilik yaklaşımı olan enerji bölgeselciliği bağlamında değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

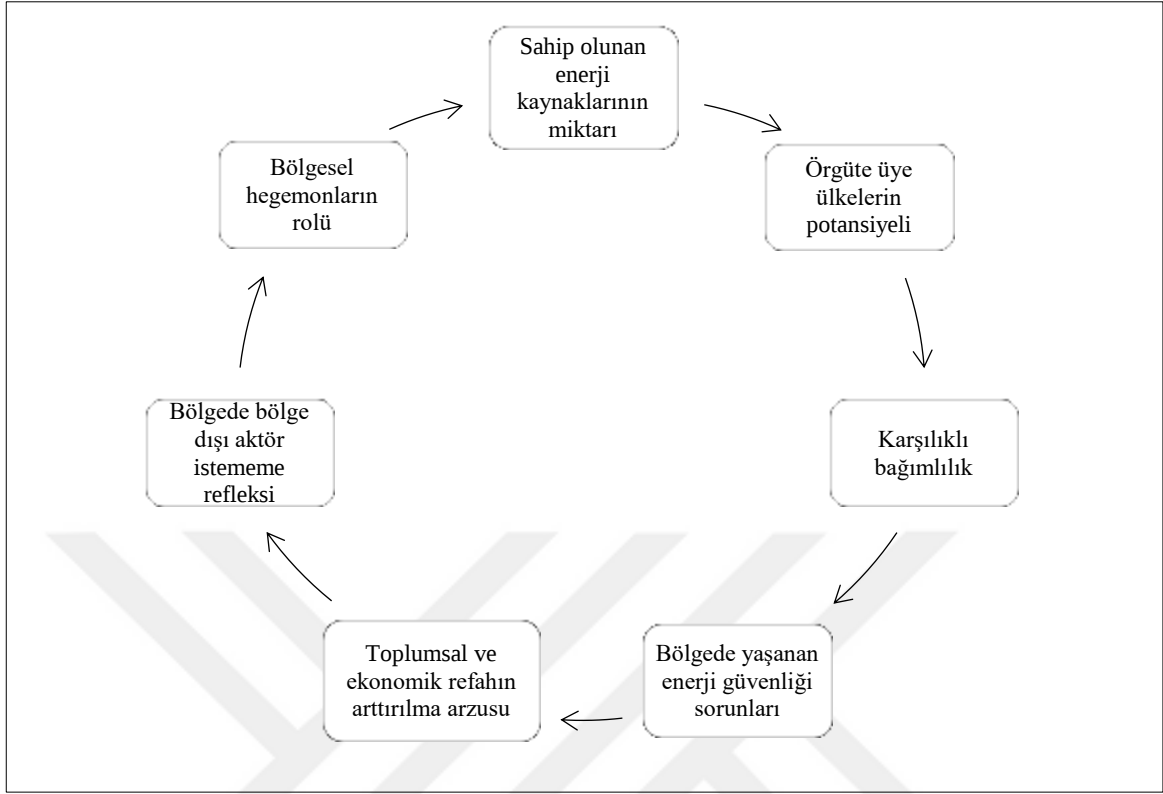
Çalışmanın bu alt bölümünde ŞİÖ enerji bölgeselciliği bağlamında; itici güçler, ŞİÖ enerji yönetişiminin kurumsal yapılanması ve ŞİÖ'de enerji bölgeselciliğin etkileri: alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler olmak üzere üç kriter üzerinden analiz edilecektir.

3.1.2.1. İtici Güçler

Avrupa'nın batısından Pasifik'e kadar yayılmış olan ŞİÖ, dokuz tam üye, üç gözlemci üye ve dokuz diyalog ortağı ile uluslararası politikaya yön verebilecek büyüklükte bir organizasyondur. Örgüt, jeopolitik anlamda doğu-batı istikametindeki kuzey-güney geçiş ve bağlantı yolları üzerinde bulunmaktadır. Sahip olduğu coğrafi konumu örgütü, jeostratejik anlamda da önemli kılmaktadır. Örgüte taraf ülkeler, coğrafi büyüklük, nüfus ile stratejik enerji kaynakları bakımından önemli bir potansiyele sahiptir.

Örgütte hem fosil enerji kaynakları bakımından zengin üretici ülkeler ile bu kaynakların taşınması konusunda önemli transit ülkeler hem de güçlü uluslararası pazar niteliğine sahip tüketici ülkeler yer almaktadır. Bu durum ise ŞİÖ ortaklarını enerji konusunda çalışmalar yürütmeye ve aralarındaki etkileşimi derinleştirerek çalışmalarını enerji bölgeselciliği ekseninde geliştirmeye yönlendirmektedir. Dolayısıyla diğer enerji bölgelerinde olduğu gibi Avrasya'da da devletleri enerji bölgeselciliğine iten bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden bazıları, tüm enerji bölgeselciliği girişimlerinde olması gereken zorunlu itici faktörler olarak görülürken diğerleri yardımcı itici faktörler olarak değerlendirilebilir. Aşağıda ŞİÖ üyesi ülkeleri enerji bölgeselciliğine iten faktörler açıklanmıştır.

Şekil 5: ŞİÖ Ülkelerini Enerji Bölgeselciliğine İten Faktörler

Kaynak: Bu Şekil çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 5'e göre Avrasya ülkelerini enerji bölgeselciliğine iten "zorunlu" faktörlerden ilki ve aynı zamanda enerji bölgeselciliğinin en temel unsuru, *sahip olunan enerji kaynaklarının miktarıdır*. Daha önce enerji bölgeleri hakkında yapılan açıklamalarda belirtildiği üzere bu miktarın ihracat yapabilecek oranda ve mahiyette olması gerekir. ŞİÖ ortakları sahip oldukları enerji zenginliği ile bu kriteri uymaktadır. Örgütün yer aldığı coğrafya, Avrasya'nın alt enerji bölgeleri olan Hazar Havzası, Orta Asya, Post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı (Rusya) ile Güney Kafkasya (Azerbaycan)'yı kapsayacak şekilde dört alt bölgeye tekabül etmektedir (Bkz. Şekil 3). Bu alt bölgelerde yer alan ihracatçılar bağlamında değerlendirildiğinde, örgütün enerji merkezi olarak görülen devletleri ise post Sovyet ülkelerinden oluşmaktadır.

Tablo 11: ŞİÖ'de Enerji Merkezi Olarak Kabul Edilen İhracatçı Ülkelerin Enerji Rezerv Profili

Ülke	Doğalgaz (Trilyon kübik fit)	Petrol (Bir milyar varil)	Kömür (Milyon ton)
Rusya	1340.5	107.2	162.166
Kazakistan	93.7	30.0	25.605
Özbekistan	42.7	0.6	1.375
Azerbaycan	100.5	7.0	(s)
Kırgızistan	(s)	(s)	1.038
Tacikistan	(s)	(s)	1.105
İran (Hazar açık denizinde)	0.5	1	-
Toplam	1577.9	145.8	191.289

Kaynak: BP, 2020; EIA, 2018.

Örgüte taraf ülkelerden başlıca enerji üreticisi ve ihracatçısı ülkeler; Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan'dır. Yayınlanmış son verilerden oluşturulan Tablo 11'e göre örgüte taraf ülkelerin kanıtlanmış toplam doğalgaz rezerv miktarı 1577.9 trilyon kübik fit; toplam petrol miktarı 145.8 milyar varil; kömür miktarı ise 191.289 milyon tondur. Verilerden anlaşılacağı üzere örgüt, fosil enerji kaynakları bakımından ciddi bir potansiyele sahiptir. Örgüt üyelerinin kaynak miktarı bakımından oldukça zengin olması ise örgütün, enerji bölgeselciliğinin temel unsuru olan rezerv zenginliği ilkesini taşıdığını göstermektedir.

Rezerv miktarının ardından Şekil 5'te belirtilen itici faktörlerden ikincisi *örgüte üye ülkelerin potansiyelidir*. ŞİÖ, hâlihazırda tam üyeleri, gözlemci üyeleri ve diyalog ortakları ile toplamda on sekiz ülke ile ortaklık içerisinde bulunan bir örgüttür. Örgüt üyelerine bakıldığı zaman örgütte enerji üreticisi ülkelerin yanı sıra transit ve tüketici ülkelerin de bulunduğu görülmektedir. Burada transit ülkelerden en önemlileri Türkiye, Belarus, İran, Afganistan ve Rusya iken örgütün önemli tüketici ülkeleri ise Çin ve Hindistan başta olmak üzere Türkiye gibi diğer ortaklardır. Dolayısıyla örgütte bulunan bu ülkelerin enerji bölgeselciliğinin diğer yan unsurları olan transit ve tüketim hususlarını da taşıdığı görülmektedir. Hem üretici ve transit hem de tüketici ülkelerin ortak bir entegrasyon projesi içerisinde yer alması ise enerji çalışmalarının yoğunlaşmasına olanak sağlamaktadır. Çünkü sahip olunan enerji miktarı, üretici, tüketici ve transit ülkelerin hepsini birbirine bağımlı hale getirmektedir.

Üretici ülkeler üretilen kaynağın ticareti, transit ülkeler kaynağın kendi toprakları üzerinden taşınması, tüketici ülkeler ise ihtiyaç duydukları enerji kaynaklarına erişmek istemektedirler. Hayter (2004)'e göre bu durum ise *karşılıklı bağımlılığı* enerji bölgeselciliğinin diğer “zorunlu” itici gücü yapmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, enerjide işbirliği olanaklarının gelişmesi için önemli ve gerekli bir koşuldur. Mattli (1999)'ye göre karşılıklı bağımlılığın olduğu durumlarda ilişkilerin seyri olumlu yönde gelişirken, bağımlılık oranı arttıkça bölgeselcilik daha fazla önemli ve kıymetli hale gelir. ŞİÖ, enerji üreticisi, tüketicisi ve transit ülkeleri bünyesinde barındırması nedeniyle, karşılıklı bağımlılık düzeyinin yüksek olduğu, bölgesel uluslararası örgütlerden biridir. Bu yönü ŞİÖ'yü dünyanın diğer bölgesel örgütleri arasında enerji konusunda ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır. Fakat örgüt üyelerinin sahip olduğu bu potansiyel önemli kazanımların yanı sıra beraberinde bazı sorunları ve sorunlar karşısında yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Enerji kaynakları konusunda üretici, tüketici ve transit konularında yaşanan bu sorunlar, bölgenin ve bölgede bulunan ülkelerin enerji güvenliğini etkilemektedir. Dolayısıyla Şekil'de de belirtildiği üzere ŞİÖ devletlerini enerji bölgeselciliğine iten “zorunlu” faktörlerden bir diğeri *bölgede yaşanan enerji güvenliği sorunları* olmaktadır.

Enerji güvenliği, tanımlanmış bir bölgedeki nüfusun uygun fiyatlı ve rekabetçi bir şekilde fiyatlandırılmış, çevre açısından kabul edilebilir yeterli kalitede enerji hizmetlerine erişimidir (Jansen, 2009: 7). İktisadi kalkınmanın sağlanması ve siyasi gücün korunması da dâhil olmak üzere

çeşitli unsurları dikkate alan ve devletlerin ulusal güvenlikleri ile özdeşleştirilen bir konudur (Poneman, 2010). Çok boyutlu bir kavram olmakla birlikte bir enerji kaynağının üretiminden tüketici ülkelere taşınmasına kadar süren aşamaların tümü ile ilgilidir. Zira bir bağımsız değişken olarak enerjinin birçok bağımlı değişkeni etkileyebileceği ve enerji üzerinde kontrol sağlamayı başarmanın ulusal ve bölgesel güvenlikle doğrudan ilişkili olduğu bilinmektedir.

Siyasi ve ekonomik ilişkilerde stratejiler çerçevesinde hareket etmeyi ve bu ilişkileri bir arada yönetmeyi gerekli kılan enerji güvenliği olgusu, özellikle enerji kaynaklarının veya nakil hatlarının üzerinde bulunduğu bölgelerde önem arz etmektedir. Bu bölgelerden biri kuşkusuz Avrasya iken daha spesifik bir bakış açısıyla ŞİÖ'dür. Örgüt üyeleri içerisinde bulunan üretici, transit ve tüketici ülkeleri etkileyen birçok problem yaşanmaktadır²⁶.

Bölgede yaşanan güvenlik sorunları;

- Mafya, oligarklar ve kayıt dışı enerji ticareti (Frederick, 1996: 31),
- Teknolojik ve ekonomik yetersizlikten kaynaklı yabancı şirketlere ve bölge dışı güçlere olan bağımlılık,
- Çevre kirliliği (Uğurlu, 2012: 305),
- Siyasi istikrarsızlık,
- SSCB döneminden kalan sınır anlaşmazlıkları (Golunov, 2005: 89),
- Bölge devletleri arasında yaşanan ihtilaflar,
- Hazar Havzası'ndaki hukuki statüden kaynaklı anlaşmazlıklar (Kalehsar, 2020: 155; Dabırı, 1994: 29-31),
- Rusya'nın asimetrik gücü,
- Avrasya bölgesinde bulunan boru hatlarının önemli bir kısmının SSCB'den miras kaldığı için transfer rotalarının merkezinde Rusya'nın bulunması (Loskot, 2003: 12),
- Boru hatları konusunun politik, ekonomik ve jeopolitik bir konu olması,
- Bölge içinde bulunan kaynakların uluslararası pazarlara taşınması konusunda bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadelenin yaşanması,
- Bazı hatların sorunlu bölgelerden geçerek terör ve korsanlık tehditlerine maruz kalması (Kantarcı, 2006: 160),
- Hazar rezervlerinin hem cazip pazarlardan uzakta olması hem de havzanın açık denizle bağlantısının bulunmaması,
- Rusya'nın enerjiyi dış politika enstrümanı olarak araçsallaştırması ve bölgeyi yaşamsal çıkar alanı olarak tanımlaması,
- Boru hatlarının bakım ve onarım çalışmalarının yeterli düzeyde yapılmaması ve bundan dolayı hatların verimsizleşmesi,

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm İki

- Mevcut boru hatlarının işletiminin büyük oranda bölge dışı ülkelerden olan yabancı şirketlerin kontrolünde bulunması,
- İklim ve bulunulan coğrafya açısından zaman zaman yaşanan zorluklar (Shaffer, 2009: 112), olarak sıralanabilir.

Yukarıda sıralanan sorunlar enerjinin üretim, transit ve tüketim güvenliğini doğrudan etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkarken bu sorunlar, ŞİÖ üyesi devletleri enerji güvenliği konusuna yoğunlaşmaya ve enerji bölgeselciliğine yönlendirmektedir. Çünkü hem enerji kaynaklarının üretimi hem de naklinden kaynaklanan bu çok boyutlu problemler ancak kolektif güvenlik platformları sayesinde çözümlenebilecektir. Bu yüzden yaşanan sorunların çözülmesi, oluşabilecek yeni sorunların da önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede enerjiden elde edilen kâr artacak, enerji kaynakları daha verimli ve sürdürülebilir olarak kullanılabilir, ulusal ve bölgesel refah artacaktır. Nitekim Şekil’de de görüldüğü üzere *toplumsal ve ekonomik refahın artırılma arzusu* ŞİÖ devletlerini enerji bölgeselciliğine iten faktörlerden beşincisi olmaktadır. Bu arzu, ŞİÖ devletleri arasında enerjide işbirliğinin ortaya çıkışını açıklayan temel motivasyon kaynağıdır.

Örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine iten ve Şekil 5’te belirtilen bir diğer itici güç *bölgede bölge dışı aktör istememe refleksidir*. Avrasya, enerji rezervleri açısından önemli potansiyele sahip bölgelerden biridir. Bu özelliği bölgeyi özellikle sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler nezdinde özel ilgi gösterilen bir alan haline getirmektedir. Bilhassa ABD ve AB gibi ülkelerin bölgenin enerji kaynaklarına yönelik yürüttüğü politikalar bölge ülkelerini rahatsız etmektedir. Aras (2001: 241)’a göre bölge ülkeleri, söz konusu ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini hegemonya kurma faaliyeti olarak görmektedir. Öyle ki bölge dışı güçler ihtiyaç duydukları ve yüksek oranda bağımlı oldukları enerji kaynaklarını güvenilir yollardan temin etmek için her fırsatı kollamaktadırlar. Bu maksatla ŞİÖ’nün enerji merkezi olarak belirtilen ülkelerinden özellikle Kazakistan ve Azerbaycan’a enerji yatırımları yaparak bu kaynakları ihraç edebilme imkânına sahip olmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu durumun rahatsızlığı içerisinde olan ŞİÖ ülkeleri (özellikle Rusya ve Çin), enerji kaynaklarının üretimi ve transiti konularında bölge içi yatırımların ve projelerin arttırılmasını istemektedir. Bu arzu ise zengin doğal kaynaklara ve verimli topraklara sahip olmanın avantajına sahip olan ŞİÖ devletlerini, enerji bölgeselciliğine yönlendiren bir diğer etken haline getirmektedir. Ekonomik işbirliği, ŞİÖ’nün öncelikli amaçları arasında yer almakta ve örgütün en güçlü yönünü oluşturmaktadır.

Şekil 5’te belirtilen son itici güç ise *bölgesel hegemonların rolüdür*. Belyi ve Talus (2015) enerji bölgeselciliğini ağırlıklı olarak bir dış politika veya diplomatik araç olarak algılayan bölgesel güçler ile onu ekonomik veya kalkınma aracı olarak görenler arasında ayırmaktır. Bölgesel güçlerin de ekonomik hedefleri vardır ancak bu hedeflerin yanı sıra diğer ülkelere göre uluslararası

sistemde küresel bir güç olma doğrultusunda politik hedefleri de bulunmaktadır. Bu anlayışa göre Rusya ve Çin, ŞİÖ'nün bölgesel hegemon güçleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Örgütün kuruluş sürecinde önemli bir rol oynayan bu ülkeler, bölgeselciliğin ortaya çıkması ve kurumsallaşmasında katalizör vazifesi üstlenmişlerdir. Rusya, ŞİÖ'yü kullanarak, yeni dünya düzeninde yeniden söz sahibi olmaya ve bölgenin enerji politikalarının kendi denetimi altında gerçekleştirilmesine çalışırken Çin, ekonomik alanda gelişmeye ve sürdürülebilir büyüme hedefine ulaşmayı hedeflemektedir. Örgütün diğer ülkelere kıyasla Rusya ve Çin'in daha güçlü siyasi, ekonomik ve askeri potansiyele sahip olması ise bu iki gücü bölgeselcilik çalışmalarında önemli ülkeler haline getirmektedir. Dolayısıyla ŞİÖ'nün potansiyel bir enerji bölgeselciliği olarak değerlendirildiği günümüzde, örgütün bölgesel hegemonları ve itici güçleri Rusya ve Çin olarak nitelendirilebilir.

Sonuç itibariyle Şekil 4'te belirtilen enerji bölgeselciliği analiz kriterlerinden biri olan itici faktörleri, ŞİÖ'nün karşıladığı görülmektedir. Şekil 5, Şekil 4'ü destekler nitelikte olup özellikle zorunlu faktörlerin tümünün enerji üretici, tüketici ve transit ülkelerinden oluşan ŞİÖ'de bulunduğu, diğer faktörlerin de büyük çoğunluğunu örgütün taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3.1.2.2. ŞİÖ Enerji Yönetişiminin Kurumsal Yapılanması

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren bölgesel uluslararası örgütlerin sayısı giderek artmış ve örgütler daha karmaşık ve daha etkili hale gelmişlerdir. Devletler, örgütleri gittikçe karmaşıklaşan işlerini yürütme bakımından vazgeçilmez olarak görme eğilimi içerisine girmişlerdir. Gerçekten ticaret ve güvenlik gibi bazı önemli konularda bölgesel uluslararası örgütler, küresel yönetim düzenlemeleri şeklinde ortaya çıkmışlardır. Karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme gittikçe yaygınlaşır ve yoğunlaşırken bölgesel uluslararası örgütlerin önemi de her geçen gün artmıştır. Örgütlerin temel işlevi, işbirliğinin bütün taraflar ya da çok sayıda taraf açısından avantaj getirdiği alanlarda devletler arasında işbirliği araçları sunması olmuştur. Bu nedenle uyum alanlarının tespit edilmesi ve sorunlar ortaya çıktığında temas kurulmasını sağlamak üzere devletler arasında çok taraflı iletişim kanalları sunan mekanizmalar olarak görülmüşlerdir. Çünkü birçok durumda örgütler, işbirliği kararlarının alındığı platform vazifesi sunmakla kalmaz, aynı zamanda kararların eyleme dönüştürülmesini sağlamak üzere yönetsel mekanizma hizmeti görmektedirler (Bennett ve Oliver, 2015: 21-23).

Örgütlerde, alınan kararların ve yürütülen faaliyetlerin daha sistematik olarak yerine getirilmesi amacıyla oluşturulan kurumsal yapılanmalar, devletler arasında yönetişimi kolaylaştırmaktadır. Kurumsal yapılanmalar, aynı zamanda örgüt üyesi ülkelere bir güvence de sağlamaktadır. Kurumsal bir çerçeve olmadan devletler birbirlerine güvenmek konusunda sıkıntı yaşayabilmektedir. Enerji gibi bölgesel güvenlikle doğrudan ilgili ve hassas olan konularda kararlar

alınırken kurumsal yapılanmaların olması, tüm taraflar açısından bağlayıcılığa olan inancı arttırmaktadır. Dolayısıyla örgüte üye ülkelerin potansiyeli bakımından bir önceki alt bölümde verilen itici faktörlerin ardından bölgeselcilğin ve özellikle enerji bölgeselcilğinin ikinci önemli unsuru, bir uluslararası örgütte bulunması gereken koşullardan biri olan kurumsal yapılanmalar olarak ortaya çıkmaktadır.

Önemli bir bölgesel uluslararası örgüt ve potansiyel bir enerji bölgeselciliği girişimi olarak görülen ŞİÖ, kurumsal anlamda gelişmiş bir örgüttür. ŞİÖ, Kuruluş Bildirisi olan tüzükte yer alan amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi kapsamında, örgütte 7 ana organ faaliyet göstermekte ve kurumsal işleyişi sağlamaktadır. Aşağıda detaylı bilgilerin verildiği bu organlar; Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Devlet Bakanları ve/veya Kurum Başkanları Konseyi, Ulusal Temsilciler Konseyi, Bölgesel Terörizmle Mücadele Ajansı ve Sekretarya'dır. Bunlardan ŞİÖ Sekretaryası ve Bölgesel Terörle Mücadele Ajansı Yürütme Komitesi, ŞİÖ'nün iki daimi organı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca örgütte bu temel organlara ek olarak ŞİÖ Enerji Kulübü ile ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu'da bulunmaktadır (SCO Charter, 07.06.2002: madde 1-11).

- **Devlet Başkanları Konseyi:** ŞİÖ'nün en üst düzey karar organıdır. Yılda bir kez toplanan Konsey, örgütün kurumsal yapısı ve işlevi ile diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerine dair kararlar almaktadır. Konsey Başkanlığını olağan toplantılara ev sahipliği yapan ülkenin Devlet Başkanı yürütmekte olup Konseye dönem başkanlığı yapacak ülke, ŞİÖ üyesi ülkelerin Rus alfabetik sırasına göre belirlenmektedir.

- **Hükümet Başkanları Konseyi:** Konsey, kuruluşun çok taraflı işbirliği stratejisini ve öncelik alanlarını tartışmak, mevcut önemli ekonomik ve diğer işbirliği konularını çözmek ve yıllık bütçesini onaylamak için yılda bir kez toplanmaktadır. Konsey başkanlığını, olağan toplantılara ev sahipliği yapan ülkenin hükümet başkanı yürütmektedir.

- **Dışişleri Bakanları Konseyi:** Örgütün mevcut faaliyetlerine, Konsey toplantılarının düzenlenmesine ve uluslararası meselelere yönelik kurum içi istişarelerin yapılmasına ilişkin konulara bakan organdır. Konsey, kural gereği Devlet Başkanları Konseyi toplantılarından bir ay önce toplanmakta ve Konseyin Başkanlığını, Devlet Başkanları Konseyi toplantılarına ev sahipliği yapan ülkenin Dışişleri Bakanı yürütmektedir.

- **Devlet Bakanları ve/veya Kurum Başkanları Konseyi:** ŞİÖ kapsamında işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla belirli sorunların ele alınması için oluşturulmuş organdır. Konsey toplantılarının başkanlığını, Devlet Başkanları Konseyi toplantılarına ev sahipliği yapan ülkenin ilgili kurum yöneticisi yapmakta ve toplantıların yer ve zamanı önceden kararlaştırılmaktadır.

- **Ulusal Temsilciler Konseyi:** Örgütün mevcut faaliyetlerini koordine eden ve yürüten birimdir. Konseyde temsilciler, her üye ülke tarafından kendi iç hukuk ve prosedürlerine bağlı olarak atanmaktadır. Yılda en az üç kez toplanan Konseyin Başkanlığını, Devlet Başkanları Konseyi toplantılarına ev sahipliği yapan ülkenin ulusal temsilcisi yürütmektedir.

- **Bölgesel Terörizmle Mücadele Ajansı (RATS):** Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunan kurum, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılarla mücadele amaçlı oluşturulmuştur. Ajansta üye devletlerin ve uluslararası örgütlerin yetkili kurumlarıyla çalışma ilişkilerinin sürdürülmesi; terörle mücadele etütlerinin hazırlanması; ilgili üye devletlerin talebi üzerine arama operasyonlarının yürütülmesi; terörizm, bölücülük ve aşırılık mücadelesi ile ilgili uluslararası hukukî belgelerin ortak hazırlanması gibi konularda çalışmalar yapılmaktadır.

- **ŞİÖ Sekretaryası:** Sekretarya, ŞİÖ kapsamında düzenlenen etkinliklerin kurumsal-teknik hazırlıkları ve örgütün yıllık bütçe önerilerinin hazırlanmasından sorumlu kurumdur. Pekin merkezli ŞİÖ Sekreterliği, ŞİÖ'nün sürekli idari organıdır. Sekretarya, örgütün gözlemci devletleri ve diyalog ortaklarıyla ŞİÖ düzenleyici ve yasal dokümanlarında yer alan hükümet ve uluslararası örgütlerle çalışan örgüt faaliyetleri ile ilgili olarak işbirliğini koordine etmektedir. Sekretaryaya başkanlık eden Genel Sekreter, 3 yıllığına seçilmek üzere Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından önerilmekte ve Devlet Başkanları Konseyi tarafından atanmaktadır.

Örgütün yukarıda belirtilen kurumları hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında ŞİÖ'nün; etkin bir uluslararası örgüt hüviyeti kazanmasına yönelik yeterli kurumsal altyapıya sahip olduğu ve AB gibi ulus üstü bir yapı değil hükümetlerarası uluslararası bir kuruluş olduğu anlaşılmaktadır. Örgütün koordineli kararlar veren gerekli tüm resmi organlara sahip olduğu görülmektedir. Belirtilen kurumsal yapılanma ve organları sayesinde örgütün enerji ve enerji güvenliği alanında önemli çalışmalara imza atacağı beklenmektedir. Kurumsal yapılanmanın oldukça fonksiyonel olduğu görülmekte, enerji bölgeselciliğinin önemli bir adımı olan kurumsal altyapıyı taşıdığı anlaşılmaktadır. Örgütte enerji ve enerji güvenliği konusunda daha sistematik adımlar atılması ve somut çıktılar elde edilmesi amacıyla bu organlara ek farklı kurumlar da oluşturulmuştur. Aşağıda detaylı açıklamaların yapıldığı, ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu ve ŞİÖ Enerji Kulübü örgütün enerji ile ilgili önemli çalışmaları bulunan kurumlarıdır.

- **ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu:** ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu olarak da ifade edilen ŞİÖ Kalkınma Bankası; Kazakistan (Kazakhstan Development Bank), Çin (China Development Bank), Kırgızistan (RSK Bank), Hindistan (India Infrastructure Finance Company), Tacikistan (Amonatbank), Özbekistan (Uzbekistan National Bank for Foreign Economic Affairs), Pakistan (Habib Bank Limited) ve Rusya (Vnesheconombank) devletlerinden birer bankanın üyeliğiyle oluşturulmuş bir organdır. ŞİÖ Hükümet Başkanları tarafından 26 Ekim 2005'te yayınlanan beyanname ile kuruluşu ilan edilen Konsorsiyuma, Avrasya Kalkınma Bankası,

Belarusbank ve Moğolistan Kalkınma Bankası da ortaktır. Tüm tarafların mutabakatı üzerine yılda en az bir kez, özel olarak toplanan birliğin başkanlığı ise dönüşümlü olarak yürütülmektedir. 26 Ekim 2005 tarihinde kurulan ŞİÖ Kalkınma Bankasıyla; ŞİÖ üye ülkeleri ekonomik alanındaki yatırım projelerini mali olarak desteklemek ve hizmet vermek, ŞİÖ diyalogu çerçevesinde gözlemci devletlerin ve diyalog ortaklarının finansal kurumlarıyla etkileşimi geliştirmek, ŞİÖ alanında faaliyet gösteren önde gelen ekonomik kuruluşlarla işbirliği yapılması amaçlanmıştır (SCO Joint Communique, 26.10.2005). Bankanın enerji kaynaklarıyla alakalı faaliyetleri oldukça önemli olup birliğin diyalog ve gözlemci ülkeleri de dâhil tüm üyelerine enerji yatırım projelerinde destek verebilmektedir. Böylece bölge dışı ülkelere, sermayeye ve yabancı şirketlere olan bağımlılığın azaltılarak bölge içi yatırımcıların desteklenmesi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmektedir.

- **ŞİÖ Enerji Kulübü:** Şanghay Enerji Kulübü, fıkri temelleri 2002 senesinden başlamak suretiyle 2006 yılında Çin'in Şanghay şehrinde gerçekleştirilen ŞİÖ zirvesinde Putin tarafından önerilmiştir. Projenin ŞİÖ tam ve gözlemci üyeleri ile diyalog ortakları arasında gelecek vaat eden enerji projelerinin uygulanması için ek fırsatlar yaratacağı belirtilmiştir. Üye devletlerin desteğini alan proje, ŞİÖ üye devletlerinin ulusal enerji stratejilerini uyumlaştırmak, toplu enerji güvenliği önlemlerinin hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak, üye devletlerin enerji politikalarının uygulanması için ortak bir ekonomik mekanizma geliştirmek, üye devletlerin yatırım planlarının koordinasyonunu sağlamak, enerji stratejilerini koordine etmek, küresel enerji piyasasındaki faaliyetler hakkında karşılıklı bilgilendirme olanağı tanımak ve enerji güvenliğini güçlendirmek için enerji üreticileri ve tüketicileri, transit ülkeler ve özel şirketleri birleştirme mekanizması olarak tasarlanmıştır (Bushuev ve Pervuhin, 2012). Kulübün oluşturulmasında ana fikir Rusya'dan gelmesine karşın Özbekistan dışındaki üye ülkeler projeye yakın ilgi göstermişlerdir. Tasarının Rusya tarafından önerilmesinde; kendi ihrac pazarını çeşitlendirmek, diğer üretici ülkelerin enerji politikalarını koordine ve kontrol etmek (Overland vd., 2010: 165), transit hatları denetiminde tutmak, Çin ve Hindistan gibi potansiyeli yüksek pazarlardan yararlanmak ve dünya enerji piyasasındaki konumunu yükseltme arzusu büyük önem taşımıştır.

Örgütün ikinci önemli üyesi olan Çin'in, Rusya'nın projesine olumlu yanıt vermesinde; Çin'in gerçekleştirdiği ekonomik büyüme ve artan enerji tüketimini ŞİÖ üyelerinden karşılamak istemesi, Doğu-Batı güzergâhındaki enerji akışını kendisine yönlendirmek istemesi ile bölgede katalizör vazifesi üstlendiği bilinen Rusya ile işbirliğini derinleştirmek istemesi etkili olmuştur. ŞİÖ'de kaynak zengini Kazakistan ve İran ihracat potansiyelini genişletmek, arz güvenliklerini sağlamak ve ekonomik gelişimlerini tamamlamak; tüketici Tacikistan, Kırgızistan, Hindistan, Pakistan da enerji ihtiyaçlarını karşılamak üzere Enerji Kulübü fikrine pozitif yaklaşmışlardır. Gözlemci üyeler ve diyalog ortakları da transit potansiyellerini geliştirmek, uygun fiyat ve güvenilir yollardan enerji ihtiyaçlarını karşılamak gibi benzer maksatlarla Kulüp fikrini olumlu

karşılamışlardır. Bu bilgiler ışığında ŞİÖ kurucu üyelerinin örtüşen çıkarları, ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulması için sağlam bir dayanak noktası oluşturmuştur.

Üye ülkelerden olumlu dönüş alan Rusya, Kulübün kurulması için hazırlıklara başlamıştır. ŞİÖ ülkeleri uzmanlarının 19 Haziran 2007 tarihinde Moskova'da düzenlenen yakıt ve enerji kompleksine ilişkin toplantısında, Rusya Sanayi ve Enerji Bakanlığı tarafından geliştirilen ŞİÖ Enerji Kulübü Tüzük taslağı sunulmuştur. Bakanlar toplantısının sonucunda, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Çin ve Tacikistan tarafından tüzük metni üzerinde çalışmalara devam edileceği belirtilmiştir. 21-23 Eylül 2011 tarihlerinde “4. Avrasya Ekonomik Forumu” çerçevesinde Xi'an'da (Çin) yapılan toplantıyla da taraflar Enerji Kulübü'nün ŞİÖ üyesi ülkeler bazında oluşturulma aşamasında olduğunu ilan etmişlerdir. Kulübün, ŞİÖ gözlemci devletleri, diyalog ortakları ile diğer ilgili Avrasya ülkelerine odaklanan çok taraflı bir kuruluş olacağı belirtilmiştir. Üye devletler, gözlemciler, diyalog ortaklarının katılımıyla 16 Ekim 2012 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen üçüncü toplantıda ise Enerji Kulübü'nün resmen kurulması konusunda bir Mutabakat Zaptı taslağı hazırlanmıştır (The Russian Government, 2014).

Hazırlanan mutabakat belgesinin 6 Aralık 2013'te imzalanmasıyla kurulan Enerji Kulübü'nün imzacı üye ülkelerin²⁷ beklentileri çerçevesinde resmi amacı, “devletler arasında enerji işbirliğinin tartışılması, yeni projelerin önerilmesi ve enerji taşımacılığı, üretimi ve tüketimindeki sorunların çözümü için bir forum sağlamak” olarak belirlenmiştir. Üyelerin enerji sektöründeki ana faaliyet alanları ise genel itibarıyla; mevcut üretim kapasitelerinin ve elektrik şebekelerinin modernizasyonu, yeni hidrokarbon sahalarının ve jeolojik keşiflerin ortak gelişimi, bölgede ulaşım altyapısının geliştirilmesi, transit geçişi için koşulların yaratılması, enerji uzmanlarının eğitimi ile enerji tasarrufu ve enerji verimliliği olarak sıralanmıştır (InfoSCO, 2007). Dolayısıyla ŞİÖ katılımcıları arasında enerji stratejilerinin koordinasyonu ve düzenlenmesini sağlayacak ortak bir ŞİÖ enerji alanı kurulmuştur.

Kuruluş amacından anlaşılacağı üzere, enerji zengini Rusya ve Kazakistan gibi ülkeler ile enerji ihtiyacı yüksek olan Çin ve Hindistan gibi ülkeleri bir araya getiren ŞİÖ Enerji Kulübü, “kazan-kazan” anlayışı doğrultusunda gelişime açık bir yapı olarak tasarlanmıştır. Kulübün, enerji ulaştırma tarifelerinin birleştirilmesi, ortak bir vergi tabanının oluşturulması ve tedarikçiler düzeyinde faaliyetlerin koordinasyonu gibi konularda siyasi kararlar alınabilecek önemli bir yapı olması planlanmıştır. Kulüp sayesinde Avrasya bölgesinde bir ekonomik alan oluşturulacağı öngörülerek, bölgesel güvenlik sisteminin kurulması ve onun önemli bileşeni olan enerji güvenliği de dâhil olmak üzere hükümetler arası ilişkilerin uyumlu bir şekilde yönetileceği düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle küresel ekonominin süregelen istikrarsızlığı göz önüne alındığında, ŞİÖ'nün

²⁷ Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Çin, Tacikistan, Afganistan, Belarus, Hindistan Türkiye, İran, Moğolistan, Pakistan ve Sri Lanka'dır.

proaktif enerji politikasının, kuruluşa üye ülkelerin sürdürülebilir büyümesini sağlamada önemli bir rol oynayacağı planlanmıştır.

Bölgedeki entegrasyon çabalarında önemli bir görev üstlenen Nazarbayev “bölgede yaşadığımız sorunları hiç kimse bizim için çözemez” diyerek tüm komşu devletlerin çalışmalarını etkinleştirmesinin önemine dikkat çekmiştir (Dugin, 2006: 24). Dolayısıyla uzun vadede ortak bir “ŞİÖ enerji alanının” şekillendirilmesi sağlanacağı beklenen Kulüp, hem ekonomik hem de güvenlik maksadıyla birlik ruhu çerçevesinde oluşturulmuştur. Kulübe, üye devletlerin önem göstermesinin nedeni ise enerji ittifakı kurma girişimlerinin BDT çerçevesinde sınırlı kalması olmuştur. BDT’de sınırlı kalan konunun, ŞİÖ çerçevesinde yapılan yeni ortaklıklar ve projelerle geliştirileceği düşünülerek böylelikle bölgesel bir güvenlik sisteminin oluşturulacağı öngörülmüştür.

Üye devletlerin beklentileri çerçevesinde kurulan Kulüp hedefleri “enerji güvenliği ve sürdürülebilir enerji gelişimi; geleneksel yakıtlar, petrol, gaz ve kömürün çıkarılması, taşınması ve işlenmesi için yeni teknolojilerin geliştirilmesi; enerji tasarrufu ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi; enerji kaynaklarına ücretsiz erişimin sağlanması” olarak sıralanmıştır (The Russian Government, 2014). Belirtilen hedefler, Şanghay Enerji Kulübü’nün enerji güvenliği konusunda gelecek vaat eden bir yapı olarak algılanmasını sağlamıştır. Fakat bu konuda, örgütün gelecekte daha ciddi sorunlarla karşılaşabilme potansiyeline sahip olduğu, bölgede enerji güvenliğinin sağlanmasının beklenildiği ölçüde kolay olmayacağına dair görüşlere de rastlanmıştır. Fünfgeld (2019) tarafından iç çeşitliliğin fazla olduğu bölgelerde resmi bölgesel kurumların varlığına rağmen sıkıntıların giderilmesinin oldukça zor olduğu belirtilmiştir. Bu husus ŞİÖ için de geçerli olup bazı uzmanlar tarafından, ŞİÖ Enerji Kulübü üyeleri arasında sıkıntılara neden olabilecek ve enerji bölgeselciliğini etkileyebilecek engellerin bulunduğu ifade edilmiştir.

Overland ve arkadaşlarına (2010: 174) göre bu engeller; tüm enerji ithalatçısı, ihracatçısı ve transit devlet imzacılarının çıkarlarının uyumlaştırılmasının zorluğu, Çin’in bölgedeki artan rolü, Özbekistan’ın çekimser tavırları ile Rusya’nın kendini kontrol mekanizması olarak konumlandırmasıdır. Overland’ın belirttiği sıkıntılar doğru, çözümlenmesi kolay olmayan ancak imkânsız da olmayan problemlerdir. Konunun uzmanları ve siyasetçiler tarafından Kulübün enerji güvenliğini sağlayacak potansiyele sahip olduğu, karşılıklı çıkar ilişkilerinin çatışma ihtimallerini ortadan kaldıracabileceği veya azaltılabileceğine inanılmaktadır. Her katılımcının bazı avantajları ve bazı zayıf noktalarının olduğunun bilinmesine karşın Kulübün, tüm olasılıkları göz önünde bulundurarak, istikrarlı ve yüksek verimli bir sistem oluşturmaya çalıştığı savunulmaktadır. Çünkü var olan uyumsuzluklara rağmen Kulüp, üye devletlere pek çok fayda sağlamaktadır. Bu faydalardan biri, Çin ve Rusya arasında yaşanan bazı çıkar çatışmalarına rağmen ortak projelerin geliştirilmeye devam edilmesidir. Başka bir avantajı geliştirilen ortaklıklar ile iletim hattında ya da üretim sahasında yaşanabilecek sorunlara birlikte müdahale edilebilme potansiyelidir. Başka bir

açından enerji kaynaklarında yaşanabilecek herhangi bir korsanlık tehdidi durumunda ya da çevresel tahribatta yaşanan krizi, çok taraflı güvenlik önlemleriyle daha etkin çözüme kavuşturabilme olanağıdır. Diğer bir fayda da Kulübe yeni üyelerin dâhil olması ile işbirliği mekanizmasının gelişerek çatışma risklerinin minimal seviyeye indirilebilecek olmasıdır. Bu şartların ve bakış açılarının mevcudiyeti Kulübün, esasında önemli bir çözüm merkezi haline gelmesine temel teşkil etmektedir.

Anlaşmazlıkların çözümünde işlevsel bir rol üstlenen Kulübün birçok alanda önemli fırsatlar sunduğu bilinmektedir. Bir yandan üyelere yeni yeşil teknolojiler ve çeşitli eylem planları ile karbon emisyonlarını azaltma fırsatı sunan kurum, diğer yandan bölgeyi istikrara kavuşturabilme olanağı sağlamaktadır. Enerjide çok yönlü politikalar geliştirilen Kulüp çerçevesinde birçok alanda önemli gelişmelere imza atılmaktadır. Örneğin Enerji Kulübü üyeleri (özellikle Rusya ve Çin) tarafından, enerji kaynaklarının sevkiyatı sırasında doğabilecek güvenlik zafiyetleri giderilmeye çalışılmaktadır. Karbon emisyonları azaltılmaya, çevresel tahribata engel olunmaya çabalanmaktadır. Enerji güvenliğinin boyutlarından üretim ve transit güvenliğinde korsanlık tehditlerini engellemek için terörle mücadele mekanizmaları geliştirilmektedir. Bölgede etkili güvenlik önlemleri için sık sık güvenlik tatbikatları yapılmakta, altyapı çalışmaları geliştirilmektedir (Lengacher, 2018). Kulüp çerçevesinde düzenlenen toplantılarda enerji güvenliği çalışmaları giderek yoğunlaşmakta ve yeni kararlar alınmaya devam edilmektedir. Dolayısıyla Kulübün, bölgesel güvenlik konularında tehdit ve tehlikeleri engelleyen, işbirliğini ise teşvik eden bir misyon edindiği anlaşılmaktadır.

ŞİÖ Enerji Kulübünde, üretici ülkelerin tedarik yollarını ve ihracat pazarlarını güvence altına alma konusundaki çıkarları ile tüketicilerin enerji kaynaklarına erişimi korumaya yönelik çıkarlarının, enerji güvenliğinde işbirliğinin temel motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir. Mevcut haliyle bağlayıcı olmamasına ve yeni bir kuruluş olmasına rağmen Enerji Kulübü, devletler arasında işbirliği için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kulübün faaliyetlerinin, ŞİÖ'nün “enerji bölgeselciliği” bağlamında değerlendirilmeye alınmasında önemli bir rolü bulunmaktadır.

Sonuç olarak enerji işbirliğinin antlaşmalar ve diğer normlarla belirlenmiş olduğu örgütlerden biri olan ŞİÖ'nün, sahip olduğu kurumsal yapılanma sayesinde problemlerin çözümüne yardımcı olacak önemli bir kuruluş olduğu açıktır. Bölgesel güvenliğin sağlanması ve enerji sorunlarının çözümlenmesi ŞİÖ'nün öncelikli amaçlarından biridir. ŞİÖ, Avrasya bölgesinde politik karar alıcı bir merkez olarak görev yapacak önemli bir bölgesel güçtür. Örgütün enerji ve doğal kaynaklar açısından zengin olmasının yanında nüfusunun ve finansal faaliyetlerinin büyüklüğü bu potansiyele sahip olduğunun en büyük göstergesidir. Bu anlamda ŞİÖ Sözleşmesi'nde örgütün temel amaçları olarak çok yönlü politikalar benimsense de asıl kuruluş amaçlarından birinin bölgede bir enerji bölgeselciliği kurulması olduğu düşünülebilir.

ŞİÖ'nün kurumsal gelişimi tamamlandıktan sonra, örgütte enerji konusunda yoğun çalışmaların başlatılması ve bu çalışmalardan daha somut çıktılar elde edebilmek adına örgütte yeni organların kurulması bu görüşü desteklemektedir. Sahip oldukları fosil enerji kaynaklarının farkındalığıyla hareket edip bu kaynakları rasyonel olarak kullanmak niyetinde olan ŞİÖ üyelerinin, ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu ile Enerji Kulübü'nü kurmaları oldukça önemli bir gelişmedir. Avrasya'da bölgeselciliğin ortaya çıkması, daha sonra ortaya çıkan bölgeselciliğin enerjiyi de kapsar şekilde geliştirilmesi ve enerji alanında çalışmalar yapmak için kurumsal yapılanmaların oluşturulması, örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, önümüzdeki yıllarda ŞİÖ üyeleri arasında enerji bölgeselciliği sayesinde enerji sektöründe ortak bir politika ve tam donanımlı bir kurumsal yapı oluşturulabilmesi mümkündür.

3.1.2.3. Alınan Kararlar ve Yürütülen Faaliyetlerin Enerji Bölgeselciliğine Etkileri

Bölgeleri ve bölgelerde kurulan entegrasyon girişimlerini, enerji kaynakları bakımından analiz etmek için kullanılmaya başlanan enerji bölgeselciliği yaklaşımıyla literatürde yeni bir çalışma alanı oluşmuştur. Enerji bölgeselciliğinin nasıl ortaya çıktığı, hangi itici faktörlerden etkilendiği ve bir enerji bölgeselciliğinde olması gereken özelliklerin neler olduğu sorularıyla ilişkili olarak kavram, ampirik vaka analizleri üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır. Enerji bölgeselciliğinde nihai hedefin ne olduğu ile alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde ŞİÖ'nün potansiyel bir enerji bölgeselciliği girişimi olduğu kanaatine varılmış ve örgüt çalışmanın ampirik vakalarından birini oluşturmuştur.

ŞİÖ, bir önceki alt bölümlerde örgüte üye ülkelerin potansiyeli bakımından itici faktörler ve kurumsal yapılanma çerçevesinde analiz edilmiş ve örgütün bu iki unsur bakımından enerji bölgeselciliği bağlamında ele alınabileceği anlaşılmıştır. Fakat yapılan incelemeler örgütün sadece potansiyelini ortaya koymuş, örgütün tam bir enerji bölgeselciliği olarak nitelendirilebilmesi için son aşama olarak işlevlerinin açıklanması ihtiyacı doğmuştur. Enerji bölgeselciliğinde nihai amacın bölge ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanması olduğu bilinmekle birlikte aşağıda ŞİÖ organları nezdinde enerji güvenliği ile ilgili olarak alınan kararlar ve somut adımlar hakkında bilgiler verilmiştir. Örgütte düzenlenen zirve toplantılarının akabinde yayınlanan beyannameler ile yapılan önemli projelerin belirtilmesi, örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında fonksiyonel tarafının açıklanmasına yardımcı olacaktır.

Nitekim tarihsel perspektifle incelendiğinde enerji kaynaklarına ilişkin beyanlarda bulunan ilk belgenin 7 Haziran 2002 tarihinde imzalanan ŞİÖ Tüzüğü olduğu görülmüştür. Örgütün kuruluş bildirisinde enerji konusuna yer verilmesi, örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında değerlendirilebilmesinin önemli bir nedenini oluşturmuştur. Belgede enerji, üye devletlerin

halklarının yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan eşit ortaklık temelinde geliştirilen ortak eylemlerden biri olarak kabul edilmiştir. Burada enerjinin eşit ortaklık temelinde geliştirilen faaliyetlerden biri olarak görülmesi, enerjinin sınıraşan niteliğinden kaynaklanmıştır. Tüzükte, birden fazla devletin ortaklaşa hareket etmesini gerektiren enerji, bölgesel işbirliğinin teşvikinde kullanılabilecek ortak çıkar alanlarından biri olarak belirtilmiştir. Bu yüzden ŞİÖ içindeki ana işbirliği alanlarından biri olan enerjinin daha etkin kullanılması gerektiği vurgulanarak bu konuda öneriler sunulmuştur. Geliştirilen önerilerden en önemlisi; malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojilerin kademeli olarak serbest akışını sağlamak amacıyla ticaret ve yatırımlar için elverişli ortamın yaratılmasıdır. Bahsi geçen elverişli ortamın yaratılmasının ancak mevcut ulaşım ve iletişim altyapısının etkin kullanımı, ortak çevre programlarının ve projelerinin uygulanması, üye devletlerin transit kapasitesinin iyileştirilmesi ve enerji sistemlerinin geliştirilmesi ile mümkün olacağı vurgulanmıştır (SCO Charter, 07.06.2002: madde 1, 3).

Örgütün temel belgesi olan tüzükte, enerji konusunda beyanlarda bulunulması enerjinin entegrasyondaki en önemli işbirliği alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Serbest ticaret bölgesi kurulması yönünde öneriler sunulurken enerji kaynaklarının ticareti sırasında yaşanabilecek engeller ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Enerji güvenliğinin çevre, transit ve üretim boyutlarına da vurgu yapılarak bunun tüm üyelere avantaj sağlayacağı öngörülmüştür.

Enerji konusunda önemli kararların alındığı ikinci belge, ŞİÖ Hükümet Başkanları tarafından 26 Ekim 2005'te yayınlanan beyannamedir. Ortak bildiriyle ŞİÖ Hükümet Başkanları Konseyi tarafından alınan karar kapsamında bir Kalkınma Bankası kurulmuştur. ŞİÖ Kalkınma Bankasıyla diyalog ve gözlemci ülkeleri de dâhil tüm üyelerine enerji yatırım projelerinde destek verilmesi planlanmıştır (SCO Joint Communiqué, 26.10.2005). Kuruluş, bölgenin ekonomik kalkınması için ŞİÖ'nün enerji alanında yaptığı önemli faaliyetlerinden biri olmuştur. Kalkınma Bankası ile ŞİÖ devletlerine enerjinin üretimi ve transiti de dâhil olduğu konularda fon sağlanabileceği planlanarak böylelikle bölgenin ekonomik gelişimine hizmet edileceği ve bölgesel entegrasyonun güçlendirileceği düşünülmüştür.

Moskova'da gerçekleştirilen toplantının ardından enerji kaynakları konusunda bir diğer toplantı 2008 yılında Duşanbe'de gerçekleştirilmiştir. Devlet Başkanları Konseyi tarafından yapılan toplantıda, uluslararası meseleler ve bölgesel durum tartışılarak toplantı sonucunda bir deklarasyon yayınlanmıştır. Duşanbe Deklarasyonu olarak adlandırılan belgede, 21. yüzyılda devletlerin karşılıklı bağımlılığının, güvenlik ve kalkınmayı birbirinden ayrılmaz hale getirdiği belirtilmiştir. Bölgede yaşanan mevcut sorunların ancak tüm tarafların çıkarları tam olarak dikkate alınırsa çözümlenebileceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca enerji güvenliğinin sürdürülmesinin özel önem taşıdığı belirtilen toplantıda, enerji kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı konusunda üye devletler arasındaki diyalogun öneminden bahsedilmiştir. Toplantıda üzerinde durulan bir diğer

konu da çevre olmuş, enerjide kaynak sağlarken ekolojik dengenin korunması için yeni teknolojilerin geliştirilmesinden bahsedilmiştir (Dushanbe Declaration, 2008: 1-3).

Duşanbe Deklarasyonu'nun ardından Devlet Başkanları tarafından 15-16 Haziran 2009 tarihlerinde Yekaterinburg'da toplantı gerçekleştirilmiştir. Barış ve sürdürülebilir kalkınma arzusu ile bölgesel işbirliği konuları üzerinde durulan toplantının akabinde Yekaterinburg Deklarasyonu yayınlanmıştır. Deklarasyonda, enerji güvenliği gibi küresel sorunların çözümünde bölgesel boyutun rolünün arttığı, ŞİÖ'nün de bu perspektifle politikalarını yürütmesi gerektiği belirtilmiştir. Enerji güvenliği için birden fazla devlete ihtiyaç olduğunu bilen ŞİÖ üyeleri, gözlemci devletlerin ve diyalog ortaklarının potansiyelinden de yararlanılması gerektiğini vurgulamıştır. Toplantıda üzerine konuşulan bir diğer konu, enerjinin bileşenlerinden biri olan transit meselesi olmuştur. Transit konusunda, bölgenin enerjide ulaşım potansiyelinin genişletilmesi ve dünya pazarlarına erişiminin sağlanması için büyük projelerin uygulanması gerektiğinden bahsedilmiştir. Altyapı, lojistik, üretim ve ticaret için modern uluslararası merkezlerin kurulması, yeni sahaların inşası, uluslararası ulaşım koridorlarının düzenlenmesi, demiryollarının modernizasyonu ve yenilikçi ve enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerin tanıtılması, bölgenin potansiyelinin güçlendirilmesi için tasarlanan hedefler olarak sıralanmıştır. Söz konusu tasarıların uygulanması ile Avrupa ve Asya arasındaki ekonomik bağların gelişmesine ivme kazandırılacağı, çevre açısından zararın minimal seviyeye indirileceği, bölgede karşılıklı yarara dayalı işbirliğinin daha da ilerletileceği, dünya pazarlarına erişimin hızlanacağı ve arz güvenliğine teminat oluşturulacağı düşünülmüştür. Ayrıca ŞİÖ üye devletleri, doğal ve insan kaynaklı acil durumlara zamanında ve ortak müdahalede işbirliğinin etkinliğinin artırılmasını ve bunların sosyo-ekonomik çevre üzerindeki etkilerini ele almak için bir dizi hafifletici önlemin uygulanmasını, öncelikli alanlardan biri olarak görmüşlerdir (Yekaterinburg Declaration, 2009: 1-3).

Yekaterinburg Deklarasyonu'nun önemi, enerji güvenliği gibi sınıraşan sorunların çözümünde bölgesel boyutun rolünün arttığının, Avrasya'da kurulan ittifaklar çerçevesinde ilk kez belirtilmesidir. Deklarasyonun bir diğer önemi, bu çalışmada da ele alındığı şekliyle, bölgede enerji güvenliğini etkileyen iki temel alan olarak üretim ve nakil üzerinden değerlendirmelerin yapılmasıdır. Üretim konusunda yeni sahaların inşası ve yeni teknoloji teçhizatların kullanılmasına dikkat çekilirken; transit konusunda ulaşım potansiyelinin geliştirilmesi ve mevcut ulaşım koridorlarının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca her iki alanda da faaliyetler yürütülürken çevre güvenliğinin ihmal edilmemesi konusu üzerinde durulmuştur. Herhangi bir olası tehdit ya da tehlike karşısında ortak müdahalenin önemine dikkat çekilmiştir.

Enerji konusuna değinilen bir diğer toplantı 15 Haziran 2011'de Astana'da gerçekleştirilmiştir. Ekonomik gelişimin önemi üzerinde durulan toplantıda, üye devletlerin finansal sistemlerinin istikrarını sağlamak için enerjide etkin önlemlerin alınması gerektiğinden bahsedilmiştir. Yenilikçi ve enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerin bu önlemlerden biri olduğu

belirtilmiştir. Ulaşım ve üretimde yeni teknolojilerin kullanılması ile karşılıklı ticaretin artacağı, yeni pazarların yaratılacağı, Asya ile Avrupa arasındaki ulaşım koridorlarının çeşitlendirileceği ve böylelikle bölgesel kalkınmaya ciddi bir ivme kazandırılacağı düşünülmüştür. ŞİÖ üye devletlerinin başkanları, barış, istikrar ve refahın sağlanması için belirtilen tüm amaç ve görevleri etkin bir şekilde yerine getireceklerini beyan etmişlerdir (Astana Declaration, 15.06.2011: 1-5). Astana Deklarasyonu'nun önemi, enerjinin üretim ve transitinde yeni teknolojilerin kullanılması konusuna tekrar değinilmesidir. Konunun önemi bölgede bulunan kaynakların, bu kaynaklardan faydalanan ve faydalanmayı planlayan tüm ülkeler için öneminden dolayıdır.

Astana'da gerçekleştirilen zirvenin ardından enerjinin tartışma konusu olduğu diğer toplantılar bu kez Hükümet Başkanları Konseyi tarafından gerçekleştirilmiştir. Sırasıyla Bışkek (4 ve 5 Aralık 2012) ve Astana (14 ve 15 Aralık 2014)'da gerçekleştirilen bu toplantılarda benzer konulara değinilmiştir. Konsey toplantılarına, üye ülkelere ek ŞİÖ gözlemci devletlerinin temsilcileri katılmıştır. Yapılan zirvelerde Hükümet Başkanları, dünya ekonomisindeki belirli iyileşme belirtilerine rağmen, uluslararası mali ve ekonomik krizin ciddi sonuçlarının henüz tamamen hafifletilmediğinden bahsetmişlerdir. ŞİÖ'nün, enerji gibi alanlarda işbirliğini derinleştirerek güçlendirilmiş bir ekonomik işbirliği ile yaşanan krizin çözümüne katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Transit meselesine de değinilen toplantılarda, örgüt çerçevesinde ticari ve ekonomik işbirliğini teşvik etmek için ŞİÖ üye devletlerinin mevcut transit potansiyelinin daha verimli kullanılmasının, ulaşım altyapısının daha da iyileştirilmesinin ve yasal çerçevenin güçlendirilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Enerji verimliliği, yakıt ve enerji kompleksinin çevre ve iklim üzerindeki etkisinin azaltılması ve yenilikçi ve çevre dostu teknolojilerin tanıtılması ise Konsey'de tartışılan diğer konular olmuştur (SCO Joint Communique, 05.12.2012: 1-3; SCO Joint Communique, 15.12.2014: 1).

Bışkek ve Astana'da düzenlenen zirve toplantılarında belirtilen birkaç karar oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, uluslararası alanda yaşanan ekonomik krizin ŞİÖ'nün enerji politikaları sayesinde atlatılabileceğidir. Güçlendirilmiş bir ekonomik işbirliği ile enerjinin üretimi ve transit konularında yaşanabilecek aksaklıkların giderilebileceği öngörülmüştür. Gerçekleştirilen toplantılardan örgüt üyeleri tarafından, ekonomik ve güvenlik bölgeselciliğinin ilk kez aynı anda tamamlanmak istendiği anlaşılmıştır. İlk kez denilmesinin nedeni diğer toplantılarda öncelikli hedefin ekonomik bölgeselcilik olarak belirtilmesi, ekonomik bölgeselciliğin başarıldığı takdirde güvenlik bölgeselciliğinin de başarılabileceği yönünde görüşlerin sunulmasıdır.

ŞİÖ üye devletlerinin başkanları tarafından düzenlenen bir diğer toplantı 11 ve 12 Eylül 2014 tarihlerinde Duşanbe'de gerçekleştirilen zirvedir. Zirvenin sonunda Devlet Başkanları tarafından Duşanbe Beyannamesi olarak adlandırılan bir belge yayınlanmıştır. İşbu belgede üye devletler, bölgesel güvenlik ve istikrarı, karşılıklı saygıyı, eşitliği ve güveni, küresel tehditlere ve zorluklara karşı ortak mücadeleyi sağlamaya ve işbirliğini genişletmeye devam edeceklerini taahhüt

etmişlerdir. Dünya ekonomisinin sürdürülebilir ve dengeli büyümesini olumsuz yönde etkileyen birçok zorlukla karşı karşıya olunduğu belirtilen toplantıda, enerji güvenliğinin sağlanması ve ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesine özel önem verilmiştir. Ayrıca toplantıda katılımcılar, yeni zorluklar ve tehditlere karşı koymada, ŞİÖ gözlemci devletleri ve diyalog ortakları ile işbirliğinin daha da güçlendirilmesinden yana olduklarını belirtmişlerdir (Dushanbe Declaration, 12.09.2014: 1-5).

Enerji konusunun tartışıldığı 9 ve 10 Temmuz 2015’de Devlet Başkanları tarafından Ufa’da bir toplantı daha yapılmıştır. Toplantıda, Devlet Başkanları, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Yeni İpek Yolu Projesi ile ilgili girişimine desteklerini beyan etmişlerdir. Söz konusu projelerin hayata geçirilmesi ile enerji güvenliğinin bileşenlerinden üretim, arz ve transit güvenliğine hizmet edileceği vurgulanmıştır (SCO Press Release, 10.07.2015: 1-4).

Ufa’nın ardından Devlet Başkanları Konseyi tarafından düzenlenen diğer toplantı, 24 Haziran 2016 tarihli Taşkent Zirvesidir. Toplantı sonunda yayınlanan Taşkent Deklarasyonun’da üye devletlerin, enerji güvenliğini etkileyen terörizm ve aşırıçılık faaliyetlerine dikkat çekilmiştir. Dini ve diğer tezahürleri de dâhil olmak üzere uluslararası terörizm ve aşırıçılığın, dünyanın tüm ülkeleri ve bir bütün olarak uygarlık için eşit derecede büyüyen bir tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır. Bu sorunun ancak bölgesel düzeyde ortak mücadeleyi arttırarak ve yaptırımların geliştirilerek ortadan kaldırılabileceğine inanılmıştır. Öte yandan beyannamede, ekonomik büyümenin hızlandırılması için enerjide; yenilikçi teknolojilerin tanıtılması, uygun yatırım ve iş ortamının oluşturulması, öncelikli işbirliği ve altyapı geliştirme alanlarında karşılıklı olarak yararlı uzun vadeli projelerin uygulanması ve deneyim alışverişinde bulunulmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Çin’in İpek Yolu Projesi’nin ekonomik bölgeselcilik ve enerjinin teminatında önemli bir adım olacağı belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle İpek Yolu Projesi’nin de dâhil olduğu hedeflerin gerçekleştirilmesi durumunda, enerji güvenliği alanında çok yönlü fayda sağlanacağı öngörülmüştür (Tashkent Declaration, 24.06.2016: 1-17).

Taşkent’in ardından enerji konusuna değinilen diğer toplantı 9 Haziran 2017 tarihinde Astana’da gerçekleştirilmiştir. Devlet Başkanları arasında yapılan zirvede, ŞİÖ’nün genişlemesinin tarihsel önemi vurgulanmıştır. Diğer gözlemci üye ve diyalog ortaklarının da önemine değinilen toplantıda, üyeler arasında çok yönlü işbirliğinin daha da derinleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Enerjinin de içerisinde bulunduğu ortak güvenlik sorunlarına ve tehditlerine karşı koymak için bölgesel işbirliği elzem görülmüştür. Öte yandan Devlet Başkanları, bölgesel ekonomik etkileşimin gelişmesi için faydalı koşulları şekillendirmeyi ve yeni uluslararası işbirliği modelleri arayışını kolaylaştırmayı amaçlayan girişimlerin önemine değinmişlerdir. Başarılı bir ekonomik etkileşimin neticesinde enerji güvenliğinin de olumlu etkileneceği düşünülmüştür. Bu sebeple enerji sektöründe; bölgenin ulaşım ve iletişim kapasitesinin genişletilmesi, demiryolu taşımacılığının iyileştirilmesi, yüksek hızlı hatların geliştirilmesi, çok yönlü lojistik merkezlerin oluşturulması,

gümrük alanında işbirliği antlaşmalarının yapılması, ileri ve yenilikçi teknolojilerin kullanılması ve ortak çıkarlara yönelik ortak altyapı projelerinin uygulanması dâhil birçok alanda çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi savunulmuştur. Sıralanan hedeflerin gerçekleştirilmesi halinde ŞİÖ ülkelerindeki ana üretim bölgeleri ile tüketim bölgeleri arasındaki bağlantıların güçlenerek enerji güvenliğine hizmet edileceği düşünülmüştür. ŞİÖ'nün "Geleceğin Enerjisi" (10 Haziran - 10 Eylül 2017, Astana) temalı Uluslararası İhtisas Fuarı EXPO-2017'ye katılımının önemini de vurgulayan Devlet Başkanları, bu gibi etkinliklerin artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Keza bu gibi etkinliklerle ŞİÖ üyeleri arasında çok taraflı ve ikili işbirliğine yeni bir ivme kazandırılacağı, ŞİÖ'nün uluslararası sahnedeki imajının ve prestijinin güçlendirilmesine etki edileceği belirtilmiştir (Astana Declaration, 09.06.2017: 1-10).

Devlet Başkanları Konseyi'nin ardından bu kez Hükümet Başkanları Konseyi tarafından yapılan 11-12 Ekim 2018 tarihli toplantıda enerji güvenliği konusuna değinilmiştir. Hükümet Başkanları, yapıcı bir atmosferde uluslararası ve bölgesel ekonomik kalkınmanın çok çeşitli konuları hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlar, karşılıklı anlayışı ve geleneksel dostluğu daha da güçlendirmek için ŞİÖ içindeki ekonomik ve insani işbirliğinin derinleştirilmesine yönelik beklentiler ve önlemleri tartışmışlardır. ŞİÖ üye devletlerinin enerjide; ticaret, ekonomik ve yatırım faaliyetlerinin genişletilmesi, yüksek teknoloji sektörlerinin geliştirilmesi, çeşitli endüstrilerin modernizasyonu, kalkınmaya yönelik projelerin uygulanması, ülkeler arasındaki teknolojik uçurumun kapatılması, transit altyapısının güçlendirilmesi, lojistik faaliyetlerinin geliştirilmesi, var olan sahaların verimliliğinin artırılması ve yenilerinin açılması gibi konularda ortak çabaları değerlendirilmiştir. Mevzu bahis konuların ŞİÖ'nün sosyo-ekonomik kalkınma ve istikrarı için önem teşkil ettiği belirtilerek enerji güvenliğinde işbirliğinin vazgeçilmezliğine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda toplantının somut adımı olarak ŞİÖ üye devletleri tarafından bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi maksadıyla ortak eylem planları da hazırlanmıştır. Eylem planları ile ŞİÖ üyelerinin; çok taraflı girişimlerinin uygulanması da dâhil olmak üzere ekonomik kalkınma, bölgede karşılıklı yarar sağlayan ortaklık işbirliğinin kolaylaştırılması, ekonomik büyümenin hızlandırılması, ulaşım ve enerji alanlarında bağlantıların genişletilmesi, yatırımın, inovasyonun ve istihdamın artırılması hedeflenmiştir. Gerçekleştirilmesi arzulanan bu hedeflerin neticesinde enerji konusunda çevre kirliliğinin de dâhil olduğu birçok tehdidin ortadan kalkabileceği vurgulanmıştır (SCO Joint Communique, 12.10.2018: 1-10).

Aradan geçen iki yılın ardından enerji güvenliğinin tartışıldığı bir diğer toplantı Moskova Zirvesidir. ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi'nce 10 Kasım 2020'de video konferans yoluyla gerçekleştirilen toplantıda, uluslararası güvenliğe ve uluslararası güvenliğe yönelik artan zorluk ve tehditlerin arka planından bahsedilmiştir. Toplantı sonunda yayınlanan Moskova Deklarasyonunda, bölgesel istikrarın sağlanması için mevcut normların ve mekanizmaların sağlamlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Bölgede güvenliği olumsuz etkileyen unsurlardan biri olarak daha önceki toplantılarda değinilmemiş olan yolsuzluk meselesi üzerinde durulmuştur. Üye devletler,

yolsuzluğun tüm tezahürlerinin; ulusal ve bölgesel güvenliği tehdit ettiğini, yönetişimin etkinliğini azalttığını, uluslararası prestiji olumsuz etkilediğini ve sosyo-ekonomik gelişimi engellediğini beyan etmişlerdir. Genellikle enerji kaynakları üzerinden kaynaklandığı bilinen bu sorunun, bölgesel işbirliği ile çözümlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan beyannamede, ŞİÖ Tüzüğü tarafından öngörüldüğü gibi malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojinin serbest dolaşımını kademeli olarak tanıtmak için ticaret ve yatırımı kolaylaştırmaya kararlı olduğu açıklanmıştır. Bu kapsamda “Çin’in Bir Kuşak Bir Yol” projesine desteklerini yeniden belirten Devlet Başkanları, projede AEB ile devam eden ortak çalışmalara dikkat çekmişlerdir (Moscow Declaration, 10.11.2020: 1-10).

Yapılan her yeni ortak program ve projenin geliştirilmesi neticesinde, ŞİÖ bölgesinde hem sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın çıkarlarına hizmet edileceği hem de enerji güvenliğini sağlamanın kolaylaştırılacağı vurgulanmıştır. Ayrıca üye devletler, bölgedeki ulaşım hatlarının birleştirilmesini amaçlayan ilgili bir program hazırlamak da dâhil olmak üzere, ŞİÖ alanında mevcut uluslararası çok yönlü lojistik merkezlerin yenilerini oluşturmayı ve modernleştirmeyi savunmuşlardır. Bu minvalde üye devletler tarafından bir dizi çalışma belirtilmiştir. Bunlardan biri Özbekistan’ın BM himayesinde “Orta Asya’da Ulaştırma ve İletişim Bağlantısının Geliştirilmesi için Bölgesel Bir Merkez” oluşturma girişimi olurken; diğeri 2 Kasım 2019’da Taşkent’te onaylanan konseptte dayalı olarak “Demiryolu İdareleri Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesi” tasarısıdır. Kıtalararası Avrasya Ulaştırma Koridorlarında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin Uygulanması (Cenevre, 27 Şubat 2020) başlıklı etkinlikten de bahsedilerek ŞİÖ üye devletlerinin transit potansiyelinin etkin kullanımını sağlayan projelerin geliştirilmesi ihtiyacına değinilmiştir. Beyannamenin sonunda ise üye devletler, enerji ve endüstriyel işbirliğinin daha da artırılması ile işbirliğinin sonunda gerçekleşmesi planlanan enerji güvenliğinin önemine dikkat çekmişlerdir. ŞİÖ içindeki işbirliğini yeni bir düzeye yükseltmek ve ŞİÖ alanını kalıcı bir barış, dostluk, evrensel refah ve uyum bölgesine dönüştürmek için güçlendirmeye devam edileceği teminatında bulunmuşlardır (Moscow Declaration, 10.11.2020: 11-19).

ŞİÖ’de enerji güvenliğinin tartışıldığı diğeri toplantı 17 Eylül 2021 tarihli zirvedir. Yapılan toplantının akabinde yayınlanan Duşanbe Deklarasyonu’nda üye devletler karşılıklı yarar sağlayan enerji işbirliğini genişletme ihtiyacını vurgulamışlardır. Çevresel etkiyi azaltmayı ve çevre güvenliğini kolaylaştırmayı mümkün kılan uygun maliyetli ve çevre dostu teknolojilerin kullanımını desteklemişlerdir. Sürdürülebilir enerji sektörünü geliştirmek ve sera gazı emisyonlarını azaltmak için karşılıklı saygı temelinde ulusal enerji stratejilerini birleştirmeyi ve işbirliğini geliştirmeyi taahhüt etmişlerdir. Ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak, üretici ülkeler, transit ülkeler ve enerji taşıyıcısı ülkeler arasında pratik işbirliğinin yanı sıra tam ölçekli bir enerji diyalogunun geliştirilmesini elzem görmüşlerdir (Dushanbe Declaration, 17.09.2021a).

Örgütte enerji güvenliğinin de içerisinde bulunduğu konuları görüşmek üzere düzenlenen son toplantı 16 Eylül 2022’de Semerkant’ta gerçekleştirilmiştir. Zirvenin hedefi, Avrasya bölgesindeki devletler arasında ekonomik ve güvenlik bağlarını güçlendirmek olarak belirtilmiştir. Dünya kamuoyunda geniş yankı uyandıran zirveye, örgüte üye ülkelerin liderleri ile gözlemci ülkelere Belarus ve Moğolistan’ın Cumhurbaşkanı katılmıştır. Ayrıca toplantıya Türkiye²⁸, Türkmenistan ve Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı da davet edilmiştir. Üye devletler, mevcut bölgesel ve uluslararası gündeme ilişkin benzer değerlendirmelere dayanarak, evrensel olarak kabul edilen uluslararası hukuk, çok taraflılık, eşitlik, ortak ilkelere dayalı daha temsili, demokratik, adil ve çok kutuplu bir dünya düzeni yaratma taahhütlerini teyit etmişlerdir. Toplantının sonunda ise zirve sonuçlarına ilişkin Semerkant Deklarasyonu yayınlanmıştır. Zirvede tartışılan ana konulardan yola çıkarak hazırlanan 19 sayfalık deklarasyonda, enerji güvenliğiyle de alakalı oldukça önemli hususlara değinilmiştir. Zirvede, üye ülkeler tarafından uzun vadeli iyi komşuluk, dostluk ve iş birliği antlaşmasının uygulanması için kapsamlı bir eylem planı da dâhil toplam kırk belgenin imzalandığı açıklanmıştır.

Devletler, uluslararası ve bölgesel kalkınma konularını ele alarak, örgüt alanındaki yeni zorluklara ve tehditlere ortaklaşa karşı koymayı ve ülkeler arasındaki ticari, ekonomik, kültürel ve insani ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Üye devletler, hem halklarının dostluğunu güçlendirmek hem de üye devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmek için uluslararası ve bölgesel çatışmaların münhasıran barışçıl siyasi ve diplomatik yollarla çözülmesini savunmuşlardır. Liderler, Orta Asya’yı, ŞİÖ’nün çekirdeği olarak gördüklerini ve bölge ülkelerinin refah, barış ve sürdürülebilir kalkınmalarını sağlamak için her türlü çabalarını destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Orta ve Güney Asya arasındaki karşılıklı bağlantıları güçlendirmeye yönelik çabaların devam ettiğinden bahsedip medeniyetler arası ilişkilerin güçlendirilmesi yoluyla geniş ŞİÖ bölgesinde refah ve güvenliğin sağlanacağını savunmuşlardır. Ayrıca üyeler, bölgenin enerji güvenliğini etkileyen terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadeleyle olan derin bağlılıklarını yeniden teyit ederek, terörün yayılmasını kolaylaştıran koşulları ortadan kaldırmak için daha fazla aktif önlem alacaklarını belirtmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda ŞİÖ organlarından RATS’a bu alanlarda pratik işbirliğini artırmak için daha fazla imkân verileceğini açıklanmış ve birime bağlı bazı (ŞİÖ Sınır Ötesi Organize Suçlarla Mücadele Merkezi ve ŞİÖ Bilgi Güvenliği Merkezi gibi) alt organlar oluşturulmasından bahsetmişlerdir. Ayrıca ŞİÖ üyesinin topraklarında faaliyetleri yasaklanmış, belirlenmiş terörist, ayrılıkçı ve aşırılıkçı örgütlerin birleşik bir listesinin hazırlanması için ortak ilkeler ve yaklaşımlar geliştirmeye çalışacaklarını ifade etmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda ortak terörle mücadele tatbikatlarının genişletileceğinden bahsedip üye devletlerin yetkili makamları tarafından en son düzenlenen “Pabbi–Anti-Terror–2021” ile “Dayanışma–2019–2021” tatbikatlarının başarılı sonucunu paylaşmışlardır. Terörle mücadele yöntemlerini geliştirmek için

²⁸ Türkiye, ŞİÖ toplantılarına ilk kez cumhurbaşkanı düzeyinde katılım gerçekleştirmiştir. Bu durum ise Türkiye, Batı’ya karşı bir eksen değişikliğine mi gidiyor? Şeklinde bazı eleştirilere konu edilmiştir. Türkiye’nin bu tutumu esasında proaktif bir dış politika benimsediğini göstermiştir.

Barış Misyonu, ortak askeri terörle mücadele komuta ve kurmay tatbikatlarının, düzenli olarak yapılmasının öneminin altını çizmişlerdir. Terör konusunun ardından üye devletler, deklarasyonda enerji güvenliği sorunlarından bir diğeri olan yolsuzluk meselesine de değinmişlerdir. Üye devletler, yolsuzluğun tüm tezahürleri ile ulusal ve bölgesel güvenliği tehdit ettiğine, devletlerin uluslararası prestijini ve yatırım çekiciliğini olumsuz etkilediğine ve sürdürülebilir sosyo ekonomik kalkınmalarını engellediğini vurgulamışlardır (Samarkand Deklaration, 16.09.2022: 1-8).

Samarkand Deklaration (16.09.2022: 11-19)'da enerjiyle alakalı olarak belirtilen bir diğer konu, üye devletler arasında malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojilerin kademeli olarak serbest dolaşımını sağlamak için uygun koşulların yaratılmasının teşviki olmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Pakistan İslam Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti, Çin'in Kuşak ve Yol girişimine desteklerini yeniden teyit ederek, projeyi başarılı bir şekilde uygulama doğrultusunda devam eden çalışmaları açıklamışlardır. AEB'nin ilerlemesini uyumlu hale getirme çabaları da dâhil olmak üzere ŞİÖ Çok Taraflı Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı'nın ve Eylem Planı'nın tutarlı bir şekilde uygulanmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, ŞİÖ üye devletleri AEB, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği ve diğer ilgili devletlerin ve çok taraflı birliklerin katılımıyla "Büyük Avrasya Ortaklığı" oluşturma fikrini beyan etmişlerdir. Üye devletler, İş Konseyi ve ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu'nun potansiyelini geliştirmeye devam edeceklerini, finans, yüksek teknoloji, ulaşım ve iletişim, enerji, yatırım gibi alanlarda projelerin uygulanması amacıyla iş çevreleriyle işbirliğini yoğunlaştırma konusunda ortak girişimleri teşvik edeceklerini beyan etmişlerdir. Ayrıca ŞİÖ bölgesindeki transit potansiyelini geliştirmek için devlet başkanları, üyeler arasındaki iletişimi artırmak ve uygun maliyetli ulaşım koridorları oluşturmak konusunda bir işbirliği mutabakatı (ŞİÖ Altyapı Geliştirme Programı) onaylamışlardır. Taşıtlar ve demiryolları, çok modlu taşıma koridorları ve lojistik merkezleri için yeni ve mevcut uluslararası rotaların oluşturulması ve modernizasyonu dâhil olmak üzere ŞİÖ'nün transit potansiyelinin geliştirilmesini hedeflemişlerdir. Modern lojistik merkezlerin daha da geliştirilmesini ve demiryolu altyapısının entegrasyonunu koordine etmek ve teşvik etmek, politika ve düzenlemeleri entegre etmek, bilimsel ve teknolojik olarak yenilikçi tasarımları ve kapasiteyi arttırmak, belirli çalışmaları incelemek için önlemlerin ortaklaşa benimsenmesini savunmuşlardır. Üye devletler, her tür enerjinin verimli kullanımı da dâhil olmak üzere enerjide karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini artırma ihtiyacını vurgulamış ayrıca çevre üzerindeki olumsuz etkiyi azaltan ve enerji güvenliğine katkıda bulunan çeşitli ekonomik ve çevre dostu teknolojilerin kullanımını desteklemişlerdir.

Oldukça geniş kapsamlı bir şekilde hazırlanan deklarasyona dair genel bir değerlendirme yapıldığında belgenin, üye devletler arasında ticari ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine katkıda bulunacak bir dizi eylem planı ve beyannameden oluşturulduğu görülmektedir. Üye devletlerin, Belarus'un ŞİÖ üyesi olarak kabul edilmesi için bir prosedür başlatma kararı, Bahreyn Krallığı, Maldivler Cumhuriyeti, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Myanmar Birliği

Cumhuriyeti'ne ŞİÖ diyalog ortakları statüsü verilmesine ilişkin kararlarını açıklamaları ve Mısır Arap Cumhuriyeti, Suudi Arabistan Krallığı ve Katar'a da ŞİÖ diyalog ortağı statüsü verilmesine ilişkin muhtıraları imzalamaları oldukça önemli gelişmelerdir. Bahreyn, Maldivler, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Myanmar'ın diyalog ortağı statüleri resmîyet kazandığında örgütte toplam on dört diyalog ortağı statüsüne sahip ülke yer alacaktır. Örgütün belirtilen tam üye, gözlemci üye ve diyalog ortaklarının ana hedefi, ŞİÖ sayesinde ekonomik kalkınma ve altyapılarını geliştirme fırsatlarına erişimdir. Bu husus örgütün mevcut üyeleri için de geçerlidir.

Örgütün hegemon itici güçlerinden Rusya için yeni üyelikler, Batı'nın kendisine uyguladığı yaptırımlardan olabildiğince az etkilenmek üzere sahip olduğu enerji kaynakları için alternatif güzergâhlar ve yeni pazar alanları; Çin için ise alternatif güzergâhlardan daha fazla enerji kaynağına erişim demektir. Rusya ve Çin'in yanı sıra diğer ülkeler de kalkınmaları için ŞİÖ çerçevesinde yeni ortaklarla geliştirilecek olan işbirliği ve projelerden yararlanmak hedefi gütmektedir. Çünkü yeni ortaklar arasında önemli enerji rezervine sahip ülkeler ile transit ülkeler bulunmaktadır.

Başka bir perspektifle yaklaşıldığında, ŞİÖ'nün yeni ortaklarının büyük çoğunluğunun Orta Doğu ülkelerinden oluşması ise örgütün Orta Doğu'yu kapsayan bir genişleme sürecine girdiğini göstermektedir. Deklarasyon'da ŞİÖ'nün yeni üyeleri kabul etmeye açık olduğunun gösterilmesinden, örgütün potansiyelini genişleteceğini ve önemli güncel sorunları ele almak için çok taraflı bir mekanizma olarak uluslararası alandaki rolünü daha da artırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Örgütte enerji güvenliğini etkileyen sorunlu alanlar üzerinden doğrudan önlemler alınmaya yönelik somut adımlar atılması (Liderlerin, karşılıklı ticarete ulusal para birimlerinin payını kademeli olarak arttırmaya yönelik bir yol haritası belirlemeleri gibi) oldukça önemlidir. Kuşkusuz ortak program ve projelerin geliştirilmesi ve uygulanması da dâhil olmak üzere bölgede işbirliğinin genişletilmesi ve teşvik edilmesi, ŞİÖ bölgesinde sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasına katkı sağlayabilecektir.

Semerkant toplantısının ardından yayınlanan deklarasyona ek örgütte iki belge daha yayınlanmıştır. İmzalanan ve yayınlanan belgelerden biri enerji güvenliği konusudur. Söz konusu belgede 2030 yılına kadar Şanghay İşbirliği Devlet Başkanları Konseyi tarafından enerji güvenliğinin ortak sağlanması konusunda işbirliğinin geliştirilmesini desteklemek, enerji kaynaklarına sürdürülebilir ve güvenilir yollardan erişimin sağlanması için taahhütlerde bulunulmuştur. Küresel zorluklar karşısında ŞİÖ bölgesindeki ekonomik toparlanmayı hızlandırmanın yanı sıra bölgesel ekonomik işbirliğini daha da derinleştirmeye çalışarak, ŞİÖ üye ülkeleri arasındaki karşılıklı ticareti geliştirmeye odaklanıp ekonomik kalkınmanın sağlanacağı belirtilmiştir. Enerji güvenliğini ekonomik kalkınmanın temeli olarak gören ŞİÖ ihracatçı, transit ve tüketici ülkeleri arasındaki etkileşimi güçlendirmek ve istikrarı da garanti etmek için yatırımlar ve çalışmaların sürdürüleceği taahhüt edilmiştir. Ayrıca fosil enerji kaynaklarının işletimi sırasında

enerji şirketlerine yatırım ve destek sağlanacağı konusunda anlaşılmıştır. Çevre güvenliği konusuna da değinilerek karbon nötrlüğünü elde etmek için çabalar sarf edileceği bunun enerji kaynakları konusunda verimliliği de artıracığı belirtilmiştir (SCO Statement, 16.09.2022: 1-3).

Bu beyanname kadar olmasa da enerji güvenliğine ilişkin kararlara yer verilen ve örgütte yayınlanan bir diğer belge ise ŞİÖ Danıştay Açıklaması'dır. Açıklamada, ŞİÖ üyeleri arasında fosil enerji kaynaklarının içerisinde bulunduğu mallar üzerinden karşılıklı ticaretin geliştirilmesine yönelik bazı taahhütlerde bulunulmuştur. ŞİÖ üye ülkeleri arasında ticaretin büyümesini ve çeşitli sektörlerde etkileşimin derinleştirilmesini sağlamak üzere sıralanan bu hedeflerden enerji güvenliği ile ilgili olanlar (Statement of the SCO Heads of State Council on Ensuring Reliable, Sustainable and Diversified Supply Chains, 16.09.2022: 1-2):

- Uluslararası taşımacılık koridorlarının güvenli ve kesintisiz işleyişini sağlamak ve bu alanlarda deneyim alışverişi de dâhil olmak üzere lojistik altyapısını geliştirmek ve verimliliğini artırmak;
- Ticaretin kolaylaştırılması ve ticaret engellerinin azaltılması dâhil olmak üzere, üretim sürecinin temel bileşenlerinde, temel ihtiyaçlarda ve diğer mallarda kesintisiz ticaretin sağlanması;
- Hizmet sağlayıcıların hareketliliğini sağlamanın yanı sıra, üretimin ve temel malların kritik bileşenlerinin engelsiz hareketini desteklemek için ticarî engellerinin azaltılmasını kolaylaştırmak;
- ŞİÖ ortakları arasında daha fazla işbirliğinin geliştirilmesini teşvik etmek ve ulusal para birimlerinde yerleşimleri genişletmek, olarak belirtilmiştir.

Tablo 12: ŞİÖ’de Enerji Güvenliği ile İlgili Faaliyetler ve Alınmış Kararlar

Zirve Toplantısı	Antlaşma ve Karar Metinleri	Metinlerde Bulunan Enerji Güvenliği Temaları	Tatbikat	Kurum/Organ	Eylem Planı ve Proje
Toplamda 14 Zirve Toplantısı	- ŞİÖ Tüzüğü, 2002 - Duşanbe Deklarasyonu, 2008 - Yekaterinburg Deklarasyonu, 2009 - Astana Deklarasyonu, 2011 - Duşanbe Deklarasyonu, 2014 - Taşkent Deklarasyonu, 2016 - Astana Deklarasyonu, 2017 - Moskova Deklarasyonu, 2020 - Duşanbe Deklarasyonu, 2021 - Semerkant Deklarasyonu, 2022 - ŞİÖ Beyanı, 2022 - ŞİÖ Danıştay Açıklaması, 2022	- Çevre güvenliği - Transit Güvenliği - Üretim güvenliği - Tüketim güvenliği	Bariş Misyonu Tatbikatları	- ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu - Şanghay Enerji Kulübü	- "Geleceğin Enerjisi" Uluslararası İhtisas Fuarı EXPO-2017 - Çin’in Bir Kuşak Bir Yol” projesi - “Orta Asya’da Ulaştırma ve İletişim Bağlantısının Geliştirilmesi için Bölgesel Bir Merkez” oluşturma girişimi - Demiryolu idareleri arasındaki işbirliğinin daha da geliştirilmesi tasarısı - Kıtalararası Avrasya Ulaştırma Koridorlarında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin Uygulanması - Serbest Ticaret Bölgesi Kurulması

Kaynak: Bu Tablo çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

ŞİÖ organları tarafından enerji güvenliği ile ilgili alınan kararlar hakkında yukarıda bir kronoloji sunulmuştur. 7 Haziran 2002 tarihinde imzalanan ŞİÖ Tüzüğü ile 16 Eylül 2022 tarihli Semerkant Deklarasyonu'nun imzalandığı zirve toplantısına kadar toplam on dört toplantıda enerji ile ilgili bilgilere rastlanılmıştır (Bkz. Tablo 12). Gerçekleştirilen zirve toplantıları genellikle Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi nezdinde düzenlenmiştir. Diğer kurumlarda alınan kararlara da rastlanılmış fakat bu kurumlarda yapılan toplantılarda Devlet Başkanları Konseyi ile Hükümet Başkanları Konseyi'nde alınan kararların detaylandırıldığı, farklı bir yaklaşım geliştirilmemesi nedeniyle diğer organlar tarafından gerçekleştirilen toplantılara ve alınan kararlara çalışmada yer verilmemiştir.

Belirtilen toplantılar hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında, enerjinin daha çok ekonomik boyutuyla ilgilenildiği görülmüştür. Enerji güvenliği ile alakalı kısımlarda, enerjinin transit ve arz güvenliği boyutlarına daha fazla değinilmiş, çevre ve üretim boyutu kısıtlı kalmıştır. Dikkat çeken asıl husus, ayrılıkçılık, aşırılıkçılık ve terörizm temelinde kurulan ŞİÖ'nün, enerjide yaşanan korsanlık tehditleri meselesine gereken ilgiyi göstermemesi olmuştur. Ancak yine de var olan eksikliklere rağmen örgütte, enerji bölgeselciliğinin itici gücü olan enerji güvenliği ve enerji güvenliğinin sağlanması konusunda ciddi adımlar atılmıştır. Düzenlenen zirve toplantılarının akabinde yayınlanan deklarasyonlar ve antlaşma metinleri ile örgüt çerçevesinde yapılan tatbikatların yanı sıra ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumun ve Enerji Kulübü'nün kurulması örgütün enerji konusundaki önemli somut çıktıları olmuştur. Ayrıca örgüt, oldukça önemli bir dizi eylem planı ve proje de hayata geçirmiştir.

Tablo 12'ye ek olarak aşağıda belirtilen bu projelerden bazıları ikili görüşmeler neticesinde ortaya çıkmış bazıları da tüm ülkeleri kapsayıcı şekilde tasarlanmıştır (InfoRos News Agency, 2022).

- Hindistan ve Rusya arasında 15 Ocak 2020'de yapılan ticaret antlaşması [Hindistan, Rusya'nın Vostok Oil Arctic (Rusya'nın devlete ait petrol devi Rosneft ile Rusya'ya ait özel petrol üreticisi Neftegazholding arasında Kuzey Kutbu'ndaki petrol rezervlerini keşfetmek için tasarlanan ortak girişime verilen isim) projesine yatırım yapacak],
- Rusya ve Çin arasında imzalanan Sibiry'a'nın Gücü boru hattı (Sila Sibiri Pipeline 1 ve Sila Sibiri Pipeline 2) üzerinden, doğalgaz tedariki için bir alım ve satım antlaşması,
- 2013 yılında Rusya'nın Çin'e petrol arzını yılda 10 milyon mt artırmayı öngören bir mutabakat antlaşması,
- 2003 yılında Gazprom ve Tacikistan arasında imzalanan 25 yıllık bir stratejik işbirliği antlaşması (hidrokarbon arama faaliyetleri için),
- Rusya ve Çin arasında 2009'da imzalanan, Doğu Sibiry'a-Pasifik Okyanusu petrol boru hattı kıvrımının (ESPO) Çin'e doğru inşasını sağlayan antlaşma,
- Rusya Çin arasında 2010'da inşası tamamlanan Skovorodino-Mohe petrol boru hattı,

- Tianjin'deki petrol rafinerisinin inşası,
- Üye ülkelerde jeolojik keşif alanında yapılan işbirlikleri (Sakhalin 3, Magadan1 ve Magadan 2),

Bu projelere, bölgede enerji kaynaklarının çıkarımı ve nakli konusunda ŞİÖ'nün enerji ile ilgili olarak üyelerine sunmuş olduğu imkânlarının anlaşılması bakımından verilmiştir. Belirtilen projelerden en önemlisi, enerji bölgeselciliğinin önemli bir adımı ve göstergesi olan ve bölge ülkelerini birbirine bağlayan *Bir Kuşak Bir Yol Projesidir*.

Ufa (9-10 Temmuz 2015) ve Taşkent (24 Haziran 2016) Zirvelerinde de bahsi geçen Bir Kuşak Bir Yol Projesi Çin'in öncülüğünde geliştirilmiştir. 2013 yılında Xi Jinping tarafından gündeme getirilen ve “Yeni İpek Yolu” olarak da adlandırılan bu proje, Çin'den başlayarak Orta Asya ve Moskova üzerinden Venedik'e kadar uzanan bir ulaştırma ağıdır. Projede kara yolları, demir yolları, petrol ve doğalgaz boru hatları ve diğer altyapı yatırımları ile Asya-Avrupa yönünde koridorlar planlanmıştır. Enerji kaynakları da dâhil malların sevkiyatı için oluşturulan koridorlar vasıtasıyla Doğu ülkelerinin gelişmiş Avrupa ekonomisine bağlanması hedeflenmiştir. Bölgesel bir kalkınma projesi olarak değerlendirilebilen Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin, tarihi İpek Yolu'nda olduğu gibi Asya ile Batı arasında kurulacak enerji ticaretinde önemli bir adım olacağı düşünülmüştür (Tüfekçi: 2018).

Çin'in projeyi gündeme getirmesindeki amacı, ülkenin karadan ve denizden batıya uzanan ticari yollarını genişletmek istemesidir. Ticari rotaların genişletilmesiyle ülkede ciddi bir ekonomik atılım gerçekleştirileceği planlanmıştır (Zhi, 2016). Çünkü Çin, 1980'lerden itibaren, hızlanan sanayileşme ve küreselleşme hamlesinin bir sonucu olarak, kalkınma ve ekonomik gelişimini sürdürmek için sürekli enerji ve yeni pazar arayışına ihtiyaç duymuştur. Bunu gerçekleştirmek için de enerji zengini Avrasya ülkeleri ve bu konuda ileri teknolojiye sahip Rusya ile işbirliği yolunu seçmiştir. ŞİÖ Enerji Kulübü'nün resmi kuruluşu ile aynı yıl gündeme getirilen bu proje, kaynak zengini Rusya, başta olmak üzere bölge ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Ekonomik kalkınma ve enerji güvenlikleri için önemli bir adım olacağını düşünen bölge ülkeleri, projenin gerçekleştirilmesi halinde çok taraflı kazanç elde edileceğine inanmaktadırlar.

2013 yılından itibaren tüm tarafların katılımı ve ortak çabalarıyla projede, önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bugüne kadar 140'a yakın ülke ile Bir Kuşak Bir Yol işbirliğine ilişkin belgeler imzalanmış, proje dünyanın en geniş tabanlı ve en büyük platformu haline gelmiştir. Çinli şirketlerin Kuşak ve Yol üzerindeki ülkelere yaptığı doğrudan yatırım 130 milyar ABD dolarını aşmıştır. Demir-kara ve dijital bağlantılar, köprüler, petrol ve doğalgaz boru hatları, lojistik üsler, enerji santralleri, havaalanları ve limanlar gibi büyük tesislerin inşasını içeren projenin hayata geçirilirken çevre güvenliğine özel önem verildiği belirtilmiştir. Yeşil altyapı ve yeşil teknolojiler

ile çevrenin, biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynakların çıkarımında olumsuz etkilerin azaltılacağı, enerji verimliliğinin geliştirileceği vurgulanmıştır. Enerjinin salt çevre boyutuna değinilmeyen bu projede, özellikle yenilenemeyen enerji kaynaklarının transit güvenliğine dikkat çekilmiştir. Yeni güzergâhların tamamlanması halinde transitten doğabilecek güvenlik problemlerinin azaltılacağı; üretici ülkelerin üretim güvenliğinin olumlu etkileneceği; tüketici ülkelerin ise arz güvenliklerinin artacağı vurgulanmıştır. Üretici, tüketici ve transit devletler arasında karşılıklı bağlılığın artarak işbirliği mekanizmalarının gelişeceği ve toplumsal refaha hizmet edileceği öngörülmüştür (Yi, 2021). Ancak bazı enerji uzmanları tarafından projenin gerçekleştirilmesinin önünde ciddi problemler bulunduğu belirtilmiştir. Söz konusu problemlerden Avrasya'yı ilgilendiren kısmı daha çok transitle ilgilidir.

Proje kapsamındaki ülkeler arasında, aşırılıkçılık, sınır anlaşmazlıkları, etnik sorunlar, terörizm ve siyasi istikrarsızlık gibi durumların devletlerin karşılıklı işbirliklerinin sağlanması noktasında sıkıntılar yaratacağı öngörülmektedir. Örneğin tasarlanan boru hatlarından birinin geçiş güzergâhı Dağlık Karabağ bölgesidir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki husumet enerji kaynağının sevkiyatında sorun yaşanabilme potansiyeline sahiptir. Bir diğer örnekte enerji yatırımlarını etkileyen sınır sorunlarından kaynaklı anlaşmazlıklardır. Sınır sorunlarının yaşanmasının nedeni sınır çizgilerinin SSCB döneminde birlik siyaseti sebebi ile kesinleştirilmemesi ve sınır güvenlik alanlarının oluşturulmamasıdır. Çalışmanın bir önceki bölümünde daha ayrıntılı bilgilerin verildiği bu sorun ise enerji kaynakları konusunda sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Bu anlamda, Çin tarafından bölgede yaşanan sorunların çözülmesi gerekliliği, her fırsatta vurgulanırken enerji güvenliği için ortak işbirliği mekanizmalarının önemine dikkat çekilmektedir. 2050 yılına kadar tamamlanması planlanan Bir Kuşak Bir Yol Projesi ile mevcut sorunların çözülmesine katkı sağlanabilecek ve enerji güvenliği başta olmak üzere birçok sorunun çözümü noktasında uzlaşmaya varılabilecektir.

Sonuç olarak küresel siyasette son dönemde adından söz ettiren görece yeni bir bölgesel/uluslararası kuruluş olan ŞİÖ'de, enerji güvenliği alanında somut adımlar atılmıştır. Bir Kuşak Bir Yol Projesinin yanında Tablo'da da belirtilen bu projelerden bazıları; Orta Asya'da Ulaştırma ve İletişim Bağlantısının Geliştirilmesi için Bölgesel Bir Merkez Oluşturma Girişimi, Demiryolu İdareleri Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesi Tasarısı, Kıtalararası Avrasya Ulaştırma Koridorlarında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin Uygulanması ve Serbest Ticaret Bölgesi Kurulması ile üye ülkeler arasında imzalanan bir dizi üretim ve transit antlaşmalarıdır. Örgütte oluşturulan alt kurumlar, yapılan zirve toplantıları, düzenlenen tatbikatlar, sunulan beyannameler ve projeler ile ŞİÖ ülkelerinin enerji güvenliği konusuna önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bölgenin stratejik önemdeki hidrokarbon yatakları da dâhil büyük çapta doğal kaynaklara sahip olması bölge ülkelerini birlikte hareket etmeye zorlamaktadır.

ŞİÖ üyeleri, yaşanan güvenlik sorunlarıyla mücadelede ortak hareket etmeye çaba göstermektedir. Birlik üyelerini birlikte hareket etmeye ise yerel gerginlik kaynaklarının ve aynı zamanda küresel sorunların çözümünde bölgesel boyutun öneminin artması teşvik etmektedir. Bu durum ŞİÖ ülkeleri arasında güncel sorunlara karşı uzun vadeli planlara dayalı bölgesel bütünleşme politikasını gerekli kılmaktadır.

Enerji üreticisi, tüketicisi ve transit ülkeleri bünyesinde barındıran ŞİÖ enerji güvenliği konusunda önemli faaliyetlerde bulunmakta fakat yapılan çalışmaların enerji bölgeselciliği bağlamında maksimum faydayı sağlayabilmesi için geliştirilmesi gerekmektedir. ŞİÖ’de alınan kararlar ve faaliyetlerden birliğin; teknolojik yetersizlik, sınır sorunu, çevre, terör, ayrılıkçılık, transit ve üretim konularında çeşitli önlemler aldığı görülmüştür. Fakat Hazar’ın hukuki statüsü, Rusya’nın etkin gücü ve siyasi istikrarsızlık gibi bazı sorunlara hiç değinilmediği de anlaşılmıştır. Alınan kararlar ve geliştirilen projeler birçok sorunun çözülmesi ve entegrasyonun geliştirilmesi adına olumlu ancak yetersizdir. Çünkü enerji güvenliğinin bileşenleri olan; üretim güvenliği, çevre güvenliği, transit güvenliği ve tüketim güvenliği konularından bazılarını somut anlamda yeterli ilgi gösterilmemiştir.

Örgütte enerjinin üretim ve transit güvenliği konusunda daha spesifik konulara değinilmesi ve bu konulara ilişkin kalıcı çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Transit güvenliğini etkileyen; Dağlık Karabağ ihtilafı ya da Kuzey Kafkasya’dan geçen boru hatlarına ayrılıkçı gruplardan Çeçenlerin saldırısı veyahut üretim güvenliğini etkileyen; Hazar’ın taban alanının hala paylaşılmaması ya da daha sık yataklarda bulunan kaynakların çıkarılması konusunda yabancı şirketlere olan bağımlılık gibi sorunlar, Avrasya’da çözüm bekleyen konulardan sadece birkaçıdır. Fosil enerji kaynaklarına olan bağımlılığın giderek arttığı dünyada, alınan tedbirlerin genişletilmesi elzemdir. Yaşanan sorunların bir an evvel çözülmesi ve ortaya çıkabilme potansiyeline sahip yeni güvenlik sorunlarının da bertaraf edilmesi gerekmektedir. Bunu yaparken de örgütün etki alanını genişletmesi faydalı olacaktır. Çünkü enerji güvenliği tek boyutlu bir kavram olmamakla birlikte bir devletin tek başına çözümleyemeyeceği birçok tehdidi de bünyesinde barındırmaktadır.

Üye sayısının artırılması, mevcut sorunların çözümünde işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi ve daha bağlayıcı kararların alınması halinde enerjide hem ekonomik verimlilik artacak hem de güvenli ortam sağlanabilecektir. Örgütün potansiyelinin yüksek olması, üye sayısını artırma eğiliminde olması ve başarılı projelere imza atması örgütün geleceğiyle ilgili olumlu bir algı oluşturmaktadır. ŞİÖ bölgede oluşturduğu güvenlik ve işbirliği ortamıyla diğer alanlarda da istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilecektir. Örgütün almış olduğu kararlar, yaptığı antlaşmalar ve eylemleriyle bazı somut adımlar atmış olması Avrasya bölgesinde enerji güvenliğinin sağlanması adına önemli bir girişim olduğunu ortaya koymaktadır.

Örgütün itici güçler ve kurumsal yapılanma bağlamında analiz edilmesinin ardından, üçüncü bir ölçüt olarak alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler bağlamında değerlendirildiğinde de önemli bir enerji bölgeselciliği örneği olduğu anlaşılmaktadır. Fakat örgüt ortakları arasında yapılan proje ve eylem planlarının geliştirilmesi örgütü enerji bölgeselciliği konusunda daha önemli hale getirecektir. Enerji güvenliğinin sürdürülebilirliği açısından sorunlu alanların kalıcı olarak çözüme kavuşturulması, enerjinin üretimi ve transiti aşamalarında yaşanan spesifik sorunların çözülmesi ve daha sıkı tedbirlerin alınarak tüm üyeleri bağlayıcı kararların alınması örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında daha belirgin hale gelmesini sağlayabilecektir.

Gerek kuruluş metinlerinde gerekse zirve bildirilerinde enerjinin önemli yer tutması ve enerji güvenliği bağlamında somut adımların atılmış antlaşmaların yapılmış olması örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında önemli faaliyetleri bulunduğunu göstermektedir. Enerji ile ilgili özel bir kurumsal yapılanma oluşturulması halinde örgüt enerji bölgeselciliği konusunda daha başarılı bir entegrasyon projesi haline gelebilecektir. Bu ilkelerin tutarlı bir şekilde gerçekleştirilmesinin, Avrasya'da karşılıklı yarar sağlayan çok taraflı ilişkilerin güçlendirilmesine yapıcı bir katkı sağlayan yeni bir bölgesel işbirliği modeli olan enerji bölgeselciliğine yardımcı olacağına inanılmaktadır. Çünkü ŞİÖ'nün yerleşik formatı, tüm üye devletlere, ulusal ekonomilerin tamamlayıcı doğası temelinde benzersiz ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği fırsatları sunmaktadır. ŞİÖ sahip olduğu bu zenginlikler ile enerji açısından kendi kendine yeterlidir. Birçok ŞİÖ devleti fosil enerji kaynakları açısından zengindir. Önemli işgücü kaynaklarına sahip olup enerji kaynaklarının üretimi ve transiti aşamalarında kullanılacak en son teknolojilerin geliştirilmesinde önemli ilerleme kaydetmiştir. İlaveten ŞİÖ'nün pazarı, dünyanın en dinamik olarak gelişen pazarlarından biridir. Nesnel olarak, bu özellikler ekonomi ve enerjide potansiyel uluslararası tamamlayıcılık için iyi bir temeldir. Dolayısıyla örgütte enerji güvenliği konusunda daha spesifik kararların alınması ve ortak amaçlarda uyum kriterine daha sıkı bağlanması neticesinde daha önemli başarılarla imza atılacağı beklenmektedir.

3.2. Avrasya Ekonomik Birliği

SSCB sonrası dönemde Avrasya ülkeleri arasında karşılaşılan ortak sorunlara çözüm aramak maksadıyla ittifaklar kurma çabası 1991'den bu yana sürdürülmektedir. İkili ve çok taraflı antlaşmalar çerçevesinde kurulan ittifaklarda, Avrasya'da, güven artırıcı ilişkilerin kurulması ve devletleri ortak bir platformda bir araya getirecek politikaların hayata geçirilmesi gerektiği düşüncesiyle hareket edilmektedir. İttifakların temelinde ise bölgede yaşanan güvenlik sorunlarının çözümlenerek ekonomik kalkınmanın artırılma arzusu yatmaktadır. Karşılaşılan problemlerin daha çok ekonomik temelli olması, yani enerji kaynaklarından dolayı ortaya çıkması ve enerji güvenliği sorununun birer işlevsel parçasına dönüşmesi bölge ülkelerini bu temel alanda çalışmalar yürütmeye zorlamaktadır. Nazarbayev ve Putin başta olmak üzere çoğu bölge lideri tarafından

Avrasya'nın müreffeh geleceği açısından bölgesel işbirliğinden başka bir çözüm yolu olmadığı belirtilmektedir.

Bölgesel sorunların işbirliği ve barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği düşüncesiyle hareket eden bölge ülkelerinin ŞİÖ'nün ardından kurdukları bir diğer örgüt olarak karşımıza AEB çıkmaktadır. Bölge ülkelerinin gelişimine ve bölgesel sorunların çözümüne önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülen AEB ile bölge ülkelerinin ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılıklarının artacağı beklenmektedir. Bölge ekonomileri açısından enerjinin son derece önemli bir meta olması nedeniyle AEB'nin faaliyet alanlarının da en önemli konu başlığını enerji oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu alt bölümünde AEB'nin kuruluşu hakkında bilgi verilip ardından örgüt, Şekil 4'te belirtilen enerji bölgeselciliği analiz kriterleri bağlamında; itici güçler, AEB enerji yönetişiminin kurumsal yapılanması ve AEB'de alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri çerçevesinde analiz edilecektir. AEB'nin kuruluş sözleşmesinde, enerji ve enerji güvenliği konusuna oldukça geniş yer verilmesi, çalışmada ŞİÖ'den sonra ikinci örnek vaka olarak seçilmesini sağlamıştır.

Literatürde örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edildiği bir tane çalışmaya ulaşılmıştır²⁹. Ulaşılan çalışmada, gümrük birliği, ortak ekonomik alan ve fosil enerji kaynakları ile yenilenebilir enerji kaynakları konusunda önemli tespitler yapılmıştır. Ancak bu çalışma daha çok elektrik konusunda entegre enerji sistemlerinin kurulumu ve sürdürülebilirliği üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla yapılan literatür taraması neticesinde ulaşılan kaynaklarda, AEB'nin de ŞİÖ gibi fosil enerji kaynakları bağlamında enerji bölgeselciliği üzerinden analiz edildiği doğrudan bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Bu tez çalışmasıyla genellikle ekonomik bölgeselcilik bağlamında değerlendirilen AEB'nin, fosil enerji kaynakları üzerinden enerji bölgeselciliği bağlamında analizi yapılarak, hem kuramın anlaşılmasına ikinci bir örnek vaka olarak yardımcı olunacağı hem de enerji bölgeselciliği literatürüne katkı sunulması amaçlanmaktadır.

3.2.1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kuruluşu

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılması, Avrasya coğrafyasında bulunan devletler arasında kurulmuş olan siyasal, askeri ve ekonomik yapının işlerliğini kaybetmesine neden olmuştur. Birliğin dağılmasının ardından, bölgede entegrasyonun yeniden sağlanması için çok sayıda fikir dile getirilmiştir. Siyasal, askeri ve ekonomik anlamda eski gücüne tekrar kavuşmak isteyen bölge ülkeleri arasında birçok bölgesel uluslararası örgüt kurulmuştur. Bu örgütlerden biri Rusya'nın öncülüğünde ekonomik entegrasyon amacıyla kurulan AEB'dir.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sopilko, Natalya Yuryevna vd. (2020), "Analysis and Prospects for the Development of Regional Energy Integration of the Eurasian Economic Union Countries", IJEEP, 10(5), 13-20.

Tablo 13. Avrasya Bölgesi Ekonomik İşbirliği Süreci

Kuruluş İsmi	Tarihi	Üyeleri
Gümrük Birliği	1995	Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan (1996)
Avrasya Ekonomik Topluluğu (Eurasec)	2000	Belarus, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan (2006-2008)
Ortak Ekonomik Alan	2003	Belarus, Kazakistan, Rusya, Ukrayna, Moldova
Ortak Ekonomik Alan	2012	Belarus, Kazakistan, Rusya
Avrasya Ekonomi Birliği	2015	Rusya, Kazakistan, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan,

Kaynak: Bu Tablo çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

AEB, kurumsal gelişimini tamamlarken birkaç aşamadan geçmiştir (Bkz. Tablo 13). Bu aşamalardan ilki 1995'te Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında kurulan "Gümrük Birliği"dir. Gümrük Birliği, post Sovyet bölgesi tarihinde meydana gelen en önemli olaylardan biri olup bu girişim ile birlikte bölgede ekonomik entegrasyon süreci yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Gümrük Birliği'nin ardından 2000 yılında "Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması" imzalanmıştır. 2001 yılında yürürlüğe giren antlaşmayla "Avrasya Ekonomik Topluluğu (Eurasec)" kurulmuş, Eurasec ile Avrasya coğrafyasında yeni bir bölgesel entegrasyon aşamasına geçilmiştir. Gümrük Birliği'ne üye ülkeler temelinde (Özbekistan'ın 2006-2008 üyeliği dışında) kurulmuş olan Eurasec, Dugin (2006: 81)'e göre kendisini gerçek anlamda yeni siyasi oluşumun çekirdeği olarak ilan etmiştir. Öyle ki Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Özbekistan (2006-2008) arasında oluşturulan Eurasec, AEB'nin kurulmasına temel teşkil etmiştir. Fakat Eurasec'in kuruluşu üyeleri arasında sıkı bir yakınlaşma düzeyinde gerçekleşmemiş, dahası başta Asya ülkeleri olmak üzere diğer BDT ülkelerini endişeye sevk etmiştir. Önce 1995 yılında Gümrük Birliği'nin kurulması ardından 2000 yılında Eurasec'in kurulması ise diğer bir grup post Sovyet ülkesi arasında yeni entegrasyon projelerinin hayata geçirilmesine temel oluşturmuştur. Bölgesel bir örgütlenme olan ve kurumsal gelişimi iki aşamadan³⁰ oluşan GUUAM bölgede atılan resmi adımlardan biridir.

7 Haziran 2001'de Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova ülkeleri arasında resmen kurulan örgüte, 1999-2005 yılları arasında Özbekistan'da katılmış, Özbekistan'ın üye olduğu dönemde örgüt GUUAM olarak adlandırılmıştır. 2005 yılında Özbekistan'ın örgütten ayrılmasıyla üye ülkelerin baş harflerinden oluşan kuruluşun adı yeniden GUAM olarak değiştirilmiştir. Mevcut durumda dört BDT ülkesinden oluşan örgütün amacı, kuruluş sözleşmesi olan tüzükte "demokratik değerlerin teşvik edilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve insan haklarına saygı gösterilmesi; sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması; uluslararası ve bölgesel güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesi; ortak güvenlik alanının kurulması için Avrupa entegrasyonunun derinleştirilmesi ve ekonomik ve insani alanlarda işbirliğinin genişletilmesi; tarafların sosyal ve ekonomik, ulaşım,

³⁰ Kurumsal gelişimi iki aşamadan oluşan örgüt, ilk olarak 10 Ekim 1997'de "Danışma Forumu" adıyla Strazburg'daki İkinci Avrupa Konseyi Zirvesi'nde yapılandırılmış; daha sonra ise 7 Haziran 2001'de Devlet Başkanları Zirvesi sırasında GUUAM Yalta Tüzüğü'nün imzalanmasıyla resmen kurulmuştur.

enerji, bilimsel ve teknik ile insanî potansiyellerinin geliştirilmesi; karşılıklı çıkar alanlarında siyasi etkileşimin ve pratik işbirliğinin yoğunlaştırılması” olarak belirtilmiştir (Yalta Charter, 07.06.2001, madde 1). Dolayısıyla Rusya’nın başat rolü olmadan kurulan ve kuruluşu sırasında ABD ve AB’den destek alan GUAM, Eurasec dışında kalan ülkelerin oluşturduğu bir yapılanma olmuştur.

GUAM’ın bölgenin önemli transit ve kaynak zengini ülkelerini kapsayıcı bir şekilde ve Batı destekli olarak ortaya çıkması, Rusya’da rahatsızlık oluşturmuştur. Çünkü örgütün temel hedefi, özellikle Hazar petrolü ve gazı için Rus topraklarını bypass edecek ihracat boru hatlarının inşa edilmesi olmuştur. Azerbaycan hariç tüm GUAM üyeleri Rus gazına ve petrolüne bağımlı olduğu için bu sayede Rusya’ya olan bağımlılıklarını azaltılmak istemişlerdir. GUAM çerçevesinde düzenlenen hemen her zirve toplantısında bu amaç sıklıkla dile getirilmiştir.

Hazar-Kafkasya-Ukrayna-Moldova-Avrupa güzergâhı boyunca Rus topraklarını atlayarak enerji geçişinin sağlanması ve Rusya’ya bir enerji alternatifinin yaratılmasıyla siyasi ve ekonomik bağımsızlığın ciddi şekilde artacağı düşünülmüştür (GUAM, 19.06.2007; GUAM, 13.02.2013). GUAM ülkelerinin bu stratejik hedeflerine ABD ve AB’den olumlu yanıt gelmesi ise örgüt üyelerini cesaretlendirmiştir. Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltmak isteyen AB ülkeleri ile Rusya’nın gücünü azaltmak isteyen ABD’nin çıkarları GUAM çerçevesinde örtüşmüş; ancak gelinen noktada GUAM bölgede beklenen etkiyi sağlayamamıştır. Örgütün amaçlarını gerçekleştirmede yeterince başarı sağlayamamış olması bölgede Rusya’nın içerisinde yer almadığı ve başat konumda olmadığı bir uluslararası kuruluşun başarı şansının düşük olduğunu göstermiştir.

GUAM’ın kuruluşu Rusya tarafından tedirginlik ve kızgınlık yaratsa da Rusya, Tablo 13’de görüldüğü üzere bölgede ekonomik entegrasyonun sağlanması yönündeki projelerini devam ettirmiştir. Üstelik bu defa GUAM üyesi ülkelerden Ukrayna’yı da bünyesine katarak Belarus ve Kazakistan’la 2003 yılında “Ortak Ekonomik Alan” oluşturmuştur. Dugin (2006: 82-83)’e göre Yalta’da düzenlenen toplantıda oluşturulan bu birlik, Rusya’nın entegrasyon konusundaki başarısını da ortaya koymuştur. Öte yandan 2003 yılının ardından 2012 yılında Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbestçe dolaşımına imkân veren gümrük birliği için yeni bir “Ortak Ekonomik Alan” oluşturulmuştur. Kazakistan’ın birlikte yer alması, projeye önemli bir boyut kazandırarak Avrasyacı bir projeksiyon sunulmasını sağlamıştır. Kurulan yapılanma ile iki yılın sonunda AB benzeri somut bir yapılanma sürecine evrilmek istenmiştir

29 Mayıs 2014’te üç devlet başkanı, Vladimir Putin (Rusya), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan) ve Aleksander Lukaşenko (Belarus), bir araya gelerek AEB’nin kurucu antlaşmasını imzalamışlardır. Nazarbayev ve diğer katılımcılar zirve sırasında yaptıkları açıklamalarında, kurulan birliğin siyasal bir amaç gütmmediğini, kimseyi karşısına almadığını ve hedefin ekonomik bir blok yaratmak olduğunu ilan etmişlerdir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014).

Astana Bağımsızlık Sarayı'nda imzalanan ve 1 Ocak 2015'te yürürlüğe giren bu antlaşmayla, yaklaşık 20 yıllık bir sürecin ardından, Avrasya Ekonomik Birliği resmen kurulmuştur.

Birliğe 2 Ocak 2015 itibarıyla Ermenistan, 12 Ağustos'ta da Kırgızistan üye olarak kabul edilmiş, böylece kurum beş üyeli bir yapılanmaya dönüşmüştür (Bkz. Harita 5). 2018 yılında Moldova'ya 2021 yılında da Özbekistan'a gözlemci ülke statüsü verilmiştir (EAEU, 04.03.2017a; Order of the EEC Board No 58, 13.04.2021) .

Harita 5: AEB Daimi Üyelerinin Siyasi Haritası

Kaynak: EAEU, 2022.

1995'ten bu yana devam eden bir gelişim sürecinin ardından 2015'te oluşturulan birlik, ekonomik anlamda bir işbirliği kurgulayabilmek, Asya ile Avrupa arasındaki ticari erişimden ortaklaşa bir şekilde yarar sağlayabilmek ve ticari bağları güçlendirebilmek adına oluşturulmuştur. Birliğin temel işleyiş esası, üye devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayandırılarak diğer Avrasya ülkelerine de açık tasarlanmıştır. Özellikle Rusya, AEB'nin, post Sovyet ülkelerinin (AB üyesi Baltık ülkeleri dışında) tamamının üye olacağı şekilde genişletilmesini istemiştir.

Rusya bu yöndeki temaslarına devam etmektedir. Avrasya ekonomik entegrasyonunun daha da geliştirilmesinin tarafların ulusal çıkarlarına hizmet edeceğine inanılmaktadır. Lisovolik (2017), AEB'nin, Batı Balkanlar'dan Vladivostok'a varan geniş bir coğrafyada, Sırbistan ve Moldova gibi ülkeleri de üye olarak görmeyi hedeflediğini vurgulamaktadır. Örgütün post Sovyet coğrafyada ortak bir ekonomik alan oluşturmayı hedeflemesi zaman zaman AB ile karşılaştırılmasına neden

olmaktadır. Ancak Rusya'nın siyasi ve ekonomik olarak diğer ülkeler karşısındaki üstünlüğü ve hiçbir açıdan Rusya'yı dengeleyebilecek bir ülkenin örgütte yer almıyor olması örgüte getirilen önemli eleştirilerdir.

3.2.2. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Enerji Bölgeselciliği Bağlamında Analizi

Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması'nın dördüncü maddesinde örgütün kuruluş amacı “halkların yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla üye devletlerin sürdürülebilir ekonomik kalkınması için uygun koşulları yaratmak; birlik içinde mallar, hizmetler, sermaye ve emek için ortak bir pazar yaratmak; ve ulusal ekonomilerin küresel ekonomi içinde kapsamlı modernizasyonunu, işbirliğini ve rekabet edilebilirliğini sağlamak” olarak belirtilmektedir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014). Kuruluş amacından anlaşılacağı üzere üyeleri post Sovyet ülkelerinden oluşan AEB ile ekonomik temelli bir entegrasyon hedeflenmiştir.

Oldukça geniş kapsamlı bir şekilde düzenlenen örgütün kurucu antlaşmasında, enerji konusuna da yer verilmiştir. Enerjiye özel bir yer ayrılan antlaşmada, üye devletlerin enerji sektöründeki etkileşiminin uzun vadeli karşılıklı yarar sağlayan bir unsur olacağı vurgulanmıştır. Beynamede enerji bölgeselciliğinin itici faktörü olan enerji güvenliği konusuna da değinilerek, üye ülkelerin enerji güvenliğini sağlamak üzere önemli politika ve hedeflerinden de bahsedilmiştir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014; madde 80). Örgütün fosil enerji kaynakları ve bu kaynakların güvenliğini de içerir şekilde bir enerji bölgesi üzerinde kurulması ise enerji bölgeselciliği bağlamında analizine olanak sağlamaktadır.

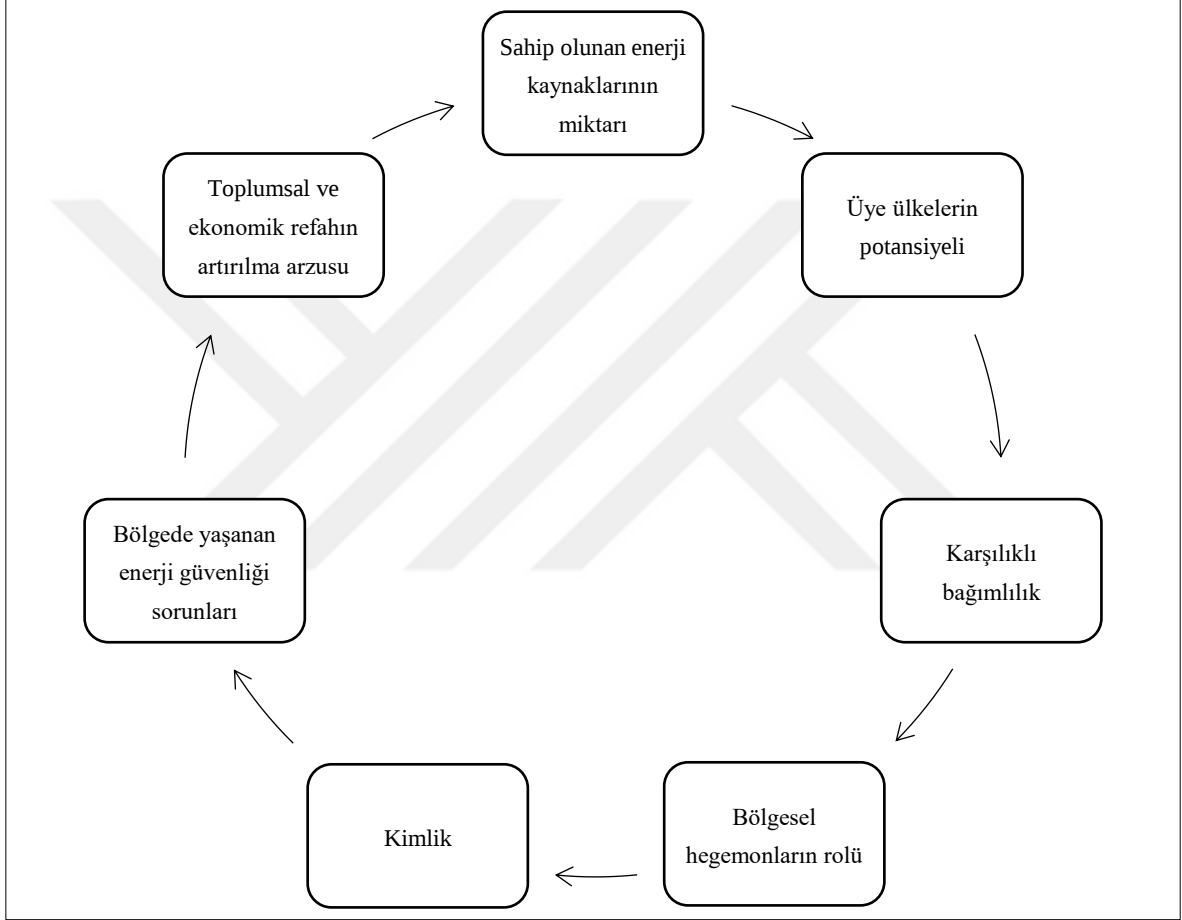
Çalışmanın bu alt bölümünde AEB enerji bölgeselciliği bağlamında; itici güçler, AEB enerji yönetişiminin kurumsal yapılanması ve AEB’de alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri olmak üzere üç kriter bağlamında analiz edilecektir.

3.2.2.1. İtici Güçler

AEB, Avrasya'nın alt enerji bölgeleri olan post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı, Güney Kafkasya, Hazar Havzası ve Orta Asya'da bulunan ülkelerden oluşmaktadır. Örgütün Ermenistan, Belarus, Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşan beş tam üyesi ve Moldova, Özbekistan'dan oluşan iki gözlemci üyesi bulunmaktadır. Birlik üyesi ülkeler yaklaşık 183.6 milyonluk nüfusa, 938.3369 km²'lik bir yüzölçümüne, 2.045 trilyon ABD doları GSYİH'ye ve 988.2 milyar ABD doları dış ticaret hacmine sahiptir (EAEU, 2022). Bu anlamda örgüt, kapsadığı coğrafya, demografik yapı, üyelerinin enerji üreticisi, tüketicisi ve transit ülkelerden oluşması ile iktisadi güç ve enerji kaynakları bakımından jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahiptir.

Örgütte enerji kaynakları bakımından önemli üretici ve transit ülkeler bulunması ile örgütün temel kuruluş esasının ekonomik entegrasyon olması, AEB'nin bu çalışmada ampirik vaka olarak seçilmesi ve enerji bölgeselciliği bağlamında incelenmesini sağlamıştır. AEB bir enerji bölgeselciliği modeli olarak ele alınabilir mi? Alınabilirse bunun argümanları nelerdir? Sorularına cevap aranacak bu bölümde AEB, ilk olarak örgüte üye ülkeleri enerji bölgeselciliğine iten faktörler bağlamında analiz edilecektir.

Şekil 6: AEB’de Devletleri Enerji Bölgeselciliğine İten Faktörler

Kaynak: Bu Şekil çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

AEB ülkelerini enerji bölgeselciliğine iten faktörlerden (Şekil 6) ilki ve enerji bölgeselciliğinin en temel unsurunun *sahip olunan enerji kaynaklarının miktarı* olduğunu görmekteyiz. AEB fosil enerji kaynakları bakımından önemli ihracatçılardan oluşan bir örgüttür. Tüm üyeleri post Sovyet ülkelerinden olan AEB'nin, enerji merkezi olarak kabul edilen devletleri ise sahip olduğu enerji kaynakları ile Rusya, Kazakistan, Özbekistan ile Kırgızistan'dır.

Tablo 14: AEB’de Enerji Merkezi Olarak Kabul Edilen İhracatçı Ülkelerin Enerji Rezerv Profili

Ülke	Doğalgaz (Trilyon kübik fit)	Petrol (Bir milyar varil)	Kömür (Milyon ton)
Rusya	1340.5	107.2	162.166
Kazakistan	93.7	30.0	25.605
Özbekistan	42.7	0.6	1.375
Kırgızistan	(s)	(s)	1.038
Toplam	1476.9	137.8	190.184

Kaynak: BP, 2020; EIA, 2018.

Tablo 14’e göre örgütte fosil enerji kaynakları bakımından en zengin ülkeler, Rusya, Kazakistan, gözlemci üye Özbekistan ve Kırgızistan’dır. Buna göre örgütün diğer üyeleri transit ve tüketici ülke konumundadır. Yayımlanan son veriler bağlamında bu ülkelerin toplam doğalgaz rezerv miktarının 1476.9 trilyon kübik fit, petrol miktarının 137.8 milyar varil, kömür miktarının da 190.184 milyon ton olduğu görülmektedir. Örgüt üyeleri içerisinde kaynak miktarı açısından en zengin ülke Rusya, ikinci ülke ise Kazakistan’dır. Sadece örgütte tam üyeliği bulunan ülkelerin ve petrol ile doğalgazın baz alındığı EAEU (2022)’nin son verilerine göre dünya petrol üretiminin % 14.5’i (611.7 milyon ton) ile doğalgaz üretiminin % 20.3’ü (818.0 milyon m³) birlik tarafından sağlanmaktadır. Kömür kaynağına ilişkin bir veri paylaşılmamıştır. Verilerden anlaşılacağı üzere örgüt, fosil enerji kaynakları bakımından ciddi bir potansiyele sahip olup bu yönü birliğin enerji bölgeselciliğinin “zorunlu” ve en temel unsuru olan rezerv zenginliği ilkesini taşıdığını kanıtlamaktadır.

Enerji kaynaklarına ilişkin yapılan değerlendirmenin ardından enerji bölgeselciliği bağlamında seçilen ikinci değerlendirme kriteri *örgüte üye ülkelerin potansiyelidir*. Gözlemci ülkeler de dâhil toplamda yedi ortaklı bir yapıya sahip olan AEB, enerji üreticisi ülkelerin yanı sıra transit ve tüketici ülkeleri de kapsayan önemli bir kuruluştur. Fakat transit ve tüketici ülkeler arasında önem açısından bir kıyaslama yapıldığında transit ülkeler daha fazla ön plandadır. Çünkü örgütte ŞİÖ’ye kıyasla Çin ve Hindistan gibi önemli pazar ülkelerinden ziyade Orta Asya, Hazar Havzası ve Rus enerji kaynaklarının Asya ve Avrupa’ya taşınmasını sağlayan önemli geçiş ülkeleri (aynı zamanda ithalatçı ülkeler olarak özellikle Belarus ve Moldova) bulunmaktadır. Ancak yine de örgütte hem enerji üreticisi ve tüketicisi ülkelerin hem de transit ülkelerin bulunması örgütün enerji konusunda ciddi bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum ise enerji bölgeselciliğinin bir diğer “zorunlu” itici faktörü olarak belirtilen *karşılıklı bağımlılık* konusunu gündeme getirmektedir.

Örgüt ortaklarından üretici ülkelerin kaynaklarını güvenilir yollardan pazara ulaştırma gayesi, transit ülkelerin kaynakların geçişi sırasında aldıkları transit ücretini artırmak istemesi, tüketici ülkelerin ise örgüte üye diğer ülkelere kaynak temini yapma ya da yapmaya devam etme

beklentisi tüm üyeler arasında bir karşılıklı bağımlılık durumu yaratmaktadır. Dolayısıyla üretici, tüketici ve transit konumunda bulunan aynı zamanda da sınırdaş olan bu ülkeleri içerisinde bulundukları durum, enerji kaynakları üzerinde çalışmalar yapmaya yönlendirerek enerji bölgeselciliğine iten bir diğer faktör olmaktadır.

Örgüte üye ülkelerin potansiyelinin ardından AEB ülkelerini enerji bölgeselciliğine iten bir diğer faktör Şekil 6'da belirtildiği üzere *bölgesel hegemonların rolüdür*. Oseni ve Pollitt (2016) devletler arasında enerji temelli bir işbirliğinin ortaya çıkışını açıklarken bölgesel güçlerin rolüne odaklanmaktadır. Bu tür bir işbirliğini yönlendiren kim ya da kimler? sorusu üzerinde durmakta, bir entegrasyon girişimi oluşturulurken bir veya birkaç devletin kaldıraç vazifesi üstlendiğini belirtmektedir. İşbirliğinin bölgesel bir güç tarafından yönlendirildiği/yönetildiği durumlarda enerji bölgeselciliğinin daha fazla sağlanabileceği ve bu konuda başarılı sonuçlar elde edilebileceği savunulmaktadır. Bu görüşe göre AEB'nin kaldıraç devleti kimdir sorusuna verilen cevap elbette Rusya olarak karşımıza çıkmaktadır. Kirkham (2016: 111-128)'ın da belirttiği üzere AEB'nin en temel kurumu olan Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun merkezinin Rusya Federasyonu'nda bulunuyor olması, birlik bütçesine Moskova tarafından çok yüksek oranlarda katkı sağlanıyor oluşu ve diğer örgüt üyeleri üzerindeki hegemonyal etkisi Rusya'yı AEB'nin politik erki konumuna taşımaktadır. Başka bir ifadeyle örgütü enerji çalışmalarına ve enerji bölgeselciliğine yönlendiren itici bölgesel güç Rusya olmaktadır. Fakat bu elbette yeterli bir etmen değildir. AEB üyelerini ortaklaşa faaliyetler yürütmeye yönlendiren hatta bunu kolaylaştıran diğer unsurlar da bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri kimlik meselesidir. Sakiev (2011:1)'e göre kültürel olarak birbirlerine yakın ve benzer tarihi geçmişe sahip ülkeler işbirliği girişimlerine daha açıktırlar.

Şekil 6'da enerji bölgeselciliğinin itici faktörlerinden bir diğeri olarak belirtilen *kimlik meselesi*, ŞİÖ'nün aksine AEB ülkelerinin ayırt edici özelliklerinden biridir. AEB, ŞİÖ'ye göre daha homojen bir yapıya sahiptir. AEB ülkelerinin hepsi post Sovyet ülkelerinden oluşan eski SSCB kimliğine sahip olup ortak bir geçmişe sahiptirler. Zbinkowski (2019)'ye göre enerji bölgeselciliğinde ortak kimliğe sahip olmak çeşitli avantajları da beraberinde getirir. Bölgeselcilikte coğrafyanın kimlikle birleştirilmesi hem kurulan örgütün resmi ilişkilerden ziyade aynı zamanda bir cemaat topluluğu oluşmasını mümkün kılarak üyelerin aidiyet bağlarının güçlü olmasını sağlar hem de daha iyi yönetim imkânı da sağlar. Örneğin ŞİÖ'de de gümrük birliği projeleri dile getirilmesine rağmen mevcut durumda henüz faaliyete geçmemişken; bölgenin diğer örgütü olan AEB'de gümrük birliğinin 2025 yılına kadar başarıyla tamamlanması planında (şu ana kadar başarıyla sürdürülmüştür) kimliğin önemli bir etkisi olduğu düşünülebilir. AB'den sonra AEB'de de böyle bir başarının sağlanmasının örgütü daha önemli bir pozisyona taşıyacağı öngörülebilir. Netice itibarıyla enerji bölgeselciliğinde itici ve önemli faktörlerden bir diğerinin kimlik olduğu düşünüldüğünde AEB bu niteliği taşımaktadır. AB'de Avrupalı kimliği ön plandayken AEB'de Avrasyalı bir kimliğin ön plana çıkması örgüte ayrıcalıklı bir hüviyet kazandırmaktadır.

Ortak kimliğin ardından bir diğer itici faktör, enerji bölgeselciliğinin “zorunlu” itici gücü ve olmazsa olmazı olarak kabul edilen *enerji güvenliği sorunlarıdır*. Enerji güvenliği, fosil enerji kaynaklarının bulunduğu coğrafyalarda, daha çok üretici ve transit ülkelerde görülen ve devletlerin dış politikalarını belirleyen bir özelliğe sahiptir. Mevcut enerji politikaları ve tüketim tercihlerinin devam etmesi durumunda, fosil enerji kaynakları ve bu kaynakların güvenliğine yönelik benimsenen politikalar uzun bir süre sürdürülecektir (U.S. Securities and Exchange Commission, 2011: 6). Çünkü doğal bir afet, teknik bir arıza veya korsanlık tehdidi gibi bir nedenden kaynaklanan herhangi bir enerji kesintisinin birçok alanda geri getirilemez zarar ve yoksunluklara neden olabileceği ve yaşamsal bir tehlike/tehdit yaratacağı bilinmektedir (Pamir, 2017: 42). Bu yüzden enerji güvenliği sorunlarının çözülmesi, devletlerin enerji bölgeselciliğinden bekledikleri ve hedefledikleri temel amaçlarından biridir. Bu husus bir enerji bölgesi üzerinde kurulmuş olan AEB ülkeleri için de geçerlidir. AEB bölgesinde fosil enerji kaynakları konusunda birçok sıkıntı yaşanmaktadır. Bölgenin enerji güvenliğini etkileyen ve ŞİÖ ile benzerlik taşıyan bu sıkıntılar genel itibarıyla

- Özellikle Rusya’yı etkileyen Novorossisk’de yaşanan kapasite sorunu ile Novorossisk limanının kış aylarında 3-4 ay süren kötü hava koşullarında kullanılamaması/verimsizleşmesi (Shaffer, 2009: 112),
- Bazı hatların sorunlu bölgelerden geçerek korsanlık tehditlerine maruz kalması (Tanrıseven, 2001),
- Çevre kirliliği (UNDP, UNEP, OSCE, 2004: 14-15),
- Rusya’nın enerjiyi bir silah olarak kullanması ve diğer üyelerin bu durumdan kaynaklı olarak endişeye kapılması,
- Mafya, oligarklar ve kayıt dışı enerji ticareti (Nougayrede, 2003),
- Post Sovyet cumhuriyetlerinin halen önemli mali sorunlar yaşaması ve teknolojik ve ekonomik yetersizlikten kaynaklı yabancı şirketlere ve bölge dışı güçlere olan bağımlılık (EIA, 2021g),
- Bölge ülkelerinin yönetiminde yaşanan siyasi istikrarsızlık (Aydın, 2005: 245-247),
- Moldova ve Rusya’da jeostratejik alanlarda yaşanan ayrılıkçı hareketler (özellikle Transdinyester ve Çeçenistan sorunu),
- Bölge devletleri arasında yaşanan ihtilaflar ve SSCB döneminden kalan sınır anlaşmazlıkları,
- Bölge geliştirme projelerinde Rusya’nın büyük bir rol sahibi olması ve bunları kendi çıkarlarına göre düzenlemesi,
- Sovyet döneminden devralınan taşıma sisteminin yetersizliği ve bu hatların önemli bir kısmının Rusya’nın savaş içerisinde olduğu Ukrayna’dan transit geçmesi (The World Bank, 2022),
- Boru hatları konusunun politik, ekonomik ve jeopolitik bir konu olması hasebiyle transit ülkeler arasında yaşanan rekabet,

- Boru hatlarının bakım ve onarım çalışmalarının yeterli düzeyde yapılmaması ve bundan dolayı hatların verimsizleşmesi (Gleb, 2006: 2),
- Kazakistan ve Özbekistan’da mevcut boru hatlarının işletiminin büyük oranda bölge dışı ülkelerden olan yabancı şirketlerin kontrolünde bulunması, olarak sıralanabilir.

Yaşanan bu sıkıntılar, AEB ülkelerinin üretim, transit ve tüketim konusunda enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Sorunların çözümü için konsensüsler oluşturmaya devam eden bu ülkeler, AEB’yi bir diplomasi aracı olarak görmektedirler. Çünkü tüm üyelerin ortak hedefi yaşanan sorunların bir an evvel çözümlenerek *toplumsal ve ekonomik refaha kavuşma* arzusudur. Bu arzu ise enerji güvenliği sorunlarının ardından bir diğer itici faktör olarak belirmektedir. Ekonomik refahın artmasıyla devletlerin entegrasyon konusunda daha istekli olacak ve bölgesel güvenliğe hizmet edilebileceklerdir.

Özetle AEB enerji bölgeselciliği bağlamında itici faktörler açısından analiz edildiğinde örgütün bu potansiyeli taşıyan güçlü yanlarının olduğu görülmektedir. Örgütün Şekil 4’te belirtilen enerji bölgeselciliği analiz kriterlerinden biri olan itici faktörlerden; zorunlu faktörlerin tamamını karşıladığı, diğer faktörlerin de büyük bir kısmını taşıdığı anlaşılmaktadır (Bkz. Şekil 6). Bu anlamda örgüt, iktisadi sorunlara çözüm bulmak ve iktisadi hedeflere ulaşmak için devletlerin müşterek hareket ettikleri bir yapılanma olarak varlığını sürdürmektedir.

AB benzeri bir örgütsel yapıyı yansıtır olsa da coğrafi bakımdan çok daha geniş bir bölgeye hitap etmekte ve AB’ye göre ekonomik bakımdan güçsüz üyelere sahiptir. Yalnızca 5 daimi üyeye ve 2 gözlemci üyeye sahip olmasına karşın post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı, Hazar Havzası, Güney Kafkasya ve Orta Asya’da konumlanan bu aktörlerden dolayı birliğin coğrafi alanı oldukça geniştir (Panfilova, 2018). Örgütün bir enerji bölgesi üzerinde kurulmuş olması ve üyelerinin sahip oldukları zenginlikleri akıllıca kullanarak ekonomik gelişimlerini tamamlamak istedikleri bilinmektedir. Çünkü bölgeselcilik, yani aynı siyasi-coğrafi topluluğa ait birkaç devletin yakın işbirliği ve entegrasyonu, katılımcı ulusların ticaretini ve refahını ilerletir, uluslararası ve ulusal güvenliği teşvik eder. Devletlerin bölgesel entegrasyonu, siyasi ve ekonomik servetlerini ilerletmek için bir araçtır (Molchanov, 2018: 506). Bu nedenle AEB gibi entegrasyon projeleri oluşturulurken tüm üyelerin çıkarları eşit derece önemli kabul edilerek toplamda örgütün ortak yararı gözetilir. Dolayısıyla AB örnek alınarak oluşturulmuş olan AEB ile bölgesel bir ittifakın sağlanması durumunda dünyada uluslararası politikaya yön verebilecek nitelikte önemli bir entegrasyon projesine dönüşebilecektir.

Rusya bu amaç doğrultusunda birliğin genişletilmesi yönünde bir strateji benimsemekte ve AEB’nin post Sovyet ülkelerinin tamamının üye olacağı şekilde genişletilmesini arzulamaktadır.

Avrasya'da ekonomik bir işbirliği gerçekleştirilmesi yönündeki çabalara en başından bu yana destek veren Rusya bu politikasıyla bir ekonomik bölge oluşturmaya çalışmaktadır.

3.2.2.2. AEB Enerji Yönetişiminin Kurumsal Yapılanması

AEB, karşılıklı ilişkileri geliştirmek adına post Sovyet cumhuriyetleri arasında ortak bir ekonomik alan oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Örgütün kuruluş belgeleri içerisinde birinci derecede önem taşıyan Avrasya Ekonomik Birliği Sözleşmesi, örgütte yürütülen faaliyetlerin hukuki temelini oluşturmaktadır.

AEB kurucu antlaşması oldukça geniş kapsamlı bir şekilde düzenlenerek sözleşmede enerji ile ilgili özel bir bölüme yer verilmiştir. Antlaşmanın “Enerji” başlıklı onuncu bölümünde, üye devletlerin enerji sektöründeki etkileşiminin uzun vadeli karşılıklı yarar sağlayan bir unsur olacağı vurgulanmıştır. Enerji güvenliği konusuna da değinilen sözleşmede enerji güvenliğini sağlamak için bazı politikalardan bahsedilmiş ve bu politikalar Madde 80’de (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014: madde 80):

- Enerji kaynakları için piyasa fiyatlandırmasının sağlanması,
- Enerji kaynaklarının ortak pazarlarında rekabetin gelişmesinin sağlanması,
- Enerji ticaretinde teknik, idari ve diğer engellerin ortadan kaldırılması,
- Yenilenemeyen enerji kaynaklarının ortak pazarı için ulaşım altyapısının geliştirilmesi,
- Ortak enerji kaynakları pazarlarında üye devletlerin ekonomik kuruluşları için ayrımcı olmayan koşulların yaratılması,
- Enerji kaynaklarının üretimi ve transiti aşamasında yatırımları çekmek için uygun koşulların sağlanması,
- Ortak enerji kaynakları piyasalarının süreç ve iş altyapısının işleyişi için ulusal kural ve düzenlemelerin uyumlaştırılması, olarak belirtilmiştir.

Yukarıda belirtilen ilkelerin sağlanması için üye devletlerin yetkili makamları arasında, doğalgaz ve petrol ürünlerinin arzında uygun bir koordinein sağlanacağı taahhüt edilmiştir. Mevcut teknik kapasiteler dâhilinde üye devletler, “ortak gaz ve petrol piyasasının kurulması” ile “gaz ve petrol taşımacılığında doğal tekel kuruluşlarının hizmetlerine erişimin sağlanması” çerçevesinde kararlar almışlardır. Taraflar “birliğin ortak gaz ve petrol pazarını kademeli olarak kuracaklarını; birliğin ortak gaz piyasası ile petrol ve petrol ürünleri ortak pazarlarının kurulmasına yönelik konsept ve programı, Üst Kurul tarafından onaylanacak şekilde geliştireceklerini; onaylanmış kavram ve programın hükümlerine dayalı olarak ortak gaz ve petrol piyasasının kurulmasına ilişkin birlik içinde uluslararası bir antlaşma akdedeceklerini; gaz ve petrol taşıma sistemlerinin mevcut teknik yetenekleri ve mevcut kapasiteleri dahilinde, ekonomik hizmetlere engelsiz erişim sağlanacağını” beyan etmişlerdir. Alınan kararlarda görüldüğü üzere, Avrasya

bölgesinde ekonomik gelişimin temel girdisi olan enerji ve enerjinin güvenliği meselesine arz ve transit boyutlarıyla yaklaşılmıştır. Özellikle petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinden yapılan beyanlarda, koordineli bir politika belirlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Rekabet, şeffaflık, güvenlik, güvenilirlik, kullanılabilirlik ve sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsendiği AEB’de, ekonomik bütünleşme için bazı hedefler belirlenmiştir. Madde 79’da bu hedefler (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014: madde 79):

- Ortak bir ulaşım hizmetleri pazarının kurulması,
- Ulaşım alanında genel faydaların sağlanması ve en iyi faaliyetlerin uygulanması için üzerinde anlaşmaya varılan tedbirlerin kabul edilmesi,
- Üye devletlerin ulaşım sistemlerinin küresel ulaşım sistemine entegrasyonu,
- Üye devletlerin transit potansiyelinin verimli kullanımı ve ulaşım hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi,
- Ulaşımın yol açtığı zararlı etkilerin azaltılması, nakliye güvenliğinin sağlanması,
- Çevre ve insan sağlığı için uygun bir yatırım ortamının oluşturulması,
- Avrasya ulaşım koridorlarının kurulması ve geliştirilmesi,
- Birlik içindeki transit potansiyelinin uygulanması ve geliştirilmesi,
- Ulaşım altyapısının gelişiminin koordinasyonu,
- Ulaşım sürecinde süreç optimizasyonunun sağlanması,
- Lojistik merkezlerin ve ulaşım organizasyonlarının kurulması, bilim ve inovasyon alanında gelişme sağlanması,
- Üye devletlerin ihale mevzuatının ihlaline ilişkin sorumluluğun belirlenmesi ile yolsuzluk ve diğer suiistimallerle mücadele edilmesi,
- Enerji güvenliğinin önündeki diğer tüm engellerin ortadan kaldırılması, olarak sıralanmıştır.

Hedeflenen stratejilerin gerçekleştirilmesinin Yüksek Konsey’in denetimine bırakıldığı bu kararlardan, karşılıklı çıkar odaklı bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır. Üye devletlerin potansiyel yakıt ve enerji komplekslerinin etkin kullanımını sağlamak tüm üyelere fayda sağlayacaktır. Özellikle ortak bir gaz ve petrol piyasası kurulması ilkesi üzerinde durulan mutabakatta, ortak pazardan kastedilen “doğalgaz ve petrolün üretimi, nakliyesi, tedariki, işlenmesi ve pazarlanması alanında üye devletlerin ekonomik kuruluşlarının üye devletlerin topraklarında kendilerine yönelik taleplerini karşılamak için gerekli olan bir dizi ticari ve ekonomik ilişkilerin ortak platformlarda geliştirilmesi”dir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014). Kısaca gümrük birliği olarak nitelendirilen ortak pazarla, karşılıklı ticaretin ve kısıtlamaların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla ana boru hatları ve sistemleri de dâhil olmak üzere üye devletlerin topraklarında mevcut taşıma sistemi kullanılarak üretilen enerji kaynaklarının uzun vadeli nakliyesi garanti altına alınmaya çalışılmaktadır. Doğalgaz ve petrolde alınan bu

kararların aksi yönde bir karar alınmadığı sürece, üyeler arasında uygulanacağı taahhüt edilmektedir.

Birlik içinde sınır ötesi güven ortamının sağlanmasına yönelik tedbirler geliştirmeye ve uygulamaya önem verilmektedir. Gümrük birliğinin işleyişi taahhüt altına alınıp üçüncü ülkelerle girilecek dış ticarete ortak politikalar geliştirilmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. Üçüncü ülkelerle ilişkilere ortak bir ticaret rejimi uygulanmasının, bölgeselleşmeye katkı sağlayarak entegrasyonun gelişmesine etki edeceği düşünülmektedir. Sonuç itibarıyla örgütün kurucu antlaşmasında ŞİÖ'den daha geniş kapsamlı olarak enerji konusuna ve enerji güvenliğinin önemine dikkat çekildiği görülmektedir. Ancak örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilmesinde sadece kurucu antlaşmanın incelenmesi yeterli görülmemektedir. Kurucu antlaşmada belirtilen kararların ve hedeflerin yönetilmesini sağlayacak, önemli bir kurumsal yapının da olması ve analizin bir de kurumsal organlar çerçevesinde yapılması gerekmektedir.

AEB, Kuruluş Bildirisi olan tüzükte yer alan amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi kapsamında, örgütte 4 ana organ faaliyet göstermekte ve kurumsal işleyişi sağlamaktadır. Yüksek Avrasya Ekonomik Birliği, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Avrasya Ekonomik Komisyonu, Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi olan birlik organları hakkında aşağıda bilgi verilmiştir (Treaty on the Eurasian Economic Union, 29.05.2014).

- **Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi:** AEB'nin en üst organı olarak görevlendirilen Yüksek Konsey, olağanüstü durumlar haricinde yılda en az bir defa toplanan ve üye devletlerin başkanlarından oluşan kurumdur. Birliğin acil sorunlarını çözmek için tasarlanan Yüksek Konsey; birliğin oluşumu ve gelişimi için strateji, yön ve beklentiler belirleme ve birliğin amaçlarını uygulamaya yönelik kararlar alma, Avrasya Ekonomik Komisyonu üyeleri arasında sorumlulukları dağıtma ve yetkilerini sona erdirmeye, birlik kurumlarına yönetici atama ve birlik bütçesini onaylama gibi yetkilere sahiptir.

- **Avrasya Hükümetlerarası Konseyi:** Üye devletlerin hükümet başkanlarından oluşan Hükümetlerarası Konsey, birliğin acil sorunlarını çözmek için yılda en az iki kez toplanan organdır. Hükümetlerarası Konseyin her toplantısının gündemi, üye devletler tarafından yapılan tekliflere dayalı olarak Komisyon tarafından düzenlenmektedir. Hükümetlerarası Konseyin yetkileri; birlik içindeki uluslararası antlaşmaların ve Üst Kurul kararlarının uygulanmasını sağlamak ve uygulanmasını denetlemek, üzerinde uzlaşmaya varılamayan konuları Komisyon'un önerisi üzerine görüşmek ve Avrasya Ekonomik Birliği Bütçe Yönetmeliğini ve buna ilişkin raporu onaylamak gibi görevlerden oluşmaktadır.

- **Avrasya Ekonomik Komisyonu:** Birliğin daimi bir yönetim organı olarak tasarlanan Komisyon; her üye devletten bir hükümet başkanı yardımcısını içeren, bir Konsey ve üye devletlerin eşit sayıdaki temsilcilerinin çalıştığı bir Kuruldan oluşmaktadır. Merkezi Moskova’da bulunan Komisyonda, dış ticaretin düzenlenmesi gibi alanlar üzerinde tartışmalar yapıp, kararlar nitelikli çoğunluk veya oy birliği ile alınmaktadır. Komisyon, her biri enerjinin de içerisinde bulunduğu belli politika alanlarına odaklanmış ve fonksiyonel temelde hareket eden 23 ayrı alt birimden oluşmaktadır.

- **Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi:** Merkezi Minsk şehrinde bulunan Birlik Mahkemesi, her üye ülkeden ikişer hâkimden oluşan daimi bir yargı organıdır. Kararları bağlayıcı olan kurumda, ortaya çıkan anlaşmazlıklar üye devlet veya ekonomik bir kuruluşun başvurusu üzerine çözüme kavuşturulmaktadır.

AEB’nin kurumsal yapısı hakkında bilgi verilen antlaşmanın üçüncü bölümünde örgüt organları, birlik içindeki uluslararası anlaşmalarla kendilerine verilen yetkiler dâhilinde görevlendirilmişlerdir. Gerekli görüldüğü durumlarda örgüt organlarına alt çalışma grupları oluşturabilme yetkisi verilmiştir. Bunlardan enerji alanında daha ayrıntılı ve planlı çalışmalar yürütmek için tasarlanan alt çalışma grupları; “Enerji Ticareti Geliştirme Dairesi Başkanlığı”, “Ulaştırma ve Altyapı Dairesi Başkanlığı”, ile “Antitrerörist Yönetmeliği Departmanı”dır. Enerji Ticareti Geliştirme Dairesi Başkanlığı’na bağlı olarak “Petrol ve Gaz Politikası Departmanı” ile “Enerji Kaynaklarında Ticaretin Geliştirilmesi Departmanı” da bulunmaktadır. Alt çalışma gruplarına temel teşkil eden belge de yine örgütün kuruluş antlaşmasıdır.

Aşağıda enerji ve enerji güvenliği alanında daha nitelikli çalışmalar yapabilmek adına örgütte oluşturulan bu alt çalışma birimleri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur (EEC, 2022).

- **Enerji Ticareti Geliştirme Dairesi Başkanlığı:** Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun enerji sektöründeki faaliyetlerini yürüten yapısal alt kurumudur. Kurumun temel amacı, komisyonun enerji sektöründeki işlevlerinin yerine getirilmesini sağlamak ve üye devletlere yardımdır. AEB'nin enerji politikasının uygulanmasında ve ortak enerji kaynakları pazarlarının oluşturulmasında, birliğin ortak enerji kaynakları pazarlarının oluşumu, işleyişi ve gelişimi için koşulların yaratılmasında, birliğin enerji kaynakları ortak pazarlarının oluşturulmasına ilişkin tekliflerin hazırlanmasından sorumludur. Ayrıca birimde Petrol ve Gaz Politikası Departmanı ile Enerji Kaynaklarında Ticaretin Geliştirilmesi Departmanı da yardımcı kurumlar olarak çalışmaktadır.

- **Ulaştırma ve Altyapı Dairesi Başkanlığı:** Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun ulaştırma, altyapı ve doğal tekelleri alanındaki faaliyetlerini sürdüren alt birimdir. Daire, faaliyetlerinde 29 Mayıs 2014 tarihli Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması, Birlik hukukunu oluşturan diğer

uluslararası antlaşmalar, Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Konsey karar ve kararnamelerine tabidir.

- **Antitrerörist Yönetmeliği Departmanı:** Avrasya Ekonomik Komisyonu'na bağılı bir alt kurum olarak çalışmaktadır. Kolluk uygulamalarının bölünmesi ve rekabet kurallarının ihlali vakalarının değerdendirilmesi için materyallerin hazırlanması ile analiz, araştırma ve soruşturmaların yapılmasından sorumludur.

Avrasya Ekonomik Komisyonu bünyesinde oluşturulan bu organlarda, üye ülkelere ihtiyaç duyulduğu hallerde yardım edilerek, enerji ve enerji güvenliği konusunda çalışmalar sürdürölmekte, işbirliği alanları geliştirilmeye odaklanılmaktadır. Örgütün yukarıda belirtilen kurumları hakkında genel bir değerdendirme yapıldığında AEB'nin kurumsal gelişimini tamamlamış bir örgüt olduğu anlaşılmaktadır. Örgütte oldukça fonksiyonel tasarlanan kurumlarının yanı sıra enerji ve enerji güvenliği alanında özel alt çalışma gruplarının da oluşturulması, örgütün enerji bölgeselciliğı bağlamında analizini olumlu yönde etkilemektedir. Örgütün ŞİÖ kadar olmasa da yeterli hukukî altyapıya sahip olduğu görölmekte ve kurumsal anlamda analiz edildiğinde, örgütün potansiyel bir enerji bölgeselciliğı örneğı olabileceğı çıkarımına ulaşılmaktadır. Çünkü üye ülkelerin müşterek ekonomik potansiyellerini iyileştirmeyi hedefleyen AEB, bölgesel bir entegrasyon girişiminin ihtiyaç duyabileceğı ciddi bir kurumsallaşma düzeyine haizdir.

3.2.2.3. Alınan Kararlar ve Yürütölen Faaliyetlerin Enerji Bölgeselciliğıne Etkileri

Bölgeselcilik, sosyal bilimler ve ekonomi, emperyalizm ve çevresel yönetişimin uluslararası ve ulusötesi pratiğı alanlarında uzun kavramsal ve ampirik geçmişlere sahiptir. Komşu devletlerin işbirliği yapmayı tercih ettikleri alanlara bağılı olarak farklı şekiller alabilen bölgeselcilik, aynı bölgede bulunan devletlerin ortak değerdeleri güçlendirme veya koruma girişimlerini ifade etmektedir. Burada enerji kaynakları gibi korunmak istenen değerd, devletlerin ulusal çıkarlarına ve önceliklerine göre değışmektedir (Monnet, 2019: 647). Bölgeselcilik çalışmalarında enerji ve bununla birlikte enerji bölgeselciliğı hem kavramsal hem de ampirik olarak gelişimin erken aşamalarında kalmaktadır. Bu nedenle eklektik bir model olduğu düşünölen kavram, daha çok ampirik vakalar üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır.

Ampirik vakalar olarak seçölen bölgesel örgütlerin, kuruluş amaçlarına, kurumsal yapılanmalarına ve faaliyetlerine odaklanılmaktadır. Devlet ve dışı aktörleri, enerji işbirliği ve entegrasyonuna katılmaya iten faktörler analiz edilmektedir. Coğrafi özellikler ile enerji altyapılarının esas alındığı bu analizlerde, enerji güvenliği ise ortak araştırma alanı olarak belirlenmektedir. Bu temel anlayış doğrudusunda (bir önceki alt başlıklarda) itici güçler ve kurumsal yapılanma anlamında AEB'nin potansiyel bir enerji bölgeselciliğı olduğu değerdendirilmiştir. Ancak örgütün tam anlamıyla bir enerji bölgeselciliğı örneğı olarak

değerlendirilmesi için fonksiyonel anlamda da incelenmesi ihtiyacı doğmuştur. Enerji bölgeselciliği analizlerinde ortak araştırma alanı olarak enerji güvenliğine odaklanıldığı için AEB'nin bu anlamda da incelenmesi gerekli görülmüştür. Aşağıda, örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında fonksiyonel tarafının açıklanmasına yardımcı olacak olan, AEB organları çerçevesinde enerji ve enerji güvenliği ile ilgili olarak alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu antlaşmaların bazıları, Avrasya bölgesinde bulunan diğer ülkelerle yapılırken bazıları da uluslararası kurumlarla yapılmıştır.

Resmi olarak 2015 yılında kurulan örgütte, bu tarihten itibaren imzalanan sözleşmeler incelendiğinde bunlardan ilki, Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Moldova Cumhuriyeti arasında yapılan işbirliği mutabakat zaptıdır. Mart 2017'de yapılan sözleşmeyle AEB üye ülkeleri ile Moldova arasında karşılıklı yarar sağlayan ekonomik işbirliğinin arttırılması ve ticaretin genişletilmesi hususunda anlaşılmıştır. Moldova'ya gözlemci ülke statüsünün verildiği görüşmede, bölgesel ekonomik entegrasyon için gümrük düzenlemesi ve enerji alanında beyanlarda bulunulmuştur. Enerjinin transit güvenliği konusunda bazı önlemlerden bahsedilmiş, anti terörizm politikaları üzerinde durulmuştur. Muhtıranın uygulanması için ortak bir çalışma grubu çerçevesinde etkileşim sağlanması elzem görülerek; bir çalışma grubu oluşturulmasına karar verilmiştir. Yılda en az bir kez düzenlenmesi planlanan çalışma grubu toplantılarında; karşılıklı ticarete, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinde ve ticaretten doğan ekonomik anlaşmazlıkların çözümünde işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla enerjinin özellikle transiti esnasında doğabilecek zararların minimal seviyeye indirgenebileceği planlanmıştır (EAEU, 04.03.2017a). İmzalanan sözleşme, post Sovyet ülkelerinden biri olan Moldova ile örgüt üyeleri arasındaki ikili ilişkilerin iyileştirilmesi bakımından önemli bir gelişmedir. Batı pazarı için önemli bir coğrafi konumda bulunan Moldova'yla enerjide transit ve arz güvenliğini olumlu etkileyecek bir ittifaka ön ayak oluşturulmuştur.

Enerji alanında kararların alındığı ikinci sözleşme, Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Dünya Enerji Konseyi arasında imzalanan işbirliği mutabakat muhtırasıdır. Ekim 2017'de imzalanan belgede, genel itibariyle Dünya Enerji Konseyi ile karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ihtiyacından bahsedilmiştir. Taraflar, enerji alanındaki acil sorunları çözmek, enerji altyapısının gelişmesinin önündeki engelleri belirlemek ve yenilikçi projelerin uygulanmasını sağlamak için ortak paydada buluşmuşlardır. Belirtilen alanlarda işbirliğini geliştirmek için plan ve programlar da geliştirmişlerdir. Mutabakatın olumsuz tarafı ise taraflardan herhangi birinin istediği zaman sözleşmeden çekilebileceği ilkesi olmuştur (EAEU, 18.10.2017b). Küresel anlamda enerji güvenliği için olumlu sonuçlar elde edilebilecek olan bu sözleşmenin kalıcı hale getirilmesiyle daha nitelikli sonuçlar elde edilebileceği öngörülmektedir.

Fosil enerji kaynaklarının güvenliğiyle alakalı başka kararlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri kurucu antlaşmada da bahsi geçen AEB ülkeleri arasında ortak petrol ve gaz pazarı oluşturma

konusundaki toplantılardır. Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi tarafından 2016 ve 2018 yıllarında düzenlenen toplantılarda, ortak petrol ve gaz pazarı oluşturma konusunda güvenilirliği arttıracak bazı kararlar alınmıştır. Petrol ve gaz ile alakalı depolama, taşıma ve altyapı konularında görüşler sunulmuş, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çevre güvenliği meselesine de değinilmiştir. Üye ülkelerin ortak pazarla amacı kaynak sahibi ülkeler açısından, verimliliği ve güvenliği artırmak olmuştur. Ortak pazarların istikrarlı işleyişini hedefleyen birlik üyeleri, mevcut teknik imkânlar dâhilinde petrol ve doğalgaz için norm ve standartların birleştirilmesi konusunda uzlaşmışlardır. Uygun koşulların yaratılması halinde petrol ve gazın üretimi, nakliyesi ve pazarlaması konusunda daha fazla yatırım çekileceği düşünülmüştür (SEEC Decision No 23 and 18, 12.06.2018; SEEC Decision No 31, 31.05.2016). Gerçekleştirilen toplantıların önemi, ortak petrol ve gaz piyasası oluşturma konusundaki kararlılığın yeniden beyan edilmesidir. Alınan kararlarla enerji kaynağının hem üretim hem de nakil güvenliğini ilgilendiren konulara değinilmiştir. Çevre güvenliği konusunda da görüşler sunulmuş, mevcut durumun iyileştirilmesi halinde bölgenin kalkınmasına hizmet edilebileceği öngörülmüştür. Bölgedeki kaynakları tek başına çıkarıp işleyecek güce sahip olmadığını bilen kaynak sahibi ülkeler, yabancı şirketlerin yatırımı konusuna da dikkat çekmişlerdir.

Bir diğer belge Haziran 2018’de imzalanıp Aralık ayında yayınlanan, AEB içinde entegrasyon süreçlerinin daha da geliştirilmesi hakkındaki deklarasyondur. Deklarasyonda bilimsel ve teknolojik, sosyo-ekonomik ve jeoekonomik yeni küresel zorluklar göz önünde bulundurularak, AEB’nin başarılı işleyişi için potansiyelinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Tüm üyelerin ulusal çıkarı için ciddi adımlar atılmasının ortak hedefe katkıda bulunacağı öngörülmüştür. Dış ortaklarla ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğinden de bahsedilmiş, entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesi için; altyapı projelerinin uygulanması, fiyat istikrarının sağlanması, ileri teknoloji teçhizatların kullanılması ve enerji güvenliği konularında yoğunlaşılması öncelikli hedefler olarak belirtilmiştir. Karşılıklı etkileşimin sağlanması halinde sınır ötesi bir güven alanının oluşturulabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca ŞİÖ gibi diğer bölgesel örgütlerle de işbirliği alanlarının genişletilmesinden bahsedilip, bunun ortak ulaşım ve lojistik altyapısının geliştirilmesi ile enerji kaynaklarından doğan sorunların çözümüne katkı sağlayacağı öngörülmüştür (EAEU, 12.06.2018a).

2018 yılından sonra enerji konusunda yayınlanan diğer belge Ekim 2019 tarihli beyannamedir. AEB ile Çin arasında karşılıklı ilişkilerin koşullarını iyileştirmek maksadıyla yapılan görüşmede Çin’in Bir Kuşak Bir Yol Projesi üzerinde durulmuştur. Söz konusu projenin tamamlanması halinde AEB ülkelerine enerjinin arzı konusunda güvence sağlanabileceği belirtilmiştir. Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik bağların güçlendirilmesi için başka projelerin de oluşturulmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir (EAEU, 12.06.2018b). Çin’in Bir Kuşak Bir Yol Projesi’nin ŞİÖ zirve toplantılarının ardından AEB’de de görüşülmesi Avrasya ülkelerinin Çin ile geliştirilen projelere verdiği önemin anlaşılması bakımından önemlidir. Enerji kaynaklarının hem

arzu hem de güvenliği konularında projeden beklentiler oldukça yüksektir. Daha da önemlisi proje, post Sovyet ülkeleri arasında geliştirilen önemli bir entegrasyon aracı olarak da görülmekte, tüm ülkeler tarafından açıkça desteklenmektedir.

2019 yılında gerçekleştirilen iki toplantıda petrol ve gaz taşımacılığı/tedariki için üye devletlerin mevzuatını uyumlaştırma kararları alınmıştır. Yasal uyumlaştırma “birliğin ortak petrol ve gaz ürünleri pazarlarındaki katılımcılar arasında petrol ve gaz ürünleri ticareti için piyasa mekanizmalarının sağlanmasını, petrol ve gazın üretimi, nakliyesi, tedariki, işlenmesi ve pazarlanmasına yönelik yatırımları çekmek için uygun koşulların yaratılmasını” amaçlamıştır. Devletlerin mevzuatlarının uyumlaştırılmasının, yatırım risklerini azaltacağı, entegrasyona katkı sağlayacağı ve güvenliği artıracığı düşünülmüştür. Uyumlaştırmanın yürütülmesini sağlamak için üye devletler arasında bir de eylem planı hazırlanmıştır (EAEU, 10.01.2019). Alınan kararlarda özellikle devletlerin yasal mevzuatının uyumlaştırılması yönünde ciddi adımlar atılması ortak pazar alanı için temel bir dayanak noktası olmuştur. 2021 yılında düzenlenen beş toplantının ikisinde ise petrol ve gaz ürünleri için ortak pazarların oluşumunun ikinci aşamasına geçildiği haberi verilmiştir. Düzenlenen toplantı sonrasında üyeler, üçüncü ülkelere yapılan petrol ve gazın taşınması/tedariki konusunda ortak hareket edeceklerini belirtmişlerdir. Ortak petrol ve gaz piyasasına geçişin en geç 2025 yılına kadar kurulacağını bildirip uluslararası taşımacılığın kalitesini ve verimliliğini artırmak için tüm işbirliği fırsatlarına açık olduklarını dile getirmişlerdir (SEEC Decision No 8, 12.11.2021). Gerçekleştirilen toplantılar üye devletlerin ortak pazara geçiş konusundaki kararlılığın gösterilmesi ve bu kararla ilgili net bir tarih verilmesi bakımından önemlidir.

Örgütte enerji kaynakları ile alakalı yayınlanan diğer belge Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında yapılan işbirliği mutabakat zaptıdır. Bu sözleşmeyle, Moldova’nın ardından gözlemci üye statüsünün verildiği ikinci ülke Özbekistan olmuştur. Gözlemci devlet statüsü verilen Özbekistan’la enerji başta olmak üzere işbirliği alanlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Taraflar arasında çalışma grubu toplantıları yapılması planlanarak yaşanabilecek herhangi bir güvenlik sorununa ortak müdahalenin önü açılmıştır. Ancak belgede taraflardan herhangi birinin bu sözleşmenin uygulamasını feshetme hakkı olduğu belirtilmiştir (Order of the EEC Board No 58, 13.04.2021). Böyle bir şartın benimsenmesinin ise taraf devletler arasında alınan kararlarda, bağlayıcılığı ortadan kaldırılabileceği düşünülmüştür. Bu ihtimalin ardından imzalanan mutabakat zaptı, bölgenin entegrasyonu açısından oldukça önemlidir. Özbekistan sahip olduğu coğrafi konumu ile birliğe üye devletlerden Kazakistan ve Kırgızistan ile sınır komşusudur. Moldova’ya kıyasla ülke önemli bir rezerv kaynağına sahiptir. Avrasya bölgesi ülkeleri içerisinde toplam kanıtlanmış petrol ve kömür rezervleri bakımından dördüncü, doğalgaz rezervleri bakımından da beşinci sırada gelmektedir. Özbekistan’ın sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ile jeopolitik konumu AEB çerçevesinde geliştirilebilecek entegrasyon girişimleri itibarıyla oldukça önemlidir.

2021 yılında imzalanan diğer belge, Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Şanghay İşbirliği Örgütü Sekreterliği arasında karşılıklı işbirliğine dayalı olarak hazırlanan mutabakat zaptıdır. Taraflar, uluslararası hukuk normları ve kuruluş sözleşmelerine olan bağlılıklarını yeniden teyit ederek, iki örgüt arasında karşılıklı yarar sağlayan ekonomik işbirliğini geliştirme niyetlerini açıklamışlardır. Taraflar iki örgütün sınırları dâhilinde olan alanlar üzerinde işbirliği yapma niyetinde olduklarını belirtirken; ekonomi ve finans, ulaşım ve çok yönlü taşımacılık, uluslararası ticaret, bilgi ve iletişim teknolojileri, gümrük politikası ve enerji gibi ortak ilgi alanları üzerinden çalışmaların yoğunlaştırılacağını hedeflemişlerdir. Ortak etkinlikler düzenleneceğini ve ortak raporlar hazırlanacağını bildirmişlerdir. Bu işbirliğinin ekonomik anlamda bölgesel işbirliğine katkı sağlayacağı beyan edilmiştir (Dushanbe Declaration, 17.09.2021b). Yayınlanan bu belge, Avrasya bölgesinde iki önemli örgütün gelişimi ve bu örgütlerin bölgeye sağlayacakları kazanımlar açısından oldukça önemlidir. Her iki örgütün de enerji ve enerji güvenliği konusunda ortak hedefleri bulunması, kurulan ittifakın enerji odaklı bir işbirliğini de beraberinde getireceği beklenmektedir. Hem ŞİÖ hem de AEB üyeleri bakımından değerlendirildiğinde aslında enerji açısından kendi kendine yeterlidirler. Her iki örgütte de üretici, tüketici ve transit ülkeler bulunmaktadır. Ancak ŞİÖ'nün potansiyeli AEB'den fazladır. Bu nedenle ikili ilişkilerin geliştirilmesi her iki örgütün ve bölgenin ortak kazanımı olmakla birlikte AEB'nin daha fazla yararına olacaktır.

Örgütte ŞİÖ ile imzalanan antlaşma metninin akabinde 16 Kasım'da imzalanan diğer belge Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki beyannamedir. Örgüt dışında bir ülke ile imzalanan bu belgede, taraflar ekonomik anlamda karşılıklı yarara dayalı işbirliği alanlarını geliştirmek istediklerini belirtmişlerdir. Taraflar bundan böyle (mutabakat yayınlandıktan itibaren) ortak toplantılar, istişareler, plan ve programlar, enerji gibi tematik karşılıklı alanlarına ilişkin seminerler ve konferanslar düzenlenmesine karar vermişlerdir. Etkileşimin koordinasyonu için de örgütün iki alt organını görevlendirmişlerdir (Beijing Memorandum, 16.11.2021). Çin ile imzalanan bu belge, örgütün Çin'in sahip olduğu pazardan ve ekonomik gücünden yararlanmak istediğinin açıkça kanıtıdır. Örgütün önemli bir enerji tüketicisi olan Çin'le ilişkilerini geliştirmesi ekonomik gelişimi ve güvenlik sorunlarından bazılarının çözümüne katkı sağlayacaktır.

AEB'de yayınlanan enerji güvenliğiyle bağlantılı diğer belge, Aralık 2021 tarihli kara para aklama ve terörün finansmanı ile mücadele konusunda imzalanan mutabakat muhtırasıdır. İlgili belgede kara para aklama ve terörle mücadele konusunda ortak bir çalışma grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Birliğin üye devletlerinin çıkarları için sürdürülebilir ekonominin önündeki engellerin kaldırılması konusunda uzlaşmıştır. Muhtıranın sonunda, yasadışı yollarla edinilen haksız kazançların önüne ortak mücadele sayesinde geçilebileceği konusunda hem fikir olunmuştur (EAEU, 02.12.2021). Bu sorun, AEB'nin yanı sıra ŞİÖ'de de önemle dikkat çekilen bir konudur. Yaşanan sorunla ilgili AEB kapsamında ortak bir çalışma grubu oluşturulması problemin daha detaylı ve sistematik incelenmesini sağlayacaktır.

AEB tarafından alınan enerji güvenliği ile ilgili alınmış olan kararlar incelendiğinde, üye devletlerin ortak tehditler karşısında birlikte hareket edebildikleri anlaşılmaktadır. Coğrafi yakınlık, ortak tarih ve toplumsal ilişkilerin yanı sıra ortak enerji güvenliği sorununun üye devletler arasındaki bağları güçlendirdiği görülmektedir. Alınan kararların daha çok arz güvenliği ile alakalı olduğu, üye devletlerin üretilen enerji kaynağını güvenilir yollardan iletmeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır. Arz güvenliği konusunda ise yenilenemeyen enerji kaynaklarından petrol ve doğalgazın öncelikli kaynaklar olarak değerlendirilmesi dikkat çekmektedir. Kömür kaynağına ilişkin alınmış bir karar bulunmamaktadır. Bu duruma içerisinde bulunduğumuz yüzyılda, dünyada petrol ve doğalgaza olan talebin kömürden fazla olmasının etki ettiği düşünülmektedir. Öte yandan petrol ve doğalgaz kaynakları konusunda, ortak pazar alanı oluşturmak gibi planlamaların yapılmasının ise üye devletlere önemli avantajlar sağlayabileceği öngörülmektedir.

2025 yılına kadar tamamlanması planlanan gümrük birliği projesinin, öngörülen şekilde başarıyla sonuçlandırılmasının; ulaşım altyapısının geliştirilmesi, katılımcı devletlerin ulusal pazarlarına istikrarlı bir enerji kaynağı arzının sağlanması, talebin arttırılması, üretim güvenliğinin sağlanması, rekabetin geliştirilmesi, enerji sektörüne yatırım çekmek için uygun ortamın yaratılması ve enerji kaynaklarında ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılması gibi hususlara etki edeceği beklenmektedir.

Ortak pazar projesindeki amacın ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi ve geliştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Üç aşamada gerçekleştirilmesi planlanan ortak pazardaki kademeler (Zemskova, 2018);

- Programların geliştirilmesi (2016-2017),
- Program hükümlerinin gerçekleştirilmesi (2018-2023) ve
- İlgili uluslararası antlaşmaların yürürlüğe girmesi (2024 öncesi) olarak belirtilmektedir.

Bu aşamaların tamamlanması neticesinde üye devletlerin enerji güvenliğine hizmet edilerek bu ülkelerin dünya petrol ve gaz pazarlarındaki konumlarının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Zemskova, 2018). Mevzu bahis aşamalardan örgütün, Kasım 2021’de gerçekleştirdiği toplantılarda ikinci aşamaya geçildiği açıklanmıştır. Planlanan şekilde gelişme sağlanması AEB’nin, potansiyel olarak bu hedefleri karşılayabilecek yetiye sahip, önemli bir işbirliği girişimi olduğunu göstermektedir. Fakat örgütün kuruluşundan bugüne geçen sürede beklenen başarıyı tam olarak sağlayamadığı yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. AEB’nin beklenen başarıya ulaşamamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Genel itibarıyla bu nedenler;

- Genişleme sorunu (AEB projesinin Avrasya’daki hükümetler düzeyinde beklenen desteği bulamaması ve üye sayısının azlığı),
- Rusya’nın uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmek için entegrasyon stratejisini kullanması ve bu durumdan diğer bölge ülkelerinin endişe duyması,

- AEB'nin kuruluş esası olan; malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı ilkesinin henüz tam olarak sağlanamamış olmaması,
- Ulaşım altyapısının az gelişmiş olması ve yetersiz lojistik seviyesi (transit hatların büyük çoğunluğunun Rusya'dan geçmesi),
- Birlik üyeleri arasındaki ekonomi ve kalkınma düzeyi açısından farklılıklar bulunması (Rusya'nın ve ikinci güç olarak da Kazakistan'ın daha gelişmiş düzeyde olması),
- Birlik üyeleri arasındaki yasal mevzuatların tam olarak uyumlaştırılmaması,
- Birlik üyelerinin hepsinin sınır komşuluğu bulunmamasının transitte entegrasyonu güçleştirilmesi (örneğin Ermenistan'ın diğer hiçbir üyeye sınır komşuluğu bulunmamakta),
- Ekonomik bölgeselleşmeden beklenen, ortak para birimine geçiş ilkesinin onaylanmaması,
- Üyelerden birinin AEB'den ayrılması halinde birlik çerçevesinde oluşturulan tüm uluslararası antlaşmaların da feshedilmesidir (örgüte bağlılığı arttırmak için konulan bu şartın aynı zamanda birliğe katılacak yeni ülkelerde çekincelere neden olması).

Sonuç olarak örgütte alınan kararların yeterli düzeyde olmaması ve yukarıda belirtilen sebeplerin de etkisiyle, AEB'nin tam manasıyla bir enerji bölgeselciliği örneği sayılamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Örgüt üye ülkelerin potansiyeli, itici faktörler ve kurumsal yapılanma bakımından enerji bölgeselciliği altyapısını taşımakta ancak fonksiyonel anlamda kendisinden beklenenin aksine henüz öngörülen seviyeye ulaşamamıştır. Fakat söz konusu nedenlere rağmen örgütün bölgeselcilik adına geliştirilmiş başarı şansı bulunan bir oluşum olduğu kabul edilmelidir.

Birliğin resmi olarak kuruluşunun üzerinden henüz yedi yıl gibi bir süre geçmesine rağmen; AEB sayesinde (yukarıda belirtilen antlaşma hükümlerinden anlaşılacağı üzere) üyeler arasında ekonomik ilişkiler sağlamlaştırılarak enerji alanında daha fazla işbirliği yapılmasının önü açılmış, girişimcilerin üç ülkenin ortak piyasasında serbestçe çalışabilmesine izin verilmiş, gümrük birliği projesi büyük oranda tamamlanmış, şirketlerin üç ülkeden istediklerinde vergi kaydı yaptırması ile ortak nakliyat sisteminden faydalanabilmelerine olanak sağlanmış ve üyelerin ucuz hammadde ihtiyacına cevap verilebilecek bir mekanizma geliştirilmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın eski Sovyetler Birliği ülkelerini Avrasya formatında yeniden entegre etmek istediği, bunun da bölge ülkelerinin ekonomik gelişimine belli düzeylerde katkı sağladığı/sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Ekonomik refahın artmasıyla devletlerin entegrasyon konusunda daha istekli olacağı bunun neticesinde bölgede çatışma ve istikrarsızlıkların önlenerek bölgesel güvenliğe hizmet edilebileceği bilinmektedir. Dolayısıyla bir ekonomik bölgeselleşme girişimi olan AEB'nin üye ülkelerin ekonomik gelişimini hedefleyen bir proje olarak kurulması oldukça önem teşkil eden bir gelişmedir.

Bölgesel işbirliğinin geliştirilmesiyle bölgesel refahın artacağı bu sayede de enerji güvenliğinin önündeki sorunların ortadan kaldırılabileceğine inanılmaktadır. Belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi sırasında Rusya'nın bölgedeki baskın pozisyonu her ne kadar eleştirilse de başka bir bakış açısına göre önemli bir etkidir. Entegrasyon çalışmalarında öncü rolü üstlenen Rusya'nın, bölgeye yapılacak dış müdahaleleri ve hegemonyal girişimleri engellediği/engellemeye çalıştığı bilinmektedir.

Tablo 15: AEB’de Enerji Güvenliği ile İlgili Faaliyetler ve Alınmış Kararlar

Zirve Toplantısı	Antlaşma ve Karar Metinleri	Metinlerde Bulunan Enerji Güvenliği Temaları	Tatbikat	Kurum/Organ	Eylem Planı ve Proje
10 Zirve Toplantısı	- Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Moldova Cumhuriyeti Arasında Yapılan İşbirliği Mutabakat Zaptı - Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Dünya Enerji Konseyi Arasında İmzalanan İşbirliği Mutabakat Muhtırası - Avrasya Ekonomik Birliği İçinde Entegrasyon Süreçlerinin Geliştirilmesi Hakkındaki Deklarasyon - AEB ile Çin Arasında Karşılıklı İlişkilerin Koşullarını İyileştirmek Maksudıyla İmzalanan Beyanname - Avrasya Ekonomik Komisyonu ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Yapılan İşbirliği Mutabakat Zaptı - Kara Para Aklama ve Terörün Finansmanı ile Mücadele Konusunda İmzalanan Mutabakat Muhtırası	- Üretim Güvenliği - Transit Güvenliği - Çevre Güvenliği	Yok	- Enerji Ticareti Geliştirme Dairesi Başkanlığı - Ulaştırma ve Altyapı Dairesi Başkanlığı - Petrol ve Gaz Politikası Departmanı - Antitrerörist Yönetmeliği Departmanı	- Devletlerin Mevzuatlarının Uyumlaştırılması için Üye Devletler Arasında Hazırlanan Eylem Planı - 2025 Yılına Kadar Tamamlanması Planlanan Gümrük Birliği Projesi

Kaynak: Bu Tablo çalışmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

Belirtilen unsurlar çerçevesinde Avrasya bölgesinde AB örnek alınarak Rusya tarafından oluşturulan bu örgütün, önemli bir ekonomik bölgeselcilik modeli olduğu fakat enerji bölgeselcilliği bağlamında yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat birliğin hem Avrupa ile Asya ülkeleri arasında jeostratejik bir konumda bulunan ülkeleri hem de kaynak zengini ülkeleri bünyesinde barındırıyor olması, AEB'nin gelişime açık bir yapıda olduğunu göstermektedir. AEB enerji güvenliği kararları ve örgütün faaliyet raporunun verildiği Tablo 15 incelendiğinde bu sav kanıtlanmaktadır. Birlik kapsamında işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi amacıyla; oluşturulan enerji çalışma grupları, yayınlanan eylem planları, imzalanan antlaşmalar ve alınan kararlar örgütün enerji güvenliği konusundaki hassasiyetini gösteren önemli gelişmelerdir.

Tablo'dan örgütte enerji güvenliği alanında önemli çalışmalar yürütüldüğü ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örgütte planlandığı şekliyle var olan işbirliği imkânlarının genişletilmesi ve derinleştirilmesi halinde; birlik üye sayısının artacağı, entegrasyon çalışmalarının hızlanacağı, daha yapıcı kararların alınacağı, enerji güvenliğinin önündeki engellerin kaldırılacağı ve bölgede toplumsal refahın artacağı beklenmektedir. Belirtilen stratejik hedeflerinin tümünün sağlanması durumunda ise örgütün tam manasıyla örnek bir enerji bölgeselcilliği girişimi olacağı düşünülmektedir.

Örgüt çalışmada bir diğer ampirik vaka örneği olarak seçilen ŞİÖ gibi, itici güçler ile kurumsal altyapı itibarıyla enerji bölgeselcilliği altyapısına sahip bir kuruluştur. Fakat örgüt ŞİÖ ile karşılaştırıldığında ŞİÖ'ye göre daha geri planda kalmaktadır. ŞİÖ'de belirli aralıklarla tatbikatlar düzenlenmesi, enerji kulübü gibi kurumsal anlamda daha profesyonel ve ciddi adımların atılması, ekonomik birlikteliğin yanı sıra daha güvenlik odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi gibi önemli projelerin ve eylem planlarının hayata geçirilerek tüm üyeleri kapsayıcı bir enerji politikası geliştirilmesi bu değerlendirmenin yapılmasına kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla ŞİÖ'de alınan kararlar, imzalanan antlaşmalar ve yürütülen faaliyetler AEB'ye göre daha fazladır.

AEB'de ekonomik refahın artırılarak bölgede çatışma ve istikrarsızlıkların önlenmesi yönünde bir strateji benimsenmektedir. Birliğin izlediği bu temel strateji, enerji güvenliği konusunun ikincil plana atılmasına neden olmaktadır. Birlik kapsamında işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi adına önemli gelişmeler hayata geçirilmekte fakat bunlar mevcudiyetini koruyan sorunların çözümü noktasında yetersiz kalmaktadır. Her şeye rağmen AEB'nin de kurumsal yapılanma ve örgütün potansiyeli bakımından faaliyetlerini arttırması neticesinde tam manasıyla bir enerji bölgeselcilliği modeli oluşturabileceği unutulmamalıdır. AEB'nin kuruluş antlaşmasında enerji ve enerji güvenliğine ŞİÖ'den daha fazla yer verilmesi ve gümrük birliği gibi eylem planlarında önemli bir aşamaya geçilmiş olması oldukça umut vericidir. AEB'nin de ilerleyen dönemlerde fonksiyonel anlamda daha nitelikli bir yapıya kavuşturulmasıyla, Avrasya'da karşılıklı yarar sağlayan çok taraflı ilişkilerin güçlendirilmesine yapıcı bir katkı sağlayan önemli bir enerji bölgeselcilliği modeli olabilmesi mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgeselleşme, tarihsel olarak küreselleşme sürecinin etkisiyle ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen bir olgudur. Soğuk Savaş sonrası dönemde canlanan ve büyük ilgi gören bölgeselleşme, çeşitli alanlarda bölge düzeyinde işbirliğinin geliştirilmesini temin etmek amacıyla devletlerin öncülük ettiği resmi proje veya süreçlerdir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı amaçlar çerçevesinde oluşturulan birçok bölgeselleşme girişimi bulunurken, enerji bölgeselciliği ise son dönemlerde literatüre kazandırılan önemli bir entegrasyon biçimidir.

Enerji bölgeselciliği, belli bir coğrafi alanda devletler ve diğer aktörlerin enerji ilişkilerini yönetmeye, enerji ihtiyaçlarını karşılamaya, ekonomik olarak birbirlerini tamamlamaya ve enerji güvenliklerini sağlamaya yönelik olarak uyumlu bir biçimde çalışmalarını sağlayan gruplaşmalardır. Aynı coğrafi bölgede bulunan devletler arasında, işbirliği yoluyla daha fazla ekonomik fırsat yaratılmasını ve tüm taraflar için enerji güvenliğinin sağlanmasının nihai hedef olarak belirlenmesini ifade etmektedir. Üretim güvenliği, tüketim güvenliği, transit güvenliği ve çevre güvenliği, enerji bölgeselciliğinde belirlenen güvenlik hedefleri olup bunlar birbirinden etkilenen ilişkili unsurlardır. Çünkü enerji bölgeselciliğinde, bölgesel işbirliğine giren devletler arasında, üretici, tüketici ve transit ülkeler bulunabilmekte ve bu ülkeleri etkileyen birçok problem yaşanabilmektedir. Bütün devletler “enerjide kendi kendine yeten ülke” olma ilkesini her ne kadar ulusal politikalarından biri haline getirmiş olsalar da hiçbir ülkenin tam manasıyla enerji bağımsızlığını kazanamayacağı bilinmektedir. Enerjinin tüketim aşamasına kadar farklı boyutlarının (üretim, tüketim, transit) bulunuyor olması devletleri birlikte hareket etmeye zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla enerji bölgeselciliği ile devletler arasında enerji kaynaklı rekabet azalmakta ve işbirliği fırsatları ile entegrasyon çabaları artmaktadır.

Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip anakarası olan Avrasya, sahip olduğu fosil enerji kaynakları bakımından ciddi sorunların yaşandığı, dünyanın en önemli enerji bölgelerinden biridir. Fakat sınırlarının genişliği ve muğlaklığı nedeniyle Avrasya bölgesi, literatürde daha çok post Sovyet ülkeleri bağlamında ve alt bölgeler şeklinde kategorize edilmektedir. Enerji bölgeleri gibi alt enerji bölgeleri de, üretim-ihtiyaç endeksi bağlamında değerlendirildiğinde sahip olduğu kaynak miktarı kendi ihtiyaçlarından fazla olan bölgelere denilmektedir. Avrasya’da alt enerji bölgeleri: Orta Asya, Hazar Havzası (iç su kütlelerinin bulunduğu alan), post Sovyet coğrafyasının Avrupa kısmı ve Güney Kafkasya olarak belirtilmektedir. Bu dört alt bölge aynı zamanda ŞİÖ ve AEB’nin enerji merkezleri olarak kabul edilmektedir.

21. yüzyılın en stratejik enerji üretim merkezlerinden biri olan bölgede üretim, tüketim, transit ve çevre konularında bölgesel düzeyde çözüm gerektiren birçok problem bulunmaktadır. Bölgede fosil enerji kaynakları konusunda yaşanan sorunlar, ŞİÖ ve AEB ortaklarının enerji güvenliklerini etkileyerek bu devletleri enerji bölgeselciliğine itmektedir. Yaşanan sorunlardan bazıları: Teknolojik ve ekonomik yetersizlikten kaynaklı yabancı şirketlere ve bölge dışı güçlere olan bağımlılık; mafya, oligarklar ve kayıt dışı enerji ticareti; jeostratejik alanlarda yaşanan ayrılıkçı hareketler (özellikle Transdinyester ve Çeçenistan sorunu); büyük devletler arasında yaşanan çıkar çatışmaları; bölge geliştirme projelerinde Rusya'nın büyük bir rol sahibi olması ve bunları kendi çıkarlarına göre düzenlemesi; kaynakların üretimi ve nakli sırasında oluşan çevre kirliliği; siyasi istikrarsızlık; bazı hatların sorunlu bölgelerden geçerek korsanlık tehditlerine maruz kalması; SSCB döneminden kalan sınır anlaşmazlıkları ve bölge devletleri arasında yaşanan ihtilaflar (Azerbaycan-Ermenistan gibi); Hazar Havzası'ndaki hukuki statüden kaynaklı anlaşmazlıklar; iklim ve bulunulan coğrafya açısından zaman zaman yaşanan zorluklar; Sovyet döneminden devralınan taşıma sisteminin yetersizliği ve bu hatların önemli bir kısmının Rusya'nın savaş içerisinde olduğu Ukrayna'dan transit geçmesi; boru hatlarının bakım ve onarım çalışmalarının yeterli düzeyde yapılmaması ve bundan dolayı hatların verimsizleşmesi; Rusya'nın zaman zaman enerjiyi politik hedefleri için bir silah olarak kullanmasının diğer ülkelerde oluşturduğu endişe, olarak sıralanabilir.

Yukarıda belirtilen sorunlar, bölgenin enerji güvenliğini doğrudan etkilerken Avrasya ülkelerinin enerji güvenliğine ciddi tehditler oluşturmaktadır. Hem üretici ve tüketici hem de transit ülkeleri olumsuz etkileyen bu çok boyutlu problemlerin ancak kolektif güvenlik platformları sayesinde çözümlenebileceği değerlendirilmektedir. Çünkü enerji, küresel bir meta olduğu için enerji güvenliği sorunlarının da yalnızca ulusal düzeyde ele alınarak çözüm üretilebilmesi mümkün değildir.

SSCB sonrası dönemde Avrasya ülkeleri arasında karşılaşılan ortak sorunlara çözüm aramak amacıyla ittifaklar kurma çabası 1991'den bu yana devam etmektedir. Bölgesel sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği düşüncesiyle hareket eden Avrasya ülkeleri entegrasyon faaliyetlerine hız kazandırmışlardır. ŞİÖ ve AEB, ikili ve çok taraflı antlaşmalar çerçevesinde bölgede kurulan önemli ittifaklardır. Kuruluş amaçları ve faaliyetleri bakımından benzerlik taşıyan ŞİÖ ve AEB birer örtüşen bölgeselcilik örneğidir. Örtüşen bölgeselcilik, coğrafi anlamda yakınlığı bulunan benzer üye profiline sahip devletler arasında, benzer hedefler doğrultusunda kurulan bölgesel örgütlerdir. Örtüşen bölgeselcilikte amaç, bir bölgeye odaklanarak vaka çalışması yoluyla örtüşen örgütler arasındaki ilişkilerin sistematik olarak incelenmesidir. İnceleme yapılırken örgütlerin kuruluş hedefleri, antlaşma metinleri ve araştırmada seçilen söz konusu örgütlere üye olan devletler dikkate alınmakta, karşılaştırma ve içerik analiz yöntemiyle örtüşen kurumlar arasındaki farklılıkların, benzerliklerin veya etkileşimlerin açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Ancak bölgeselcilik dinamikleri bölgeden bölgeye farklılık arz ettiği için "bir bölgeye" ve

uluslararası örgütler genellikle çok amaçlı olarak kuruluyor olmaları nedeniyle “bir temaya/sektöre” odaklanmak gerekmektedir. Bu nedenle araştırmada inceleme alanı olarak Avrasya üzerinden bir sınırlandırılmaya gidilerek ampirik vakalar üzerinden analiz yapılmış, araştırma konusu olarak ise enerji bölgeselciliği seçilmiştir.

Avrasya, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi kuruluş ve faaliyetleri bakımından benzerlik taşıyan çok sayıda örgütün bulunduğu bir bölge olup bölgenin iki önemli örgütü olan ŞİÖ ve AEB bu anlamda örtüşen bir karaktere sahiptir. Her iki örgüt de dünyadaki enerji bölgelerinden biri olma niteliğine sahip Avrasya anakarası üzerinde Soğuk Savaş sonrası dönemde kurulmuştur. Bölgede kurulmuş olan bu örgütler, farklı saikler taşımakla birlikte kuruluş metinlerinde ve faaliyetlerinde enerji güvenliği konusuna yer vermişlerdir.

Kuruluş amaçları doğrudan enerji güvenliği olmamasına rağmen her iki örgütte de bu konuda önemli çalışmalar yürütülmektedir. Çünkü üretici, tüketici ve transit ülkelerin bulunduğu bölgede yukarıda sıralandığı üzere birçok güvenlik sorunu yaşanmakta bu sorunlar ise itici nedenler olarak örgüte üye ülkeleri enerji güvenliği çalışmaları yapmaya zorlamaktadır. Neticede enerji çalışmaları, bu örgütlerin temel politikalarından biri olarak ortaya çıkarken, örgütlerde enerji güvenliğini sağlamak üzere birçok önemli proje ve eylem planı da hayata geçirilmektedir. Örgütlerin gerek potansiyeli gerekse yürüttüğü politikalar ve benimsedikleri stratejiler ile enerji yoğun çalışmaları ise bu kuruluşların hazırlanan tez çalışmasında, enerji bölgeselciliği bağlamında ampirik vaka analizleri olarak incelenmesine dayanak oluşturmuştur. Bir örtüşen bölgeselcilik modeli olan ŞİÖ ve AEB’nin araştırmada birlikte kullanılmasındaki amaç, hem enerji bölgeselciliğinde örnek modelin nasıl olması gerektiğinin anlaşılmasına katkı sağlanması hem de karşılaştırmalı ve içerik analiz yöntemiyle örtüşen bu iki örgüt arasındaki benzerlik, farklılık ve etkileşimin açığa çıkarılmasıdır.

Araştırmada incelenen örgütlerden ilki ŞİÖ olup örgüt, Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesinde kurulan bölgesel örgütler içerisinde önemli bir yere sahiptir. ŞİÖ, Avrasya bölgesinde enerji güvenliğinin sağlanması adına önemli bir girişim modelidir. Avrupa’nın batısından Pasifik’e kadar yayılmış olan ŞİÖ, dokuz tam üye, üç gözlemci üye ve dokuz diyalog ortağı ile uluslararası politikaya yön verebilecek büyüklükte bir organizasyondur. Örgütte hem fosil enerji kaynakları bakımından zengin üretici ülkeler ile bu kaynakların taşınması konusunda önemli transit ülkeler hem de güçlü uluslararası pazar niteliğine sahip tüketici ülkeler yer almaktadır. Bu durum ise ŞİÖ ortaklarını enerji konusunda çalışmalar yürütmeye ve aralarındaki etkileşimi derinleştirerek çalışmalarını enerji bölgeselciliği ekseninde geliştirmeye yönlendirmektedir.

ŞİÖ, Hancock ve arkadaşları tarafından belirlenen enerji bölgeselciliği kriterleri bağlamında analiz edildiğinde:

1. İtici güçler: Enerji işbirliğinin antlaşmalar ve diğer yasallaştırılmış kurallarla yönetildiği örgütlerden biri olan ŞİÖ'yü enerji bölgeselciliğine iten faktörler aşağıda belirtilmiştir.

- *Sahip olunan enerji kaynaklarının miktarı:* ŞİÖ üyeleri fosil enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olup örgüte taraf ülkelerin kanıtlanmış toplam doğalgaz rezerv miktarı 1577.9 tcf, toplam petrol miktarı 145.8 milyar varil, kömür miktarı ise 191.289 milyon tondur (Bkz. Tablo 11). Örgütün enerji merkezi post Sovyet ülkelerinden (kaynak miktarı bakımından en zenginleri olan; Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan) oluşmakla birlikte örgüt üyelerinin sahip olduğu bu potansiyel örgütü, enerji bölgeselciliğine yönlendiren faktörlerden ilkidir.
- *Örgüte üye ülkelerin potansiyeli:* Örgüt ortakları arasında enerji ihracatçısı ülkelerin yanı sıra Çin ve Hindistan gibi önemli tüketici ülkeler ile Belarus ve Türkiye gibi transit ülkeler de bulunmaktadır. Enerji kaynaklarının üretimi ve pazarlanması konusunda örgütün sahip olduğu bu potansiyel, örgütün enerji konusunda çalışmalar yürütmesini sağlayan faktörlerden ikincisidir.
- *Karşılıklı bağımlılık:* Örgütte bulunan ihracatçı ülkeler sahip oldukları enerji kaynaklarını ekonomik çıktıya dönüştürmek isterken bu ülkelerle sınır komşuluğu bulunan transit ülkeler enerji kaynaklarının nakli konusunda jeopolitik konumlarını avantaja çevirmek, örgütte bulunan tüketici ülkeler ise enerji ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürülebilir kılmak arzusunda dırlar. Dolayısıyla örgüte taraf ülkeler arasında enerji konusunda yaşanan karşılıklı bağımlılık durumu, örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine iten üçüncü faktör olmaktadır.
- *Toplumsal ve ekonomik refahın artırılma arzusu:* Örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine iten dördüncü faktör, toplumsal ve ekonomik refahın artırılma arzusu olup bu arzu, üye ülkeleri ortak politikalar geliştirmeye yönlendiren temel motivasyon kaynağıdır. Ekonomik kalkınmaları büyük oranda enerji kaynaklarına bağımlı olan bölge ülkeleri toplumsal ve ekonomik refahlarını arttırmak için enerjide işbirliğine yönelmektedirler.
- *Bölgede yaşanan enerji güvenliği sorunları:* Enerji kaynaklarını ekonomik sürdürülebilirlik bakımından vazgeçilmez bir unsur olarak gören örgüt üyeleri, bölgede yaşanan enerji kaynaklı güvenlik sorunları konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Dolayısıyla enerji bölgeselciliğinde önemli kabul edilen beşinci faktör enerji güvenliği sorunları olup bölgede kaynakların üretimi ve transiti sırasında tüm ülkeleri yakından ilgilendiren bir dizi sorun yaşanmaktadır.
- *Bölgede bölge dışı aktör istememe refleksi:* Enerjide “kendi kendine yeten olma” ilkesiyle hareket edilen ŞİÖ’de, devletleri enerji bölgeselciliğine yönlendiren altıncı faktör bölgede bölge dışı aktör istememe refleksidir. Bilhassa ABD ve AB gibi Batılı güçlerin bölgede bulunan enerji kaynaklarına olan yoğun ilgisi bölge ülkelerini rahatsız etmektedir. Rusya ve Çin gibi bölgenin büyük devletleri Batılı ülkelerin ilgisini hegemonyal bir girişim olarak değerlendirirken bölge devletleri ise sahip oldukları enerji

zenginliklerinin hızlı ve orantısız bir şekilde tükeneceği endişesine kapılmaktadır. Avrasya bölgesinde bulunan önemli kaynak zengini ülkelerin, Rusya ve Çin öncülüğünde kurulan ŞİÖ'de yer alarak örgütte enerji konusunda yürütülen çalışmalarda yer almaları, bu ülkelerin Rusya ve Çin'i bölge dışı güçlere tercih ettiğini göstermektedir. Teknolojik ve ekonomik açıdan yetersiz olan post Sovyet ülkelerinin, ŞİÖ'nün kendilerine sunacağı fırsatları, bölgeselcilik yaklaşımı bağlamında avantaja çevirmek istedikleri anlaşılmaktadır.

- *Bölgesel hegemonların rolü:* Örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine yönlendiren son faktör bölgesel hegemonların rolüdür. ŞİÖ devletleri arasında örgütün bölgesel hegemonları olarak kabul edilen devletleri Rusya ve Çin'dir. Bu faktörün bir itici güç olarak ele alınmasının nedeni enerji bölgeselciliklerinde tüm üyeleri yönlendiren ve teşvik eden güçlerin bölgeselcilikte başarılı sonuçlar elde edilmesine imkân sağlamasıdır. Örgütün kuruluş ve kurumsallaşma sürecinde önemli rol oynayan Rusya ve Çin, ŞİÖ'de enerji kaynakları konusunda çalışmalar yürütülmesine öncülük eden devletlerdir.

Sonuç itibarıyla ŞİÖ'de devletleri enerji kaynakları konusunda yoğun çalışmalar yürütmeye iten bu yedi faktör, örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında *itici güçler kriterini karşıladığını* ortaya koymaktadır.

2. Enerji yönetişiminin sağlanması bakımından kurumsal yapılanma (Bir örgütte bulunması gereken organların yanı sıra enerji çalışmaları yürütmek üzere kurulan diğer özel organlar): ŞİÖ, kurumsal gelişimini tamamlamış bir örgüt olup örgütte 7 ana organ (Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Sekretarya, Devlet Bakanları ve/veya Kurum Başkanları Konseyi, Ulusal Temsilciler Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi ve Bölgesel Terörizmle Mücadele Ajansı) bulunmakta ve bu organlar sayesinde kurumsal işleyiş sağlanmaktadır. Örgütte bu organlara ek ŞİÖ Enerji Kulübü ile ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu bulunmaktadır. Enerji kaynakları konusunda daha sistemli kararlar alınması ve faaliyet yürütülmesi amacıyla kurulan bu organlar, örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında analiz edilmesine imkân sağlamaktadır. Oldukça işlevsel oldukları anlaşılan bu kuruluşlardan ŞİÖ Enerji Kulübü'nde üye devletlerin enerji politikalarının uygulanması için ortak bir ekonomik mekanizma geliştirilmekte ve enerji güvenliğini güçlendirmek için önemli çalışmalar yürütülmekte; ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyumu'nda ise bölge dışı ülkelere ve yabancı şirketlere olan bağımlılığın azaltılması maksadıyla birlik ortaklarına enerji yatırım projelerinde destek verilmektedir. Bu iki kuruluşun faaliyetleri örgütün enerji bölgeselciliği analiz kriterlerinden *kurumsal yapılanma faktörünü* karşıladığını göstermektedir.

3. Alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri: Örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında analizinin son aşaması, örgütün işlevsel yönünün açıklanmasıdır.

Örgütün alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler bakımından analizi yapıldığında, ŞİÖ'nün enerji bölgeselciliğinde nihai amaç olan enerji güvenliği konusunda önemli çalışmalar yürüttüğü anlaşılmaktadır. Çok amaçlı olarak kurulmasına rağmen örgütte kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede enerji konusunda birçok antlaşma ve eylem planı hayata geçirilmiştir. Örgütte bu konuda toplam 12 antlaşma metninin yayınlanması, düzenli aralıklarla enerji güvenliğinin sağlanması noktasında potansiyel tehditlere yönelik mücadele konusunda barış misyonu tatbikatları yapılması, Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve bölge ülkeleri arasında bir serbest ticaret kurma tasarısı başta olmak üzere önemli projelerin yürütülüyor olması, örgütte bir enerji birliği kurmaya çalışıldığını göstermektedir (Bkz. Tablo 12). Örgütün liderler düzeyinde yapılan toplantılarında, enerji güvenliği konusu önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuş, ayrıca örgütte enerji kaynaklarının üretimi ve ticaretiyle ilgili olarak üyeler arasında işbirliği antlaşmaları imzalanmıştır. Bu boyutuyla örgüt *alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler bakımından enerji bölgeselciliği kriterini* karşılamaktadır.

Örgütte üye sayısının artırılması, mevcut sorunların çözümünde işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi ve bağlayıcı kararların alınması halinde enerjide hem ekonomik verimlilik artabilecek hem de güvenli ortam sağlanabilecektir. Örgüt çerçevesinde alınan kararlar ve yapılan antlaşmalar ŞİÖ'nün Avrasya bölgesinde enerji güvenliğinin sağlanması adına kurulmuş önemli bir girişim olduğunu kanıtlamaktadır. Keza örgütte, enerji güvenliğinin sağlanması noktasında birçok çalışma yapılmakta, eylem planları tasarlanmakta ve antlaşmalar imzalanmaktadır. Nesnel olarak, bu özellikler ekonomi ve enerjide potansiyel uluslararası tamamlayıcılık için iyi bir temeldir.

Bölgede kurulan örgütlerden analizi yapılan ikinci örgüt AEB'dir. AEB, SSCB'nin dağılmasının ardından eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ekonomik anlamda bir işbirliği kurgulayabilmek, ticari bağları güçlendirebilmek ve Asya ile Avrupa arasındaki ticari erişimden ortak yarar sağlayabilmek adına oluşturulmuş önemli bir örgüttür. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında AB'nin model alınarak kurulduğu AEB, enerjinin içerisinde bulunduğu mallar konusunda ortak pazar oluşturarak ekonomik bağımlılığı meşrulaştıran ve konsolide eden bir yapılanmadır. AEB, ŞİÖ'yle karşılaştırıldığında kuruluşu sırasında enerji konusunda daha önemli adımların atıldığı bir örgüttür. Örgütün kurucu sözleşmesinde enerji ve enerji güvenliği konusuna ŞİÖ'ye göre daha fazla yer verilerek örgüt ekonomik bölgeselcilik modeli olarak tasarlanmıştır. Örgüte üye ülkelerin potansiyeli ve örgütte enerji konusunda yapılan yoğun çalışmalar, AEB'nin enerji bölgeselciliği bağlamında analizine imkân sağlamaktadır.

AEB, Hancock ve arkadaşları tarafından belirlenen enerji bölgeselciliği kriterleri bağlamında analiz edildiğinde:

1. İtici güçler: İktisadi hedeflere ulaşmak için devletlerin müşterek hareket ettikleri bir yapılanma olan AEB'yi enerji bölgeselciliğine iten faktörler aşağıda belirtilmiştir.

- *Sahip olunan enerji kaynaklarının miktarı:* AEB Rusya, Kazakistan ve Özbekistan gibi önemli ihracatçı ülkelerden oluşan bir örgüttür. Örgütte bulunan ülkelerin kanıtlanmış toplam doğalgaz rezerv miktarı 1476.9 tcf, toplam petrol miktarı 137.8 milyar varil, kömür miktarı ise 190.184 milyon ton'dur (Bkz. Tablo 14). Örgüt üyelerinin sahip oldukları bu kaynak miktarı örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında analizinde ilk itici faktör olan kaynak zenginliği ilkesini taşıdığını göstermektedir. Örgüt üyelerinin sahip olduğu bu rezervler, tüketim miktarlarından fazla olup örgüt üyesi ülkeler arasında enerji ihracatçısı ülkeler bulunmaktadır.
- *Örgüte üye ülkelerin potansiyeli:* Beş tam üyesi ve iki gözlemci üyesi bulunan AEB'yi enerji bölgeselciliğine iten ikinci faktör örgüte üye ülkelerin sahip olduğu potansiyeldir. Örgütte enerji ihracatçısı ülkelerin yanı sıra bu kaynakların nakli konusunda Moldova ve Belarus gibi önemli transit ülkeler ile tüketici ülkeler bulunmaktadır.
- *Karşılıklı bağımlılık:* Örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine yönlendiren üçüncü faktör, karşılıklı bağımlılıktır. AEB hem enerji üreticisi ve tüketicisi hem de transit ülkelerin birlikte yer aldığı bir örgüt olarak üyeleri arasında karşılıklı bağımlılığın bulunduğu bir kuruluştur. Üretici, tüketici ve transit ülkeler arasında yaşanan karşılıklı bağımlılık örgüt üyelerini birlikte hareket etmeye yönlendirmektedir.
- *Bölgesel hegemonların rolü:* Rusya, örgütün kuruluşu ve işleyişi konusunda öncü rolü oynayan ülke olup örgütün diğer üyelerine oranla ekonomik ve siyasi anlamda daha güçlüdür. Enerji bölgeselciliğinde işleyişin sağlanması adına önemli bir kriter olarak kabul edilen bu durum ise örgütün dördüncü itici faktörü karşıladığını göstermektedir.
- *Kimlik:* Örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine yönlendiren beşinci faktör kimlik meselesidir. Ortak tarihsel geçmişe sahip bu ülkelerin tümü, post Sovyet ülkelerinden oluşmaktadır. Ortak kimliğe sahip olmak bölgesel ittifakların kurulmasını ve başarılı bir şekilde yürütülmesini kolaylaştıran, ortak sorunlar karşısında daha aktif önlemler alınabilmesine imkân sağlayan önemli bir unsurdur.
- *Bölgede yaşanan enerji güvenliği sorunları:* Örgütte üye ülkeleri enerji bölgeselciliğine yönlendiren altıncı faktör bölgede yaşanan enerji güvenliği sorunlarıdır. Ekonomileri büyük oranda enerji kaynaklarına bağımlı olan örgüt üyeleri, enerji kaynaklarının üretimi ve transiti sırasında korsanlık tehdidinden çevre güvenliğine kadar pek güvenlik sorunu yaşamaktadır. Yaşanan sorunlar örgüt üyelerini bu sıkıntıların giderilmesi noktasında ortak önlemler almaya zorlamaktadır.
- *Toplumsal ve ekonomik refahın artırılma arzusu:* Üretici, transit ve tüketici ülkelerin baş etmek zorunda oldukları çok boyutlu problemler, örgüte üye ülkelerin siyasi ve ekonomik gelişmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda örgüt üyelerini enerji bölgeselciliğine yönlendiren yedinci ve son faktör toplumsal ve ekonomik refahın artırılma arzusu olmaktadır.

Özetle yukarıda belirtilen faktörler örgütün enerji bölgeselciliği analizlerinden *itici güçler* kriterini karşıladığını göstermektedir.

2. Enerji yönetişiminin sağlanması bakımından kurumsal yapılanma (Mevcut organların yanı sıra enerji çalışmaları yürütmek üzere özel olarak kurulan diğer organlar): AEB’de kuruluş amaç ve hedeflerin gerçekleştirilerek kurumsal işleyişi sağlayan 4 ana organ (Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Avrasya Ekonomik Komisyonu, Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi) faaliyet yürütmektedir. Örgütte ana organlara ek olarak enerji çalışmaları yapmak üzere; Enerji Ticareti Geliştirme Dairesi Başkanlığı (Bu başkanlığa bağlı olarak görevlendirilen Petrol ve Gaz Politikası Departmanı ile Enerji Kaynaklarında Ticaretin Geliştirilmesi Departmanı), Ulaştırma ve Altyapı Dairesi Başkanlığı ve Antitrerörist Yönetmeliği Departmanı bulunmaktadır. Enerji kaynaklı sorunları çözümü noktasında somut çalışmaları bulunan bu kurumların varlığı örgütün enerji bölgeselciliği analiz kriterlerinden ikincisi olan *kurumsal yapılanma faktörünü* karşıladığını göstermektedir.

3. Alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin enerji bölgeselciliğine etkileri: AEB, fosil enerji kaynakları konusunda aktif çalışmalar yürütmekte olan bir örgüttür. Örgütte kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte imzalanan toplam 6 antlaşma metni, enerji bölgeselciliğinde nihai hedef olarak kabul edilen enerji güvenliği konusuyla ilgilidir. Örgütte ayrıca enerji kaynaklarının verimli ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması üzerine eylem planları ve çeşitli işbirliği projeleri de hayata geçirilmektedir. Örgütün en önemli projesi ise 2025 yılına kadar tamamlanması planlanan Gümrük Birliği Projesidir. Üyeleri arasında bir ortak pazarın kurulması adına geliştirilen bu projeyle, enerji kaynaklarının ticareti konusunda her türlü engelin ortadan kaldırılması planlanmaktadır. Örgüt doküman ve faaliyetlerinde enerji konularına yer verilmiş olmasına karşın örgütün enerji ile ilgili atmış olduğu somut adımların yeterli seviyede olmayışı *yürütülen faaliyetler bakımından enerji bölgeselciliği kriterini tam olarak karşılamadığını* göstermektedir.

AB benzeri bir örgütsel yapıya sahip olan AEB’nin bir enerji bölgesi üzerinde kurulmuş olması, itici faktörleri taşıması ve önemli bir kurumsal yapılanmaya sahip olmasına karşın yürütmüş olduğu faaliyetlerde enerji kaynaklı sorunların çözümüne yeteri kadar odaklanmamış olması örgütün enerji bölgeselciliği bağlamında değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Rusya’nın öncülüğünde oluşturulan örgütte alınan kararların somut uygulamalara dönüştürülmesi, enerji yoğun çalışmaların artırılması, örgüte yeni üyelerin kazandırılması ve var olan işbirliği imkânlarının derinleştirilmesi AEB’nin enerji bölgeselciliği anlamında önemli bir model olmasını sağlayabilecektir.

Sonuç olarak, çalışmada ampirik vaka olarak seçilen her iki örgüt karşılaştırıldığında bunlardan ŞİÖ’nün enerji bölgeselciliği bağlamında AEB’ye göre daha örnek bir model olduğu

değerlendirilebilir. Her iki örgüt de itici güçler (özellikle zorunlu faktörler olan; sahip olunan enerji kaynaklarının miktarı, enerji güvenliği sorunları ve karşılıklı bağımlılık) ile kurumsal anlamda enerji bölgeselciliği altyapısını karşılamakta ancak alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler bakımından farklılık göstermektedir.

Her iki örgütte de enerji çalışmaları yapmak üzere alt çalışma gruplarının oluşturulduğu fakat bu gruplardan ŞİÖ'de kurulan organların daha somut çalışmalar yürüttüğü görülmüştür. İki örgüt arasındaki bu farka ise örgütlerde bulunan üye ülkelerin potansiyellerinin etki ettiği düşünülmektedir. ŞİÖ'nün üye sayısı AEB'den fazla olup dahası örgütte Çin ve Hindistan gibi güçlü ülkeler de bulunmaktadır. ŞİÖ'de Çin ve Hindistan gibi Rusya'yı siyasi ve ekonomik anlamda dengeleyebilecek güçlerin olması ŞİÖ'nün başarı şansını arttıran faktörlerden biridir. Örgütte alınan kararların işlevini ve potansiyelini doğrudan etkileyen bu unsur, enerji bölgeselciliğinde başarılı sonuçlar elde edilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Fakat belirtilmelidir ki bölgenin sahip olduğu enerji potansiyeli ve enerjinin üretimi ve taşınması sırasında yaşanan bir dizi güvenlik sorunu düşünüldüğünde, her iki örgütte de alınan kararlar geliştirilmeli ve derinleştirilmelidir. Çünkü Avrasya bölgesi devletleri açısından enerjinin hayati önemi devam etmektedir. Avrasya ülkelerinin enerji güvenliğine olan hassasiyetleri karşısında bu konuda aldıkları tedbirler orantısızdır. Bölgede kurulan örgütlerde alınan kararlar, bölgenin potansiyeli bakımından değerlendirildiğinde beklenen düzeyde değildir. Bölgede çeşitli entegrasyon ortamları yaratılarak güvenlik sorunlarının tartışılması oldukça önemli fakat uygulamaya geçirilmesi noktasında eksiklikler taşımaktadır. Üstelik ciddi anlaşmazlıklara sebep olan bazı sorunlar örgütlerin ilgili kurumlarında gündem oluşturamamaktadır.

Bölgede oluşturulan örgütlerin ortak çıkarların sağlanmasında daha aktif rol almaları ve örgütlerin kurumlarında alınmış olan kararların tüm ülkeler tarafından bağlayıcı kabul edilerek uygulanması bölgeselleşme açısından önemlidir. Bölge açısından önemli bir ticari ürün olan fosil enerji kaynaklarının üretimi, transiti ve pazarlanması konusunda yaşanan sorunların oluşturulmuş olan bölgesel işbirlikleri ile karşılıklı diyalog esasında çözüme kavuşturulması diğer bölgesel sorunların da çözümüne katkı sağlayarak bölge ülkeleri arasındaki işbirliği süreçlerini hızlandıracaktır.

Fosil yakıtların üretimi, işlenmesi ve ticaretinde yaşanan sorunlar enerjide işbirliğini ve bölgeselciliği zorunlu kılmaktadır. Bölgede enerji bölgeselciliğinin başarılı bir şekilde yönetilmesi ve yürütülmesi, söz konusu sorunların çözümü ve ekonomik refahın artırılmasını sağlayabilecek en temel unsurdur. Bu anlamda temel kuruluş amaçları, enerji bölgeselciliği olmamasına karşın üye ülkeler açısından enerjinin önemli bir meta olması nedeniyle ŞİÖ ve AEB'ye önemli sorumluluklar düşmektedir. Her iki örgütün de enerji bölgeselciliği altyapısına sahip olmaları ve enerji meselelerinin önemli gündemlerinden birini oluşturması, gelecekte her iki örgütün de enerji bölgeselciliği bağlamında önemli işlevler yerine getirebileceklerinin göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, Barış (2006), **Büyük Avrasya Projesi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Adler, Emanuel ve Barnett, Michael (Ed.) (1998), **Security Communities**, Cambridge University Press, New York.
- Ahmedov, Aydın ve Ogan, Sinan (1996), “Türk Dünyası Petrol ve Üretimin Arttırılması”, **Yeni Forum**, 17(325), 1-20.
- Ahrari, Mohammed Ehsan (2017), Büyük Güçler Hegemona Karşı Rusya, Çin ve Hindistan’ın Yükselişi, (Çev. Evren Baltacı), Avangard Yayınları, İstanbul.
- Aksay, Hasan (28.05.2009), “Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Hasan Aksay’ın Açılış Konuşması”, **Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Uluslararası Sempozyumu**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 5-14.
- Algan, Nesrin (2005), “Aral ve Hazar’da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutu”, Mustafa Aydın (Ed.), **Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I**, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Alieva, Leila (2012), “Globalization, Regionalization and Society in the Caspian Sea Basin: Overcoming Geography Restrictions and Calamities of Oil Dependent Economies” **SouthEast European and Black Sea Studies**, 12(3), 443-453.
- Alma-Ata Declaration (1991), **Commonwealth of Independent States**, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4744> (21.12.1991).
- Amir, Ahmadian Bahram (2006), “Formation of New Geo-strategic Realm in Asia”, **Central Asia and the Caucasus Review**, (52), 1-14.
- Anadolu Ajansı (2018), “Enerji Denizi Hazar Hukuki Statüye Kavuştu”, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/11156> (20.06.2021).
- Anderson, Ross ve Floira, Shailendra (2010), “Security Economics and Critical National Infrastructure”, **Economics of Information Security and Privacy**, New York.
- Aras, Osman Nuri (2001), **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul.
- Arı, Tayyar (2010), **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**, Mkm Yayıncılık, Bursa.
- _____ (2014), **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2**, Dora Yayınları, Bursa.

- Aris, Stephen (2009), The Shanghai Cooperation Organisation: “Tackling the Three Evils” A Regional Response to Non-Traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?, **Europe-Asia Studies**, 61(3), 457-482.
- Asif, Muhammed ve Muneer, Tarık (2005), “Energy Supply, It’s Demand and Security Issues for Developed and Emerging Economies”, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 11(7), 1388–1413.
- Astana Declaration (2011), **Astana Declaration on the 10th Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization**, (15.06.2011).
- _____ (2017), **Astana Declaration of the Heads of State of the Shanghai Cooperation Organisation**, (09.06.2017).
- Ateş, Davut (2014), **Uluslararası Örgütler**, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Aydın, Levent (2014), **Enerji Ekonomisi ve Politikaları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, Mustafa (2004), “Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik: 1989-2003”, Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli (Ed.), **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri ışığında Orta Asya Gerçeği**, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- _____ (Ed.) (2005), “Orta Asya’nın Değişen Dinamikleri ve Jeopolitiği”, **Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I**, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Aydingün, Ayşegül ve Balım, Çiğdem (Ed.) (2012), **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dili Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Bache, Ian ve Stephen George (2006), **Politics in the European Union**, Oxford University Press, Oxford.
- Bahgat, Gawdat (2011), **Energy Security**, Wiley Publication, UK.
- Bailes, Alyson Kirtley vd. (2007), **The Shanghai Cooperation Organization**, SIPRI, Stockholm.
- Barton, Barry vd. (Ed.) (2004), **Energy Security: Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment**, Oxford University Press, London.
- Bassin, Mark (2011), “Eurasianism “Classical” and “Neo”: The Lines of Continuity”, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no17_ses/14bassin.pdf, 279-294.
- Bazilian, Morgan vd. (2006), “Security of Supply Metrics”, **First Report**, Sustainable Energy Ireland, Dublin.
- BBC (2015), “EU Warning Over Russia “Land Grab” in South Ossetia Border Row”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-33549462> (23.07.2021).

Beijing Memorandum (2021), “On Mutual Understanding in the Field of Cooperation in the Field of Competition Policy and Antimonopoly Regulation Between the Eurasian Economic Commission and the State Administration For Market Regulation of the People’s Republic of China”, [https://docs.eaeunion.org/en-us/Pages/AllDocuments.aspx# npbdocument belongstax Id=\[{%22id%22:%2246705c46-3e97-4ad7-a2fb-d0a13f9c5187%22,%22title%22:%22%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%8B%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8%22}\]](https://docs.eaeunion.org/en-us/Pages/AllDocuments.aspx# npbdocument belongstax Id=[{%22id%22:%2246705c46-3e97-4ad7-a2fb-d0a13f9c5187%22,%22title%22:%22%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%8B%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8%22}] (16.11.2021).) (16.11.2021).

Belyi Andrei ve Kim Talus (Eds) (2015), **States and Markets in Hydrocarbon Sectors**, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Bennett, Leroy ve Oliver, James (2015), **Uluslararası Örgütler**, (Çev. Nasuh Uslu), Bb101 Yayınları, Ankara.

Berbeca, Veaceslav (2013), **Energy Security Aspects of the Republic of Moldova**, IDIS Vıtorul Institutul Pentru Dezoltare Şi Initiative Sociale.

Bielecki, Jan (2002), “Energy Security: Is the Wolf at the Door?”, **Quarterly Review of Economics and Finance**, (42), 235–250.

Bilgin, Mert (2005), **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Bırsel, Haktan (2006), **Eski Dünyanın Aranhk Yüzü Orta Asya Jeopolitiği**, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Blank, Stephen (2009), America and the Russo-Georgian War America and the Russo-Georgian War, **Small Wars and Insurgencies**, 20(2), 425-451.

Blaut, James Morris (2000), **the Colonizer’s Model of the World, Geographical Diffusionism and Eurocentric History**, Guilford Press, New York.

Bohi, Douglas ve Toman, Michael (1996), **The Economics of Energy Supply Security**, Kluwer, Norwell.

BOTAŞ (2021), “İletim (Taşıma)”, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/iletim-tasima/11> (13.07.2021).

Börzel, A. Tanja ve Risse, Thomas (2016), Introduction: Framework of the Handbook and Conceptual Clarifications, Börzel, Tanja A./Risse, Thomas (Eds), *içinde* (3-16), Oxford University Press, Oxford.

BP (2020), “Statistical Review of World Energy 2020”, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-natural-gas.pdf> (13.04.2021).

- ____ (2021), "Transporting Oil Through Georgia and on to World Markets", https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/whoweare/operationsprojects/pipelines/wrep.html (06.08.2021).
- ____ (2022), "BP Statistical Review of World Energy", <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> (01.08.2022).
- BP Statistical Review of World Energy (2019), "68th Edition", <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (01.09.2020).
- Britannica (2020), "Central Asia", <https://www.britannica.com/place/Central-Asia> (24.06.2020).
- Brooks, Benjamin Talbott (1944), **Peace, Plenty and Petroleum**, The Jaques Catell Press, Lancaster.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), **The Grand Chessboard**, (Çev. Yelda Türedi), Perseus Boks, L.L.C.
- Budak, Muhammed Cihat ve Ermağan, İsmail (2018), "Tarihten Günümüze Çeçenistan-Rusya İlişkileri: Putin ve Kadirovlar Dönemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 119(235), 185-204.
- Bushuev, Vitaliy ve Pervuhin, Valeriy (2012), "SCO Energy Club: What it Should Be?", **Energy Strategy Institute**, <http://infoshos.ru/en/?idn=9616> (20.08.2021).
- Buzan, Barry (2015), **İnsanlar, Devletler ve Korku**, (Çev. Emre Çıtak), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Calder, Kent (2005), "Japonya'nın Enerji Sıkıntısı ve Hazar'da Büyük Oyun", Mustafa Aydın (Ed.), **Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I**, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Cambridge Energy Research Associates, (2001), <https://www.cambridge.org/core/books/abs/global-energy-assessment/energy-and-security/A752f589335dc778946e780381c944d7> (17.03.2021).
- Canbay, Şerif (2019), "Türkiye'de İktisadi Büyüme ile Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkileri", **Maliye Dergisi**, (176), 140-151.
- Caspian Business Report (1997), "Working Group Session of Main Export Pipeline is Postponed", **Caspian News**, 1(3), 1-54.
- Caşın, Mesut Hakkı (2014), "Energy Supply Security and New Policies", **Hazar World Journal**, (21), 34-40.
- Churchill, Randolph, Spencer (1968), **Winston Churchill: Young Statesman, 1901–1904**, 2. Baskı, Heinemann, London.
- Cohen, Ariel (1996), "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", **Avrasya Etüdleri**, 3(1), 2-15.

- _____ (2018), **Eurasia in Balance the US and the Regional Power Shift**, Routledge, USA.
- Correlje, Aad ve Van Der Linde, Coby (2006), “Energy Supply Security and Geopolitics: A European Perspective”, **Energy Policy**, 34(5), 532-543.
- Croissant, Cynthia ve Croissant, Michael (1996-1997), "Hazar Denizi Statü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", **Avrasya Etüdleri**, 3(4), 27-28.
- Çakmak, Cenap (2014), “Uluslararası Örgütler”, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Çarkoğlu, Ali vd. (2005), **The Political Economy of Regional Cooperation in the Middle East**, Taylor and Francis Group, London.
- Çelikpala, Mitat (2011), “Güney Kafkasya’da Yeni Jeopolitik Denge”, Veliev, Cavid ve Araz Aslanlı (Ed.), **Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadele ve Enerji**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- _____ (2014), “Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı”, **Uluslararası İlişkiler**, 10(40), 75-99.
- Çıtak, Emre (2016), “Bölgesel Güvenlik Denkleminde Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkisinin Önemi”, **Bölgesel Çalışmalar**, 1(1), 117-139.
- Dabırı, Mohammad Reza (1994), “A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea As A Basis for Peace and Development”, **The Iranian Journal of International Affairs**, 6(1-2), 26-39.
- Davutoğlu, Ahmet (2003), **Stratejik Derinlik**, 14. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul
- _____ (2011), **Stratejik Derinlik**, 69. Baskı Küre Yayınları, İstanbul.
- Dedeoğlu, Beril (2004), **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, 4. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- Demir, Sertif (2015), “NATO’nun Enerji Güvenliği Politikaları”, Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (Ed.), **Enerji Diplomasisi, içinde** (143-162), Beta, İstanbul.
- Deutch, John (2007), “Priority Energy Security Issues”, John Deutch, Anne Lauvergeon ve Widhyawan Prawiraatmadja (Ed.), **Energy Security and Climate Change**, Trilateral Commission, Washington.
- Deutsch, Karl vd. (Ed.) (1957), **Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience**, Princeton University Press, Princeton.

- Diez Thomas vd. (2006), “The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration”, **International Organization**, 60(3), 563-593.
- Dugin, Alexander (2006), **Nursultan Nazarbayev’in Avrasya Misyonu**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara.
- Dushanbe Declaration (2008), **Dushanbe Declaration by the Heads of the Member States of the SCO**, <http://eng.sectsco.org/documents/> (20.10.2021).
- _____ (2014), **By the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization**, (12.09.2014).
- _____ (2021a), **Dushanbe Declaration on the 20th Anniversary of the SCO**, <http://eng.sectsco.org/news/20210917/782639.html> (17.09.2021).
- _____ (2021b), **EEC and Secretariat of Shanghai Cooperation Organization signed Memorandum of Understanding within SCO anniversary summit**, <https://eec.eaeunion.org/en/news/eeek-i-sekretariat-shanhajskoj-organizatsii-sotrudnichestva-podpisali-memorandum-o-vzaimoponimanii-v-ramkah-yubilejnogo-sammita-shos/> (17.09.2021).
- Düzdaban, Erdal (2020), **Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları**, Astana Yayınları, Ankara.
- DW (2018), “About the Legal Regime of the Caspian Sea”, <https://www.dw.com/en/caspian-sea-deal-benefits-russia-troubles-iran/a-45051799> (22.06.2021).
- EAEU (2017a), **Memorandum of Cooperation between the Eurasian Economic Commission and the Republic of Moldova**, (04.03.2017).
- _____ (2017b), **Memorandum of Cooperation Between the Eurasian Economic Commission and the World Energy Council in the Energy Sector**, (18.10.2017).
- _____ (2018a), **Declaration on Further Development of Integration Processes Within the Eurasian Economic Union**, (12.06.2018).
- _____ (2018b), **Joint Statement on the Occasion of the Entry into Force of the Agreement on Trade and Economic Cooperation Between the Eurasian Economic Union and its Member States, on the One Hand, and the People's Republic of China, on the Other Hand**, (12.06.2018).
- _____ (2019), **On Harmonization of the Legislation of the Member States of the Eurasian Economic Union in the Field of Transportation and Supply of Gas Between the Member States**, (10.01.2019).
- _____ (2021), **Memorandum of Understanding Between the Eurasian Economic Commission and the Eurasian Group on Combating Money Laundering and Financing of Terrorism**, (02.12.2021).

- _____ (2022), “About the Union, Retrieved From”, <http://www.eaeunion.org/?Lang=En#About> (28.06.2022).
- Eckersley, Robyn (2011), “Global Environmental Politics”, Richard Devetak, Jim George ve Sarah Percy (Eds.), **An Intorduction to International Relations**, 2. Baskı içinde (462-474), Cambridge University Press, Cambridge.
- Ediger, Volkan (2007), “Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki”, **SAREM Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu**, Ankara.
- _____ (2008), “Yeni Yüzyılın Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Bağımlılık Bir Zaruret”, **Doğalgaz Dergisi**, (132), 58-62.
- EEC, (2022), “About the EEC”, <http://www.eurasiancommission.org/En/Pages/Default.aspx> (20.09.2022).
- EIA (2012a), “IHS EDIN, Eastern Bloc Research Energy Databook 2012”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf.7 (10.07.2021).
- _____ (2012b), “IHS EDIN, Eastern Bloc Energy, Rigzone, Rystad Energy”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf (18.07.2021).
- _____ (2013), “Caspian Sea Region”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf (10.08.2021).
- _____ (2017), “IHS EDIN, Eastern Bloc Energy, Rigzone, Rystad Energy”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian (02.09.2021).
- _____ (2018), “Eurasia”, <https://www.iea.org/regions/eurasia> (28.10.2020).
- _____ (2020), “Energy Security”, <https://www.iea.org/topics/energy-security> (21.10.2020).
- _____ (2021a), “Coal”, <https://www.eia.gov/coal/> (15.09.2021).
- _____ (2021b), “Petroleum”, <https://www.eia.gov/petroleum/> (15.09.2020).
- _____ (2021c), “Naturalgas”, <https://www.eia.gov/naturalgas/> (18.09.2020).
- _____ (2021d), “Petroleum in Eurasia”, <https://www.eia.gov/international/data/world> (15.09.2021).
- _____ (2021e), “Naturalgas in Eurasia”, <https://www.eia.gov/international/data/world> (18.09.2021).
- _____ (2021f), “South Caucasus”, <https://www.iea.org/topics/energy-security> (21.09.2021).
- _____ (2021g), “Caspian Basin”, <https://www.iea.org/topics/energy-security> (21.09.2021).
- _____ (2021h), “Coal in Eurasia”, <https://www.eia.gov/international/data/world> (20.09.2021).
- _____ (2022a), “Carbon dioxide Emissions By Fuel”, <https://www.eia.gov/environment/> (17.09.2020).

- _____ (2022b), “Petroleum and Other Liquids”, <https://www.eia.gov/international/data/world> (25.08.2022).
- _____ (2022c), “China”, <https://www.eia.gov/international/overview/country/CHN> (26.08.2022).
- _____ (2022d), “Moldova”, <https://www.eia.gov/international/data/country/MDA/infographic/petroleum-infographic?pd=44&p> (27.08.2022).
- _____ (2022e), “Moldova”, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/MDA> (29.08.2022).
- _____ (2022f), “Belarus”, <https://www.eia.gov/international/overview/country/BLR> (29.08.2022).
- _____ (2018), “Eurasia”, <https://www.iea.org/regions/eurasia> (28.10.2020).
- EIA, BP, ENI, Chevron, IHS Edin, Platts, Dragon Oil (2021), “Caspian Sea Region”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf (30.08.2021).
- Erol, Seyfettin (2004), “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (1), 85-112.
- Fawn, Rick (2009) “Regions and Their Study: Wherefrom, What For and Whereto?”, **Review of International Studies**, 35(2), 5-34.
- Florini, Ann (2010), “Global Governance and Energy”, Carlos Pascual ve Jonathan Elkind (Ed.), **Energy Security: Economics, Politics, Strategies and Implications**, Brookings Institution, Washington.
- Folga, Stephen (2007), **Natural Gas Pipeline Technology Overview**, Argonne National Lab, Chicago.
- Frederick, Bernard (1996), “Le Chaos Russe De Jacques Sapir: Une Logique Du Desordre”, **Le Monde Diplomatique**, Fransa.
- Fuerth, Leon (2005), “Energy, Homeland, and National Security”, Jan Kalicki and David Goldwyn (Eds.), **Energy and Security: Toward A New Foreign Policy Strategy**, Woodrow Wilson Center Press, Washington.
- Fünfgeld, Anna (2019), “ASEAN Energy Connectivity: Energy, Infrastructure and Regional Cooperation in Southeast Asia” **Indonesian Quarterly**, 46(4), 315–343.
- Garnett, Sherman (2002), “Çin-Rusya Stratejik Ortaklığının Tehlikeleri”, **Uzak ve Eski Komşumuz Çin, içinde** (121-133), (Çev. Yılmaz Tezkan), Ülke Kitapları, İstanbul.
- Gazel, Fırat (2003), **Mavi Akım: Avrasya’da Çözumsuzlüğün Öyküsü**, Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Gazprom (2021), “Blue Stream”, <https://www.gazprom.com/projects/blue-stream/> (12.08.2021).

- Gazprom Export (2021), "Transportation", [http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/_\(05.08.2021\)](http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/_(05.08.2021)).
- Gendron, Angela (2010), "Critical Energy Infrastructure Protection in Canada", **Canadian Centre of Intelligence and Security Studies**, CORA Press, Canada.
- German, Tracey ve Bloch, Benjamin (2006), "The South Ossetia Conflict: Collision of Georgian and Russian Interests", **Politique Étrangère**, (1), 51-64.
- GIGA (22.09.2016), Exploring Energy Regionalism, <https://www.giga-hamburg.de/en/events/conferences-and-workshops/exploring-energy-regionalism> (15.07.2022).
- Gleb, Bernard (2006), "Russian Oil and Gas Challenges, CRS Report for Congress", **CRS Report for Congress**, USA, 1-17.
- Golden, Peter (2014), **Dünya Tarihinde Orta Asya**, (Çev. Yahya Kemal Taştan), Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Goltermann, Lukas vd. (2016), "Roads to Regionalism: Concepts, Issues, And Cases", Tanja Börzel, Lukas Goltermann, Mathis Lohaus ve Kai Striebinger (Ed.), **Roads to Regionalism**, Routledge, New York.
- Golubev, Genady (1998), "Environmental Policy-making for Sustainable Development of the Caspian Sea Area", Kōbōri Iwao ve Michael Glantz (Ed.), **Central Eurasian Water Crisis**, UN University Press, Tokyo.
- Golunov, Sergey (2005), "Border Security in Central Asia: Before and After 9/11", Anja Ebnöther, Maj Ernst Felberbauer ve Martin Malek (Ed.), **Facing the Terrorist Challenge: Central Asia's Role in Regional and International Cooperation**, içinde (89-111), Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence vd., Vienna.
- Greene, Owen (2001), "Environmental Issues", John Smith Steve ve Owens Patricia (Ed.), **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, 5. Baskı içinde (387-411), Oxford University Press, Oxford.
- GUAM (2007), **Memorandum on Cooperation and Mutual Assistance in the Field of Nuclear and Radiation Safety Among Governments of States Members of the Organization for Democracy and Economic Development**, (19.06.2007).
- _____ (2013), **Development Concept for the GUAM Transport Corridor**, (13.02.2013).
- Gumpel, Werner (1998), "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", **Avrasya Etüdleri**, (13), 19-33.
- Gül, Atakan ve Gül, Ayfer Yazgan (1995), **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

- Güngör, Bayram ve Şentürk, Suat Hayri (2004), “Hazar Enerji Kaynakları ve Bölge Ekonomileri Açısından Önemi”, Pınar Akçalı, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Ertan Efegil (Ed.), **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği**, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Gyorgy, Andrew (1943), “The Geopolitics of War: Total War And Geostrategy”, **The Journal of Politics**, 5(4), 347–362.
- Haas, Ernst Bernard (1964), **Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization**, Ca: Stanford University Press, Stanford.
- Hafner, Manfred ve Tagliapietra, Simone (2020), “The Global Energy Transition: A Review of the Existing Literature”, Hafner, Manfred ve Tagliapietra, Simone (Eds.), **The Geopolitics of the Global Energy Transition**, Lecture Notes in Energy 73, 1-24.
- Hancock, Palestini vd. (2020), “The Politics Of Energy Regionalism”, **The Oxford Handbook of Energy Politics**, Oxford University Press, UK.
- Hanks, Reuel (2000), “A Separate Space? Karakalpak Nationalism and Devolution in Post-Soviet Uzbekistan”, **Europe-Asia Studies**, 52(5), 939-953.
- Hasgüler, Mehmet ve Uludağ, Mehmet (2010), **Uluslararası Örgütler**, Alfa, İstanbul.
- Hayter, Roger (2004), “Economic Geography As Dissenting Institutionalism: The Embeddedness, Evolution and Differentiation of Regions” **Human Geography**, 86(2), 95–115.
- Held, David ve McGrew, Anthony (2008), **Küresel Dönüşümler**, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi.
- Hettne, Björn (2005), “Beyond the ‘New’ Regionalism”, **New Political Economy**, 1(4), 543-571.
- _____ (2008), “Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi”, **Uluslararası İlişkiler**, 5(18), 87-106.
- Hettne, Björn ve Söderbaum, Fredrik (2002), “Theorising the Rise of Regionness”, Shaun Breslin, Christopher.W. Hughes, Nicola Phillips and Ben Rosamond (Eds.), **New Regionalisms in the Global Political Economy**, *İçinde* (33-47), Routledge, London and New York.
- Hira, Anil ve Libardo, Amaya (2003), “Does Energy Integrate?” **Energy Policy**, 31(2), 185–199.
- Hocking, Brian ve Smith, Micheal (1995), **World Politics: An Introduction to International Relations**, Prentice Hall, London.
- Howe, George Melvyn (2020), “Transcaucasia”, <https://www.britannica.com/place/transcaucasia> (13.02.2021).
- Hurell, Andrew (1995), “Regionalism in Theoretical Perspective” Louise Fawcett ve Andrew Hurell (Ed.), **Regionalism in World Politics**, Oxford University Press, New York.
- Huysmans, Jef (2007), “Revisiting Copenhagen: or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe”, **International Security**, 4(4), 43-67.

- IEA (2012), “2012 Key World Energy Statistics Handbook”, http://alofatuvalu.tv/FR/12_liens/12_articles_rapports/IEA_rpt_2012_us.pdf (13.07.2021).
- _____ (2014), “World Energy Outlook 2014”, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2014> (15.10.2020).
- _____ (2022a), “Moldova Energy Profile”, <https://www.iea.org/reports/moldova-energy-profile/energy-security> (27.08.2022).
- _____ (2022b), “Belarus Energy Profile”, <https://www.iea.org/reports/belarus-energy-profile/energy-security> (29.08.2022).
- IIASA (2020), “Energy and Security”, <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/10062/1/GEA%20Chapter%205%20Energy%20and%20Security.pdf> (30.10.2020).
- İmtiaz, Amber (2019), **İktisadi ve Siyasi Boyutlarıyla Pakistan-İran İlişkileri**, İram, Ankara.
- Indriyanto, Asclepias vd. (2011), **The Routledge Handbook of Energy Security**, Benjamin Sovacool (Ed.), Routledge, New York.
- Inforos News Agency (2022), “Shangai Cooperation Organization”, <http://infoshos.ru/en/?id=40> (02.10.2022).
- InfoSCO (2007), “SCO Will Have Its Own "Energy Club", <http://infoshos.ru/ru/?idn=310> (22.08.2021).
- INSAMER (2021), “Shanghai Cooperation Organization”, <https://www.insamer.com/tr/sanghay-isbirligi-orgutu.html> (29.09.2022).
- İşyar, Ömer Göksel (2013), **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa.
- Jacobson, Mark ve Kratochvil, Antonin (1999), “Big Oil Comes Back to Bakü”, **Natural History**, 108(2), 54-67.
- Jansen, Jaap (2009), “Energy Services Security: Concepts and Metrics”, **IAEA Project on Selecting and Defining Integrated Indicators for Nuclear Energy**, Austria, 5-35.
- Jansen, Jaap vd. (2004), “Designing Indicators of Long-Term Energy Supply Security”, **Energy Research Centre of the Netherlands**, Petten, 10-36.
- Jisi, Wang (2003), “China's Changing Role in Asia”, **Transatlantic Internationale Politik**, 4(3), 69-70.
- Johnson, Corey ve Vandever, D. Stacy (2021), “Energy Regionalisms in Theory and Practice”, **Review of Policy Research**, Special Issue, 1-20.
- Kahveci, Hayriye (2012), “Enerji Politikaları ve Uluslararası Rekabet”, Mustafa Aydın (Ed.), **Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III**, Nobel Yayınları, Ankara.

- Kalehsar, Omid Shokri (2020), **Hazar Havzası'nda Amerika'nın Enerji Diplomasisi**, Astana Yayınları, Ankara.
- Kalicki, Jan ve Goldwyn, David (Ed.) (2005), **Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Kantarcı, Hakan (2006), **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Karabulut, Bilal (2011), **Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek**, Barış Kitabevi, Ankara.
- Karagiannis, Manos (1998), "The Turkish-Georgian Relationship and the Transportation of Azerbaijani Oil", **Caspian Crossroads Magazine**, 4(1), 1-15.
- Karms, Margaret ve Mingst, Karen (2004), **International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance**, Lynne Rienner Publishers, London.
- Kasım, Kamer (2009), **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Usak Yayınları, Ankara.
- Keleş, Ruşen vd. (2005), **Çevre Politikası**, İmge Yayınları, Ankara.
- Keyman, E. Fuat (2014), "Küreselleşme", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 3. Baskı içinde (497-510), Küre Yayınları, İstanbul.
- Kirkham, Kyle (2016), "The Formation of the Eurasian Economic Union: How Successful is the Russian Regional Hegemony?", **Journal Of Eurasian Studies**, 7(2), 111-128.
- Klasson, Mikhail ve Useinov, Arif (1999), "Baku-Novorossiisk Oil Pipeline Will Have to be Closed", **Current Digest**, 51 (24), 1-20.
- Kleveman, Lutz (2006), **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, Everest Yayınları, İstanbul.
- Koca, Meryem (2019), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları", **Anadolu Strateji Dergisi**, 1(1), 15-36.
- Kocaman, Muhammed Emin (2018), "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(3), 152-171.
- Korchemkin, Mikhail (2009), "Gazprom Insists On Using Just One Specific Pipeline", **East European Gas Analysis**, https://eegas.com/ukr_090115e.htm#:~:text=Since%20Jan%2D13%2C%20Gazprom%20is,of%20Eastern%20and%20Southern%20Ukraine (15.06.2021).
- Kort, Michael (2004), **Nations in Transition: Central Asian Republics**, Library of Congress Cataloging in Publication Data, New York.
- Krishna-Hensel, Sai Felicia (Ed.) (2012), **New Security Frontiers Critical Energy and the Resource Challenge**, Ashgate, UK.
- Kruyt, Bert vd. (2009), "Indicators for Energy Security", **Energy Policy**, 37(6), 2166-2181.

- Lengacher, Jakob (2018), "The Shanghai Cooperation Organization Energy Club: A Collaborative Future for Nuclear Energy", **China Hands**, <https://chinahandsmagazine.org/2018/05/30/the-shanghai-cooperation-organization-energy-club-a-collaborative-future-for-nuclear-energy/> (25.08.2021).
- Lisovolik, Yaroslav (05.10.2017), "Yaroslav Lisovolik: Yet There Are No Conditions For the Introduction of A Single Currency in the EAEU", <https://armedia.am/eng/news/47829/yaroslav-lisovolik-yet-there-are-no-conditions-for-the-introduction-of-a-single-currency-in-the-EAEU-exclusive.html> (28.09.2022).
- Loskot, Agata (2003), "Export Potential of the Post-Soviet Region", Anna Labuszevska (Ed.), **The Resource Wealth Burden-Oil and Gas Sectors in the Former USSR**, Centre for Eastern Studies, Poland.
- Luft, Gal (2011), "Enerji Altyapılarına Yönelik Tehditler: Neye Karşı Koruyoruz?", **Global Güvenlik Analizleri Enstitüsü**, USAK, Ankara.
- Luft, Gal ve Korin, Anne (Ed.) (2009), "Energy Security: in the Eyes of the Beholder", **Energy Security Challenges for the 21st Century**, Greenwood, United States.
- Lukas, Aaron ve Dempsey, Gary (04.03.2000), "Mafia Capitalism or Red Legacy in Russia?", **Cato Institute**, Washington.
- Mackinder, Halford John (1942), *Democratic Ideal and Reality*, National Defense University Press, Washington.
- Mansfield, Edward ve Milner, Helen (1999), "The New Wave of Regionalism", **International Organization**, 53(3), 589-627.
- Marbo, Robert (1992), "The Political Instability of the Middle East and Its Impact on Oil Production and Trade", **Energy Studies Review**, 4(1), 45-50.
- Mattli, Walter (1999), **The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond**, Cambridge University Press, UK.
- Mazlum, İbrahim (2018), "Küresel Siyaset ve Çevre", Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş, içinde** (457-485), İletişim Yayınları, İstanbul.
- McLamb, Eric (2012), "Fossil Fuels And Renewable Energy Resources", **Ecology Global Network**, <https://www.semanticscholar.org/paper/Fossils-Fuels-vs.-Renewable-Energy-%7C-Ecology-Global-Mclamb/a3035ea87b743257d04b836fcce91458a4edadea> (22.10.2020).
- Melet, Yasmin (1998), "China's Political and Economic Relations with Kazakhstan and Kyrgyzstan", **Central Asian Survey**, 17(2), 229-252.

- Meyer, Henry (01.01.2002), "Russian Mafia Extends Tentacles Across the Globe", **Mail and Guardian**, <https://mg.co.za/article/2002-01-01-russian-mafia-extends-tentacles-across-the-globe/> (05.07.2021).
- Mihalka, Michael ve Wilcox, Mark (2010), "Unintended Strategic Consequences of Security Assistance in the South Caucasus", **Focus on Land Warfare**, (25-32), JFQ, Washington.
- Molchanov, Mihail (2018), "New Regionalism and Eurasia", Published in Shiping Hua (Ed.), **Routledge Handbook Of Politics in Asia**, içinde (506-521), Routledge, London and New York.
- Molchanov, Mikhail (2012), "Energy Security and the Revival of Geopolitics: The Russian Case", Sai Felicia Krishna-Hensel (Ed.), **New Security Frontiers Critical Energy and the Resource Challenge**, Ashgate, UK.
- Moltz, James Clay (1995), "Regional Tensions in the Russo-Chinese Rapprochement", **Asian Survey**, 35(6), 511-527.
- Monnet, Jean (2019), "Bölgeselcilik ve Küresel Siyaset", (Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Andrew Heywood (Ed.), **Küresel Siyaset**, Felix Kitap, Ankara.
- Moran, Daniel ve Russel, James (2008), "The Militarization of Energy Security", **Strategic Insights**, California, 7(1), 1-8.
- Moscow Declaration (2020), **The Moscow Declaration of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organisation**, <http://eng.sectsco.org/documents/> (10.11.2020).
- Müller-Kraenner, Sascha (2007), **Energy Security: Re-Measuring the World**, Earthscan, London.
- Naumkin, Vitaliy (2002), "Russian Policy in the South Caucasus", **Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes**, 1(3), 31-38.
- Nazarbayev, Nursultan (25.10.2011), "Евразийский Союз От Идеа К Истории Бывшего Известия", **Известия**.
- Nolte, Detlef (2018), "Costs and Benefits of Overlapping Regional Organizations in Latin America: the Case of the OAS and UNASUR", **Latin American Politics and Society**, 60(1), 128-153.
- Nougayrede, Natalie (29.10.2003), "La "Lutte Anti-Oligarques " S'installe Au Coeur De La Campagne Electorale Russe", **Le Monde**.
- Ogan, Sinan (2001), "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel Sayısı, 7(1), 56-85.
- _____ (2007), "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", **Turksam**, Ankara.

- Ollapally, Deepa (2017), “The Energy Security Dissonance”, Mike Mochizuki ve Deepa Ollapally (Ed.), **Energy Security in Asia and Eurasia**, Routledge, New York.
- Ongarova, Yerkinay (2018), “Kazakistan’ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi”, **Asobid**, 2(3), 1- 21.
- Order of the EEC Board No 58 (2021), **Eurasian Economic Union**, [https://docs.eaeunion.org/en-us/Pages/AllDocuments.aspx#npbdocumentbelongstaxId=\[{%22id%22:%22606b11af-f52f-43b2-b59b-ecf535242091%22,%22title%22](https://docs.eaeunion.org/en-us/Pages/AllDocuments.aspx#npbdocumentbelongstaxId=[{%22id%22:%22606b11af-f52f-43b2-b59b-ecf535242091%22,%22title%22) (13.04.2021).
- Oseni, Musiliu Olalekan ve Pollitt, Michael G. (2016), “The Promotion of Regional Integration of Electricity Markets: Lessons For Developing Countries”, **Energy Policy**, (88), 628–638, <http://www.Sciencedirect.Com/Science/Article/Pii/S030142151530094x> (15.09.2022).
- Overland, Indra vd. (2010), **Caspian Energy Politics Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan**, Routledge, New York.
- Öğütçü, Mehmet (1994), "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı", **Avrasya Etüdları**, 1(3), 60-70.
- _____ (2005), “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlık”, Mustafa Aydın (Ed.), **Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I**, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Ali Nihat (2008), “Energy Security and PKK Threat to Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, **Jamestown Foundation**, Washington, 6(18).
- Özey, Ramazan (2017), **Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri Coğrafyası**, Pegem Akademi, Ankara.
- Pamir, Necdet (2011), “Güney Kafkasya ve Enerji”, Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (Ed.), **Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadele ve Enerji**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- _____ (2017), **Enerjinin İktidarı**, 4. Baskı, Hayykitap, İstanbul.
- Pascoe, B. Lynn (2010), “Foreword”, Rodrigo Tavares (Ed.), **Regional Security**, Routledge, New York.
- Peimani, Hooman (Ed.) (2011), **The Challenge of Energy Security in the 21st Century**, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore.
- Poneman, Daniel (27.07.2010), “Remarks as Prepared for Delivery, U.S. Deputy Secretary of Energy”, **White House Energy Security Stakeholders Forum**, Department of Energy, Washington.
- Quliyev, Samir (2018), “Bölgeselleşme Çerçevesinde Kafkasyada İşbirliği İmkânları ve Engeller”, Osman Orhan (Ed.), **Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar “Ekonomi, Enerji ve Güvenlik”**, içinde (113-140), Tasam Yayınları, İstanbul.

- Rasulov, Abdurauf (1962), **Azerbaycan'da Petrol Sektörünün Gelişim Tarihi**, Azərneşr Yayınları, Bakü.
- Reed, Thomas (2004), **At the Abyss: An Insider's History of the Cold War**, Ballantine Books, New York.
- Reiter, Erich (2001), "New Global Politics: Reflections on the Return of Geopolitics to Central Asia and Its Effect on European Security", Heinz Gartner, Adrian Hyde-Price ve Erich Reiter (Ed.), **Europe's New Security Challenges**, içinde (329-341), Lynne Rienner Publishers, Londra.
- Republic of Belarus (2022), "Key Facts About Belarus", <https://www.belarus.by/en/about-belarus/key-facts> (08.09.2022).
- Republic of Moldova (2022), "About Republic of Moldova", <https://moldova.md/en/content/about-republic-moldova> (10.09.2022).
- Russett, Martin Bruce (1967), **International Regions And International Systems**, Rand McNally, Chicago.
- Sakiev, Azamet (2011), **Presidential Leadership Styles and Forms of Authoritarianism in Post-Soviet Central Asia**, Syracuse University, New York.
- Samarkand Declaration (2022), **The Samarkand Declaration of the Heads of State Council of the Shanghai Cooperation Organisation**, <http://eng.sectsco.org/documents/> (16.09.2022).
- Sapir, Jacques (1996), **Le Chaos Russe: Desordres, Economiques, Conflicts Politiques, Decomposition Militaire**, La Decouverte, Paris.
- Sarsekeev, Masat (2014), "Russia in Central Asia: Geopolitical Models of Strategy and Foreign Policy", **Central Asia and Caucasus Journal**, 3, http://www.cac.org/online/2014/journal_eng/cac-04/03.Shtml (21.09.2022).
- Sati, Vipin (2006), "Transportation of Oil & Gas Through Pipelines Chief Projects Manager (Projects-Systems)", **IOCL Pipelines Division**, Indian.
- Savitskii, Peter Nikolaevich (1926), "Geograficheskii Obzor Rossii-Evrazii", Novikova and Sizemskaiia (Ed.), **Evrasiia**, Mir Rossii, Russia.
- Saygın, Hasan (28.05.2009), "Hasan Saygın'ın Oturum Açılış Konuşması", **Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Uluslararası Sempozyumu**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 177-180.
- Sbragia, Alberta (2008), "Review Article: Comparative Regionalism: What Might It Be?", **Journal of Common Market Studies**, 46(1), 29-49.
- Schofield, Clive ve Prau, Martin (1996), "Claims to the Caspian Sea", **Jane's Intelligence Review**, 75-78.

- SCO (2021), “The Shanghai Cooperation Organisation”, http://eng.sectsco.org/about_sco/ (16.11.2021).
- SCO Charter (2002), **Shanghai Cooperation Organization**, <http://eng.sectsco.org/documents/> (07.06.2002).
- SCO Joint Communiqué (2005), “Joint Communiqué Meeting of the Council of Heads of Government of the SCO”, <http://eng.sectsco.org/documents/> (10.10.2022).
- _____ (2012), **Meeting of Heads of Government (Prime Ministers) of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization**, (05.12.2012).
- _____ (2014), **The Thirteenth Meeting of the Council of Heads of Government (Prime Ministers) of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization**, (15.12.2014).
- _____ (2018), **SCO Joint Communiqué on the Results of the Seventeenth Meeting of the Council of Heads of Government (Prime Ministers) of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization**, (12.11.2018).
- SCO Press Release (2015), **Meeting of the Council of Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization**, (10.07.2015).
- SCO Statement (2022), **On Mutual Understanding Between the Eurasian Economic Commission and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization Cooperation**, <http://eng.sectsco.org/documents/> (16.09.2022).
- Searight, Sarah (2000), “Petroleum Industry in Caspian Sea Region”, Region of Eternal Fire, <https://www.thefreelibrary.com/REGION+OF+ETERNAL+FIRE-a063986765> (29.07.2021).
- SEEC Decision No 23 and 18 (2018), **Eurasian Economic Commission**, <https://eec.eaeunion.org/> (12.06.2018).
- SEEC Decision No 31 (2016), **Eurasian Economic Commission**, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=87678> (31.05.2016).
- SEEC Decision No 8 (2021), **Eurasian Economic Commission**, <https://eec.eaeunion.org/> (11/12/2021).
- Shaffer, Brenda (2009), **Energy Politics**, Philadelphia University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Shaw, Malcolm Nathan (2008), **International Law**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shreeve, Jimmy Lee (2006), “Science and Technology: The Enemy Within”, **Scientific American**, Canada.

- Singh, Timon (2011), "Russian Pipeline Security", **Cisogas Group**, <http://www.cisoilgas.com/article/russian-pipeline-security/> (15.05.2021).
- SOCAR (2021), "Baku-Novorossiysk Oil Pipeline", <https://socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline> (20.07.2021).
- Soja, Edward (2009), "Regional Planning and Development Theories", *International Encyclopedia of Human Geography*, 259-270, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780080449104008774> (01.11.2022).
- Storm, Eric (2003), "Regionalism in History, 1890–1945: The Cultural Approach", **European History Quarterly**, 33(2), 251-265.
- Sovacool, Benjamin (2011), **The Routledge Handbook of Energy Security**, Routledge, New York.
- _____ (2014), "Environmental Issues, Climate Changes and Energy Security in Developing Asia", **ADB Economics Working Paper Series**, Asian Developing Bank, (399), 1-24.
- Söderbaum, Fredrik (2015), "Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development of the Field", Catherine Craven, Michael Giesen, Darya Kulinka (Ed.), **The Transformative Power of Europe**, KFG Working Paper Series No.64, Freie Universität, Berlin.
- _____ (2016), "Old, New, and Comparative Regionalism: The History and Scholarly Development of the Field", Tanja A. Börzel and Thomas Risse (Ed.), **Oxford Handbook of Comparative Regionalism**, içinde (3-39), Oxford University Press, Oxford.
- Statement of the SCO Heads of State Council on Ensuring Reliable, Sustainable and Diversified Supply Chains, **Shangai Cooperation Organization**, <http://eng.sectesco.org/documents/> (16.09.2022).
- Stobdan, Phunchok (2008), "Shanghai Cooperation Organization: Challenges to China's Leadership", **Strategic Analysis**, 32(4), 527-547.
- Sun, Yizhong (2000), **New China Lobby: China's Encounter With the U.S. Congress**, Doktora Tezi, The Graduate School of the University of Notre Dante.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü (2021), <https://geoportal.harita.gov.tr/> (20.06.2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019), "Türkmenistan, Çin'in En Büyük Gaz Tedarikçisi Olacak", <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-cinin-en-buyuk-gaz-tedarikcisi-olacak> (10.05.2021).

- Tagarinski, Mario ve Avizius, Andrius (2009), “Energy Security for the Euro-Atlantic Region”, Stephen Stec ve Besnik Baraj (Ed.), **Energy and Environmental Challenges to Security**, içinde (1-32), Springer, Hungary.
- TANAP (2018), “TANAP Projesi”, <https://www.tanap.com/tanap-projesi> (22.07.2021).
- Tanrısever, Oktay (2001), “Moskova’nın Çeçenistan Çıkmazı ve Çıkış Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, 6 (4), 180-201.
- Tashkent Declaration (2016), **The Tashkent Declaration of The Fifteenth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization**, <https://ccdcoe.org/uploads/2018/11/SCO-160624-TashkentDeclaration.pdf> (24.06.2016).
- Taştan, Vahap (2013), “Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama”, **EY International Congress on Economics I**, Ankara, 1-28.
- Tavares, Rodrigo (2010), **Regional Security: The Capacity of International Organizations**, Routledge, USA.
- TC Dışişleri Bakanlığı (2022a), “**Bölgeler-Ülke Künyesi**”, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7> (14.08.2022).
- _____ (2022b), “**Moldova'nın Siyasi Görünümü**”, <https://www.mfa.gov.tr/moldova-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.09.2022).
- The Russian Government (2014), Meeting of the SCO Council of Heads of Government, <http://government.ru/en/news/16122/> (02.08.2022).
- The Wall Street Journal (2000), “Oil in the SSCB”, https://www.wsj.com/news/world?mod=nav_top_section (19.10.2020).
- The World Bank (2022), “The World Bank in Moldova”, <https://www.worldbank.org/en/country/moldova/overview> (15.09.2022).
- Tkachenko, Stanislav (2008), “Political Economy of Energy Policy of Russian Federation Towards USA and European Union”, **Paper Presented at the ISA Panel**, California, 12-17.
- Tomaney, John (2020), “Regionalism”, Audrey Kobayashi (Ed.), **International Encyclopedia of Human Geography**, 2. Baskı içinde (369-372), Elsevier Science and Technology.
- Treaty on the Eurasian Economic Union (2014), **Eurasian Economic Union**, <https://docs.eaeunion.org/ru-ru/Pages/DisplayDocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&EntityID=3610> (29.05.2014).
- Trenin, Dmitri (2002), **The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization**, Carnegie Moscow Center, Moscow.

- TRT Haber (15.09.2022), “İttifak Profili: Şanghay İşbirliği Örgütü”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ittifak-profil-sanghay-is-birligi-orgutu-sio-690921.html> (30.09.2022).
- Tunçarslan, Nilay (2019), “Fikirselsel ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, 7(Özel Sayı), 38-52.
- Turan, Güngör ve Dinç, Ahmet (2009), “Enerji Sektörü Bağlamında Türkmenistan-Rusya Ekonomik İlişkilerinin Geleceği”, İhsan Çomak (Ed.), **Rusya Çalışmaları Strateji Araştırmalar-2**, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Tüfekçi, Özgür (2016), “Bölgesel İşbirliklerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkisi: Traceca ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri”, **TYB Akademi**, 6(17), 159-172.
- Tüfekçi, Özgür (2017), **The Foreign Policy of Modern Turkey**, Bloomsbury Publishing, Great Britain.
- Tüfekçi, Özgür (2018), “China’s Belt and Road Initiative: Rise of Chinese Eurasianism as a Eurasian Integration Strategy against Atlanticism?”, **Caucasus International**, 8(2), 33-42.
- U.S. Department of State (2011), “Countries and Areas”, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/09/274386.htm> (12.04.2021).
- U.S. Securities and Exchange Commission (2011), “Exxon Mobil Corporation Form 8-K Current Report”, <https://www.sec.gov/edgar/search-and-access> (16.11.2020).
- Uğurlu, Örgen (2012), “Kafkasya’da Çevresel Sorunlar ve Tehditler”, Mustafa Aydın (Ed.), **Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III**, Nobel Yayınları, Ankara.
- UNDP, UNEP, OSCE (2004), Environment and Security; Transforming Risks into Cooperation: The Case of the Southern Caucasus”, **The United Nations Development Programme**, New York.
- United Nations (2007), **Emerging Global Energy Security Risks**, United Nations Publication, Geneva.
- USAK Rapor 4 (2012), “Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Sonuç Raporu No 4”, **Boru Hatları Özelinde Türkiye’de Kritik Enerji Altyapısı ve Güvenliği**, USAK Derneği.
- Uşul, Ali Resul (2005), “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden”, Mustafa Aydın (Ed.), **Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I**, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Van Donzel, Emeri Johannes vd. (Ed.) (1978), **The Encyclopedia of Islam**, Brill, Holland.
- Vandever, Dale Stacy (2004). “Ordering Environments: Regions in European International Environmental Cooperation”, S. Jasanoff and M. L. Martello (Eds.), **Earthly Politics: Local and Global in Environmental Governance**, *İçinde* (309–334), Ma: Mıt Press, Cambridge.

- Vassilev, Vassil (1969), **Politique D'Aide Du Bloc Sovietique Aux Pays En Voie Developpement** (Soviet Bloc Aid Policy to Developing Countries), Etudes Du Centre De Developpement, Paris.
- Walker, Talbot William (2014), **America in the Cold War: A Reference Guide**, ABC –CLIO, Edmonton.
- Western Energy Alliance, (t.y.), “Natural Gas: Most Significant Solution for Reducing U.S. Greenhouse Gas Emissions”, <http://www.westernenergyalliance.org/knowledge-center/air/methane> (25.10.2020).
- Wishnick, Elizabeth, (2009), **Russia, China, and the United States in Central Asia: Prospects for Great Power Competition and Cooperation in the Shadow of the Georgian Crisis**, USAWC Press, US.
- Woolsey, James vd. (2002, Mart 29), “Energy Security: It Takes More Than Drilling”, **The Christian Science Monitor**, Boston.
- World Bank Group (2009), “Personal Interview With Author”, Washington, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/> (05.12.2020).
- Wunderlich, Jens-Uwe (2007), **Regionalism, Globalization and International Order**, Ashgate, Burlington.
- Yalta Charter (2001), **Yalta GUUAM Charter 2001**, <https://guam-organization.org/en/yalta-guuam-charter-2001/> (07.06.2001).
- Yekaterinburg Declaration (2009), “Yekaterinburg Declaration By the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization”, <http://eng.secsco.org/documents/> (22.10.2021).
- Yergin, Daniel (2006), “Ensuring Energy Security”, **Foreign Affairs**, 85(2), 69-82.
- _____ (2011), **The Quest: Energy, Security and the Remaking of the Modern World**, The Penguin Press, New York.
- Yeung, May vd. (1999), **Regional Trading Blocks in The Global Economy: The EU and ASEAN**, Edward Elgar Publishing, USA.
- Yılmaz, Reha (2009), “Rus Dış Politikasında Yeni Yönelimler Çerçevesinde Güney Kafkasya”, **Rusya Çalışmaları Strateji Araştırmalar-2**, İhsan Çomak (Ed.), Tasam Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Salih ve Bahrevskiy, Evgeniy (2017), **Rusya ve Türkiye Avrasya Paktı Mümkün Mü?**, Srt Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Şuhnaz (2012), “ABD’nin Kafkasya Politikası”, Mustafa Aydın (Ed.), **Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III**, Nobel Yayınları, Ankara.

- Yi, Wang (2021), "Let Us Strengthen Confidence and Solidarity and Jointly Build a Closer Partnership for Belt and Road Cooperation", **Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China**, (23.06.2021).
- Yüce, Çağrı Kürşat (2006), **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele**, Ötüken Yayınları, Ankara.
- _____ (2012), "Enerji Güvenliği Açısından Türk Cumhuriyetleri'nin Dünyadaki Yeri ve Önemi", **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, 4(15), 39-56.
- Zbinkowski, Grzegorz (2019) "The Three Seas Initiative and Its Economic and Geopolitical Effect on the European Union and Central and Eastern Europe" **Comparative Economic Research**, 22(2), 105–119.
- Zemskova, Kristina (2018), **The Common Energy Market of the Eurasian Economic Union**, Energy Charter Secretariat, Belgium.
- Zhi, Wang (2016), "China's New Silk Road Strategy and Foreign Policy Toward Central Asia", **Southeast Review of Asian Studies**, 38, 69-77.
- Zhou Chen (2019), "Can Intellectual Property Rights Within Climate Technology Transfer Work For the Unfccc and the Paris Agreement?", **International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics**, 19(1), 107–122.
- Ziegler, Charles Eldred (2013), "Energy Pipeline Networks and Trust: The European Union and Russia in Comparative Perspective", **International Relations**, 27(1), 3–29.
- Енокян, Араси (30.08.2007), Внутривосточные И Общественные Процессы В Странах Южного Кавказа", <http://ija.hetq.am/ru/r-aenokian.html> (20.06.2021).
- Казанцев, Андрей (2008), **Большая Игра, Ас Неизвестными Правилами: Мировая Политика И Центральная Азия**, Издания Фонда Наследия Евразии, Moskova.
- Мамука, Бицашвили (2006), "Регионализм Во Внешней Политике Южно - Кавказских Стран", <http://www.regioncenter.org/ru/r-mbichashvili.html> (05.07.2021).

ÖZGEÇMİŞ

2005 yılında Yavuz Selim İlkokulu'nu; 2008 yılında Yavuz Selim Ortaokulu'nu; 2012 yılında Türkoğlu Anadolu Lisesi'ni; 2016 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü; 2018 yılında da Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans programını bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Güvenlik ve Terör Bilim Dalı'nda doktora programına başladı.

AKSU, bekâr olup İngilizce bilmektedir.